

PREGLJED

ČASOPIS ZA DRUŠTVENA PITANJA/PERIODICAL FOR SOCIAL ISSUES

Članci

Enver Ajanović:

Aktivno i pasivno biračko pravo u izboru Predsjedništva Bosne i Hercegovine, Doma naroda Bosne i Hercegovine i Federacije Bosne i Hercegovine u ustavnom poretku države Bosne i Hercegovine

Suad Kurtćehajić:

Oblik državnog uređenja Bosne i Hercegovine zasnovanog na Dejtonskom ustavu

Enes Durmišević:

Popis stanovništva: politika umjesto prava!?

Nijaz Musabegović:

Razvoj studija sociologije na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu

Articles

Enver Ajanović:

Active and Passive Voting Right when Electing the Presidency of B&H, B-H House of Peoples and the Federation of B&H in the Constitutional Order of the State of B&H

Suad Kurtćehajić:

Form of Bosnia and Herzegovina's State Organization Based on the Dayton Constitution

Enes Durmišević:

The Census: Politics Instead of Law?!

Nijaz Musabegović:

Development of the Sociology Study at the Faculty of Political Sciences in Sarajevo

ISSN 0032-7271 (Print)
ISSN 1986-5244 (Online)

PREGLED
časopis za društvena pitanja

Broj
3

Godina
2012.

Godište
LIII

Sarajevo, septembar-decembar 2012.

PREGLED
časopis za društvena pitanja

Izdavač:

Univerzitet u Sarajevu
Sarajevo, Obala Kulina bana 7/II, Bosna i Hercegovina

Redakcija časopisa:

Nijaz Bajgorić
Uzeir Bavčić
Enes Duraković
Enes Durmišević
Marina Katnić-Bakaršić
Senadin Lavić
Mirko Pejanović
Hidajet Repovac
Nusret Smajlović

Međunarodna redakcija:

Zvonko Kovač, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (Hrvatska)
Dragan Milanović, Kineziološki fakultet Sveučilišta u Zagrebu (Hrvatska)
Milan Podunavac, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu (Srbija)
Vesna Požgaj-Hadžić, Filozofski fakultet Univerziteta u Ljubljani (Slovenija)
Dragan Prole, Filozofski fakultet u Novom Sadu (Srbija)
Stanka Setnikar-Cankar, Fakultet za upravu Univerziteta u Ljubljani (Slovenija)
Mitja Velikonja, Fakultet društvenih nauka Univerziteta u Ljubljani (Slovenija)
Veselin Vukotić, Fakultet za međunarodnu ekonomiju, finansije i biznis Univerziteta Donja Gorica (Crna Gora)

Glavni i odgovorni urednik:

Senadin Lavić

Zamjenica glavnog i odgovornog urednika:

Marina Katnić-Bakaršić

Izvršni urednik:

Uzeir Bavčić

Sekretar redakcije:

Fuada Muslić

Korektura:

Tarik Čušić

Prijevod:

Mirza Čerkez

DTP:

Karmel Sokanović

Tiraž:

300 primjeraka

Štampa:

„Štamparija FOJNICA“ d.o.o. Fojnica

Odgovorna osoba Štamparije:

Šehzija Buljina

Izlazi četveromjesečno

Časopis *Pregled* je indeksiran u EBSCO Publishing, INDEX COPERNICUS i CEEOL međunarodnim bazama podataka.

Univerzitetski tele-informatički centar je kreirao i dizajnirao web stranicu časopisa www.pregled.unsa.ba.

ISSN 0032-7271 (Print)
ISSN 1986-5244 (Online)

ISSN 0032-7271 (Print)
ISSN 1986-5244 (Online)

PREGLED
Periodical for Social Issues

No
3

Year
2012

Volume
LIII

Sarajevo, September-December 2012

PREGLED

Periodical for Social Issues

Publisher:

University of Sarajevo
Sarajevo, 7/II, Obala Kulina bana, Bosnia and Herzegovina

Editorial Board:

Nijaz Bajgorić
Uzeir Bavčić
Enes Duraković
Enes Durmišević
Marina Katnić-Bakaršić
Senadin Lavić
Mirko Pejanović
Hidajet Repovac
Nusret Smajlović

International Editorial Board:

Zvonko Kovač, University of Zagreb, Faculty of Philosophy (Croatia)
Dragan Milanović, University of Zagreb, Faculty of Physical Education (Croatia)
Milan Podunavac, University of Belgrade, Faculty of Political Science (Serbia)
Vesna Požgaj-Hadži, University of Ljubljana, Faculty of Philosophy (Slovenia)
Dragan Prole, Faculty of Philosophy, Novi Sad (Serbia)
Stanka Setnikar-Cankar, University of Ljubljana, Faculty of Administration (Slovenia)
Mitja Velikonja, University of Ljubljana, Faculty of Social Sciences (Slovenia)
Veselin Vukotić, University of Donja Gorica, Faculty of International Economy, Finances and Business (Montenegro)

Editor-in-Chief:

Senadin Lavić

Deputy Editor-in-Chief:

Marina Katnić-Bakaršić

Executive Editor:

Uzeir Bavčić

Editorial Board Secretary:

Fuada Muslić

Language Editor:

Tarik Čušić

Translation:

Mirza Čerkez

DTP:

Karmel Sokanović

Press run:

300 copies

Print:

„Štamparija FOJNICA“ d.o.o. Fojnica

Officer in charge in Printing-house:

Šehzija Buljina

Fourth month periodical

Periodical *Pregled* is indexed in EBSCO Publishing, INDEX COPERNICUS and C.E.E.O.L. international databases.

Webpage www.pregled.unsa.ba created and designed by the University Tele-Information Center

ISSN 0032-7271 (Print)

ISSN 1986-5244 (Online)

SADRŽAJ / CONTENTS

Abdulah Šarčević: Filozofija slikarstva: Slike doba – Mersad Berber / The Philosophy of Painting: Painting the Ages – Mersad Berber	1
Hidajet Repovac: Iskušenja filozofije: Od defetizma do nade – pečali vremena umjetnosti / Ordeals of Philosophy: From Defeatism to the Hope – Wretched Times in Arts	51
Članci / Articles	67
Enver Ajanović: Aktivno i pasivno biračko pravo u izboru Predsjedništva Bosne i Hercegovine, Doma naroda Bosne i Hercegovine i Federacije Bosne i Hercegovine u ustavnom poretku države Bosne i Hercegovine / Active and Passive Voting Right when Electing the Presidency of B&H, B-H House of Peoples and the Federation of B&H in the Constitutional Order of the State of B&H	
Suad Kurtćehajić: Oblik državnog uređenja Bosne i Hercegovine zasnovanog na Dejtonskom ustavu / Form of Bosnia and Herzegovina's State Organization Based on the Dayton Constitution	119
Enes Durmišević: Popis stanovništva: politika umjesto prava! / The Census: Politics Instead of Law?!	135
Nijaz Musabegović: Razvoj studija sociologije na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu / Development of the Sociology Study at the Faculty of Political Sciences in Sarajevo	147
Pogledi i mišljenja / Views and Opinions	175
Aida Spahić-Zekić: Međuodnosi religije, životnog stila i zdravlja / Interrelations among Religion, Lifestyle and Health	177
Prikazi i osvrti / Reviews and Comments	193
Fatima Pelesić-Muminović: Ka svijetlim horizontima nade / Towards Hope's Bright Horizons	195
Safet Halilović: Istina o genocidu / The Truth about Genocide	211
Saša Leskovac: O identitetu i suverenitetu Bosne / On Bosnian Identity and Sovereignty	221
Vesna Ivanović: Svjedočenje iznutra / Testimony of an Insider	229
Mirko Pejanović: Pitanje sigurnosti u Bosni i Hercegovini / The Issue of Security in Bosnia and Herzegovina	241
Upute za autore	247

**FILOZOFIJA SLIKARSTVA¹
SLIKE DOBA – MERSAD BERBER**

**THE PHILOSOPHY OF PAINTING²
PAINTING THE AGES – MERSAD BERBER**

*U vremenu traju jedino stvari
koje ne bijahu od vremena.*

Jorge Luis Borges

*Only the things which had been not of the time,
endured it.*

Jorge Luis Borges

Sažetak

Na Zapadu otkrivamo taj brižni, majstorski potez slikara i grafičara, Mersada Berbera, uz mogućnost beskonačnog prefiguriranja ili nastavljanja. Kao da iza svakog ciklusa postoji „nevidljivi vremenski labirint“, koji priziva stotine i tisuće godina kao onaj koji je, naprimjer, orfičko ogledalo starog Kastela u Banjoj Luci, Skender-Vakufa, Bosanskog Petrovca itd. Ko bi se mogao dosjetiti da on stvara i onaj nevidljivi vremenski labirint, s brojnim prošlostima i brojnim budućnostima. S udivljenošću se uplićemo u šutljivi život tih zanosnih, blagih i melanholičnih lica, smirenih i divnih u onom neodgonetljivom. Čini se da je slikar/mislioca uznemiravao svijet beskonačnih nizova vremena, simultanih istodobnosti budućnosti, prošlosti i sadašnjosti, koji se međusobno igraju, hermeneutički osjenčavaju; to je, kao što se zna, i ono drugo, a to je da se uzdigne na razinu očajanja. Ali to nas samo možda bolje pripravlja da

¹ Tekst je objavljen u *Zeničkim sveskama – časopisu za društvenu fenomenologiju i kulturnu dijalogiku*, JU Bosansko narodno pozorište – Zenica, Zenica.

² This text has been published in the *Zenica Journal Volume for the Social and Cultural Phenomenology Dialogics*, the Bosnian National Theater Zenica in Zenica.

govorimo o najvišoj nadi, onoj koju tražimo kroz bijedu svijeta i koja je nalik na pobjedu. Ona nam se jedina čini dostojnom poštovanja.

Berberov odnos prema vanjskom svijetu, povijesti i vremenu, Bosni i Evropi, nije akcionistički, kao što je bio onaj u doba '68, on je duhovni – individualno iskustvo rađanja, dramatska otvorenost onog još neiskusnog, tek rođenog, prema životnim odnosima. To je, čini se, „subjektivni prototip oslobođenja“ ili neprevladiva drama vremenovanja ljudske egzistencije. Vjerovatno je to jedina drama „koja se dogodila sa apsolutnim pravom“.

Mersad Berber i kao sin Bosne uvodi transparentiju vremena i prostora, onaj labirint koji ne zna za umor traženja, umor oka i duha, ne zna za odustajanje od čuđenja i onda kada je jedina gramatika – gramatika prezira i straha. Mersad je u domovini kada je u višedimenzionalnosti uma ili duha. Ma koliko se smračilo u Bosni ili u nesretnoj Evropi, niko nije mogao vidjeti da su mu se oči ugatile – pohvala jeziku slikarstva, i vlastitog i tuđeg, i suvremenog i prošlog. Lutao je svijetom kao Ahasver, radovao se svojim izložbama, nebrotim, u svjetskim centrima na Zapadu i Istoku, u Evropi i Sjedinjenim Američkim Državama, nikad očaran svojom slavom ili uspjehom, nikada paraliziran. I on zna da je slikarstvo nedovršena kretnja, bdijenje duha i invencije, samoizgon u uvećanu tamnicu slobode formi, „sudbine od bdijenja i snova“.

Sudbina i estetički um

Poetsko je u Berberovim slikama ono koje nikada ne izdaje svjetlost, njenu sreću i mudrost, njenu pravednost i imaginaciju, njenu bol i moć da olakša bol, vedrinu u tragediji. Njegove izražajne inspiracije suprotne su onim koje dolaze iz drevne evropske gnostike. Oko i duh – oko je u duhu slikara, ono spoznaje u svjetskom nadahnuću, ne u egzodusu iz svijeta. Time Berber slijedi i antropološke interese, kojima je apsolutno tuđa kletva: prokleta da si, Zemljo, posvuda! Berber je u nizu svojih slika i ciklusa skinuo veo esteticizma, njegovu fascinaciju, i uveo estetiku egzistencije kao slobodu formi i izraza, zapravo kao dospijevanje u svijet u Sloterdijkovom smislu – da se ljudski život valja oćutjeti u životnoj dubini, što u borhesovskom smislu znači potražiti zoru na svojem zapadu, žalosnu ružu tame.

Ključne riječi: *filozofija slikarstva Mersada Berbera, grafike i slike, sjećanje na „Knjigu od pjesaka“ (Borges), samostiliziranje istine, otvaranje svijeta, M. Berber kao pjesnik, oni koji daju mjeru svojem dobu, otvorenost prema istini, patnji i smrti, umjetnost kao kriptoetika, ciklusi, površ stereotipija vremena, sudba Zapada i svijeta, moderna i postmoderna, interkulturalnost*

Summary

The West is undergoing the process of discovering that meticulous artisan brush stroke of Mersad Berber - painter and graphic artist, with the possibility of endless pre-appearing or continuing. As if behind every cycle there is an "invisible time labyrinth" that invokes centuries and eras like , for example that one of the orphic mirror of the old Kastel³ in Banja Luka, Skender Vakuf, Bosanski Petrovac and so forth. We meddle with admiration in that silent life of faces which are enchanting, meek and melancholic, calmed and wonderful in their enigmatic element. It seems that the world of endless time arrays which are at some time simultaneous past, present and future, was disturbing the painter/thinker, that intricate play , hermeneutic shading. That is, as it has been always known, even that Borges' network of divergent, convergent and simultaneous times. The times that have not been meeting each other, or never known which are now in communicative union. It seems that for Mersad Berber painting was a life form, including the esthetic vindication of life in its complete dramaturgy. He was finding his joy in being the connoisseur of feminine characters, faces, ladies, in the game of light and dark - a deeper participating in the life, not just in history that never prostrates it. His paintings presented the Good in its purest form. The philosophy names it the cosmic union – everywhere with a bit of counterpoint. With his characters, colors and atmospherically Berber created the music or in a Berber's way. The joy in existence is getting multiplied and elevated.

These were Berber's strengths as a creator. Even in his case, I dare say that art is the only form of proto-destiny in Malraux's sense - the only manner to differently compose changes in painting, rather than in music. From his paintings, almost in Platonesque sense, we conceive that element which precedes the existence, a melancholic color in his characters, a petrified fugue, music transformed in brush strokes, the music without the beginning or end. They are fascinating since they have that large controversy which is more a question's yawn than reply's tranquility.

In days when multiple riddles of the world, Europe, Bosnia, Asia begin appearing on the horizon, we are becoming cognizant of Berber's full awareness of painting paradox: to resolve the irresolvable, to make the invisible visible, to condense the time on the canvass. It is not about the mobility in the circle of people engaged in politics or sociology, but in the zones of existentialism in its broadest conceiving. Camus expresses it as it follows:

³ The fortification in Banja Luka. Translator's note.

Expectancy that is asserted in front of us is delivering the words of hope. It is true that our generation has never demanded anything but a single thing: to rise to the level of despairing. However, it may have us prepared to talk about the noblest hope, the hope appearing victorious that we search for through the misery of the world. To us, that kind of hope appears as the only one worth of respect.

The Berber's experience, his attitude towards the outer world, the history and time, Bosnia and Europe is not action-packed as the one from 1968. It is spiritual – the experience of individual being born, dramatic candor of still inexperienced individual in life relations, of recently born one. It seems as if the “subjective liberation prototype” or insurmountable drama of assigning the time to human existence is probably the only drama “that took place with absolute claim”.

Even as a Bosnian son, Mersad Berber introduced the transparency of time and space – that labyrinth unbeknownst of quest fatigue, the fatigue of eye and spirit, unbeknownst the withdrawal of wondering, even when the only grammar is a grammar of fear and contempt. Mersad is in his homeland when he enters into the mind or spirit's multidimensional realm. No matter how much it were gloomy in Bosnia or the Europe wretched, none could see that his eyes had been shut – the praise of the language of even his and others painting, even the contemporary or passed one. Like Ahasver⁴ he wandered around the world, looked forward to his uncountable exhibitions in the Centers at West or east, in Europe or the United States of America, never enchanted by his fame or success, never paralyzed. He knew as well that painting is an unfinished motion, the wake of spirit and invention, self-imposed exile to the enlarged dungeon of form's freedoms, “the destiny of waking and dreaming”.

Destiny and Esthetical Mind

Here in Berber's painting, poetic element is the one that has never been betrayed by the light: it is joy and wisdom, pain and the painkiller ability, the serenity amidst the tragedy. His expressive inspiration stands in the contrast to those arising from the European Gnosticism. The eye and the spirit: the eye is in the spirit of a painter, it perceives the inspiration of the world just like that, not from the exodus of the world. Even in this manner, Berber followed the anthropologic interests which are absolutely unaware of the damnation: ‘May the curse befall upon every corner of thou Earth!’ Berber removed the veil of mysticism and fascination it is producing in the array of his paintings and

⁴ A.K.A the Wandering Jew - the name of the Jew who taunted Jesus on the way to the Crucifixion. Translator's note.

cycles. He also introduced the existential esthetics as the freedom of forms and expressions: actually as ending up into the Sloterdijk-alike world: one ought to experience the human life in its full extent, in the sense having the Borges-like meaning: to pursue one's own dawn in his own West – the mournful rose of darkness.

Keywords: *Mersad Berber's philosophy of painting, graphics and image, the memory of the Book of Sand (Borges), truth's self-styling, the opening of the world, M. Berber as a poet, those who give a measure to their own time, openness to truth, suffering and death, art as crypto-ethics, cycles, above the stereotypes of the time, the fate of West and the world, modernism and postmodernism, Interculturality.*

I Moć slika – duh sreće i strpljenja

Pisati o slikarstvu Mersada Berbera, ako to nije samo ono što nudi ili zahtijeva likovna kritika ili povijest umjetnosti, gotovo je nemoguć zadatak. No, sjetih se da je i posao ovog jedinstvenog i velikog slikara – *Impossible mission!* Još u 19. stoljeću S. Kierkegaard je pisao: „Ali, svako je velik na svoj način, i svako je u odnosu naspram veličine onoga što je ljubio (...) jer ko je samoga sebe ljubio, postao je velik po samom sebi, a ko je ljubio druge ljude, postao je velik po svojoj predanosti; no ko je ljubio Boga, postao je veći nego svi. Svako treba da živi u sjećanju, ali je svako postao velik u odnosu naspram svojeg očekivanja. Jedan je postao velik ukoliko je očekivao moguće; drugi, ukoliko je očekivao vječno; ali ko je očekivao nemoguće, postao je veći nego svi.“

Berberovo slikarstvo je veliko u odnosu naspram onoga što je, prije svega, volio. U njemu je umjetnik očekivao nemoguće, a dosegao je najviše moguće. To izmiče onome što učiniše izlizane riječi konstrukcije, što ima svoju volju za moći. Tu uzalud tražimo ono veliko, jer način iskazivanja tog velikog potire veliko, jedinstveno, istinu. A mi danas, nažalost, znamo čitati samo ono što je sklopljeno po zakonima tog jezika – ne-jezika. Upisujemo u čitanje: opažanje slikarstva ovdje, grafike; u razumijevanje: uhodane ideje i predstave. Sposobni smo da prevrćemo listove vlastitog sjećanja ili iskustva, dakle, da sve slikarstvo prisporodimo vlastitoj mjeri. Ponekad, u velikim trenucima, opažamo i razumijevamo umjetnost sa one strane ubogosti naših predstava i iskustava što se sažimaju u jednoj ideji, poruci ili sažetku.

Odavno mislim da bi se slikarstvo Mersada Berbera, od njegovog prvog pojavljivanja na sceni svijeta ili moderne do kraja 20. stoljeća, moglo usporediti sa onim što je u velikog pjesnika i pisca *Knjiga od pijeska/The rope of sands* (George Herbert, 1593–1623). Jorge Luis Borges je napisao *Knjigu od pijeska*. Ja štujem ovog pjesnika i pisca, koji je znao ono što nam u svagdanjem životu izmiče. Znao je, naprimjer, prirodu ili moć tajne života ili umjetničkog djela, kada se tajna zatvara i pod kojim hermeneutičkim uvjetima. Znao je, naprimjer, da Odinova pločica ima samo lice i da na zemlji ne postoji ništa drugo što bi imalo jednu stranu. Sve dok mi to opažamo, slutimo *polifonost likova* ili svijeta u ekstatičnom smislu.

Knjiga od pijeska Jorgea Luisa Borgesa, čiju sam blizinu domovine, njenu duhovnost i čudesnu atmosferu i sâm osjetio u izgnanstvu, počinje ovako:

Crta se sastoji od beskonačnog broja točaka; ploha, od beskonačnog broja crta; volumen, od beskonačnog broja ploha; hipervolumen, od beskonačnog broja volumena... ne, zaista nije to, more geometrico, najbolji način da započnem pripovijest. Tvrditi da je istinita sada je već konvencionalnost koja se odnosi na svaku fantastičnu pripovijest; ova moja nesumnjivo jest istinita.

Živim sam, na četvrtom katu u ulici Belgrano. Prije nekoliko mjeseci, predvečer, začuh kucanje na vratima. Otvorih i uđe neki neznanac. Bijaše to visok čovjek, nerazgovjetnih crta lica. Možda ih je tako vidjela moja kratkovidnost. Svekoliki mu je izgled odavao dolično siromaštvo. Bijaše odjeven u sivo, a u ruci je nosio sivi kovčeg. Začas osjetih da je stranac. Isprva sam povjerovao da je star, zatim sam uočio da me prevarila njegova rijetka plava kosa, gotovo bijela, kao u Skandinavaca. U toku našeg razgovora, koji je potrajao nepuni sat, doznao sam da je s Orknejskih otoka.

Pokazah mu stolicu. Čovjek je načas oklijevao da progovori. Odisao je melankolijom, kao i ja sada.

- Prodajem biblije – reče mi.

Pomalo cjepidlački odvratih mu:

U ovoj kući ima nekoliko engleskih biblija, uključivši onu prvu, od Johna Wyclifa. Imam i bibliju Cipriana de Valere, Luterovu, koja je u književnom pogledu najgora, i jedan latinski primjerak Vulgate. Kao što vidite, biblije mi baš ne nedostaju.

Nakon stanke, odgovorio mi je:

- Ne prodajem samo biblije. Mogu vam pokazati jednu svetu knjigu koja će vas možda zanimati. Nabavio sam je na granici Bikanira.

Otvorio je kovčeg i stavio je na stol. Bijaše to svezak formata osmine tabaka, uvezan u platno. Bez sumnje je prošao kroz mnoge ruke. Razgledah ga; iznenadi me njegova neobična težina. Na hrptu je stajalo Holy Writ a ispod toga Bombay.

- Vjerovatno je iz devetnaestog stoljeća – primijetih.

- Ne znam. Nikada to nisam doznao – glasio je odgovor.

Otvorih knjigu nasumce. Slova mi bijahu strana. Stranice, koje mi se učiniše izlizane i loše otisnute, bijahu štampane u dva stupca poput kakve biblije. Tekst bijaše zbijen i raspoređen u versete. U gornjem uglu stranice bijahu arapske brojke. Pažnju mi privuče to što je parna stranica mogla imati broj (recimo) 40514, a slijedeća, neparna, 999. Okrenuh stranicu; poledina bijaše numerirana s osam znamenki. Na njoj je bila neka sitna ilustracija, kao što je uobičajeno u rječnicima: sidro nacrtano perom, kao nevještom rukom kakva djeteta.

Tada mi neznanac kaza:

- Dobro pogledajte. Nikad je više nećete vidjeti.

Bijaše i nekakve prijatnije u toj tvrdnji, ali ne i u glasu.

Zagledah se u to mjesto i zatvorih knjigu. Smjesta je otvorih. Uzalud sam tražio sliku sidra, stranicu po stranicu....

... Njen posjednik... je bio iz najniže kaste; ljudi nisu smjeli stati na njegovu sjenu a da se ne izlože opasnosti od zaraze. Rekao mi je da se ta njegova knjiga naziva „Knjiga od pijeska“, jer ni toj knjizi ni pijesku nema početka ni kraja.

Zamolio me da potražim prvi list.

Lijevu sam ruku položio na naslovnu stranicu i otvorao knjigu s palcem gotovo slijepjenim uz kažiprst. Sve je bilo uzalud: uvijek bi se između naslovne strane i ruke ispriječilo nekoliko listova. Kao da su navirali iz knjige.

- Sada potražite kraj.

I u tome sam doživio neuspjeh; glasom koji kao da nije bio moj jedva sam uspio promucati:

- To nije moguće.

Još uvijek tihim glasom, prodavač biblija mi kaza:

- Nije moguće, ali ipak jest. Broj stranica ove knjige je upravo beskonačan. Nijedna nije prva; nijedna nije posljednja. Ne znam zašto su tako proizvoljno numerirane. Možda zato da dadu naslutiti kako članovi beskonačnog niza dopuštaju bilo koji broj.

Zatim, kao da naglas razmišlja:

- Ako je svemir beskonačan, onda se nalazimo u bilo kojoj točki svemira. Ako je vrijeme beskonačno, onda se nalazimo u bilo kojoj točki vremena.

Slikarstvo Mersada Berbera prizivam sada u sjećanju kao *Knjigu od pijeska*, ali u novoj, jedinstvenoj, stvaralačkoj formi – kao slikarstvo. Između njegovih slika, grafika i našeg opažanja naviru druge slike, iz drugih ciklusa i drugih faza Berberovog stvaranja. To da jedna slika predstavlja iskaz, u kojem se sabiru druge slike, znači i to da slika interpretira drugu sliku, da je naša interpretacija nalik na *logos polythropos*. I ona je sabirajuća, polifonijska, identitet koji ne skriva razlike, nego ih, u skladu sa suvremenim filozofskim mišljenjem, zbiljski otkriva.

Berberovo slikarstvo je također stvaralačko sjećanje ili *memoria*. Ono se na jedinstven način upliće u slikarstvo velikih umjetnika: Piero della Francesca, Bellini, Vermeer, Degas, Velasquez; u Hrvatskoj: Kraljević, Račić, Becić; Steiner, na osebujan način, kako kazuje Mersad Berber. Od suvremenika on spominje slikare kao što su: Ivančić, Murtić, Jordan, Vaništa, Mujadžić. U grafici to su: Krizman, a potom Šutej, F. Vejzović, D. Babić, Koydla etc. Sugovornici, veliki umjetnici; svemir je beskonačan. I uvijek je slikar u sredini. Ako izgubi svoje sugovornike iz povijesti i suvremenosti, izgubio je ono što izriče Jorge Luis Borges u pripovijesti „*Pločica*“: *To je ona Odinova pločica koju sam već pomenuo. Znak je da dok je čovjek u kući svojeg erosa i vjere, u kući svoje stvaralačke volje za moći, on je svakako: kralj, umjetnik. Za njega Borges kaže: Obilazim staze progonstva, no još uvijek sam kralj jer imam pločicu. Ako se progna čovjek sa Odinovom pločicom, jasno je: ona se gubi. I onaj je gramzljivi koji se htio dokopati te pločice, osuđen je da je traži.*

Mersad Berber s tim erosom koji je svagda nalaženje, a ne samo traženje, svaki put se vraća u svoju domovinu, sa svakom svojom slikom; daleko od mizantropije koju porađa povijest ili svijet bez povijesti, kako bi rekao Hans-Georg Gadamer (koji 11. veljače upisuje svojih 100 godina, jer je rođen u Marburgu 1900. g. kao sin profesora farmaceutske hemije). U tom umjetničko-slikarskom identitetu slike se nikad nisu ponovile.

Vrijedi li uopće spominjati da je slikarstvo vedra utopija Mersada Berbera, rođenog u Bosanskom Petrovcu 1940. godine, nedaleko od Starog Majdana u kome sam postao sudionikom ovog svijeta. Pun je nevidljivih zrcala. Podsjeća me na Tao Lao Tzea. Tao (ili: Dhao) je iskon, porijeklo svega, sredina, smisao ili poredak svijeta. Na Zapadu ga prevodimo nama jedino prisnim pojmovima kao što su: um, logos, Bog, smisao, "put". On je i u Berberovom slikarstvu izraz u kojem se susjedski i u ljubavi susreću čovjek i svijet, povijest i suvremeni duh, slika i povijest slikarstva, kosmos i njegova domovina, Bosna. To slikarstvo ni u jednom ciklusu ili fazi ne uvodi načelo vladanja ovog ili onog elementa.

U Berbera je svaka slika dvoje – samostiliziranje istine u djelo i, dakako, otvaranje svijeta, u smislu onog što je značio Tao, koji je, kako kaže Karl Jaspers, bio prastari osnovni pojam kineskog univerzizma. Treba samo ući u Berberov slikarski univerzum, naprimjer, u njegove *Bijele slike* ili *Sjećanje na Sarajevo*, 1992, i onaj *Veliki bijeli konj*, 1993, nadalje *Bijeli zid* (Michelangelov David i Berberov konj, 1993, ulje na platnu, *Bijeli konj*), *Bijeli profil*, 1993, *Bijeli triptih*, *Bijela sfinga*, 1993, *Krilati konj*, 1994.

Ako je tačno ono što kaže Jorge Luis Borges – „za zbiljskog pjesnika svaki trenutak življenja, svaka činjenica, trebali bi biti pjesnički, budući da to u srži jesu“ – onda je to Mersad Berber u svojem slikarstvu. On je pjesnik u smislu Friedricha Hölderlina ili Martina Heideggera, ako pjesništvo jest bit svake umjetnosti, ako je ono ustanovljenje svijeta u smislu Taoa. Koliko znadem, on je u tome svoj jezik, likovni, metaforički, oblikovao – nikada u oholosti. Znao je svagda koji su njegovi omiljeni slikari, pisci ili pjesnici, velikani u povijesti, oni koje je Karl Jaspers nazivao mjerodavnim ljudima – onima koji su davali mjeru svojem dobu, i koji su ga, zahvaljujući tome, transcendirali. Znadem koji su to pisci ili umjetnici, napose slikari, koje je on spominjao, razumijevao, čitao i iščitavao. Ali također vjerujem da bi on mogao reći ono što je i Borges s pravom rekao: utjecaji koji se mogu otkriti u mojem djelu potječu od onih koje je on doživljavao u vlastitoj drami samostiliziranja svijeta, ali i od onih koje nikada nije čitao, ali su u njemu. „Svaki je jezik jedna predaja, način osjećanja zbilje, a ne tek proizvoljan popis simbola.“ (Jorge Luis Borges)

Berberove slike su čudesan i, reklo bi se, nepojaman dijalog, susretanje ne samo sa onim što je ovaj veliki slikar doživljavao od svega

što je u povijesti, u prošlosti ili u svijetu moderne, nego je to svagda, u svakom ciklusu, svojevrsni slikarski multiverzum. Svaka je slika samosvojna, iznimna i jedinstvena i ujedno prisjećanje, svagda stvaralačko, slikarska svijest, ili iznova razumijevanje povijesti i slikarstva. Trebalo bi se, prije svega, prisjetiti svega onoga što je Diego Velasquez značio u Berberovom slikarstvu.

Berberovo slikarstvo je izraz velikog erosa u starogrčkom smislu i erosa imanentne memorije, koja nas uvijek podsjeća na prirodu i čudesnu moć Hegelovog duha, koji je sposoban da stvara ono novo, nikad viđeno, opažano, jedinstveno u polifonoj muzici, samo ako je sposoban da opaža ono veliko u povijesti: u mitologiji, religiji, čudorednosti, u socijalnim formama života. Ono je, Berberovo slikarstvo, osebujna otvorenost prema istini, patnji i smrti. Ono je izraz brige za onu supstanciju koja u sebi krije ono najviše što možemo željeti ili ostvariti – za *spasonosno*. U filozofiji, kao i u umjetnosti, to je iskon spekulativnih traženja, tačnije, nalaženja.

Berber je doista znao što je ljubav, jedina domovina slikarstva, ona je svagda iskustvo onog drugog, drukčijeg, nesumjerljivog. Na planetarnom planu to je ono susjedsko susretanje okcidentalnog uma i orijentalnog Taoa. Ljubav traži nove riječi, izraze, novi poredak opažanja, horizonte novih nada; ona prihvata riječi jednog razdoblja, sustav znakovlja, ali je lišena želje za lišavanjem prava drugog, za posjedovanjem, makar i u formi kritičkih informacija. To nije moguće. Ali, rekli bismo kao i Jorge Luis Borges u pripovijesti *Knjiga od pijeska*, nije moguće, ali ipak jeste. Tu ništa nije slučajno, ali ni uzmicanje u kauzalitet, u metafizički mit (nužnosti) događanja. Golemo bogatstvo Berberovog slikarstva ne nameće nikakav kruti sistem, rigidni jezik.

On rasipa darežljivo vrijeme u likovnom životu; odlazi u područje spekulativnih vrenja ili u područje sna, imaginacije, u ono što je nedostupno u standardiziranom jeziku i djelovanju; ono što je izgubljeno u ljudskom pamćenju, „riječi najdrevnijih jezika i, povremeno, strah neusporediv sa strahovima dana“. Mersad Berber, čini mi se, nastanjuje, u smislu duhovno-tjelesne avanture, ono što se više ne može pojaviti drukčije nego kao *lijepi privid*. Time, u skladu sa novom filozofskom estetikom (Theodor Wiesengrund Adorno i drugi), dovodi u pitanje jednu teoriju istine kao korespondencije, jednu paradigmu u Platonovom smislu koja tu teoriju ili pojam istine prezire kao nešto lažno i „koje ideji lijepog oduzima svaku vrijednost“ (Adorno, *Ästhetische Theorie*, 1973: 85).

Svakako, „senzibilnost lijepog prema ugladenom, prema naraslom računu, što je učinilo da se umjetnost tokom cijele svoje povijesti kompromitirala lažju, transponira se u momenat rezultante, koja se tako malo može apstrahirati od umjetnosti kao i od napetosti iz koje je ovaj momenat proistekao.“ (Adorno, *ibid.*)

Berberovo slikarstvo – ne samo ono što je umjetnički izraz stradanja i patnji, otjelovljenih u ciklusima tokom rata u, naprimjer, slikama *Logor na Manjači (1992)*, *Ratna skica sa Kupresa (1992)*, *Trijumf flore iz Lozice*, *Nova godina u Sarajevu* itd. – čuva jedan idealizam ljepote koji Jorge Luis Borges i ovako izražava:

Kozmogonija

*Ni mrak ni kaos. Mrak bi zahtijevao
Oči što vide, kao što svakom zvuku
I šutnji treba provjera u sluhu,
I zrcalo što oblik bi mu dao.
Ni prostor a ni vrijeme. Ali niti
Božanstvo neko što unaprijed sanja
Onu tišinu što će prethoditi
Najprvoj noći, koja je beskrajna.
Velika rijeka Mračnog Heraklita
U tajnom svom se toku još ne rodi,
Što od prošlosti budućnosti hita,
Od zaborava zaboravu vodi.
Nešto već jest što trpi, moli, jada.
Zatim dolazi opća povijest. Sada.*

Jorge Luis Borges, *Sabrana djela*, 1923–1882, Grafički zavod Hrvatske, 1985, str. 180.

Mersad Berber je u svojem slikarstvu sposoban da hodi drugim smjerom; u njemu će također reći: *Bit ću drugi / Koji i ne znajući jesam, onaj koji je / Promatrao ovaj drugi san, moje buđenje* (Borges). To se očituje i u *Hronici o Sarajevu*. Tačno je svakako: „Ona je slikarski ljetopis kakav Sarajevo do Berbera nikada nije imalo. On ne slavi sultane, vezire, paše, care – iako je vrlo svjestan svih njih, već on raznim baladama – *Baladama o nosaču (Baladama o hamalu)*, *Ciklusom Roma Beriše*, ciklusom *Hronika o pjesnicima i pravednicima...* otkriva istovremeno, i carsko-paradno, i užasavajuće trpno. On islikava gorke

sjene – najizdržljivijih, onih izgrađenih od naročitih dramatičnih šutnji, od zatamljenih 'beskrajnih' strasti polugologa postojanja. Tih hronika nema ni u jednoga drugoga savremenika slikara bivše Jugoslavije, a koliko znam ni Evrope“ (u iznimno značajnoj studiji: Vlado V. Bužančić, *Mersad Berber*, Sarajevo, 1997).

II Umjetnost kao kriptotetika

U *Hronikama o Sarajevu, u Bijelim slikama* (Zagreb, 1992–1994.) Mersad Berber slikarski stvara ono što se provjerava u muzici, nečujnoj, ali ona *jest*; on trpi, uznosi se povrh trpnje, u jednoj formi katarze, koja na podnošljiv način, u suosjećanju, čuva ono što je nepodnošljivo; kažemo: to je u starih Kineza *Tao*, ono što je nevidljivo, ali što se neprekidno gleda i islikava. Tao je više od poniranja u iskon, u ono što omogućuje muziku, ali nije tonalno; ono što omogućuje polifonost likova, boja, polutonova, tišinu beskrajna riječi i znakovlja, a nije riječ; on je nepojaman i nedokučiv za nas i za Mersada Berbera, naprimjer, u spomenutim ciklusima, napose u *Bijelim slikama*, to je najobuhvatnija slika koja nema oblika.

Jedva je moguće kazivati o Taou u slikarstvu Mersada Berbera, jer je on ukorijenjen u sebi, isti je sa sobom kada se razlikuje u sebi i sa samim sobom u beskrajnom ciklusu. Njegova strategija života kao umjetnosti, kao slikarstva, kao kozmogonijske poetike izmiče i čuva se od modernističke mitologije, koja je znak da se uvodi prinuda novog, inovacije, svagda novog pod svaku cijenu; „ofenzivni myθος moderne“, vrsta estetičkog diktata, odavno je u 20. stoljeću najavio u slikarstvu, i u umjetnosti uopće, avangardu, avangardističku ekskluzivnost, destrukcije svega povijesnog, nama znanog. Sa postmodernom – ukoliko ona nije prinuda na postmodernu modernu, pravo na puki „relativizam“ – počinje nešto drugo i drukčije, iako i ono podliježe impulsima moderne, prinudi pervertiranja; izopačuje se i prepoznaje kao stupidni kulturalni relativizam, lišen duha. Taj pervertirani vid „postmodernizma“ nije blizak Mersadu Berberu u njegovom slikarstvu. To je ona ideja da sve što sebe imenuje kulturom jest dostojno odnosno vrijedno respektiranja i tolerancije. O toj vrsti „postmodernog relativizma“ u Sjedinjenim Američkim Državama kritički govori znani mi i vjerovatno najpoznatiji američki filozof, Richard Rorty, u knjizi *Philosophy and Social Hope* (Penguin Books, Published by the Penguin Group, 1999.; esej: *Afterword: Pragmatism, Pluralism and Postmodernism*; 1998).

Sarajevski ratni dnevници – u muku tišine, u najvećoj dubini osamljenosti i solidarnosti u vjeri, u predanosti Apsolutu, Bogu – predstavljaju djelo umjetnika, takvo otkriće između bdijenja i sna, sa blagošću zvuka koji se povlači i svijeta čujnosti. U taj tok slikanja utkao je Mersad Berber i svoje autobiografske crte, neizrecivu patnju svoju, svoje obitelji, ljudi i naroda u Bosni. Ipak Mersadova slikarska meditacija biva odveć budna da bi se udomila u pukoj udobnoj gesti izražavanja patnje i boli, puteva krvi, tajni.

Dženaza kod Careve džamije (april 1992), *Ponoćni razgovori, Orpheus i Euridica ulaze u Sarajevo, Kapija na Vratniku, Sa Vratnika, Gori Vijećnica* predstavljaju ne samo Berberovu etičku opsjednutost koja započinje kao teška briga, a okončava u slici, u umjetnosti, u onome što Martin Heidegger, jedan od najvećih mislilaca u 20. stoljeću, naziva *u djelo postavljanje istine*. Ta je činjenica paradoksalna – umjetnost kao kriptotetika, prodrijeti u porijeklo zla, ne u ilustraciju, sa slikama kojima katkad trebaju čitava stoljeća da bi „pamćenju nastavile svoj nestalni put“ (Jorge Luis Borges). To se može reći za cikluse *Hronika o Sarajevu, Tempo secondo* (1980–1986), *Splav Meduze i komentari* (1987–1988), *Dubrovački crteži* (1986–1988).

Blizina zla, apsolutnog zla u kantovskom smislu, nazire se u slici *Orpheus i Euridica ulaze u Sarajevo* (1993). *Gori Vijećnica* – „odraz što sada ništa jest i sjena“ (Borges) – dakako ima svoje iznimne preteče u Berberovom slikarstvu. O tome ću kasnije nešto reći. U pozadini gori Vijećnica u Sarajevu, nestaje vrijeme pamćenja, znanja, ljubavi, razgovori s mrtvima, „riječi najdrevnijih jezika“. Prah koji je ostao, postat će neranjiv. Sve ono blago literature i umjetnosti, umiranja i uskrsnuća, to što je povijest, zauvijek nestaje u plamenu. Jedino je plamen njegovo posvećenje, i nerazgovjetno postavio pitanje: „Zalud je svijet raznolik?“ (Borges)

Sve ono vrijedno kao da kazuje:

*Umrijet ću a sa mnom i zbroj
Nepodnošljivog svemira.
Izbrisat ću piramide, medalje,
kontinente i lica.
Izbrisat ću nakupine prošlosti.*

*Povijest ću u prah pretvoriti, u
prah praha.
Gledam posljednji suton.
Slušam posljednju pticu.
Nikom ništa ne ostavljam.*

Tako kazuje pjesnik i pisac Jorge Luis Borges. Mersad Berber kazuje isto, ali ne jednako u svojim kreacijama. U njima se, vjerujem, usklađuje ono što se otima usklađivanju. Jednom riječju, slika što pripovijeda, sve u buđenju koje, reklo bi se, kazuje *tako visoko leti ptica da se pogled diže do izvora suza* (P. Valéry). Hermeneutika suza je beskraj tišine koja je sjedinjenje sa vremenom kakvog još nije bilo, a ima ga, usprkos svemu, u Berberovom slikarstvu. Pri tome duša – radoznala, na izvorima sjećanja, u slobodi koja se zavjetovala istini, jutru bezmjerja, bjelini koja je izvjesnost, koja raspršuje tminu, „razbija presude užasa“ – nalikuje sebi samoj. Ona nije samo individualna, Mersadova, ona je bliska onome što je duh bio kod starih stoika (*pneuma*), duša svijeta koja je tražila blagu svjetlost, onu koja ne siječe, ne uništava ono bez čega ne postoji – tminu ili božanski svjetski um, logos.

Sretna Nova u Sarajevu (*Sretno novo u Sarajevu*, 1992) također iznimno slikovno simbolizira filozofiju Mersada Berbera, koja je polifona, višejezička, svagda drukčija iz druge perspektive koju suodređuje čovjek/individuum, njegova autobiografska sudbina, sudbina u povijesti, vrsta senzibilnosti ili hermeneutika kao umjetnost (su)razumijevanja. On se odužuje i Bogu i svijetu vlastitom poetikom slikarstva. Čini mi se da Mersad Berber svojem slikarstvu daje mnoštvo misli, unutarnjih nemira, raspjevava svoju likovnu ideju, motiv, impetus, čim se u opažanju duh smiri, čini nam se ono što je bitno u suvremenom svijetu, koji je *svijet bez povijesti* (Hans-Georg Gadamer) ili *svijet bez čovjeka* (Günther Anders), *kao da filozofija prijelazi u umjetnika*. I mi se možemo odvažiti pa reći: kao da od umjetnika, što je slučaj kod Mersada Berbera, do nas dolaze novi impulsi.

Što znači da dolaze novi impulsi? Znači to je nova samokritička budnost, destruiranje onoga što nam nudi udobnu pravednost, estetiku kao kraljicu, čiji je glas ispunjen mitologijama. U Berbera je to Ketas koji je čuo za sve, za navijeke (Borges). I sve što narodi doživljavaju, što se dogodilo u povijesti, čini se, kao da želi biti dostojno njegovog slikarstva. I u tome uspijeva. Čini mi se da i sa Berberom imam mogućnost i pravo da kažem: kao da su umjetnici, slikari, postali profeti ponovnog rođenja (*Als seien sie die Propheten der Wiedergeburt*). Ako se u Berbera svijet pretvara u doživljaj, u slikarsko čudotvorstvu, u jedinu formu svijetle, lucidne budnosti, u kojoj se sve postupno pretvara u pjesništvo, slikarstvo, onda je tu zanosni učinak svjetlosti.

Wenn wir Kandinsky oder Picasso sagten, meinten wir nicht Maler, sondern Priester; nicht Handwerker, sondern Schöpfer neuer Welten, neuer Paradise.

Kada mi kazujemo Kandinsky ili Picasso, mi ne mislimo slikari, nego svećenici; ne majstori, obrtnici, nego stvaraoci novih svjetova, novih svjetova raja.

Tako je kazivao Hugo Ball u djelu *Die Flucht aus der Zeit* („Bijeg iz vremena“). Za Mersada Berbera se to može reći. Po tome na djelu i sa djelom na istoj liniji ili u istom toku u kojem su pjesnici i pisci Bosne, Mak Dizdar i Meša Selimović. Mak Dizdar je bosanski Jorge Luis Borges. A Mersadu Berberu, kao i iznimno značajnim i jedinstvenim slikarima u Bosni, bliska je Valéryjeva misao: *Stablo sanja da je potok, stablo sanja u zraku da je živi izvor*, ponad ludosti svagdašnjeg i stereotipnog. Mersad Berber zna što je *Bijeg iz vremena* (Hugo Ball); zna također reći:

*A da labirint razotkrio nisam
Vremena, mnoštven, težak ali prisan,
Što od jednog je i od sviju ljudi.
Nitko sam, onaj što uzalud čeka
Na mač svoj. Zaborav sam, ništa, jeka.*

Jorge Luis Borges, *Onaj sam*

Jajce kasarna I, II – to je „u sadašnjosti pouka snova i ohrabrenje buđenja“.

Pjesnik je u slikaru snio: *Kako u žaru i zanosu stojiš / Na jednom trnu opjevane ruže / I probodenih grudi krvlju svojom / Posljednjom činiš da ona zarudi*. Triptihon posvećen preminulom prijatelju Ibrahimu Ljuboviću slikarski je susret sa čudesnim i tajnovitim svijetom, krajolicima Bosne, one uskrsele, koja dopijeva iz bijega iz vremena, u odluci da prihvati istinu, svoju istinu, da preuzme svoja blaga i patnje jedne zemlje koja nikoga ne ugrožava, jer je od početka, iako je bez početka, rasterećenje od onog svijeta u kriptobudističkom smislu, da je ovo sve privid, laž, varljiva lagoda u životu, u dobru i zlu. Prihvata svoje blago i patnju zemlje koje je sada samo „zanos ushićenja“, metaforologija, poetologija, antropologija prirode.

Poliptih iz Skender-Vakufa, pretežno bijelih slika, slika *Stari andeo*, koji je fragment poznatog ciklusa *Put u Skender-Vakuf*, predstavljaju onu pikturalnost, berberovsku, u kojima je svako, *Bijeli konjić*, koji je i ovdje u ovoj knjizi, hodi svojim zagonetnim putem, svagda, čini se, melanholičnim, koji je više opraštanje no gnjev ili mržnja. Svaka slika ima neku vrijednost, različitu od vrijednosti drugih slika, ali, paradoksalno, istu. Ovdje je i zaborav samo slikarski; preveden je u šutnju, u muzički tok u kojemu ništa ne malaksa. Naprotiv, vrhuni u krik i pjesništvu. U smislu jednog S. Kierkegaarda, danskog Sokrata, koji kazuje da se patnja pjesnika pretvara u muziku, prostor u vrijeme, u labirint vremena.

I ovaj ciklus iz *Minhenske gliptoteke I, II* (1992, kazein, tempera, drvo) dokazuje i to da je Berber kreirao nekoliko recitata, kao što je u onom već spomenutom ciklusu bio ono o čemu je govorio Hugo Ball, spominjući velikane 20. stoljeća, mjerodavne stvaraoce (u jaspersovskom smislu) koji su davali mjeru svojem dobu – i nadmašili ga. To su: Kandinsky i Picasso, koji je, znajući dobro ono što je dostojno njegove slikarske biti, znao reći: ja ne tražim, ja nalazim! Berber nije bio obrtnik. On je stvaralac novih svjetova, svjetova raja. *Schöpfer neuer Welten, neuer Paradiese*. U pamćenju, u slavljenju onog najvišeg što ni riječ, ni djelo, ni metaforika geste ne mogaše dosegnuti; ono što su stari Kinezi, prije svih Lao Tse, nazivali *Tao (Dhao)*. Danas kažemo o onom ljudskom i odviše ljudskom, kako je govorio Friedrich Nietzsche, *Da osveta i opraštanje slični su zaboravu* (Jorge Luis Borges).

Čini mi se da slikarstvo Mersada Berbera, to se može opaziti i u ovom djelu, posvjedočuje ono bitno – kako je filozofija prešla u umjetnost, u slikarstvo, kako je prešla u svijet slikara. Prisjetimo se svih ciklusa koji su nalik na spiralu u igri, prisjetimo se *Triptihona rano preminulom prijatelju Ibrahimu Ljuboviću*, slikaru koji je i ovome piscu bio veoma blizak, u čijoj su se umjetnosti stjecale vrijednosti koje čine bit slikarstva i umjetnosti uopće, pjesništva, koji bi također svojim djelom mogao reći: *Cilj je zaborav / Unaprijed ga postigoh*. U tom *Triptihonu*, naprimjer, susreću se u rječitoj šutnji stari motivi Bosne: ljudi, jahači sa fesovima, na konjima, ne samo bijelim, sa aluzijama na staru bosansku arhitekturu za koju bi se moglo reći ono što je Rainer Maria Rilke govorio u jednom pismu: da su stvari nekada, naprimjer, vinova loza, krajolik itd. bile posuda onog ljudskog, bliskog i prisnog, onog blagog i prijateljskog; ili slika *Lamija Muzurović na visoravni u cvatu Gabriela Jurkića*.

U njoj su sabrani svi bitni motivi ili izuzetne vrijednosti Berberove umjetnosti, koja priziva i onu bijelu sliku, sretno svjetlo ili sretnu istinu, istinu koja ne povređuje. Ta velemajstorski stvorena bjelina, kojoj su sklone zvijezde, u kojima se sklonio duh vremena ili vremena, ne samo duh slikarstva ili duh Bosne, ta sloboda, bjelina, nalik je na onu ljepotu o kojoj govori Friedrich Nietzsche, da je ona, ljepota, nalik na djevojku koja ima dobre razloge da se skriva. Susrećem se sa slikom koja je povrh riječi i znanja, i znanog; povrh doživljaja ili refleksije čak. Ne kaže ona, kao i sve Berberove slike, *jednog ću dana biti slobodan*. Ona kaže: *ja sam slobodan i znam to*. Na što da se potužim? U susretu s drugim slikama koje tišti patnja, stradanje ljudi, u doba kad se rasprši san, a vani i unutra je svuda tama. Pomrčina uma, kako, čini se, rado kaže jedan meni bliski um, enciklopedijski, svojevrsni Thesaurus ovdje u središtu Evrope i evropskog duha, rođenog u Banjoj Luci, u kojoj je rođen, odrastao, srodio se sa jezicima, prije svega, grčkim, latinskim i inim, koji je za filozofsku biblioteku *Logos* iznimno dobro preveo djelo Maxa Horkheimera (1895–1973) *Eclipse of Reason, New York 1947*. Pomrčina uma, koja se dogodila u Evropi, u nesretnoj zemlji, samo priziva: *Prvi put se dogodi smrt / Ne sjećam se bje li Abel ili Kain* (Borges).

U Mersada Berbera je to, ustvari, psihonautički krug; tu postaje nužnim čin sjećanja u liku krilatog Etrušćanina, sjećanja koje je u drugom smislu zaborav, koji u svojoj ruci čuva skulpturu nekoga mezopotamskog ili egipatskog čovjeka, dostojanstvenika (Vlado V. Bužančić). Tako su tu: iznad glave krst, antička skulptura, torzo itd. To je uvođenje u svijet koje je njegovo stvaranje u isto doba. U raljama zla, u tamnici, onoj unutarnjoj, stječu se ove "kamene staze", koje u djelu i na djelu uspјelo priziva pisac i pjesnik Jorge Luis Borges. U toj tamnici je Mersad Berber sanjao ono najviše: nevidljivi krug duha, čin stvaranja koji boli i koji oživljava, a u oboje – spašava. S tih krilatih krivulja duh leti u najveće visine vrijednosti, upravo tamo gdje želi.

I sve ono što se pomiče u pozadinu, o čemu vodi računa likovna kritika, naprimjer, Vijećnica koja gori, pokazuje da su slike slobodnije od onoga što ih uokviruje, dotiče, na što aludiraju, što je moć sjećanja. No, što je istina koja je suosjećanje, koja je (su)razumijevanje, koja nije istina kratkog daha, kao što nije ni istina u pjesništvu Maka Dizdara, svebosanskog i sveobuhvatnog Borgesa, čiji je pandan slikarstvo Mersada Berbera? Što je istina kao sloboda, koja se i vidi i čuje, iako je sudbina istine da se vidi, a da se veoma rijetko čuje? Ako znamo taj Berberov

slikarski opus, konsenzus sa prozom Mehmedalije Meše Selimovića, koja je za Bosnu svojevrsna *knjiga postanja*? Prije svega u odgovoru: stavljamo Mersada Berbera u red sa ovim velikanima, pjesnicima i piscima, kao što bih stavio i druge slikare o kojima ovdje ne govorim.

Istina u slikarstvu nije fetišiziranje puke dosjetljivosti, pjeska dekonstrukcije, "homoseksualnih nastranosti", nije fetišiziranje tijela koje je raspršilo svoj san, svoj duh. Ovdje estetsko nije samo radost na lijepim predmetima, nije samo nadomjestak za nadu sreće koju postizemo trošenjem, koje je i posmatranje, divljenje etc., stvari kratkog daha i života. Mersad Berber je uspio da ne rasprši san, sposobnost ili moć sna, koji je realniji od realnosti; on zna da je *mač najkraći put* (Borges).

Berber izbjegava jednu ukletost ili ludost moderne: da se surva u reduciranje horizonata vremena na suvremenost, a suvremenost na ljupkost trenutka, koji je već uvođenje u polje privida. On je slikar čija je, izrečena ili neizrečena, filozofija ne samo ona da je on jaki kristalizator, nego da svijet jest u transformaciji života u izrazu, u doživljaju, u istini koja se sastoji u drami duha ili uma, koja se sastoji, u šopenhauerovskom smislu, u *prabolu*, "na koji činjenica individuacije osuđuje svaki život". *Poduke iz letenja Icarusu od Dedala, Razglednica Sarajeva (Alifakovca), Apoteoza Sarajevu I, II, III, IV, V, Rimski ćuprija*, u pozadini stara rimska ćuprija, koja jest istina, nemoguća: *U vremenu traju jedino stvari koje ne bijahu od vremena* (Borges), potom *Principi akademije, N. D. na Kupresu, Sinu Azeru, Jajce kasarna* (Sarajevo), *Sretni dani Ade Berber u Sarajevu, Sretna Nova 1993. u Sarajevu, Ulica od lipa* (Sarajevo), sa Vijećnicom koja se prepustila svojoj sudbini, *Icarus* (Alifakovac, Sarajevo), *Pogled sa Jekovca I* (Sarajevo), *Skica pehlivana* (Istanbul, 1998), *Hanuma Jasmina Krpo, Sabira kao plavi angel, Sjećanje na Zemaljski muzej u Kastelu* (u B. Luci, u gradu u kojem smo zajedno živjeli, Mersad i ja), *Ivo Pogorelić na Kastelu 1979. u B. Luci, Pazarni dan I, II* (1994), ulje, davni snovi (B. Luka), *Put u Skender-Vakuf I, II, Hommage a Delacroix, Bijeli konj I* (1993), kazeinska tempera, akrilik, platno (160 x 100), *Kastel* (Banja Luka), *Posmrtna maska Theodora Gericaulta u ateljeu I, II, Theodor Gericault*, slika konja, *Atelje snova Th. Gericaulta*, pet slika, jedna je *Hommage Th. Gericault*.

Čini mi se da dominira *Veliki bijeli konj* (1993, kazeinska tempera, akrilik). Trebalo se slikarski izraziti vrijeme koje to nije, ono jedinstveno, neponovljivo i veliko. Zapravo, mjerodavno u hajdegerovskom ili

jaspersovskom smislu. Time se slavi i posvećuje transformacija života u doživljaj, u metaforologiju i sjećanje, koje je u biću jače i slobodnije od onoga što ga dotiče. Konačno Mersad stvara svjetove jednog *fin de siècle* hedonizma. Radije bih rekao: kinizma koji je pohvala radosti životu, stvaranjem, kreacionizmom, koji je u biti Berberove filozofije života ili filozofije egzistencije, koja kazuje: *ptica jedino i čovjek imaju pjesmu* (P. Valéry). Simboli i metaforička značenja iz povijesti, iz slikarstva, iz Bosne koja danas pobuđuje samo na sumorno razmišljanje, one Bosne koja ne umije da osvaja, prijeti, ubija, ona umije da pati najdublje kao što se pati u prijateljstvu i ljubavi. I sa ovim slikama Mersad Berber zna da "koristiti u jednini izraz, prabol, svakako je paradoksalno, budući da ima toliko centara parabola koliko i individualiteta". Ti simboli ga ushićuju, on stvara panteon najviših dostignuća i vrijednosti.

On također zna da zlo ne stvara djela dostojna umjetnosti. Mržnja također, ljudi koji su se odrekli časti i jezika veličina. Uz to, filozofija koja je ljubav prema veličini, prema znanju i mudrosti, koja odbija ubijanje, to što čini, naprimjer, tigar koji ubija uvijek istog tigra, besmrtnog (Borges). Filozofija koja se udomila u slikarima kazuje nešto što zaboravljamo, kada preziremo ime domovine, onaj starokineski Tao. To je da je svaki lik polifon – tragedija, komedija, nešto podobno za izraz, ma što jest *polifonijsko*. Hirovitost sudbine i duha, hirovitost vjetra, koja za nekoliko sekundi mijenja lice krajolika, grada ili čak države: *sva moja koža je vidi* (P. Valéry). Moje oči dotiču stvari, osjećaju toplotu i hladnoću, blagost tijela. Moje oči slušaju tonove, a uši osjete ono kad smo zabrinuti po licu, pitaju zvijezde.

Sa Berberovim slikama dvostruki san nas buni, da kažem borhesovskim riječima. Ne zna, stoga, *nijedan da l' je sad il' već je bio*. *Cilj je jedinstveni zaborav u kriptobudističkom smislu*. *Ako je cilj zaborav / Unaprijed ga postigoh* (Borges). Razlikovanje između privida i zbiljnosti zbilje. On zna jedan nauk: mač je najkraći put, rat, mržnja, ubijanje, kakvo smo doživjeli, evo, u posljednjem desetljeću 10. stoljeća. Tu prestaje ljepota, ona estetika, koja je "provlačenje duše kroz svjetlosti i sjenke ideja" (P. Valéry). Već sam davno u jednom eseju to spominjao; podsjećao sam na Nietzschea koji kaže da imamo umjetnost da ne bismo stradali ili propali zbog istine, koja je u dugoj povijesti Zapada bila laž, jer tamo gdje prestaje ljepota, počinje rat – osvajanje teritorija, teritorijaliziranje subjekta: naroda/nacije. Ali i ovdje, kao i drugdje,

estetika nije metafizika, nije glorificiranje jedne forme iskustva subjekta to što predstavlja izraz moderne.

Ta estetika je još u naboru. Ni za Theodora W. Adorna umjetnost nije organon, kojim nam je omogućeno, jedino njime, da spoznamo ludosti postojećeg, njegov negativitet, onu nauku koja kazuje: sve je preživljavanje putem adaptiranja. Ona, umjetnost, jest model za filozofsku spoznaju. S njom smo, rekli bi drugi, osuđeni na individualnost, koja je sama pobuna, budna lucidnost, bol nad svim bolovima i radost nad svim radostima. Da, vlastiti je zakon umjetničkog oblikovanja, koji je kod Mersada Berbera u znaku umjetnika stila, a znamo da istine nema bez stila, još nije, naprimjer, kod Adorna u njegovoj *Filozofiji nove muzike* ili u *Estetičkoj teoriji*, koja pripada najvišim dometima estetike i filozofije u 20. stoljeću, po sebi jamac njihovog sadržaja istine. I rekli bismo: Adorno ne izjednačava filozofsku spoznaju neposredno sa estetičkim izrazom nego samo sa *umjetničkim iskustvom* (*Ästhetische Theorie*, Ffm. 1970.; *Gesammelte Schriften* 7, 151).

*Philosophie, die Kunst nachahmte,
von sich aus Kunstwerk wollte, durchstreiche sich selbst.*

(Negative Dialektik, Ffm, 1966.; *Gesammelte Schriften* 6, 26)

III Estetika/metafora – *Knjiga od pijeska* (Jorge Luis Borges)

No, u Adorna sama filozofija se ne prevodi u umjetnost, niti on misli da umjetnost egzistira kao istinsko mjesto filozofskih spoznaja i uvida. U Berbera je filozofija prerasla u slikarstvo, u stvaranje novih svjetova. Istina njegove umjetnosti nije u mediju pojma ili pojmovnosti uopće. Ciklus *Dossier Osman* (1993), ulje na drvetu, *Poslije Osmana* (1993), ulje na platnu, *Sjećanje na Bosnu* (1993), ulje na platnu, *U slavu Mikelandela* (1993), ulje na platnu, *Logor na Manjači* (1992), također su slikareva *knjiga od pijeska*. *Logor na Manjači* (1992) svjedoči svagda:

*Po prvi put se dogodi smrt.
Ne sjećam se bje li Abel ili Kain.*

Na što da se potužimo? Pomračenje uma, zaborav susjedskog, prijateljskog, tradicijskog, filozofija čija je vjera – mač je najkraći put.

Fascinacija zlim, onim što je Kant nazivao apsolutnim zlom. Pitamo se ne samo u Bosni, posvuda, o porijeklu i moći fascinacije onim što je zlo koje nam se čini besmrtnim! *Mač iščekuje*. Iščekuje narod koji je to postao u zlu, u genocidu, iščekuje one koji su, reklo bi se, stvoreni od "najnestalnijeg, jučer i sutra"; narod koji ne umije da osvaja, on umije da se susjedski ophodi, da pati i razumijeva, da urbanizira divljinu. U ovoj slici Mersad Berber zauzima ozbiljan i pošten stav prema istini – nesretni ljudi u bodljikavoj žici, poniženi, ljudi kojima je oduzeto ljudsko dostojanstvo. Slika, meditacija, melanholična znanost. U njoj živi pjesnik, zabrinut, zapanjen izrazima koji su dekonstrukcija svakog izraza, svake budućnosti, svakog vremena. To je mjesto u kojemu duh samog sebe uskrsava, sa *neizrečenom* osudom zla i zločina; zar se na tom listu izloženom plamenovima ne pojavljuje sav moralni čovjek? *On se okušao, on se opio, on se rasteretio, on se užasnua, on se osakatio, on se voli, on se obožava* (P. Valéry). Slika svjedoči da nema čovjeka u čovjeku, "i nema mene u meni". Karl Jaspers je govorio da je svako egzistiranje krivnja, odgovornost, život u graničnim situacijama: borbe, slučaja, krivnje i smrti. Ako su se odgovornosti za ono suvremeno i buduće raspršile u ideologijama, napose onim naci-socijalističkim, onda je sve moguće, sve je dopušteno. Čovjek u čovjeku je mrtav prije smrti, on ubija i ratuje. On zloupotrebljava medije, medijsku civilizaciju. Prisjetimo se duhovne povijesti. "Što je istina", pitao je Poncije Pilat, "kada je naslutio da je na putu da počinu zločin prema njoj, prema istini, kada je osudio Isusa na raspeće". Zločin prema istini! U doba narcizma, shizofrenije, paranoje, silnih neuroza, psihoza itd. To su, odavno znamo, riječi razgraničenja, "riječi za druge". "Za onoga ko je obolio na realnosti, put k svladavanju umijeća života zacijelo ne vodi preko prilagođavanja Freudovoj, srednjoj bijedi, prosječne odraslosti." Odgovornost je umjetnost i trebalo bi je stalno otkrivati ili oblikovati, u svagda novoj situaciji. Ali je ona, prije svega, odgovornost za cjelinu. Helmut Schmidt u svojem novom djelu *Weggefährten, Erinnerungen und Reflexionen* (Berlin, 1996) kazuje u jednom izuzetno značajnom razgovoru sa Karlom Popperom: u ustavu njegovog zavičajnog grada Hamburga u preambuli stoji stav (napisan 1952) – *Jedermann ist sittlich verpflichtet, zum Wohl des Ganzen beizutragen*. To je stav kojeg su naci-socijalisti znali zloupotrijebiti. Ali se on filozofsko-etički nadovezuje na Kanta. Svako ima presudno veliku odgovornost za to da njegov život ima utjecaj na sve druge. Immanuel Kant je prije više od dva stoljeća formulirao kategorički imperativ i kao osobnu odgovornost, koja nije samo formalno-pravna kategorija.

Logor na Manjači, planinski kraj u blizini B. Luke, dobro znan Mersadu Berberu i meni, jer je Banja Luka i moj zavičajni grad, podsjeća na one koji ne bi mogli reći: ja sam ljubav, i dobro. Sjetimo se: „Presuda. A za kaznu činit ćeš vrlo lijepe stvari.“

Eto što Bog, koji uopće nije Jehova, istinski kaže čovjeku, poslije grijeha (P. Valéry). Sam logor izaziva pitanje o porijeklu fascinacije onim što je apsolutno zlo. On svakako nastaje iz jedne epistemologije, svojevrsne teorije spoznaje koja određuje pojam znanja i djelovanja, cilja u ljudskom životu. Ustvari, u toj teoriji spoznaje, u biti polemologijskoj, sam čovjek nosi u sebi paranoidne projekcije; svoje jastvo napuhuje do cinične bestijalnosti, a on sam postaje otjelovljenje osvetoljubivih negativista. Njegovo djelovanje se pretvara u mahnitanje za identitetom, a okončava u zločinu i ludosti. U takvoj atmosferi čovjek ubrzo stječe glas i uvažavanje. On jedino slavi silu pobjednika, istina mu je fatamorgana. On ne može s nekim osjećati odvratnost prema zlu. A poput Hitlera je opsjednut pobjedničkim fantazijama. Nesposoban je za dijalog koji je put dospijevanja do istine i pravednosti; on je jedini dokaz da je čovjek nesposoban da misli i prosuđuje s moralnog stanovišta, nesposoban da sam sebe spasi.

U toj u biti polemologijskoj teoriji spoznaje i djelovanja čovjek se ne može uvjeriti. On nije u stanju izići iz golemih apstrakcija i "da se suoči s raskrvavljenim likom današnje povijesti" (Albert Camus). Da li će znati u apokaliptično doba sačuvati ono što bi ih moglo spasiti, čime bi se na kraju mogli sroditi, samu moć uma ili kritike uma, onog "koje će, ne težeći da sve riješi, uvijek biti pripravno da u bilo kojem trenutku potvrdi smisao svakidašnjeg života. Bitno je da ti ljudi jednom zauvijek dobro odvagnu cijenu koju će morati platiti." (Camus) Istina je da je čovjek u svijetu apsolutiziranja polemologije, kojom se slavi rat, osvajanje, ubijanje ili naprosto potčinjavanje svega živog u čovjeku i izvan čovjeka, *zamračujući princip u ovom svijetu*. Znamo, nažalost, iz vlastitog iskustva da on uspijeva – da projicira "vlastitu katastrofilnu strukturu na protivnika".

Taj je čovjek unaprijed potrošio ono što ga vodi njemu samom, ali uvijek u susretu s drugim, drukčijom tradicijom, kulturom, jezikom, religijom etc. Danas je već odvažnost: znati to, znati izmaći ideologijama, znati odvagnuti. Čemu ta priča? Ništa se time ne mijenja, kaže se cinično.

"Mogu sada zaključiti. Sve što mi se u ovom trenutku čini poželjnim jest da se usred svijeta ubijanja, odluči i razmisli o ubijanju i donese odluka. Kad bi se to moglo učiniti, mi bismo se podijelili među one koji se tome svim snagama odupiru. *Budući da ta strašna podjela postoji, bit će napredak i samo ukazivanje na nju...* vodit će se u godinama što nadolaze beskrajna borba između sile i propovijedanja." (Albert Camus)

Od nas to zavisi. U Berberovim slikama je takva vrijednost. *Logor na Manjači* (1992) i druge slike podjednako je udaljen od riječi kao i riječi od samih sebe. Ono užasno ne samo u postmodernom smislu, jednog Jean-Francois Lyotarda (*La condition postmoderne; Le differend* etc.), uvijek je povrh riječi, uvijek je pravi dobitnik iz katastrofe u kojoj ljudi nalaze svoj poziv. Kao što ga nalaze u propagandi, u zločinu naspram istine koja je uvijek sloboda jer je sloboda apriorni uvjet istine. Iz toga je proizišao i jedan negativistički sud:

Kako je besmisleno sve što je ikada napisano, učinjeno ili mišljeno, ako je tako nešto moguće! Mora da je sve to lažljivo i beznačajno ako kultura tisućljeća nije bila u stanju spriječiti prolijevanje ovih rijeka krvi... (R. M. Remarque, *Im Western nichts Neues*, 1928)

Kasnije je Theodor W. Adorno još jasnije to rekao. 20. stoljeće je stoljeće užasa, holokausta i genocida, dokazujući da je u socijaliziranju načela identiteta, apsolutnog identiteta, porijeklo zla – u metafizici koja u konclogorima ljudima oduzima iskonsko pravo na vlastitu smrt. Mašinerija medijske civilizacije, propagande, nesposobna za istinu, mašinerija rata, ideologije, troše individuuma. To je, na kraju krajeva, smrt osjetila, praznina uma, unutarne tmine, nedostupne budnoj lucidnosti, umor fiziognomije svijeta u iskonskom smislu. Gubimo sposobnost za ljepotu koja je osnova morala, za umjetnost koja je, ustvari, kriptotetika.

Slikarstvo Mersada Berbera, napose ono od 1992. godine, od onih presudnih događaja u Dubrovniku 1991, kada mu je Georgij Paro predložio da stvori nove svjetove, scenografiju i slikarstvo za premijeru *Osmana*, epa Ivana Gundulića. To je za nas čudesan slikarski ciklus, koji je pred premijeru predstavljen na zapaženoj izložbi u Muzeju Mimara 1992. – *Osman i druge teme*. On izlaže za Sv. Nikolu, zaštitnika grada Varaždina (grada koji me je fascinirao svojom ljepotom u doba kada sam sa svojim kolegama studentima boravio u njemu), 1992. retrospektivu koju je koncipirao Vlado Bužančić. U Mariboru, u Galeriji *Hest*, 1992,

predstavljen je, kao što je poznato, izbor iz Berberovog slikarstva (1975–1992). U Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu novembra 1992, u doba kada sam mu pisao jedno pismo, Berber izlaže na izložbi 750 godina *Zlatne Bule* desetak slika iz ciklusa *Lijepa dama Bele IV*. One su raskošne i bogate. Za nas, u našim očima, jedina utjeha i jedina nada da je smisao moguć, unatoč bestijalnosti onih koji su rođeni u jednoj okrutnoj teoriji spoznaje, u apsolutiziranju polemologije. Ona nas osuđuje na podavanje očajno užasnoj nemoći ljudskog duha, bestijalnoj realnosti.

A slike preklinju, trpe, mole se. Slike Mersada Berbera, ciklus *Osman, Poslije Osmana i Dossier Osman* (1993), dva ulja na dasci *Dossier Osman*. Istina ovih djela je ona sretna melanholija, sabranost, *logos polythropos*, izraz, moć duha, potpuno nepolemično. I on vjeruje, kao i Th. W. Adorno, da su umjetnička djela po sebi duhovna, "inače se načelno ne mogu razlikovati od jela i pića". Drugim riječima, istinsko estetsko iskustvo mora postati filozofija ili ono uopće ne postoji. I u Berberovom slikarstvu, od početaka do danas, otkrivamo mogućnost jedne konvergencije između filozofije i umjetnosti. Martin Heidegger je u kasnim satima spoznaje uzimao ne samo Hölderlina, Trakla, nego i Kleea, P. Celana. U pismima izražava želju da upozna ovog pjesnika, jednog od najvećih u 20. stoljeću.

Tačno je da slikarstvo počinje pitanjem, a okončava u pjesništvu. Ono stvara onoga koji je sposoban da stvara, da transformira svijet u doživljaj, razumijevanje, prijatno ili neprijatno, ali svagda je to *u djelo postavljanje istine* (M. Heidegger). To nije ukras, praznina, tašta ljepota, korumpirana iznutra, ona koja kazuje: ja jesam istina, ja jesam ljubav. Uzbudjenje, sposobnost da se stvori takvo djelo, svijest: *Incipit vita nuova! Ex Oriente lux!* Sposobnost da se živi sa djelom, lutanja, čuđenja, otčaravanja u razumijevanju ili interpretiranju, kazuje istinu: to što se stvaralo, putem inkubacije, desetljećima, u osnaženju memorije, stoljećima, to se ne otkriva u jednom trenutku, jednim pogledom, naprimjer, na nekoj izložbi. Dobro je opazio P. Valéry kada je kazivao i ono ljudsko, odviše ljudsko; da svi posjedujemo sposobnost da postanemo dosadni. S pravom je govorio: „Nije lažno sve ono što je napušteno. Nije istinito sve ono što se otkriva.“

Umor osjetila je već sposobnost da postanemo dosadni, da u viđenju previdamo, da u kazivanju, sve propuštamo. U nas je to paradoksalno, psihologija medijske civilizacije, kulture koja nas posvuda,

u svim krajevima naše planete, preplavljuje znakovima, spotovima, šiframa. Srećom živi jedan podzemni, ponorni tok duhovnog i kulturnog života. To je ono što se duhovno stvara, što je oblikotvorno, zapravo, životvorno u najdubljem smislu.

Iz svega toga zaključujemo – i slikarstvo kao i sva umjetnost žive od razlika. Svaki je lik polifoničan, čudesna sposobnost da mjerenju vrijednosti duhovnih svjetova, razmaka ili visine između sretnog poteza, bjeline i tuge, da mu kaže da je preuzetno. Ono je neizmjereno. Jedan pjesnik, koji je Mersadu Berberu i piscu ovih redova bio blizak svojom umjetnošću, inteligencijom i svojim kinizmom, umom koji nije bio sinonim za rascjep: *res extensa* i *res cogitans* (R. Descartes), za rascjep koji počinje sa Platonom.

*Onaj, kome u oči staju cela nebesa, vidiš široka
krila vremena. Ko, kao svrdlo, uperi svoj
vid u jednu tačku, čitaće dubinu vasiona,
njene nerve.*

...

*Dok drugi misle da držiš u rukama oblike,
ti ćeš držati ono što je u njima bezoblično.
I bićeš uvek za korak mlađi od svog vremena
i bilo koje prolaznosti.*

*Onaj ko prođe, a ne zagleda se duboko, kao
da nije ni bio među nama.*

...

*Lepota traženja nije u nalaženju, nego u našoj
odluci da tražimo.*

...

*Da li je istina ono što govore u Basri:
"Ljubav je kao senka. Ako trčiš za njom, nikad
je nećeš stići. Ako joj okreneš leđa pratiće te".*

...

*Ljubav je kao snaga: ako je više trošiš, više
ćeš je i imati.*

...

*Kad bi zemlja ovako umela da voli, kao ja,
već odavno bi bila zvezda.*

...

*U knjizi o mudrosti piše:
"Uvek će biti samoće za one koji su je dostojni".*

...

Stvarno, ima li ičeg tužnijeg, ako ne umeš da se zaigraš čak ni tuge?

...

*U knjizi o mudrosti sam pročitao: "Mašta je stvarnost, lepša od same stvarnosti".
A ima, vidiš, i takvih koji su živi po zanimanju.
Ima i takvih koji su živi iz pristojnosti.
Ima i takvih koji su predivno živi, a pojma o tome nemaju.*

Miroslav Antić, *Horoskop*, Zagreb, Jugoart, 1986.

Iz svega toga zaključio sam da i interpretacije slikarstva Mersada Berbera prizivaju isto, ali ne jednako, ako se pretvore u riječi čija sudbina nije u tome da nas zavedu ili razočaravaju. Ponavljam, umjetnost nije sinonim za rascjep, za filozofiju koja kazuje: mač je najkraći put. To što ovdje otkrivam, i u ciklusu *Skender-Vakuf, Razglednice, Sjećanja na konjički turnir, Trke u Bosanskom Petrovcu* jest ono što je na drukčiji način izrekao stari Kinez, Konfucije: „Svakog dana ponesi korpu zemlje na isto mjesto i sazidat ćeš planinu“. Za mene je to isto:

Ko živi, a ne rodi se mnogo puta na ovoj zemlji, kao da nikad nije ni postojao. "Ne primaj svijet onakav kakav dobijaš, niti ga ostavljaj takvim" – kaže dobri stari Tin Ujević.

Miroslav Antić, *Horoskop*

Čini mi se da je Mersad Berber iz tog roda. U njegovom slikarstvu i dalje raste ono što je duhovno suvremeno, život koji samog sebe razumijeva, sa filozofijom koja kazuje: identitet otkriva razlike, ne skriva ih. Jezik stječe sposobnost kazivanja koje je polifonično.

Don Juan nije samo zavodio, nego čak nije ni razočaravao; i (što je sasvim različito od zavođenja) ostavljao je očajne žene za sobom. U tome je bit. (P. Valéry)

Ali doba u kojem živimo, 20. stoljeće, i novo, 21. stoljeće u znaku je jednog procesa civilizacije, svjetske, od Dalekog Istoka do Evrope i Amerike, čiju bit čini znanost, koja nije umjetnost niti joj je bliska. No, ona nam nudi jedan nauk: da čuvamo distancu prema svemu, prema

ljudima, bliskim i udaljenim u prostoru i vremenu; da ih sebi predstavimo kao "predmete" znanja, znanosti, znatiželje ili uživanja, u predmete avanturističkih istraživanja. Suvremeni filozofi kažu da nam one, znanosti, nude ključ fiziognomijskom smislu za sve što iznevjerava blizinu svijetu, okolini, povijesti, drugim kulturama i tradicijama, drugim svjetovima umjetnosti i religijama, običajnostima.

Sein Geheimnis ist Intimität, nicht Distanzierung; er spendet ein nicht , sachliches, sondern ein konviviales (Ich entleihe diesen Begriff von Ivan Illich und übertrage ihn ins erkenntnistheoretische Gebiet) Wissen von den Dingen. Er weiss, dass alles Gestalt hat und dass jede Gestalt mehrfach zu uns redet, die Haut kan hören, die Ohren vermögen zu sehen, und die Augen unterscheiden warm und kalt. Der physiognomische Sinn achtet auf die Spannungen der Formen und belauscht, als Nachbar der Dinge, ihr expressives Flüstern.

Peter Sloterdijk, *Kritik der zynischen Vernunft*, Bd. I, Ffm, Suhrkamp, 1983, str. 268.

Tajna Berberovog slikarstva je, čini se, tajna svake velike umjetnosti. To je upravo ona blizina svijeta koja otkriva njegovu dubinu, njegovo vrijeme i prostor. Tajna je ljubav, intimitet, a ne distanciranje koje je konstitutivni i apriorni uvjet znanosti, čija je metoda objektivna i egzaktna, generalizirajuća i, naravno, distancirajuća. To je ono konvivalno (u smislu Ivana Illicha) znanje i iskustvo. Ustvari, biofilno, ono što je prije dvije tisuće godina otkrila filozofija, mudrost Dalekog Istoka, Kine, Indije i Japana. Čini se da je to razlog da se Mersad Berber uspješno suočio sa bezbroj problema imanentnih kreaciji. I u moći memorije, recitata, svagda vjerodostojnih i iznimnih, sa erudicijom slikara koja zadivljuje. Stoga je njegovo slikarstvo u svakom ciklusu, i u ovim slikama u ovom djelu, pohvala slikarstvu, pohvala kritičkoj erudiciji, pozivanju na povijest dramaturgije duha ili dramaturgije ljudskog uma.

Zanimljivost Berberovog slikarstva u opreci je sa onim što demonstriraju radoznalci, pismeni i nepismeni, oni koji ne znaju riječ o čudima stvaranja, o čudima iz davnine. Njima nedostaje eros, onaj susjedski, prijateljski odnos prema svijetu koji svoj izraz nalazi u ljepoti, jedinstvenoj, raskošnoj i ujedno suzdržanoj, preobilnoj, a s mjerom sabranoj; veličanstveni naum, u likovnom izrazu Taoa, koji je predstavljao simbol starokineskog univerzizma. Svaka je figura, i ona iz

davnine, svaki lik, torzo, oni konji iz Berberove knjige ili stila priča iz *Tisuću i jedne noći*. Ništa suhoparno. Nježnost, blagost, bez poruge, bestidnosti, cinične geste.

Ono konvivalno znanje, biofilno, čija bit nije procedura, žargon s tehničkim izrazom, distanciranje, poniranje u apstrakcije i općenitosti, kazuje ono što mi se čini bitnim za esteziologiju slikarstva, za estetski osjećaj života koji se ogleda u zrcalu. To je da svaki lik, da svaka figura nama govori višestruko, to će reći polifonijski. Rekli smo: „Stablo sanja da je potok. Stablo sanja u zraku da je živi izvor.“ (P. Valéry) Oči su izgubljeno plovile, vidjele su ideju. To je Friedrich Nietzsche prezirao. *Ali osjetila su istina, i osjetila su čistota... Nema nikakvih obmana za osjetila, ona kažu što kažu, a ko si i protivrječe, ako ruka protivrječi oku, svako je iskreno u svojem činu i u svojem području... Nema ljepote posjedovanja, kao što nema posjedovanja ljepote. Zato je umjetnost demitologizirana molitva ili jedinstvena poruka stavljena u bocu bačenu u okean, bez adrese.*

Da, koža je ona koja čuje ili sluša, koja vidi; uši su sposobne da vide, da imaju vizuelne predstave svijeta; a oči su, naravno, sposobne da razlikuju toplo i hladno, prijatno i neprijatno, da čuju glasove koji se rađaju iz onoga što dolazi iz davnine, što jeste. Stoga fiziognomijski smisao, predstavljen u beskrajnom Berberovih ciklusa, slika, čuva tu polifoničnu moć likova i formi, napetost i razlike, nesvodive i slavi susjedstvo, blizinu stvari, njihovu ekspresivnu šutnju, u intuiciji, u osjećanju, u *esprit de finesse*. Tu je polje estetike, erotike u starogrčkom ili izvornom smislu.

Zato kažemo da u Berberovim slikama prepoznamo tu estetiku, tu erotiku, toplu struju konvivalne duhovnosti, nastale ovdje, u kosmosu, u Bosanskom Petrovcu, u B. Luci, u Sarajevu ili Zagrebu. Berberove oči izražavaju onu "ljubav prema mudrosti", koju nazivahu filozofijom. A znanost? Stoljećima je ona moć, ono što gospodari objektom, jedina gospodarica moderne elektronske civilizacije, koja je stvorila elektronski populizam, a da to ne zna. I ne znamo hoće li ikada znati.

Ali se na Mersada Berbera ne odnosi iskaz:

*Šta vredi da budeš zabeležen u zvezdama,
ako te niko nije pročitao na zemlji.*

Miroslav Antić, *Horoskop*

Biti slikar ne znači samo biti metafizičar ili onaj postmodernist koji dovodi u pitanje metafiziku. Njena je oholost, apsolut, apsolutno znanje, umjetnost idealizma. Biti slikar, čini se, može značiti *da budeš ličnost u bezličnosti čovečanstva*. Pjesnik se poziva na Buudhu: „Ono što zaista jesmo, djelo smo vlastitog razmišljanja.“ A engleski pisac A. Huxley kaže: „Samo jedan kutak svemira možeš popraviti. Taj kutak si ti sam.“ To Mersad Berber čini i na slikama *Put u Skender-Vakuf I* (ulje na platnu), *Razglednice / Sjećanje na konjički turnir, Trke u Bosanskom Petrovcu*, koje i ovdje možemo vidjeti, *Bijelog konjića*, izuzetne likovne uvjerljivosti; to je oblik bosanske sudbine, *Bijeli konjić*, koji čuva svoj mir u čudesnoj berberovskoj sabranosti, u posvudašnjem pamćenju, u obzoru koji je polifonija svagda. Nalikuje na biće koje traži svoju prošlost ne samo u Bosni, onoj koju posvećuje i pjesništvo Maka Dizdara. Sa tim slikama Berber će „i potražiti zoru na svojem zapadu“ (Jorge Luis Borges).

Ali istina Berberovog slikarstva, njegovih slika koje *zahtijevaju* i ujedno ne podnose očaravanje, nije ona od koje se traži da bude neposredno dokučiva, u jednom trenutku, iako nastaje inkubacijom duha i iskustva koje se događa desetljećima i stoljećima. Ona nije na taj način vjerodostojna. To slikarstvo je tajna u rilkeovskom smislu. A zahtijeva onu jedinstvenu memoriju, znanje, Berberovu priču iz *Tisuću i jedne noći*. Motivi koji dolaze iz Bosne, bosanski krajolik, sjećanje na slikara Gabrijela Jurkića, čija slika na Kupresu – fratri "umotani u smeđe franjevačke habite" – veli Berber, "zapravo je vanvremenska pjesma o Bosni". Ti bosanski motivi usredotočeni su na ljubav, na ono što ona kreira, na novi ethos, na autentičnu zajednicu koja proširuje kosmos. To su dva lica koja, borhesovski, gledaju u prošlost i u budućnost, ali *neće se nikada suočiti*. Stoga ti motivi nisu lokalni. Oni su, u hajdegerovskom smislu, egzistencijalno-hermeneutički. Nisu ni dati ni ne dati, ne mogu proći jer nisu ništa predmetno.

"Vanvremenska pjesma o Bosni" dolazi iz filologije egzistencije. Ako biste pitali slikara o njegovom rodnom mjestu, on bi *mogao*

odgovoriti kao i kiničar Diogenes: ja sam građanin svijeta, pomirujem razlike, činim ih vjerodostojnim i plodnim, nastojim da se dva lica, ipak, sretnu – to je moje egzistencijalno iskustvo patnje, izgnanstva, lutanja po svijetu i povijesti. Mersad Berber svojim slikarstvom ne stvara mit provincije, svoje rodne zemlje ili domovine u kojoj ste više u njoj kada niste u njoj. Čovjek je *extraordinarius*, u kjerkegorovskom smislu, jedinstven, neponovljiv. Slika je nastala iz onog intimiteta, iz erosa koji je istinski susjed, onaj koji voli svijet, koji je vedar i u tragediji, kao što su to bili stari Grci. Mersad Berber doživljava slikarsko djelo kao "disciplinu *metiera*, (kao) odziv i otpor razdirućim silama vlastitih dilema i umora tijela, (...) jer "za umjetnika stvaranje znači pitanje vlastitog opstanka i krik od preobilnog života".

Slikarstvo i domovina, zavičaj. Berberovo slikarstvo mi nužno priziva sve one filozofe u povijesti Istoka i Zapada koji nisu za sebe tražili psihički komfor one pripadnosti o kojoj se ne pitamo, koja nije bila u raljama samokritičke inteligencije i uma. To su oni koji su bili predani životvornom, samooblikujućem duhu ili umu, koji su znali podnositi bezzavičajnost, o kojoj Martin Heidegger govori kao o sudbi Zapada i svijeta, moderne. A na sličan je način govorio i briljantni pisac i mislilac Theodor W. Adorno. Oni nisu suludo žrtvovali svoj socijalni identitet. Ali Mersad Berber nalazi spas za svoj egzistencijalni i kosmički identitet u slikarstvu, u svojevrsnoj dramaturgiji duha i uma, u odbrani, individualističkoj obrani onog općeg, a protiv poluumne posebnosti, provincijalno-lokalne, nacionalne, prinudi laži, svijetu koji je protusvijet, koji nosi u sebi onaj nama dobro znani *zamračujući princip*.

Bez humanističke nostalgije Berber se odvažuje u polju dostojanstva opasnosti, koju nam nudi svjetska civilizacija; on dobro zna tragiku Bosne, patnju i izgubljenost domovine, tradicije, kulture, jedinstvenog socijalnog i transsocijalnog identiteta. On je iskusio redukciju "civiliziranog čovjeka na divlju zvijer", pretvaranje čovjeka u ratnika, da se slavi rat, kojim nikada ništa dobro nije postignuto. To zlo dokumentira jedan egzodus u beskrajno Ništa. Kako spoznati porijeklo zla? Kako spoznati da tamo gdje prestaje ljepota počinje rat, tamo se razlike počinju klatiti kao ratnički frontovi i rađa se "slobodoumno-cinički podrivač svih postojećih vrijednosti". Ne pomišljam na Nietzschea ili na neke druge. Pomišljam na one koji, rušeći bogomolje, biblioteke, paleći i ono što izgorjeti ne može, podrivaju u najelementarnijem smislu sve postojeće kulturne ili duhovne vrijednosti.

U socijalnoj psihologiji to je ono o čemu se ništa ne zna. A ako je i poznato, nije spoznato time što je poznato, da upotrijebim jednu dijalektičku Hegelovu ideju koju je on izrekao u Predgovoru za svoje genijalno djelo *Fenomenologija duha* (1806/1807). Ne znamo kob, evropsku kob duha, ali i svesvjetsku. Ne znamo više imenovati Boga, a da ne unosimo strah i sumnju bez razloga, da ne odapinjemo strijelu koja će jednog dana poletjeti prema drugome koji se vidi kao neprijatelj. Ako bi ta ideja podrivanja svih vrijednosti mogla postati sudbom svijeta, onda bi zaista propao ovaj jedinstveni ljudski projekt – nastanjivanje čovjeka na Zemlji. Dovedi bismo u pitanje i ideju evolucije i mogućnost svijeta i povijesti.

Stoga se pitam: ko sam ja? Kamo želim dospjeti? Kako mogu znati ono o čemu se ništa ne zna, kako mogu dospjeti do spoznaje socijalne psihologije? O fašističkoj gesti, o svemu onome što je tragično osjetio Mersad Berber, njegova obitelj, prijatelji, narod, moglo bi se reći: fašističkom ostaje kompozicija i dinamična gesta kojom se sve, divlje smiješano, brusi od "okretnog" subjekta u sveciničnom tonu simpatičnog naciste. Filozof nacist je okretno-vjetrenjasti mješatelj jezika, bubnjar funkcionalizma, kojemu dobro dolazi sve ono što se odvija "bez greške" i sokoli ljude na njegovim tragovima. U tom je tonu tajna uspjeha fašizma; on koristi istinu kao mamac, a simpatiju kao sredstvo mamljenja. Fašizam se tu pojavljuje kao ustanak proetičkih jastava protiv "liberalne" civilizacije. U nasilničkom bijegu prema naprijed oni nadmudruju sistem iz kojega su ponikli. Tajna njihova samoodržanja krije se u bezostatnu odstranjivanju svega što ih je ikada podsjećalo na neko samstvo. Nacionalni socijalizam se etablirao kao nacionalni funkcionalizam (Peter Sloterdijk, *Kritik der zynischen Vernunft*).

Fašizam se nastanio u ljudima koji su potrli Berberovu memoriju, susret sa islamikom u danas opustošenoj Banjoj Luci, sa ponekom stambolskom gravirom onih neznanih putnika. Te slike evropskog Orijenta, slikane rukom njemačkih litografa, fratara, franjevac, bili su na neki način svjedočenje, videokasete ondašnjega doba. U to vrijeme su te gravire nosile u sebi, za mene, upravo *nevjerovatno fantazmagoriju*.

Mnogo sam puta uočio da te minijature sadrže u sebi nešto od magične kutije pune nekih nepoznatih instrumenata, nečitljivih

kaligrafija, svetih zapisa i citata iz Kur'ana. Čitav taj fantazmagorični okvir poslužio mi je za štafelajnu igru scenografije *Osmana*.

Te kartonske kulise, vjerujem, bili su moji najljepši prizori neke poetske Bosne, Bosne koje više nema (u: Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu, *Osman*, knjižica br. 1, god. 1992, str. 17.; 14 vinjeta M. B. i dvije reprodukcije iz ciklusa *Osman*; u: Vlado V. Bužančić, *Mersad Berber*, Sarajevo, 1997). On je doživio rušenje Bosne, pretvaranje u Ništa njenih vrijednosti, različitih kultura, religija, običajnosti, jedne tolerancije koja je značila dvoje – oštromnost i velikodušnost. Rušenje Bosne je rušenje njenih najviših vrijednosti i rušitelji to moraju osjetiti; vrijednosti do kojih im je stalo ne mogu očuvati bez onih koje su razrušili. Te vrijednosti su tu, ali ne mogu biti u času svoje zore, kojom "započinjemo novo stoljeće".

I sve se u Bosni rađalo u tom znaku. Mersad Berber je stekao još jedan dar. To je sublimirana patnja, sublimirani bijes, ne mržnja. On zna ono što su isticali i pjesnici – istinu koja jedva da je vjerodostojna u izvornom smislu. *Tradicija je divna stvar, ali ne kad se od nje živi, već kad se ona stvara*. Taj nauk Berber stvara u svojem slikarstvu, u grafikama, u različitim tehnikama; *Trke u Bosanskom Petrovcu* – to što su ljudi diljem svijeta vidjeli, sa onim čudesnim likovima žena, više melanholičnog a vedrog lica, u uvijek istom ali drukčijem položaju; u *Velikim alegorijama I, II, III, IV* – to što je uvršteno u antologiju: *postmoderna u evropskoj umjetnosti, u Muzeju Ostende u Belgiji*, izloženo u Londonu prvi put 1998. na jednoj velikoj i impresivnoj izložbi slika Mersada Berbera u *Albemarle Gallery*, nalazim *sabranog* Mersada Berbera, *sabranog* ne u smislu sumiranja ili slikarskog, sažetog prepričavanja.

Iako vjerujem u moć kojom se prevodi jedno djelo u drugi jezik, u drukčiji bioritam, kojom se prevodi slikarstvo u muziku i muzika u slikarstvo, u kojemu se postiže ona polifonijska struktura svakog oblika ljudskog stvaranja, prizori iznimne ljepote i uzbuđenja, teško da se mogu prevesti tonom, jednom imaginarnom glazbom koja se ne čuje, kao u velikog Lao Tzea u staroj Kini. Susret sa Berberovim slikarstvom, naprimjer, sa slikama *Velike alegorije, I, II, III, IV*, sa slikama *Trijumf flore iz Lozice, stana/ethosa gospođe Ade, domišta zajedničkog umjetničkog stvaranja*, ethosa u starogrčkom smislu, doživljavamo kao višejezični svijet. Nemoguće je biti slobodniji u duhu, a smiren i sabran

(logos, legein: sabirati, zboriti, zbor, sabor, riječ, um, poredak, zakon), stvarati raznolikost začuđujućih slika.

I *Velike alegorije*, berberovske kompozicije, ukazuju na bit njegovog slikarstva. U njima ima nečeg nevidljivog, pa možda i skrivena poruka: *plagijator je onaj koji je slabo provario supstanciju drugih, on uzima prepoznatljive komade. Originalnost, stvar stomaka. Nema originalnih pisaca, jer su oni koji bi zasluživali to ime nepoznati, i čak neprepoznatljivi (P. Valéry)*. Ovdje je čudesna dramaturgija duha, duhovnosti koja je živo tijelo, ne umor tijela, umor osjetila ili umor imaginacije, nesposobnost za višejezičnost. U njoj dubina otvara visinu duha i dosezanja. Moguće je primijetiti i na sebi učinak jedne priče, veoma kratke:

*Nekad na svetu živeo je car Darije. To je
onaj koji je bičevao more. Rvao se sa
njim, kidao na komade i davio ga. Mrcvario
je okean da se osveti prirodi, što je
izgubio jednu veliku bitku.
Danas ta bitka nikome ništa ne znači.*

Miroslav Antić, *Horoskop*

IV Oko i duh – u stalnoj mijeni ljubavi

Fascinantne su *Bijele slike* (Zagreb, 1992–1994). Taj je ciklus predstavljao zanimljivi pomak u Berberovom slikarstvu. On i sam nastoji otkriti porijeklo ovog ciklusa: *"Negdje 80-ih godina, lutajući predjelima Skender-Vakufa i velikim djevičanskim, metafizičkim bjelinama okolnih visoravni, osjetio sam veliku, rekao bih, strašnu ulogu bijele boje, one nezavršene boje velikog Gabrijela Stupice. U tim naslagama Tere Virgine, iskopinama malih torza, kasnoantičke civilizacije, na tim prostorima krvavih epidermi konja koji po biblijskom usudu vuku drva iz šumskih revira, izvukao sam i ja veliku poduku o bijelom. Naravno, tu je i iznimna tradicija islamske sakralike. Alađa džamija u Foči, koje više nema... ili Arnaudija u Banjoj Luci, koje više nema. Čini mi se da se time Mersad Berber u svojem slikarstvu, maestralnom i u dubokom smislu pjesničko-lirskom znakovlju, priklanja na drukčiji način, s tim pomakom, želji da izrazi ono što se otima izrazu u hermeneutičkom smislu. Mogu se diviti nemanifestnoj dramaturgiji bijele boje, ne samo u onom smislu*

kako je Mersad Berber interpretira, kako je stilizira kao životnu situaciju, u smislu tradicija islamske duhovnosti, koja je uvijek bila sposobna da izrazi ono što je dostojno izraza, štovanja. Nije dovoljno reći da je moje divljenje samo osobna impresija, iako to tako jeste.

Pa i kada je riječ o *Bijelim slikama*, rekao bih da u tom ciklusu dolazi na scenu jedna prirodnost, koju i maestro spominje; nova moć dopiranja u ono neodgonetljivo, u samu prirodu ne samo ljudskog egzistiranja. Još je u grčkoj drevnosti Heraklit govorio: *Physis kriptesthei phylei*. U biti je prirode da se skriva. To nam je otkrila grčka tragedija u djelima Sofokla i Euripida. I neskrivenost patnje, slobode, čistina u sebi samoj, ona koja sretno okuplja nevidljivo i vidljivo, nečujnu muziku životnog svijeta, ljepota krhkosti i nježnosti, beskrajne blagosti, o kojoj je Hegel govorio u *Filozofiji (svjetske) povijesti*, interpretirajući staru Indiju, moć imaginacije i sanjarenja, onog najlirskijeg – sve to stvara Mersad Berber, ne samo u ciklusu *Bijelih slika*. Nježnost iz koje ječi suzdržana patnja, ona koja je dospjela do katarze, katastrofa koju smo preboljeli, ali u blagosti, u žalosti koja nas uzdiže, ta nježnost duha, čija je moć u tome da se suočava sa onim najstrašnijim, sa smrću, sa moćima negativiteta.

Tako to svjedoče slike: *Principi Akademije* (prijatelju, skulptoru Aliji Kučukaliću), *Ada prima na dar Romanički kapitel od Andrije Seifilda* (u ljeto, u Dubrovniku 1999), *Sretni dani Ade Berber u Sarajevu*, *Sretna Nova 1993. u Sarajevu*. Sve te slike se odaju kao Heraklitova *physis*. Buđenje sna, beskrajna smirenost, susreću se u jednom slikarskom sklopu u kojemu ono krajnje jedinstveno ili neponovljivo, potpuno nepolemično, ostaje jednako sebi samome. Drugim riječima, razumijevanje Berberovih slika nalikuje na čitanje. Znamo da se čita i ono nenapisano, što još nije u jezgru riječi, iz onog unutarnjeg. Zato je čitanje tegobna drevna umjetnost, kao što je to čitanje zvijezda ili plesova, o čemu je briljantno pisao Walter Benjamin (1892–1940), genijalni mislilac i esejist. Jedan od znakova Berberovog mimetičkog iskustva jeste i to da u njemu dolazi na vidjelo nešto što ne stječemo u našem opažanju.

Estetsko iskustvo mora "postati filozofija ili ono uopće ne postoji". Riječ koju nalazimo u Adornovom djelu *Ästhetische Theorie* (str. 197) je također riječ Berberovih slika. Ono duhovno je sabrano u slikarstvu, a konvergencija između filozofije i umjetnosti također nije utvara filozofa ili umjetnika. Gledanje i biti gledan, djelovanje i podnošenje, ta čudnovata isprepletenost o kojoj je često govorio P.

Valéry, jest i opiranje zlu ljepotom, ne mržnjom i osvetom. Samo sublimiranom pobunom i nemirenjem. To je suvremena svijest. Ona je forma (samo)iskustva koje je (samo)očajanje, njegova sublimirana dimenzija, onog duhovnog, jer *danas se metafizika umjetnosti okreće oko pitanja kako ono duhovno, to što je činjeno i što je prema filozofskom jeziku, naprosto postavljeno, može biti istinito... Ipak, pitanje o istini sačinjenog nije ništa drugo nego pitanje o prividu i izbavljenju kao privida onog istinitog.*

Često opažamo važnost ove ideje da nam je potpuno nemoguće da sebi predstavimo umjetničko djelo, ovdje Berberovo slikarstvo, da sebi raskrijemo sadržaj istine umjetnosti, lišeni filozofije, koja je, prije svega, hermeneutika, sam jezik, ne samo onaj jezik slike, jezik tonova, jezik fantazije i duha, razuma i kritike. On se, sadržaj umjetničkih djela, govorio je Theodor W. Adorno, jedan od najvećih mislilaca i estetičara 20. stoljeća, teško pojavljuje bez filozofije koja je moć razumijevanja i raskrivanja tajne. Drugim riječima, samoj umjetnosti je filozofija potrebna, *da bi rekla ono što ona ne može reći, a ipak samo umjetnost to može reći* (ibid., str. 113).

Alifakovac VIII, Pogled sa Jekovca, kompozicije sa strogom ikonografijom, pokazuju značaj ove konvergencije između umjetnosti i filozofije, slikarstva i hermeneutike. Berber u njima slikarski uspostavlja staru pravdu, uspostavlja novi mit koji to nije. Kao Berberova zemlja, Bosna, ona je u vremenu i povijesti, u graničnim situacijama o kojima je tridesetih godina govorio Karl Jaspers. To znači u borbi, patnji, krivnji i smrti. Ta Bosna je sačinjena od duha, strpljenja staroegipatskog, od divne plodnosti i opijenosti njome, rađanjem, osvitom. Ona je – kao i u pjesništvu Maka Dizdara, koji je, reklo bi se, bosanski ili slavenski Hölderlin – tišina koja ništa ne narušava, nalik *staroistočnom pojmu ahimse, zabrane da se sve živo i neživo povrijedi*. Bosna je u Berbera slikarski, i svagda stvaralački, povratak najstarijoj i najtrajnijoj tradiciji. U ovom slikarstvu Bosna je povrhu sebe same, a u biti svojoj, lirska, pjesnička, sunčana i u tmuni, vedra i u tragediji, odvažna i time sposobna da se plaši. U njemu je tišina, koja je stvaranje nečeg živog, zemlja nade, zemlja klonuća, posrtanja i smrti i zemlja uskrsnuća. Berberova originalnost, svuda prepoznatljiva, otkriva duboku povijesnu svijest. U Bosni i Evropi, u poniranju u neku vrstu *evrotaoizma*, u smislu ukidanja svakog *-izma*, u višedimenzionalnost povijesne svijesti. Sve ono što je u Evropi predstavljalo metafizički princip, ovdje gubi svoje izopačenje. Ni

jedinstvo, ni diferencije nisu obogotvorene. Beskraj slika konja priziva mitski pojam "zlatnog doba" u povijesti ne samo Bosne i Bosanskog Petrovca, a okreće svojoj intimi, sam je, ali se usudio postojati, očajnički, a smireno.

U tim slikama prosijava nešto od one zemlje koja je u slobodi i patnji, u odvažnosti slobode, u onome što nije sublimirano, prije svega, u umjetničkim djelima, u pjesništvu, drami, u slikarstvu ili muzici, prepušta pukoj historiji, cinizmu postojanja ili empirijskog svijeta. Berberovom slikarstvu služi na čast što njegov duh izbjegava sumrak, katastrofilnu projekciju Bosne koju on dobro poznaje – od kulinarstva, historije, mitologije do umjetnosti. Čini se da je slikar bio Ja koje je sposobno da opaža, da svijet pretvara u doživljaj koji je bitan, prije svega, za umjetnost. O tome na svoj način posvjedočuje i Berberovo teatarsko samoiskustvo, u scenografiji. *Što god Ja reklo na pozornici – to će biti simbolički predstavljeno Ja, apolonska umjetnička tvorba, koju držimo pred sobom poput vela, da ne bismo stradali od pune istine* (Peter Sloterdijk).

Da bismo mogli pratiti veliku Berberovu igru, njegovu sposobnost da se mnogostruko izražava, morali bismo se približiti ideji da je on u osnovi bio skladatelj, da je bio obdaren unutarnjim nespokojem, da je u njemu došlo do preplitanja sposobnosti, snaga, mnogostruke nadarenosti. Rekao bih da i Berberovi talenti nisu skup odijeljenih sposobnosti. Za njega bih rekao ono što je Peter Sloterdijk rekao za Nietzschea: „Među njima (talentima) nema nikakve stvarne razdjelnice, niti puke koegzistencije. Štoviše, u ovom stvaraoču svaki put djeluje jedna snaga kroz drugu, tako da on nije bio, kao toliki umjetnici, ujedno pisac i muzičar, pjesnik i filozof, stvaralac i teoretičar itd. nego muzičar kao pisac, pjesnik kao filozof, stvaralac kao teoretičar. On nije činio jedno pored drugoga, nego je uvijek obavljao jedno tako što je činio drugo.“ Možda je s tim povezana fascinantna sposobnost mnogostrukosti transformiranja svijeta u doživljaj, u slikarski kosmos, koji se povlači u sebe, u najstariju povijest Evrope i Bosne, u svjetsku povijest, što je ovisilo o dubini ljudskog iskustva s kojim je Mersad Berber bio u egzistencijalnoj vezi.

U Berberovom slikarstvu, koje nikada nismo dovoljno sagledali, ali ne krivnjom ovog ili onog društvenog ili političkog događanja, nalazimo izraze koji fasciniraju nježnošću, blagošću, ali i krikom očaja ili

tragedije. Ta fascinacija nije postignuta forsiranjem ove ili one ideje, silom laži i mistifikacije; kod nas socijalističke, socijalističko-realističke, nacionalno-mitomanske etc, jer bi trebalo znati više različitih fenomena. Moguće je reći: „Kod mladog Brahmsa čiji genij do danas jedva da je sagledan imamo mjesta što plijene nježnošću koju je, zacijelo, izraziti mogao samo neko kome je ona bila uskraćena“, ali „i sa ovog aspekta nije u redu izjednačavanje izraza i subjektiviteta. Ono što je subjektivno izraženo, ne mora ličiti na subjekt koji to izražava. U veoma izrazitim slučajevima to će upravo biti ono što nije subjekt koji izražava; subjektivno je svakom izrazu posredovano čežnjom" (Th. W. Adorno).

Čini mi se da bi se to moglo reći i za estetiku Mersada Berbera. S njim postajemo sposobni za ono neizrecivo ili neizravno, postajemo sposobni da pratimo "postmetafizičku muziku gesta". To je ona gesta koja se opire ma kakvoj idolatriji čulne draži, dopadljivosti koja je svojstvena industriji kulture. Ona ignorira svaku ideju u slikarstvu koja vodi, htjela to ili ne, u autoritarno. U filozofskom smislu Berberovo slikarstvo oslobađa horizont pomirenja, a ono je, u skladu sa Adornovom estetikom, filozofskom estetikom, produhovljenje.

Pomirenje je sa one strane mnogostrukih okrutnosti, idolatrija; sa one strane onih mračnih, ali uspavanih supstancija ili slijepih subjekata. Posvjedočuje prirodno pravo probuđenih, samosvjesnih individualiteta. Vjerujem da bi i Mersad Berber prepoznao srodnost sa riječima Hermanna Hessea:

Doch ist mein Ideal keineswegs eine Verwischung der nation-alen Charaktere zugunsten einer geistig uniformierten Gesamtmen-schheit. O nein, es lebe die Mannigfaltigkeit, die Differenzierung und Stufung auf unserer lieben Erde! Herrlich ist es, dass es viele Rassen und Völker gibt, viele Sprachen, viele Spielarten der Mentalität und Weltanschauungen. Wenn ich ein Hassler und unversöhnlicher Gegner der Kriege, der Eroberungen und Annexionen bin, so bin ich es unter andrem auch aus dem Grunde, weil diesen finstern Mächten so viel an geschichtlich Gewordenem, hoch Individualisiertem, reich Differenzi-ertem an menschlicher Kultur zum Opfer fällt. Ich bin ein Feind der "grands simplificateurs" und ein Liebhaber der Qualität, des Durchge-formten, Unnachahmlichen.

(Worte zum Bankett anlässlich der Nobel-Feier, 1946.; u: Gesammelte Schriften, Bd. 7, Betrachtungen/Briefe/Rundbriefe/Tagebuchblätter, Suhrkamp Verlag, Ffm, 1987, str. 454)

Navodim to kao ono izvanredno artističko u djelu Mersada Berbera. Istina se nalazi u velikom samopouzdanju, u vjeri da na ovoj lijepoj zemlji živi mnogostrukost, diferenciranje i stupnjevanje u duhu i sa duhom, da je u njoj višejezičnost, multikulturalnost. Istina se nalazi i u "prabolu, na koji činjenica individuacije osuđuje svaki život". Slike: *Theodor Gericault slika konja, Atelje snova Th. Gericaulta, Theodor Gericault, Homage a Theodore Gericault* u svojoj skladbi izražavaju veliko bogatstvo motiva, slikarskog duha i znanje. U njima Mersad Berber mirno i sabrano prelazi jaz između prastarog i novog. Ono što je bilo istina u "svim vremenima ovog prastarog univerzuma", nevidljivo, dolazi do Riječi.

*Tako još nikto ovdje na zemlji govorio nije
Govori on nam dakle i smjerno i vjerno
I silno govori on nekada
Kao da fijuče bičem*

...
*Govoreći tako ja vam ne govorih sam od sebe ništa
To što vam glagoljah samo je moje tijelo i moja pišta
Ja rekoh vam riječ od drugog što je rekoh
Ja rekoh riječ tek onoga
Koji je kroz mene
Rekao*

...
*Zato blago nama
I zato jao
Nama*

*Pokušavah ovdje pronaći prave riječi o Riječi
Okušavah podobnu sliku naći za riječ čovjeka
Riječ o onome svemu što nas oko nas
Od iskoni tišti i što nas
Čeka
Kušah urezat slovo o Slovu
Što u nama vapije
I vrišti*

*Ne znađah ne umijeh
Na kraju ništa
Ja
Ništi*

To su stihovi Maka Dizdara u *Kamenom spavaču*. U slikarstvu Mersada Berbera, u ciklusima slika koje sam spomenuo, nalazim slikarski pandan pjesništvu Maka Dizdara. Mogao bih se usuditi i reći da sam slušao Makove riječi o *Iskonu*, o tome da je čovjek osuđen na individualnost, probuđenu, na individualiziranje i diferenciranje, što spominje pjesnik i romanopisac, nobelovac Hermann Hesse. U to se vrijeme pojavila Makova *Modra rijeka* i moja knjiga *Iskon i smisao / čovjek i sudbina kulture Zapada* (1971). Meša Selimović je, kao glavni i odgovorni urednik u izdavačkoj kući "Svjetlost", otvorio ovu konferenciju za novinare. Osjećao sam da su riječi o *iskonu*, ma koliko duboke i ponorne bile, vjerodostojne i uznemirujuće, da dotiču polja moći refleksije u djelu *Iskon i smisao*.

Međutim, u slikama Mersada Berbera, najvećeg slikarskog znanja i dometa, vidimo potragu za idealnim. Tu se idealizam u filozofiji nije varao. Npr. u slikama *Sabira Mamić na Komatinu* (Sarajevo, 1997), *Sabira Mamić na mezarju na Komatinu* (Sarajevo) susrećemo to slikarsko znanje, lik žene koja se moli, kao što se mole muslimani u svijetu. Ona priziva istinu kazivanja Waltera Benjamina, genijalnog mislioca i pisca, filozofa, da u umjetničkom djelu paradoksalno djeluje to što se pojavljuje, nikako nije tako kriptična kako je izrečena (Th. W. Adorno). Na svemu što se s razlogom naziva lijepim djeluje paradoksalno što se pojavljuje. (Schriften, Bd. I, str. 549). Slike iz Sarajeva od 1993. do 1999. uspijevaju sabrati slikarskim svjetlom sjećanje na povijest, na krajolike u Sarajevu, sa figurama iz klasičnog doba, uz podsjećanje na eksploziju ljudskog mraka i zla, plod su slikareve samoće i očajanja. Mislilac i umjetnik, nevjerovatno raznovrstan, uvijek isti, nikad jednak sebi samome, Mersad Berber, čini da slikarski živi Sarajevo, njegova Vijećnica, arhitektura, njemu blisku ljudi. *Sretni dani Ade Berber u Sarajevu, Sretna Nova 1993. u Sarajevu, Alifakovac, Jekovac, sve slike iz Apoteoza Sarajevu I, II, Rimska ćuprija (Ilidža), Poduka iz letenja Icarusu u gradu Sarajevu* – sve su te slike ne samo apoteoza gradu Sarajevu, u kojem se urbanizirala svaka velika provincija, krajolik duha i životnog svijeta; on simbolizira otvoreni duh koji izbija iz svakog dijela njegovog, kao zemlja "heterodokсна koja razbija svoj zatvor da bi udisala zrak slobodnog duha". To je duh, kao i onaj duh Berberovog slikarstva, u kojem surađuju pjesnici, slikari, prozaisti, arhitekti, skladatelji, učitelji koji se nisu odrekli prošlosti, ali koji ne dopuštaju da se u njoj ljudi izgube. Pluriverzum duha ili uma, različite tradicije, kulture, religije, čudorednosti, Zapad i Istoka

susreli su se ovdje, u Sarajevu i Bosni. Našle su svoju novu i punu egzistenciju, ne samo koegzistenciju.

U tom duhu, rekao bih, umjetničkom, višejezičnosti kultura otkrile su same sebi, u sebi, novu žudnju za zajedništvom, kao otkrivanje vlastite istine i biti. Ta jedinstvenost Bosne *par excellence* nalik je na umjetničko djelo u ničeovskom smislu. Bosna kao umjetničko djelo! I sada bismo mogli prisjetiti se Nietzscheovih riječi: „Mi imamo umjetnost da ne bismo propali zbog istine“. Zaista, tako može pisati samo neko ko zna da je njegova imaginarna publika iza njega i ko se više ne brine da li će stići do stvarne publike. I Mersad Berber pripada tom sloju onih koji pjesnički nastanjuju ovu zemlju. I on propovijeda usprkos svojoj egzotičnoj bravuri, visovima, gdje prebivaju veliki, srodni duhovi; utoliko gore po one koji se tamo gore ne snalaze. "Mojim filozofima neka se smiluje Bog ukoliko sada ne žele ništa da nauče", stoji u pismu koje Nietzsche šalje Wagneru uz primjerak knjige sa posvetom, januara 1872.

U slikama Mersada Berbera u ovoj skladbi oslobodila se krhkost kao ono najpostojanije; u formi ljepote, tragalačke muke i tragalačkog bijega od nepodnošljivog. I od 1991, kada je počeo *kraj Bosne, kraj umjetnosti*, kraj ove velike, jedinstvene, nikako narcističke ljudske i duhovne pustolovine, kraj one jedinstvene sposobnosti samospoznavanja u drugom i s drugim, susretanjem u boli i patnji, posve drugačijeg od kruga narcističke težnje, monomanijske, posve drugačijeg od ma koje proždrljivosti koju ništa, nikakva mnogostrukost ne može nahraniti, kada je motiv posjedovanja i zaposjedanja zemlje, teritorije, krajolika kulture i duha, nade i povijesti bio dominantan, Mersad Berber se svojim slikarstvom bori. Ne dopušta da se izopači smisao povijesti, ta zemlja koja se oslanja na prošlost, da bi otkrila doba posljednjih bogova (M. Heidegger). On ne dopušta da se u vlastitoj umjetničkoj pustolovini zakači za neku opsjenu vlastite sudbine, *za koju će, obmanut i ushićen, objaviti da je ono što traži: Ecce homo* (P. Sloterdijk).

Mersad Berber čuva paradoksalnu bit umjetnosti, *pojavu nemogućeg kao mogućeg*. Slike *Poduka iz letenja / Icarusu od Dedala, Razglednica Sarajeva / Alifakovca, Apoteoza Sarajevu I, II, sa Vijećnicom* u pozadini, sa mitskim konjem, likovima i motivima iz Berberove memorije, *Principi Akademije / Sinu Azeru, Jajce kasarna, Tabija / Apoteoza gradu Sarajevu V, Ulica od lipa, Hanuma Jasmina Krpo, Sjećanje na Zemaljski muzej u Kastelu* (Banja Luka), *Ivo Pogorelić na*

Kastelu (1979. u B. Luci), *Pazarni dani I, II* (Banja Luka, 1994), ulje, sa podnaslovom *Davni snovi, Put u Skender-Vakuf, I, II, Homage a Delacroix* (6. 4. 1992), *Ratna skica sa Kupresa* (1992), *Posmrtna maska Theodora Gericaulta I, II, Theodor Gericault slika konja, Atelje snova Th. Gericaulta, Logor na Manjači* (1992), slikarsko blago, trpi nešto kao multiverzum koji je i na rubovima svagda na svojem početku. Trpi ono što je oformilo kulturu u Berberovoj domovini – koegzistenciju ne samo različitog nego i protivrječnog. To jeste potraga za istinom ili pravim sopstvom. Samospoznavanje zna samo za jednu opasnost, da počne stvarati ono najlakše koje samo sebe čuva i ne treba metafiziku muzeja/muzeiranja. Nalikuje na onog osamljenika o kojem govori Paul Valéry: „Sunce mu se činilo odviše lijepim i budilo je u njemu tugu. Gotovo bi bio izumio ljubav, da nije bio tako mudar i ipak sam.“

U slikama je traženo – već nađeno. Čin stvaranja je najviša mudrost i prividna nadmoć čovjeka. Ona počiva u tome što zna da u *sutrašnjicu prenese učinke i plodove jučerašnjeg dana* (P. Valéry). Na taj način u sebi nosimo ono što nas u izvjesnoj mjeri zaštićuje. U Berberovim slikama otkrivamo jedan nevidljivi zakon po kojem se sve u slici sklada. Mimetičko nasljedstvo je ovdje na djelu, u moći iznimnog slikarskog znanja i dubine pikturalnog. Svaka je slika i fenomen regeneracije, uskršnuća. Mnogo toga u Berberovim slikama govori u korist spekulacije da *potraga za sopstvom izvire iz težnje živoga čovjeka ka "istini" koja bi nepodnošljivi život učinila podnošljivim. Na ravni takvih radikalnih pitanja skončava svaka teorija, i uvire ili u umjetnost života ili ostaje što je bila – simptom ranjenog života* (Peter Sloterdijk).

Berberove slike koje predstavljaju apoteozu Sarajeva ili Bosne, pojedinih krajeva ili gradova, i prije rušenja Bosne i poslije rušenja kada se ona nečujno oprostila od sebe u zrcalu zla, raznorodnih opsesija, pojavljuju se sa onim najblistavijim u evropskom slikarstvu Austrije i Italije, Holandije i Francuske, Španije i Njemačke etc. Sve drugo je *krug narcističke refleksije ili kliktavi ples oko zlatnoga „ja imam sebe samoga“*. Tu je teškoća adekvatnog interpretiranja Berberovog slikarstva. Ono je, usprkos uskim prolazima analitičkog kritičkog postupka, usprkos onima koji sipaju mračne kletve, usprkos onima koji dave slikara pohvalama u kojima se sunovraćaju, adekvatno interpretiranje više utvara nego mogućnost. Ponekad upravo ljudi i ne znaju za kakvom utvarom da trče. Sveobuhvatna i jedino moguća interpretacija, ma koliko znalačka, hermeneutički genijalna, jeste utvarna. I ona je u nas još uvijek druga

praznovjerica. To ne znači da bi kao reakcija na to trebao biti onaj porazni relativizam interpretacija čija je potajna gramatika nihilizam.

Tumačenja postoje iz različitih perspektiva, polazeći od veoma različitih povijesnih, duhovnih ili egzistencijalnih iskustava. I Berberovo slikarstvo ne podnosi jednu interpretaciju koja pretendira da je adekvatna, kao što ne podnosi mahнита božanstva nereda mnogostrukog. Istina ovog slikarstva je u hermeneutici, u životu koji je sposoban za susjedsko susretanje, za komuniciranje ili razgovor. Razgovor smo mi, kaže hermeneutika. To je sa one strane *purifikatorskih haraćenja* (izraz sam preuzeo od J. L. Borgesa), koja se prikazuju svemogućim, slavnim, božanskim i sa one strane pustoši relativizma koji dokazuje posvemašnji nedostatak estetičko-hermeneutičkog kriterija i jedno beznadno neznanje. U ovom našem razgovoru sa slikarstvom Mersada Berbera znamo da nema one posljednje riječi kao što ne postoji ni prva riječ (Hans-Georg Gadamer). *Jedes Wort ist selbst immer schon Antwort und bedeutet selbst immer schon Stellen einer neuen Frage (Svaka je riječ već sama odgovor i uvijek već sama postavljanje novog pitanja)*. Mudrost kazuje da je razumijevanje svagda drukčije razumijevanje, ne bolje ili savršenije. Ali sudba je da svagda žudimo za onim što je tome suprotno, riječ prepunu svemogućeg razumijevanja, prepunu nježnosti i straha. Riječ, interpretacija slikarstva Mersada Berbera dočekuje, čini mi se, uvijek onoga kojeg ne tjera higijenski um, higijensko pretjerivanje. Za to su nekada bili inkvizitori, oni službeni tragači. No, mi, smrtnici nismo sposobni da izgovorimo posljednju riječ. Da naše uznemirujuće razumijevanje fiksiramo u čvrstom identitetu koji bi isključivao, dakle, varijacije – ili isto, ali ne jednako (rekao bi Martin Heidegger u interpretaciji Nietzscheove filozofije i umjetnosti). Mersad Berber je uvijek u silnoj ali discipliniranoj poetskoj metaforici, u slikarskim aluzijama. On je u dijalogu sa skrivenim moćima svijeta, sa figuracijom, sa kristalizacijom svoje sadržine istine. *Logor na Manjači* (1992) posredno nam kazuje zlo u Bosni i posvuda na svijetu također, da se umjetnost otvara istini života ako ona nije neposredna. I ovdje je umjetnost forma spoznaje. *Ona je spoznaja, zahvaljujući svom odnosu prema istini; sama umjetnost tako što joj se ona u njoj pojavljuje. A niti je ona kao spoznaja diskurzivna, niti je njezina istina odraz nekog objekta.* (Th. W. Adorno).

U ovoj slici Mersad Berber govori o onome što teško dopijeva u riječ, u jezik. Tu se nadilazi jaz između Ja i svijeta. Ponekad čovjek misli

da je Borges s pravom govorio: „Neka nebo postoji, makar meni dopalo mjesto u paklu“. Jesmo li mi koji promatramo ovu sliku sigurni da razumijemo njen jezik, šutnju? A ako ne nastojimo razumjeti, suočavamo se sa opasnošću da nestanemo u ništavilu ili da bivamo utvarom! Tješimo se onom estetikom, hermeneutikom, koja kazuje da je razumijevanje zapravo sposobnost da se stavimo na mjesto drugog i drukčijeg, da bismo rekli što smo razumjeli i što bismo mogli kazati. Osnovni je problem, koji je kod Derride izazivao i nelagodu, da u svome nastojanju susrećemo drugo kao drugo, drugotnost kao drugotnost, slikarsko ili umjetničko djelo kao udar, napuklinu kao napuklinu, nerazumljivo kao nerazumljivo. Time ne sabotiramo mogućnost razumijevanja. Ona slika ne izražava samo zlo. Ona izražava i nepojamnost zla, ljudske žudnje za (samo)destrukcijom. Prethode mu ideologije, forme spoznaje, hodočašća, heretičke razmirice, izrođavanje prava na istinu i dostojanstvo. Slika je "ljupka nada, blaži nam samoću". (Borges)

S tim je u bitnoj vezi karakter one tragalačke muke, one potrage za sopstvom i istinom, jer "tada tragalačka muka dostiže svoj krizni momenat, uvidom u nedostižnost traženog. Tragaoca mora proći žar kad osjeti da ga ništa ne može spasiti od njega samoga. On gasne u dilemi: birati između nepodnošljivog i nemogućeg. Samo u vatri razočarenja mogu sagorjeti posljednje iluzije. Rastankom od traženog potraga stiže na cilj, i put uvire, jednim tragičnim okretom, u bol, od kojeg je u početku slutio ono veliko *ne biti tu*."

Mersad Berber je u svojim rasuđivanjima o boli i patnji, o smiraju mira i koegzistencije različitih kulturnih sustava dokazivao da je takvo zlo nemoguće, ali jeste. I on je, poput Borgesa, razmišljao o *labirintu labirinta, o vijugavom sve većem labirintu koji bi obuhvatio prošlost i budućnost i na neki način uključio nebeska tijela*. On je oćutio njegovo događanje kao nizove stoljeća, kao kobni pad ljudskog duha. On nikada nije hinio sveznanje i svemoć. Ali on je oćutio pritisak vremena, tešku pukotinu u ljudskom projektu na Zemlji, vidio je primicanje smrti, još jedne, ukoliko ne saćuva poziciju pronicavog promatraća. *Ne biti tu* znaćilo je postojati, ali ne egzistirati, znaćilo je zaboraviti svijet, sazdanog i od pomrćine, od muke i odmicanja slobode. Berber vidi i vlastito lice u zrcalu slika i kao slikarski ciklus. "Tek će kriza pokazati hoće li se tragalac sjuriti u neki od odraza u ogledalu, da bi stradao od njegove inkarnacije, ili će ćuvati šansu da se okrene od ogledala, kako bi svoj život preuzeo kao nalaz lišen slike." (Peter Sloterdijk)

U dubini duše je oćutio da je zemlja Bosna neizdrživa zbog svoje jasnoće zla, bezdana pomrčine uma. Spoznao je da je duhovna i moralna paraliza najniža cijena, ali su njegova percepcija i pamćenje iziskivali *estetičku istinu*. U novim slikarskim ciklusima u kojima Mersad Berber nudi novo kristaliziranje istine, ne lokalne, već univerzalne. On se suprotstavlja, posredstvom estetičke istine, kultu laži, ciničke bestijalnosti. On je svjestan da je moguće reći: "Antimetafizičko razmatranje svijeta – da, ali artističko." Tako je govorio Nietzsche. Slike izražavaju istinu. Ali istina je povrh estetičkog relativizma, koji je ustvari prešutna abdikacija, odustajanje od zahtjeva umjetnosti za istinom, kojom se jedino "legitimira ona veličina umjetničkih djela bez čijih fetiša relativisti rijetko mogu izići" (Theodor W. Adorno). Berber je u svojem slikarstvu stvaralački legitimirao metafore Bosne, jednostavne, ali raskošne, blage a stroge, svagda odlučne da ne izgube suglasnost sa istinom. Pri tome i kao slikar i kao mislilac on kopa po iskustvima koja uopće motiviraju njegovu slikarsku imaginaciju. "Imaginacija je sposobnost za to. Ona skicira nešto u sebi mirujuće, ne izmišlja proizvoljne oblike, detalje, fabule ili bilo što drugo. Ali istina umjetničkog djela se ne može predstaviti drukčije nego da se u subjektivno imaginarnom po sebi može oćitati nešto transsubjektivno. Njegovo posredovanje, to je djelo." (T. W. Adorno)

Poznato je da je Mersad Berber bio slikarski dosljedan, vjeran svojoj imaginaciji, motivima Bosne i svijeta, Istoka i Zapada. *Put u Skender-Vakuf* (1988, ulje, grafička boja), *Balada o sarajevskom nosaču* (1975, drvorez u boji), *Etida* (1992, akrilik), *Put u Skender-Vakuf*, (1988, akrilik, grafička boja) – ciklus kojeg slikar smatra najznačajnijim ili najpoticajnijim; time je slikar razjasnio da je P. Valéry s pravom insistirao na tome da trajnost ili besmrtnost, ako se misle neovisno o vremenu, o povijesnim okolnostima, onim tragičnim i sudbonosnim, uznositim i duhovno višim, "podrazumijevaju beznačajnost, ravnodušnost, savršeno izdvajanje – nepostojanje". Gorostasnom smjernošću i duhovnom energijom Mersad Berber pretvara riječ u sliku. Riječ je postala *logos polytropos*, mnogostruko tijelo. Prešla je u pamćenje koje se razvija posredstvom slikarstva traženjem i nalaženjem, samoćom i ljubavlju koja je prožeta umom.

Berberovo portretno slikarstvo upućuje na njegovo subjektivno spoznato iskustveno jezgro "koje ispod sebe ostavlja i subjekt", predstavlja čudesan rukopis u vremenu u kojem je riječ "prešla iz

posvudašnjosti u prostor, iz vječnosti u povijest, iz bezgraničnog blaženstva u mijenu i smrt" (Jorge Luis Borges). U njemu sudjeluju sudba Bosne i svijeta, raznovrsnost likova, nježnost i samozatajnost stvaranja i ljudskog, pjesničkog nastanjivanja na planeti Zemlji. Na drugoj je obali Juda o kojem je govorio Borges: on se odrekao časti, dobra, spokoja, carstva nebeskog. "Svoje je grijehe unaprijed smislio s užasnom lucidnošću... Juda je odabrao one grijehe u kojima nema ni truna vrline: zlorabu povjerenja i prokazivanje... smatrao se nedostojnim da bude dobar... Juda je potražio Pakao, jer mu je blaženstvo Gospodnje dostajalo. Držao je da je sreća, baš kao i dobro, božansko svojstvo, te da ga ljudi ne smiju prisvojiti."

Berberovi portreti jesu slike, *posebne* slike, likovi slikarskog traženja i savršenstva, sazđani na ideji mira i potpunosti, na ideji da tako sluti sebe. U ovom času sluti sebe sa moćnom prisnošću, strepnjom, melanholičnom skepsom, nježnošću koja se u njegovim slikama/portretima po sebi suprotstavlja onom autoritarnom u slikarstvu, rastućoj noći svijeta, otjelovljenju nihilizma. Ciklus *Apoteoza Sarajevu, Osman, Bosanski Petrovac/trke, Velike alegorije I, II, III, IV* – koje su prvi put izložene u Londonu 1998. na velikoj izložbi Mersada Berbera u Albemarle Gallery i u antologiji *Postmoderna u evropskoj umjetnosti* (muzej Ostende, Belgija), *Velike alegorije* sa sinom Azerom, fascinantna skladba Trijumf Flure iz Lozice (ljetu 1999. u Marbeli, Španija, mural za španskog kolekcionara, Sammer-Gallery), *Bijele slike* u zagrebačkom periodu, (1992–1994), *Razglednica sa Travnikom, Kapija na Vratniku, Dženaza kod Careve džamije* (april 1992, Sarajevo) – sve su to Berberovi mnogostruki svjetovi koji uviru u posljednju tajnu o kojoj je Paul Klee govorio 1918.

Svojim slikarskim prelivom i svojom skladbom, nalik onoj u muzici, Berber stvara svijet moćniji od svjetskih moći, tekući kroz ljupki jezik sjenki i svjetla, svjetla uma ili duha. Estetska zakonomjernost, najsusjednije u umu, neizvjesni nagovještaji prisutni u njegovim slikama/grafikama, iskrsnuli jezik povrh tišine i apsolutne tmine – to su vrijednosti i povijesna iskustva u njihovoj svagda drukčijoj konfiguraciji.

Berberova estetika sabire elemente jedne druge etike. Nije pretjerano reći da je ova umjetnost, koja obuhvata moći oka, koje osjeća zavičajno i strano, toplo i hladno, koje širi dalje svoju sreću, onog oka koje je sposobno da čuje muziku, paradoksalno, onu nečujnu o kojoj

govori veliki mudrac Lao Tze u svom djelo *Dhao Te king*. Ona krije u sebi raskoš treperavijih, profiliranih motiva i oblikotvornih tonova. Ne bi bilo osobito mudro reći za Mersada Berbera da ono što on stvara u svojem slikarstvu, ono što vrijedi, ovisi o onome što mu nedostaje, "jer posjeduje jasnu i duboku nauku o onom što mu nedostaje; i kako to nije neznatno, stvaram od toga veliku nauku" (P. Valéry). To reći znači psihoanalitički falsificirati bit Berberovog slikarstva, znači podilaziti vulgarnom subjektu.

To ne vodi ničemu. Ali i idealizmu ne možemo osporiti njegovo pravo da kazuje: "Ja odgovaram na izvjesnu nevolju, potrebu, ljutnju, slikom okolnosti u kojima bih bio nedokučiv: kao što je slika zlatnog otoka gdje ništa što mi se ne dopada ne bi moglo doprijeti, naročito ne putem sjećanja" (P. Valéry). Ideja jedne estetike temelji se u nadi da se pomoću teorije oslobodi umjetnost onog izopačenja koje je ustanovljuje kao čisti estetski privid.

Kako je razumijevanje moguće? Adorno će reći da onaj ko je samo unutra, tome umjetnost ne otvara oči. Ko je pak samo spolja, taj nedostatkom afiniteta falsificira umjetnička djela. "Međutim, estetika postaje više nego jedno rapsodičko kretanje tamo-amo između dva stanovišta ako razvija njihovu isprepletenost na Stvari." (T. W. Adorno) *Put u Skender-Vakuf*, koji se pojavljuje u monografiji *Vlado V. Bužančić, Mersad Berber* (Sarajevo 1997), u kojoj je na iznimno sjajan način predstavljen slikarski opus ovog svojevrsnog gorostasa, njegova dramska struktura, poetologija i metaforologija, u kojoj estetika upija vlastitu događajnost u dramatsku svijest; ono je slikarsko znakovlje u kojemu se estetski proširuje tajna svijeta i tajna Bosne da nas spasi od pustoši i surovosti percepcije, da odabere jednu od sudbina drevne i moderne Bosne, u studijama o konju, teretnom konju, često u sasvim novoj kompoziciji. Slikar je oćutio tu sudbinu. Paradoksalno, u vlastitoj imaginaciji mogli smo oćutiti tu sudbinu, tu vidljivu i nevidljivu mrežu povijesti, čak znati kako je jahač "mogao ćuti kako zviždi konju, sjahuje, vezuje konja za stup" (Borges). Ciklus *Skender-Vakuf* (od 1984), *Put u Skender-Vakuf, Bijeli ciklus*, dokazao je paradoksalnu situaciju – da je Mersad Berber vjeran sebi kada se odmiće od sebe, kada stvara kosmos veoma iznijansiranih pomaka ili promjena. On je opijen metafizičkim bjelinama visoravni, "lutajućim predjelima Skender-Vakufa". Opijen je moćima, imaginativnim mogućnostima i ulogama bijele boje, "one nezavršene boje velikog Gabrijela Stupice". U tim povijesnim

vremenima, "iskopinama malih torza, kasnoantičke civilizacije, na tim prostorima krvavih epidermi konja koji po biblijskom usudu vuku drva iz šumskih revira, izvukao sam i ja veliku poduku o bijelom". On ne zaboravlja reći da je tu čudesna ili "iznimna tradicija islamske sakralike... Aladži plava džamija u Foči, koje više nema... ili Arnaudija u Banja Luci, koje više nema".

Ti ciklusi bude u nama osjećanje, uvijek isto ali ne jednako, da "nikada nismo sami sa samoćom, kada smo sami, nikada nismo sami" (P. Valéry). I mogli bismo reći da *Put u Skender-Vakuf* (1988, akrilik, grafička boja) svjedoči o estetskoj istini i estetskoj egzistenciji, u kjerkegorovskom smislu, da je konj tisućljetna tradicija, "i herojska i lirska". U tim slikama čujemo prizvuk povijesnog ritma. I ja bih mogao reći ono što je Borges jedanput rekao (*Izmišljaji/umotvori*) o ravnici: "Ima jedan trenutak u danu kada samo što ne progovori, nikad to ne izrekne, ili, možda, beskonačno kazuje, a mi ne razumijemo, ili pak razumijemo, ali je to neprevodivo poput glazbe". Berber je tu dotakao tajnu, jednu predaju. Berberovi konji su simboli tajne Bosne. I baš u nekoj vrsti čuđenja, čitajući *Tisuću i jednu noć*, spoznajemo da su ljepotom izigrane sile zla, agonija mučnih noći. Dospijevamo svagda u zavičajni krajolik. Metafizika Zapada nam kazuje da ulazimo u stariji i postojaniji svijet, povrh privida i varijacijskih obilja pojava u svijet koji se oteo smrti.

To je čudesan svijet u slikama – *Ada prima na dar romanički kapitel od Andrije Seifilda* (ljetno u Dubrovniku, 1999). Ona nosi u sebi izobilje slikovnih asocijativnih momenata u odnosu na vrijeme, na čovjeka u njegovim ogledalima, sa duhom i njegovom sudbinom koja doprinosi ljepoti koja je Mersadu Berberu, čini se, jedini način približavanja tajni u ljudskim očima, u odnosu likova, viđeni "okom samotnika". U slici *Osman* (infantkinje), u kojoj, reklo bi se, Mersad Berber jeste pjesnik.

*Pjesnik – to nije izvjesna slika koju
želim, nego čudesna skupina
sviju mogućnosti.*

Paul Valéry

Tu dolazi do izraza dubina sjećanja, nostalgični duh i pjesničko iskustvo. Sve je to bila ljepota, ljepota sunca koja izaziva patnju, u kojoj

"svjetlost i pojava piju rastojanje" (P. Valéry), rastojanje u vulgarnom vremenu i prostoru. Prismo i skrovito istodobno, tajanstveno koje kazuje: usudi se: odgonetni.

Slika *Lamija Muzurović na visoravni u cvatu Gabriela Jurkića*. U trenutku dodira osjetila i duha, ljepota u Berberovom stilu, kao da je odlutala iz vremena i dospjela u nekakvu vječnost. Duh u slikarstvu mu potajno nameće ponesenost, kojom ušutkuje sve što ne bježi "svom susjednom najbližem", u punoći pikturalnosti, u lirici svjetlosti, u osjećanju kozmičke samoće. Ciklus *Varijacije na temu sarajevskih postkarti* (1995–1999), jedinstvena slikarska apoteoza Sarajeva, također predstavlja varijaciju ljubavi prema Bosni, potpunu koincidenciju i konvergenciju filozofije i umjetnosti ne samo u smislu (samo)afirmiranja zavičajne tajne, ne samo u smislu muzike pretočene u slike i vrijeme/imaginaciju, koja ne dopušta nijednoj instanci svijeta da prekrije istinu. Ciklus je samostiliziranje onih vrijednosti koje nisu niti mogu biti pod teretom sputavanja, naprimjer, kulta regionalnog, nacionalnog, tradicijskog etc. To je ona strahotna istina, koju dovodimo u vezu sa Nietzscheovim prosuđivanjem, antimetafizičkim, same umjetnosti i životnog svijeta.

Ovdje je Mersad Berber sa stvarima svijeta posredstvom duboke supstancije, sjećanja koje otvara i skriva, koje želi iscrpiti sve svoje mogućnosti, a ne može, posredstvom sjećanja koje jamči njegovim slikama također vrijednost istine, postavljena u njezin neodoljivi nabor, u zbiljnost koja je lišena straha. Zahvaljujući sjećanju, ponekad u platonovskom smislu, koje nije preslikavanje dogođenog, nastaje druga realnost, slika, koja reagira na prvu realnost. Berber i u ovom ciklusu *Varijacije na temu sarajevskih postkarti* (1995–1999) stvara drugu realnost, koja se oslobodila tereta slikarske faktografije. Zahvaljujući njemu, tom sjećanju, iskazi, slike stječu vrijednost istine. Slikar kazuje da čovjek sam kakav želim da jesam. Podsjećam na P. Valéryja. Slikarstvo je metafora, more, kazuje Valéry. "U moru, čitavo moje tijelo se daje, uzima, začinje, troši i kao da želi iscrpiti sve svoje mogućnosti. Ono želi da zgrabi tu vodu, da je obgrli, ono postaje ludo od života i svoje slobodne pomičnosti, ono je voli, ono je posjeduje, ono izrađa s njom tisuće najčudesnijih ideja."

Mersad Berber je to doveo na scenu, to iznimno slikarsko blago svoje zemlje koja s respektom prihvata ljubav prema različitoj i

drukčijem, ostvarujući tako svoj povijesni i duhovni identitet, ne prestajući biti ono što jeste. Svakom slikom ili grafikom u svakoj tehnici on eksperimentira sa vlastitim bićem i duhom. To pretvaranje i "sebe u sebe", dolazi sebi i udaljava se od sebe, prebire po naborima tajne. Svaki ciklus je moralno umjetničko blago, jedna etika homeostaze, autonomni izvor smisla, istine ili *ethosa*, koji "baca pogled u ekologiju života koji trpi", koji pripada neimarskoj prirodi usklađivanja duha i svijeta, svih posebnih osjetilnih organa, muzike i slikarstva.

Berberov *Icarus*, u svim varijacijama, jest u pravcu plodnih uvida. Znamo da je simbol ogledala onaj koji orfička tradicija pripisuje Dionisu. Svijet je slika. Heidegger u drugom smislu govori da je doba novovjekovlja koje vrhuni u biti tehnike, moderne svjetske civilizacije, doba slike svijeta, svijeta kao slike, kao objekta/postavke, ali je za Mersada Berbera svijet kao doživljaj, kao umjetničko djelo, iskustveno pustolovno obogaćenje. To je estetsko opravdanje svijeta u njegovoj pravednosti, u njegovom moralnom kosmosu. Stoga je, dovoljno paradoksalno, ova estetička istina ustvari kryptoetika ili "proces (samo)iscjeljenja prabola" i možda jedina instanca "samozgusnuća praužitka".

Uistinu, nama izgleda da i slika *Ivo Pogorelić na Kastelu 1979. u Banjoj Luci* pokazuje snagu onog orfičkog simbola, simbola ogledala; to je forma u kojoj Dionis gleda sebe. "Orfički simbol sklanja zapadnu suprotnost između imanencije i transcendencije, na koju su filozofi uludo potrošili toliko mastila, u područje smiješnog. Ne postoje tu dvije stvari, kod kojih valja otkriti jesu li odvojene ili sjedinjene, već postoji samo jedna, bog, a mi smo njegove halucinacije." (Giorgio Colli)

Tu nema redukcije, ima sažimanja onog u prošlosti i onog u suvremenosti, u Banjoj Luci, u našem zavičajnom gradu.

Mersad Bereber
Bijeli konji
Ulje na platnu
1998. godina

**ISKUŠENJA FILOZOFIJE
OD DEFETIZMA DO NADE –
PEČALI VREMENA UMJETNOSTI¹**

**ORDEALS OF PHILOSOPHY
FROM DEFEATISM TO THE HOPE –
WRETCHED TIMES IN ARTS²**

*Nužno netko fali kad nas pjesma smami,
Gledamo se blijedi, falimo mi sami*
T. Ujević

Na pragu druge decenije 21. stoljeća po Kristovu rođenju, po mnogo čemu bitnom za ono što je bilo i još bitnijem za ono što će biti, zatečeni čovjek sa strepnjom i zaprepaštenjem gleda prema naprijed i unazad (ne)dovoljno svjestan da je u svim gadostima i prenapučenim deponijama nedovršenog duha bio glavni i, po svemu sudeći, jedini akter i kreator. Mjereći vrijeme po suncu, mjesecu, zvijezdama, pijeskom, oprugama, elektronski..., došao je u stanje obamrlosti ali i zgroženosti nad vlastitom ostavštinom i zapamćenom prošlošću kao da su one sukrivci njegovog usuda i tragedije. Najradije bi uništio sve mjerne instrumente, osim onih kozmičkih koji su mu nedostupni, i započeo neko novo mjerenje nekog boljeg i sretnijeg vremena. U toj nemogućoj misiji očaj i indignacija nadjačavaju sve blagodati koje je postigao tehnikom, znanjem, kulturom, umjetnošću, intuicijom, plemenitošću, humanošću, moralom, odgojem, jer svako brojanje sekunda, minuta, sati, dana, mjeseci i godina u netom minulom stoljeću bolno ga podsjeća na više od stotinu miliona pripadnika vlastitog roda koje je pobio i ko zna koliko stotina miliona pripadnika drugih vrsta koje je nemilosrdno uništio ili

¹ Ovaj tekst je dio Predgovora za knjigu *Eseji o književnosti i umjetnosti*, koja će biti publikovana u 2013. godini.

² This text is an excerpt from the preface to a book entitled *Essays on Literature and Arts* which is going to be published in 2013.

definitivno iskorijenio. Uz sve to, uništavanje naslijeđa, tradicija, kultura, materijalnih i duhovnih dobara i sl. nadolazi kao kolateralna šteta, kao cunami koji dodatno ravna sve što je već dobro uništeno.

I budući da ništa nije promijenjeno ni u mjernim instrumentima niti u svijesti, 21. stoljeće je započelo kao p o s l j e d i c a prethodnog, sa istim starim/novim metodama beskrupuloznog uništavanja i samouništavanja. Sva krhka nadanja u neko novo svanuće opovrgnuta su već na samom početku stoljeća, jer su retrogradni procesi dobili neke nove zamajce i generatore i poprimili gotovo demonska obličja. Do apsurdna je dovedena etika odgovornosti očuvanja stvorenih vrijednosti, jer iza tog principa ne stoji više jedinstveni čovjek, individuum prije i povrh svega, već raspolučeno biće koje nema više pouzdanja ni u prethodno stvoreno, a pogotovo ne u ono što tek treba graditi. Gradeći svoj svijet u strahu od onostrane infernalnosti, od kazne koju priprema sam Bog za sva ovosvjetska nedjela, ta dvonožna kreatura, naizgled uspravnog hoda koji još uvijek naginje ka četvoronožju, izgradila je vlastiti inferno u kojemu se polako ali sigurno prži u sukladnosti sa vlastitim zaslugama. Može li filozofija u stanju čudne obamrlosti i defetističkog stava o tokovima svijeta i mišljenja, u okolnostima u kojima čovjek misli da ne mora više da misli budući da je tehnika kadra da mu nadomjesti i taj kreativni momentum, ponovo otkriti utočišta nepomirljivog razuma? Nije li se razum sunovratio u neku vrstu „privremenog“ očajja i defetizma zbog učvršćenog beznada u pogledu izvjesnosti budućih humanih prevrata? Otkuda tolika crna gromada defetizma kod onih koji još misle i koji u mišljenju vide tek tračak svjetla i nade naspram bijeloga kamena u ponosnu zdanju kojeg u svoje temelje postavi negdašnja ljubav prema mudrosti? Mislim da to proizlazi iz činjenice što postoji ogromna diskrepancija između zadatog razuma i samog uma, između zadate slobode i same slobode, između zadatog humanizma i samog humanizma, između zadate ljubavi i same ljubavi itd., što se, nažalost, taj jaz neprekidno produbljuje.

Može li se na tkivu sa toliko otvorenih rana „pregorjeti epoha“, nadići sjene 20. stoljeća pod čijim su stjegovima promarširali nacizmi i fašizmi, sve forme rasizma i ropstva, nepojmljiva barbarska klanja i pogubljenja, paljevine knjiga i svekolikog duhovnog blaga i iz toga izaći kao uspravan čovjek? Vjerovatno je u plemenitim očima životinja koje dijele sa nama sudbinu planete ljudska vrsta izgledala kao nepregledno krdo okrutnih zvijeri koje su odlučile da unište svoje kozmičko stanište,

Zemlju. Ima, prema riječima Alberta Camusa, u tom egoističkom, iracionalnom čovjeku neka čudna tvar koja iz njega toči i zaudara, neka nedovršena materija koja se ne može pronaći ni u jednom životinjskom brlogu, a koju producira neki čudni, neumoljivi generator odsustva čovječnosti i ljudskog dostojanstva. U buri bezosjećajnosti i otupjelosti Camus otkriva jednu vrstu nelagode prema „nečovječnosti čovjeka“. „I ljudi izlučuju neljudsko“, veli Camus, jer često njihovi pokreti, njihova pantomima lišena smisla, njihovo mehaničko općenje i gomile prosutih riječi kao i gomile stvari čini glupim sve što ih okružuje. Ta suha i nedvosmislena racionalnost u konstituciji je apsurdnog čovjeka. Taj smrad se osjećao tokom stoljeća na svim meridijanima svijeta, od Auschwitzta (Osvjencima) do Hirošime, od amazonskih džungli do sibirskih kazamata, od Francuske Gvajane do afganistanskih pustara, od Keraterma do Gvantanamo. Može li se onda „pregorjeti epoha“? (Ko zna koliko puta je ovo pitanje postavljeno kao diskurzivno distanciranje od zloćudne epohe i njenih aktera?) M o r a, filozofski je i etički imperativ; mora radi onih novorođenih ali i radi onih brojnih nevinih koji s neizmjernom gorčinom i bolom u duši odlaze sa ovoga svijeta; mora radi dokaza kontinuiteta čovječnosti naspram kontinuiteta zla (Abdulah Šarčević o „etici odgovornosti“ Hansa Jonasa; u: „Filozofija i znanost“, Sarajevo, 2007).

Kada bi volšebnim slučajem Karl Marx, Martin Heidegger i Jean-Paul Sartre uskrsnuli na početku opsjenarskog 21. stoljeća, bogatog mitovima o slobodi i humanizmu, noseći uza se djela „*Frühschriften*“, „*Über den Humanismus*“, „*Les chemins de la liberte*“, bili bi sasvim sigurno ogorčeni vlastitim pojmovima i projekcijama budućnosti. Ali nema više popravke, svijet svjetuje kao zrcalo (igra); istim starim ponorima i tragedijama i njihovo bi razočarenje bilo veće. Kada bi kojim slučajem vidjeli Gvantanamo, besprizornu scenu u kojoj ljudi na koljenima, ruku svezanih na leđima, jedu hranu iz psećih posuda pod nadzorom razgoropađenih i perverzih čuvara, imali bi različita snoviđenja; Marx – da Bastilja još nije pala i da se Francuska buržoaska revolucija tek treba desiti, a Heidegger i Sartre – da Auschwitz i Mauthausen nisu zatvoreni. Kada bi tu nadrealnu sliku proširili na pad tornjeva u New Yorku, na gladni, bolesni i izrabljivani treći svijet, na barbarska smaknuća i zavođenje „nove demokracije“, pomislili bi da je u pitanju pozorišni igrokaz srednjega vijeka. Samo blagodareći neprolaznim vrijednostima civilizacije koje još uvijek istrajavaju u vremenu i žustrim koracima kozmičke znanosti ka tajnama prapočela kozmosa, ovi sanjari bi

shvatili da nije čista utopija svijetljenje bitka (*Lichtung das Sein*) i da su humanizam i sloboda još uvijek temeljni principi na kojima ljudi od duha i znanja žele sagraditi novu Atinu; s tim što bi najstariji od njih, Karl Marx, zaronivši u bit moderne ekonomije i globalnog imperijalizma, tek sad imao razloga da dovrši „Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie“ i vjerovatno bi to bila najpregnantnija kritika života koji živimo. I drugi respektirani sudionici i suvremenici 20. stoljeća koji su ga djelimično ili u cjelini proživjeli – a neki od njih proživljavaju još teži i više neizvjesni nastavak (Gadamer, proživio ga cjelovitog i nadživio, Heidegger, Jürgen Habermass, Ernst Bloch, Herbert Marcuse, Jaspers, Abdulah Šarčević, Derida, Rorty, Krleža, Albert Camus, Sartre i dr.), a koji su ga filozofsko kritički i literarno mislili i dramatično iskusili – suglasni bi bili, pretpostavljam, u jednom: da su proživjeli infernalno i u mnogim elementima anticivilizacijsko stoljeće.

*

Svojevremeno sam (sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog stoljeća) kao student a potom doktorant na sociologiji i sociologiji kulture, inspiriran onim što su mislili i pisali Šarčević, Sartre, Moren, Camus, Krleža, Selimović, Malraux, Hellerova i dr., raspravljao o kulturi i ljudskim potrebama (posebno u knjizi „Klasne protivrječnosti kulture“, V. Masleša, 1983, i u nekoliko srodnih studija iz tog vremena), a neke ću odjeljke reproducirati u knjizi čije objavljivanje slijedi kao argument da se gotovo ništa ni u konceptu ni u stvarnosti nije promijenilo. Jedno su bile želje i nadanja u nadmoć duhovnih potreba u društvima stvorenim nakon revolucija i svjetskih ratova, a drugo surova stvarnost. Scijentizam, tehnicizam i razularena borba za profit i bogatstvo omađijanog egoističnog čovjeka nagrizaču poput kiseline kulturno naslijeđe i novostvorene duhovne vrijednosti, potiskujući „ljudske potrebe“ na margine individualnog i općeg društvenog interesa. Oni koji su preživjeli recentna zvjerstva i koncentracione logore na kraju stoljeća na tlu Evrope kao i oni koji to trenutno preživljavaju na brojnim stratištima svijeta, a istovremeno, stjecajem čudnih okolnosti, imaju priliku da posmatraju slike Marsa koje šalje interplanetarna stanica, ne mogu da shvate i prihvate da u zajedničkom brlogu živi svijet zvjerskih i svijet ljudskih potreba.

Da li u tom slučaju uopće postoje ljudske potrebe i gdje nalaze svoje stanište, u kojim ljudima opsjenarskog 21. stoljeća, u kojem kutku

tehniciziranog i tehnopolitikom izraubovanog svijeta, u kojem znanju, volji i umu? Nažalost, *svjetski duh* (Hegelov „Welt Geist“) lebdi visoko iznad sfera čovjekova domašaja, a potrebe su još uvijek raspolučene na potrebe roba i potrebe gospodara. Da bi gospodar (posjednik moći, bogatstva, znanja, tla, vlasti, politike) mogao zadovoljiti „ljudske potrebe“, rob mora proizvesti uvjete za njihovo zadovoljenje, pri čemu je mučen, zlostavljan, izrabljiv, protjerivan, obespravljen, ubijan. Čak mu ni rodno tlo nije sigurna postojbina ukoliko ne proizvodi materijalna dobra za druge. Ne smije mnogo ni htjeti, ni misliti, ni znati, ni posjedovati, jer mu u takvom slučaju može biti oduzeto sve, pa čak i rodno tlo (Erde). Kao naknade za poslušnost nude mu se utvare mesijanstva, prosvjetljenja, izbavljenja, iscjeljenja nad kojima bi se zgrozio i sam Gospodar svjetova; nude mu se ideologije nužnosti siromaštva i neprosvijećenosti, nudi mu se *nužnost* kao zamjena za *slobodu*. Pred ovakvim determinizmom trebao bi da se zgroziti svaki misleći duh, ali zacijelo ni pobuna više nije izvjesna jer je instrumentarij vladanja daleko nadmašio te snage.

Sa druge strane, ovakvom ovisniku, prepariranom svakovrsnim ideologijama, ponuđen je alternativni inferno; nepregledni svijet roba garniran ideologijom nužnosti njihove apsorpcije. Budući da je roba kapital, a kapital roba sa ekvivalentom, novcem, stvorena je nepregledna gradacija „vrijednosti“ i „kvaliteta“, što određeni društveni slojevi, prema mjeri svog bogatstva/siromaštva, mogu apsorbirati.

Za trideset godina od publikovanja spomenute knjige u osnovnom konceptu, odnosno u postojećem diskursu, ništa se značajno nije promijenilo. Dramatični pad socijalizama koji ovu logiku nisu bili sposobni nadržati, već su joj na različite načine i sami bili promotori i apsorberi dna ljestvice vrijednosti robnoga svijeta, otvorio je širom vrata povratku teorije i prakse pozitivizma (koji zapravo stoji iza svih neoliberalnih, neokapitalističkih, neokolonijalnih, neonacističkih ideologija). Nema potrebe, ni filozofijske ni pragmatične, lamentirati nad neuspjelim projektima socijalizma, kao što nema logičkog teorijskog opravdanja povratku morbidnom retrogradnom smjeru u davno proskribirani robno-kapitalistički svijet. Ako je ova sfiga shvaćena i „prevladana“ u teorijskom smislu, u našoj stvarnosti ona još uvijek duboko ore povećavajući jaz između velikih i malih, prebogatih i presiromašnih, duhovno odraslih i duhovno nedoraslih i sl. I što je ralica oštrija, to je tragedija malih naroda i kultura veća. Ova drama koja se

odvija na očevid cijeloga svijeta podsjeća na faraona Horemheba (poklonika boga Horusa, posljednjeg vladara iz osamnaeste dinastije, oko 1330. prije Krista) koji je, ploveći na pozlaćenom arki niz Nil od Amarne do Sakare u istim vremenskim razmacima koje je mjerila pješčana klepsidra, udarcem zlatnim maljem u potiljak pogubio po jednoga roba. Mali i nemoćni narodi i njihove kulture bivaju pogubljeni udarcem u potiljak radi nezasitog kapitala žednog nafte i krvi.

Oba spomenuta projekta, i „istočni“ i „zapadni“, zakočili su razvoj cjeline ljudskih potreba, a ni na najdaljem obzoru ne mogu se nazrijeti snage koje ih mogu radikalno pokrenuti. Osamdesetih godina prošlog stoljeća nije bila uputna ovakva anticipacija događaja jer se još uvijek davao *primalitet* projektu socijalizma u ideologiziranoj sredini kakva je bila naša. Teško se uspostavljala kritičko-teorijska distanca, a samo fragmentarno su se probijali teorijski radovi koji su raskrinkavali glavne tačke krize i upozoravali na neumitnost teškoga loma, a koji istovremeno nisu nekritički prihvatili tezu o neizbježnosti našeg civilizacijskog izbjavljenja pomoću podvrgavanja ogoljenoj logici ekonomske prinude.³ Zapravo, ova logika je skršila nedovršene socijalizme (uključujući i naš), uz veoma različite nivoe razornosti i sa paradigmom uništenja tek začetih duhovnih (ljudskih) potreba koje su bile vjesnice boljeg svijeta. Ali bio bih defetist kada ne bih rekao da postoji nada da, zahvaljujući protežnosti takvih potreba, neuništivosti nukleusa dostignutog civilizacijskog razvoja, neke nove snage, još neartikulirane i neprepoznatljive, upotrijebe njihovu samozatajnu snagu i u tek nastupajućem stoljeću naprave neviđeni prevrat.

**

Nekako u to doba Hans Georg Gadamer je već u poznim godinama života (1989) objavio predavanja održana između 1983. i 1987. i nekoliko kraćih komplementarnih studija kao knjigu „Naslijeđe Evrope“ („Das Erbe Europas“, Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag). Čovjek koji je u cijelosti „proživio“ 20. stoljeće (rođen 1900. u Marburgu) i ljudski i

³ Među znanstvenike koji su između osamdesetih i devedesetih godina anticipirali krizu i krah socijalizma i *remake* kapitalizma bio je sociolog Zoran Vidaković („Smena istorijskih doba“, Beograd, Kairos, 1989), držeći pogrebni govor ovom čovjeku i prijatelju 1991. u Beogradu; u predvečerje novog strašnog sukoba na prostorima Balkana izrekao sam ove mračne slutnje istovremeno respektirajući nadu da će snaga duhovnih potreba nadživjeti svako novo barbarstvo.

filozofski iskusio kaljužu jednoga razdoblja podudarnog sa dužinom trajanja impresivnog životnog vijeka, pokazao je da nikakvo naslijeđe, ni filozofsko ni općenito duhovno, nije dostojno respekta ukoliko u sebi ne pronađe nukleus iz kojeg se može graditi bolji svijet. Bio je suvremenik (a može se reći i sudionik) svih ratova vođenih tijekom stoljeća na tlu Starog kontinenta; svjedok nezasićenosti i kolonijalne gramzivosti Evrope diljem svijeta; svjedok logora iz kojih se širio pepeo i zadah miliona spaljenih ljudskih tjelesa; suvremenik lomača knjiga ispred Reichstaga... i logično da mu se postavljalo pitanje svrhe i smisla filozofije i ukupnog duhovnog naslijeđa Evrope.

Zar se uopće mogao desiti takav duhovni krah u srcu klasične i novovjekovne filozofije u mreži duhovnih centara poput Freiburga, Marburga, Frankfurta na Maini, Heidelberga, Weimara, Leipziga i brojnih drugih; zar se u takvom ambijentu mogla otvoriti kovačnica nacizma; zar brojni primjeri u pamćenoj povijesti nisu bili dovoljna pouka? Gdje će Gadamer potražiti odgovor nego u filozofiji i njenom odnosu prema tehniciziranom i instrumentaliziranom svijetu; „otkad su tehnička civilizacija i grozničavi napredak kojim ona prekriva čitavu zemaljsku kuglu stavili čovječanstvo pred probleme ratnog ili mirnodopskog samouništenja od kojih ponestaje daha, pričinja se naposljetku filozofska strast poput neodgovornog bijega u svijet izbljedjelih snova.“ Mislim da nije riječ o „pričinjanju“, već da je to bitni otklon koji je polučilo 20. stoljeće. Naime, u tom otklonu sadržana je sama bit stoljeća. Svijeća je potpuno dogorjela, do posljednje vlati fitilja, i na koncu je ostao samo vosak koji se bez plamena ukrotio i postao beskoristan. Dok su prethodna stoljeća, pogotovo 19, imala filozofiju kao predvodnicu mišljenja i djelanja sagrađivši čitave sisteme koji su se raspoznavali po svojim utemeljiteljima i pobornicima, dotle je 20. stoljeće *en general*, a osobito u drugoj polovini, započelo njenu dekonstrukciju i postupno odašiljanje u snove. Zato je Gadamera, već u sedamdesetim godinama i stoljeća i vlastita života, dojmio taj postupni uzmak filozofije kao njeno preseljenje u izbljedjele snove. Upravo u tim godinama taj proces je dostigao takav intenzitet da je postao vidljiv i običnom posmatraču. Brzina dekonstrukcije filozofije u posljednja tri desetljeća i u prvoj dekadi nastupajućeg stoljeća upravo je proporcionalna brzini *remakea* logike neminovnosti proizvodnje i oplodnje kapitala koja se iz privremene sjene svom snagom obrušila na svjetsku pozornicu. Robni svijet, poduprijet oružjem kao najisplativijom (najkurentnijom) robom, preplavio je

meridijane zemaljske kugle i učinio namnoženog dvonošca novim kolonom, robom bez zemlje i bez slobode.

Somnambulni čovjek, rob kapitala i instrumentaliziran njime čak i kad je njegov vlasnik, sudionik je i izvršilac mnogih smaknuća, a tehnika mu služi da osvijetli i bolje vidi ta smaknuća, uglavnom nepovratno udaljen od činjenice da to ne korespondira svrsi filozofije kao ni bilo kojem razumnom mišljenju i djelanju. Otuda defetizam još kod Sartrea („Mučnina“), Malrauxa („La royame Farfeli“), Camusa („Mit o Sizifu“), ali i kod Heideggera, Gadamera i Šarčevića. Nije to više defetizam klasične i romantičarske filozofije i pjesništva Kierkegaarda, Hölderlina, Nietzschea, koji izvire iz individualnih životnih tragika i u njima uglavnom uvire, već defetizam proizašao iz svijeta života kojim živi suvremeni čovjek proživljavajući kolektivne tragedije. Danas se u neokoloniziranim prostorima uglavnom uzima karta samo u jednom pravcu; uzimaju je armije siromašnih i obespravljenih novih kolona da se više nikada ne vrate iz egzila, a rijetki prebogat i snobovi kupuju karte za kolonije na Marsu s ciljem da se otuda nikada ne vrate na omraženu i zagađenu Zemlju.

Vjerovatno je i zbog toga filozofija otišla u izbljedjele snove te samim tim i mimo stvarnosti koja više ne osjeća potrebu da se nađe u njoj. Ko zna šta se krije iza ovih činjenica i stanja svijesti; da li neka sveopća bolest duha kojoj se ni izbliza ne nazire lijek ili tek privremena influenza poslije koje slijedi poboljšanje i novi napredak? Mora se imati u vidu činjenica da su se ovakvi retrogradni procesi i u mišljenju i u djelanju dešavali u povijesti u više navrata i da je dvonožac opet preživio. Poslije Grka, a posebno padom Aleksandrijaca, došlo je do višestoljetnog retrogradnog procesa pa je uz teške muke čovjek ponovo stao na noge. To se vidi i u drugim markantnim primjerima kraha i ponovnog uzdizanja civilizacija, ali ono što razorna moć tehnike i, naravno, instrumentaliziranog čovjeka može danas nadilazi sve ranije oblike pada i *remakea*. Buduće uzdizanje poslije pada trajalo bi više tisuća godina. Stoga defetizam, stanje obamrlosti i bjekstva u snove, smatram tek prolaznom epizodom ili kritičkom sponom ka rađanju produktiviteta mišljenja, nekog sasvim drugačijeg od dosadašnjeg, sposobnog da parira povampirenoj tehnici. O tome je svojevremeno (šezdesetih godina) pisao

Kostas Axelos⁴ ali i prethodno spomenuti autori, a prije svih Abdulah Šarčević („Iskon i smisao“, Sarajevo, Svjetlost, 1971), kojemu dugujem beskrajnu zahvalnost za moju sklonost ka filozofiji, unatoč mome primarno sociološkom obrazovanju.

Filozofija je dio kulture i izvire iz same kulture i duha vremena te prema tome, dok traje ljudska kultura, trajat će i potreba za njom. Stoga sam krizu i defetističku poziciju shvatio kao „suzdržanost filozofije“ ili kao očekivanje nekog neopisivog i nezamislivog trenutka kada će se roditi sasvim novi sistemi mišljenja.⁵

Ovaj kritički sud, s dovoljno razloga to tvrdim, bio je sadržan već u mojoj knjizi objavljenoj 1983. i u esejima koje sam objavljivao tih godina, posebno u esejima i osvrtima povodom radova mojih učitelja i suvremenika. Zahvaljujući ljudima i njihovim djelima, postojao je i postoji „nagovor na filozofiju“. Grci su znali što to znači jer su zapalili tu baklju koja s promjenljivim sjajem traje do danas. Po svemu sudeći ali i iz znanja koje posjedujemo o tome, nikada značajnije ta baklja nije dovedena u pitanje kao što je u vremenu koje živimo, zbog spomenutog tehniciziranog života koji lažnim blještavilom zasjenjuje sve značajnije izvore svjetla. Rekao bih da je danas na djelu „odgovaranje od filozofije“ ili pak njeno premještanje u domen jezika i umjetnosti, što je eufemističan izraz za samo „odgovaranje“. Možda je premještanje u umjetnost i poetiku njen *modus vivendi* (kao kod Kierkegaarda i Holderlina), putovanje u ono područje koje istrajava i kada se sve izgubi. Sam

⁴ Kostas Axelos, *Uvod u buduće mišljenje: o Marxu i Heideggeru: Na putu k planetarnom mišljenju*, Zagreb, Stvarnost, 1972. O ovoj knjizi dao sam osvrt u beogradskoj „Sociologiji“, br. 1, 1973.

⁵ Postojao je sedamdesetih godina krug ljudi, pored prof. Šarčevića, krug izuzetnih individualaca koji su svaki na svoj način obilježili djelovanje sarajevskog Filozofskog fakulteta (sa ove distance i iz meni znanih razloga nazivam ih „sarajevskom filozofskom školom“, premda takve međusobne relacije nisi postojale), bez kojih strast za filozofijom ne bi bila toliko živa uprkos spomenutoj „suzdržanosti filozofije“, kod nas dodatno provociranoj tadašnjim ideološkim okvirima u kojima se mišljenje *en general* kretalo. Među ostalim, spomenut ću Ivana Fochta, Kasima Prohića, Nerkeza Smajlagića, Borislava Gojkovića, Božidara Gaju Sekulića, Vanju Sutlića, Arifa Tanovića, Rasima Muminovića. Zahvaljujući njima, znanstvenoj javnosti su približena djela M. M. Pontyja, Claudea Levy-Straussa, Jürgena Habermassa, Ernsta Blocha i cijele Frankfurtske škole, Hans-Georga Gadamera, Bertranda Russella, Wittgensteina i drugih.

Gadamer u zbirci predavanja i eseja „Naslijeđe Evrope“ govori o ovoj činjenici kroz vlastito filozofsko i životno iskustvo u odjeljku u kojemu rezimira zadaću filozofije: „Dvoje je oduvijek bilo u prvom planu mojega rada te je tako i dalje ostalo.“ Pedeset godina poslije toga, uz više manjih, objavljuje i veliku akademsku raspravu „Ideja dobra“ (Heidelberger Akademie der Wissenschaften, 1978). „Ono drugo bila je u m j e t n o s t. Uvijek me privlači pokušaj da tumačim pjesničke tekstove, ne zanemarujući pri tome filološki zanat i cehovsko znanje, ali ipak očekujući da ću se nakon svih poučnih zaobilaznih puteva ponovo vratiti jednom putu koji vodi k slušanju same pjesničke riječi.“

I prisjećajući se svoga uzora Heideggera, nastavlja: „Ali da jezik nije samo kuća bitka, nego i kuća čovjeka u kojoj on živi, koju za sebe uređuje, u kojoj se sreće, sreće u drugome, te da je jedan od najugodnijih prostora u toj kući prostor pjesništva, umjetnosti, to mi se još uvijek čini istinitim. Slušati sve što nam netko govori, te dopustiti da nam se to kaže, u tome je sadržan visok zahtjev koji se predstavlja svakom čovjeku. Podsjetiti se na to za sebe samoga, to je za svakoga nešto sasvim vlastito. Učiniti to za sve i to za sve uvjerljivo, to je zadaća filozofije.“⁶ Sa strogom namjenom sam naveo ovaj pasaż radi argumentiranja sadržine sintagme „suzdržanost filozofije“. Prema mom sudu, pasaż bliže objašnjava ulogu i poziciju filozofije na pragu 21. stoljeća od sintagme „defetizam mišljenja“. Ali obje sintagme upozoravaju, jedna blaže, druga oštrije, da se napuštaju neke davno usvojene „konvencije mišljenja radi mišljenja“ iz jednostavnog razloga da ono ne bi zauvijek otišlo u snove.

Ovovremeni čovjek predano radi na tom odlasku; u stihiji nadolaska novih kolektiviteta pogubljen je individua u čijem srcu, znanju, intuiciji i jednoj posebnoj vrsti ljubavi (prema mudrosti) leži izvorište filozofije. Početkom posljednjeg desetljeća 20. stoljeća povratak logici proizvodnje kapitala po svaku cijenu dostigao je globalne razmjere udarivši novom snagom u siromašni i trajno kolonijalno ovisni svijet. Pod krinkom širenja demokracije i slobode potekle su nove rijeke krvi upravo na onim tačkama svijeta na kojima bi „dopušteni“ razvitak prepriječio puteve eksploatacije i reprodukcije kapitala. Ova logika je poput mišolovke, sa malo ponuđene hrane (uglavnom neduhovne), uhvatila i zarobila mnoge nerazvijene i neotporne narode da iz njih iscijedi i ono malo bogatstva što im je od prirode i povijesti dato.

⁶ Hans-Georg Gadamer, *Naslijeđe Evrope*, Zagreb, Matica hrvatska, 1997, str. 142.

Kada je, dakle, ta logika kao zamišljeni jedini pravi lijek protiv nadolazeće recesije zahvatila i razvijeni i nerazvijeni svijet na Balkanu, tačnije na prostoru tadašnje Jugoslavije, počelo je oštrenje instrumenata novog barbarstva koje je imalo svoje barbarogenije čak i među pjesnicima i filozofima kojima je plemenska svijest i teško zatomljeni nacionalizam bio primarna životna filozofija. Tom logikom i njenim ovdašnjim korifejima zdrobljeno je nedonošče socijalizma, s tim što je to drobljenje, za razliku od nekih drugih primjera na tlu Evrope, plaćeno mnogim nevinim životima.

Ništa se ne događa slučajno (mnogi bi željeli da kažu da je to slučajno), ali od Nirnberga do Haga je toliko „slučajeva“ da su se izdigli na nivo zakonomjernosti koja nije bila nepoznata ni ranijim povijesnim epohama. No, ono na što sam želio skrenuti pažnju svakom ozbiljnom budućem mišljenju – ma kakvo ono bilo i iz kojih prostora dolazilo, kojom se ideologijom kitilo ili, bar na riječima, borilo protiv svake ideologije – jeste da je postupni ali izvjesni odlazak u snove filozofije koju smo znali i sa kojom smo živjeli upravo proporcionalan nastupajućem novom barbarstvu i jednom čudnom i do sada malo poznatom sumraku civilizacije. Postoji jedan pradavni primjer u sumerskoj legendi prema kojoj je svevišnji ovu surovu i razvratnu civilizaciju kaznio trenutačnim uništenjem.

Ipak, jedno od bitnih svojstava filozofije je kontingencija, neprikljanje nijednoj nužnosti, a pogotovo nužnosti da se ne misli. Ovdje je prevashodno pitanje veličine i snage otpora mišljenja nemislećoj stvarnosti ili, pak, onoj stvarnosti koja u najgrubljim formama dovodi do ruba samouništenja. Ako se filozofija okreće jeziku i umjetnosti, književnosti, poeziji, slikarstvu, muzici..., onda ona zacijelo traži nove mogućnosti, otjelovljenje onih ritualnih mjesta stvaranja iz kojih se uvijek nanovo rađa čovjek. Umjetnost krije tajnu neizrecivog i zbog toga filozofija poseže za umjetnošću kao žedan za bistrim vrelom, kao za najbližim susjedstvom u otkrovenju smisla. U ovom približavanju radi razumijevanja daljine istine bitka markantna su dva imena našeg bosanskog duhovnog prostora – Šarčević i Berber. Možda je dovoljno reći Abdulah Šarčević i potom odšutjeti da se ne povrijedi dubina i prostranstvo jednoga mišljenja kojim je obilježeno više od pola stoljeća stasanja filozofije na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Zašto odšutjeti?

Zato što to mišljenje dovoljno snažno zvoni u sebi iz sebe i čiji eho prelazi okvire naših geografskih i duhovnih granica i ulazi u sazvučje onih misaonih dometa koje je iznjedrila evropska filozofija, poput Heideggerovog, Gadamerovog, Jaspersovog, Husserlovog, i škola poput Frajburške, Marburške, Frankfurtske, Hajdelberške i drugih.

U „Majdanima u biću na dvije noge“ (Ujević) moguće je da se ispili takva snaga filozofije od koje se drobi i sam kamen iz pjesničkih metafora i pretvara u „Knjigu od pijeska“ Borgesovih snoviđenja, čije svako zrno može biti i početak i kraj. To je sudbina i umjetnosti i filozofije, „sudbina od bdijenja i snova“, da je svako zrno vječnost, a svaka vječnost zrno. Tako su dva čovjeka iz susjedstva, Staroga Majdana i Bosanskog Petrovca, Šarčević i Berber, aktualizirali vječno susjedstvo filozofije i umjetnosti, susjedstvo od kojega je i devedesetogodišnji H. G. Gadamer još uvijek osjećao nemir stvaranja. Nemir duše i nemir vremena nisu jedno, kao što u zrnu pijeska proton i neutron nisu isti, ali su jedno drugom provokacija. „Za divlje grudi čovjeka nema zavičaja“, rekao bi Hölderlin aludirajući na neuništivu snagu nemira duše koja nađe svoj smiraj tek u vječnosti. Pišući o Johannesu Vermeeru iz Delfta (u knjizi „Sociologija simboličke kulture“), naglasio sam kako je taj prefinjeni majstor svjetla i sjene znao da dočara sjetna popodneva rodnog Delfta, kako su lijepi i suptilni interijeri u koje prodiru zraci kasnog ljeta, kako su istančane crte njegovih likova na kojima se kao na otvorenoj knjizi ispisuju i najdublja osjećanja. U čudesnim slikama lebdi genijalna Vermeerova sposobnost da uđe u magije svjetlosti i da pomoću njih otkrije smrtniku kako se ulazi u dubinu tajni vječne prirode i dubinu duše prolaznog ljudskog bića. U slavu prolaznosti piše Tin: „Što je trajno i vječno, mrtvo je i mlako / monotonom svojom stalnošću za mene / duša voli slabi cvijet što vene i svene / i sve što je lijepo, i što gine lako.“

Međutim, postoje dvije vječnosti, ona u koju je umjetnik otišao i ona koju je ostavio u svojim djelima. Slutim da prethodna aluzija na Vermeerovo i Tinovo slavljenje prolaznosti dodiruju smisao onog što je Šarčević rekao o Berberovu djelu, o njegovom slikarstvu, o unutarnjim nemirima, o pobunama, motivima, impetusu, o smiraju duha kroz opažaje, o čovjeku u svijetu, o svijetu bez čovjeka, o vremenu zla, o dobru. Osjećaj blizine zla uselio se u značajan dio Berberova slikarstva i kao anticipacija i kao retrospekcija hipotetičkog i stvarnog zla koje lebdi nad nesretnom a lijepom zemljom Bosnom koja „danas pobuđuje samo na sumorno razmišljanje, onom Bosnom koja ne umije da osvaja, prijeti,

ubija, onom koja umije da pati najdublje kao što se pati u prijateljstvu i ljubavi.“ Za ovu zemlju je, veli Šarčević, paradoksalno u jedini koristiti izraz *prabol*, budući da ima toliko centara parabola koliko i individualiteta. Šarčević, zapravo, pokazuje kako filozofija ulazi u umjetnost, kako umjetnost ulazi u život, u ranjive ljudske duše, u mnoštva prolaznih individualiteta i pretače ih u vječnost.

Kako u besmislu tražiti smisao, u besmislu paljevina i smrti, ako ne u očima bosanskog čovjeka u kojima se ogledaju nišani i plavetnilo neba, bol i postojanost, bol kao način bitisanja i bol kao filozofija egzistencije. Zbog čega se pozivati na Heideggera, Kierkegaarda, Sartrea, Hölderlina i znane druge i njihove škole, kad su ova dva čovjeka, svaki svojim izričajem, dohvatili veličinu boli jednoga podneblja pod kojim žive oni koji su svikli da pate i da praštaju. I ne zna se je li dramatičnije i provokativnije čitati Šarčevićev tekst o Berberu ili se udubiti u Berberovo likovno poniranje u sarajevski ratni inferno, u „Sarajevske ratne dnevnik“e, ali i iz jednog i iz drugog nagovještuje se blizina filozofskog i umjetničkog iskustva, blizina bez koje bi nam svijet bio gotovo nerazumljiv. Čovjek sa ovih prostora i iz ovog nesretnog grada vidio je i u memoriji zapečatio mnoga rušenja i smrti, a Berber im je ulio univerzalna značenja koja se prepoznaju u svakoj brazdi na čelu, u svakom ispucalom kažiprstu, u skamenjenom oku koje promatra propadanje vrijednosti svijeta i života, „u muku tišine, u najvećoj dubini osamljenosti i solidarnosti u vjeri, u predanosti Apsolutu, Bogu“. Ono što sam pomislio ili naslutio, ono što sam i sam iskusio i svojim očima gledao, navire mi pred slikama „Vijećnice koja gori“, „Dženaze kod Careve džamije“ (1992), „Orpheusa i Euridice koji ulaze u Sarajevo“, „Nove 1993. u Sarajevu“ i drugim likovnim zapisima satkanim od čuda jednoga vremena za koje mislimo da smo sanjali. Možda „Veliki bijeli konj“ (1993, ciklus „Bijele slike“ i „Sjećanje na Sarajevo“), izražava neuništivost nade, onaj krajolik mirnoće i snage koji nas premješta u metafore života, predstavljajući antipod navirućem zlu. Njegova natprirodna bjelina kao i bjelina nišana na Alifakovcu govori o čistoti i nevinosti onoga što se nalazi ispod i iznad kaljuže profanog svijeta obezumljenog čovjeka. Iz tamnih, tajanstvenih očiju koje hipnotiziraju iz nadnaravne bjeline kože, kao iz tariha na nišanu, izbija opomena nedovršenom čovjeku da je krajnje vrijeme („Ura istine“, Ujević) da se vrati čovječnosti. Raskomadani konj na Picassovoj *Guernici* bliska je asocijacija Berberovoj, s tim što Berberov krasni stvor nije pribijen na vrijeme i

događaj, već je nadvremeno ukazanje koje opominje i podsjeća na sva prošla, sadašnja i buduća posrnuća koja ne bivaju neviđena i neshvaćena.

Sličan osjećaj da je sve viđeno i praćeno imao sam jednoga majskog jutra 1993. Bio sam svjedokom pogibije ljudi nakon granate bačene u sami centar grada. Na sve strane bile su lokve krvi, ali odjednom iz do maločas vedra neba počeo kiša, topla i blagorodna, u slapovima, kao da se otvorilo nebo. Krv poteče u slivnike, sve prekri voda i osjeti se miris oksidnih behara, a ja okrenuh lice nebu ne mogavši da razlučim je li to teku suze ili mi lice orosiše kapi kiše.

Berberove „Bijele slike“ su sjećanje na Sarajevo koje je postepeno iščezavalo pred našim očima ostajući samo u tragovima snova i u magnovenjima mišljenja, kod slikara se pretapajući u poseban jezik i filozofiju. Na tu činjenicu upozorava Šarčević preko Jorgea Luisa Borgesa: „Svaki je jezik jedna predaja, način osjećanja zbilje, a ne tek proizvoljan popis simbola.“ Međutim, Šarčević, znajući dubine i ponore Berberova slikarstva, njegovu polifonost koja je neupitna ali i filozofiju koja stoji iza svake tematske polifonosti, imenuje ovu umjetnost „filozofijom Mersada Berbera“. On kaže da je „slikareva filozofija i višejezička, svagda drugačija iz druge perspektive koju određuje čovjek/individuum, njegova autobiografska sudbina, sudbina u povijesti; on se odužuje i Bogu i svijetu vlastitom poetikom slikarstva“.

Pečali vremena umjetnosti u sred sarajevskog inferna (1993) vraćali su me na Šarčevićevu knjigu „Iskon i smisao“, kojoj sam davne 1971. godine posvetio esej. U odsustvu Boga na Zemlji, a prisustvu podivljalog čovjeka kojemu ni mrtvi ni živi nisu bili ništa sveto jer su i nišani i građevine plemenitih tvoraca pucali pod silom granata, ponovo sam tražio smisao protežnosti ljudskog duha, onda kad fizički opstanak visi o koncu. U melanholiji apsolutne tame i neizvjesnosti fizičkog opstanka, vraćao sam se spomenutoj Šarčevićevoj knjizi, ali i Camusovom „Mitu o Sifuzu“, Selimoviću, Maku, Berberu, Krleži, a svaki simbol i riječ su mi izgledali kao živa bića koja titraju i lebde oko moje samoće. Tada sam osjetio u svoj punini ono o čemu danas govori Šarčević u eseju o Berberu (koji nedavno za svagda ode u bolje svjetove) „Filozofija slikarstva/slike doba: Mersad Berber“, da u najdubljoj tmini postoji produktivna magma iz koje se stvaraju svjetovi – umjetnosti i

filozofije. Berberove „Bijele slike“, „Sjećanja na Bosnu“, „Sjećanja na Sarajevo“, kao ispucali bijeli zidovi koji zvone prazninom i melanholijom, reminiscencija su na Sarajevo kojeg više nema u Bosni koje više nema. Način na koji svijet prelazi u doživljaj, u estetsko iskustvo koje je uvijek i filozofsko iskustvo, budio je u meni nadu da postoji zavičaj mimo zavičaja, da postoji smisao u besmislu koji je uvijek i povratak iskonu razumnog bića na dvije noge. U melanholičnoj skepsi Berberovih likova, u čudnim pogledima i izrazima lica i u pokretima pronalazio sam neku vrstu pobune koja nije opipljiva i materijalizirana, već je nešto poput entelehije postalo, kao kod Aristotela, viša energija koja iz onog što je moguće – s t v a r a.

„Rekoh pobuna“ (Selimović), ali ova koju sam slutio nije proizlazila iz fizičkog opiranja zlu, jer bi to bio sudar besmisla sa besmisлом, već je izvirala iz svijesti i savjesti, iz etike smisla postojanja i sklonosti ka filozofiji i umjetnosti. Tempo secondo koji je svojevremeno asociirao na Vermeerovu smirenu umjetnost, na nevinu Eonovu igru, u doba posvemašnje tame, navirao je u javu i snove kao predskazanje zla. Ta ratna 1993, decenijski duga, stvarala je atmosferu beznađa. Ni snjegovi ni kiše nisu uspijevali prikriti tragove uništavanja grada i njegovih ljudi. Ponekad mi se činilo, u teškim noćima u kojima se čuo urlik izglednijih pasa i lom krovova od eksplozija granata (kao da se dešava Picassova „Guernica“), da smo potpuno zaboravljeni od svijeta i da smo osuđeni na smrt zbog nama nepoznatih pogrešaka koje smo počinili u životu. U grotlu sarajevskog pakla često mi se nametalo pitanje smisla nauke, vjere, etike, nade..., jer smo se približili granici gole borbe za opstanak. Pisati o tom vremenu bez emocija, ogoljelo, faktografski, bilo bi ravno uvredi. Noću, uz kandilo iz kojeg se rasprskavalo ulje, pisao sam poglavlja za knjigu „Sociologija simboličke kulture“, a u predahu sam razgovarao sa klavirom svirajući Albinonijev „Adaggio“. I u tome je bilo simbolike jer sam potajno vjerovao da se barbarstvo može pobijediti jedino kulturom. Nastajali su eseji o Camusu, Kafki, Krleži, Selimoviću, Malrauxu, Falkneru, Sartreu, pa o Ujeviću, Baudelaireu, Prustu, potom o Vermeeru, Turneru, Picassu, Kandinskom, Monetu, Manetu, Cezannu.

Sve što se u mojem rasuđivanju akumuliralo u periodu od preko dvadeset godina – bilo kao kritika apologetske kulture i nauke, bilo kao otkriće autentičnog mišljenja svijeta života – rasprsnulo se te 1993.

godine u simbole, u redove slova, u značenja. Fizička nesloboda nije uopće determinanta slobodi mišljenja, već izazov. Od duhovne neslobode, neslobode mišljenja, nema veće neslobode, a za nju nisu odgovorne nikakve vojske dželata i nikakve ideologije, jer je ona čista individualna pozicija, odnos individuumu prema svijetu. Uz takvu poziciju stajali su strastveno, kao intimna inspiracija, Sartre, Heidegger, Jaspers, Gadamer, Malraux, Bloch. I sve što je poslije 1993. godine nastajalo u ovih dvadeset poratnih godina, kao dogradnja onom što sam mislio i radio, a što će djelimično naći mjesta u knjizi, crpi temeljne vrijednosti i domete spomenute filozofije i esejistike (novi eseji o Krleži, Selimoviću, Kordiću, Sarajliću, Ujeviću, Matošu), sa sumornim, čak bolnim osjećajem da je to što radim u jednom bitno drugačijem Sarajevu i bitno drugačijoj Bosni.

Međutim, moram reći da iza svega, kao daleka a trajna inspiracija, stoje dva čovjeka, dva svjedoka najneposrednijeg susjedstva umjetnosti i filozofije, dva posvećenika potrazi za iskonom i smislom življenja – Šarčević i Berber.

Članci / Articles

**AKTIVNO I PASIVNO BIRAČKO PRAVO U
IZBORU PREDsjedništVA BiH, DOMA NARODA BiH i FBiH
U USTAVNOM PORETKU DRŽAVE BiH**

**ACTIVE AND PASSIVE VOTING RIGHT WHEN ELECTING
THE PRESIDENCY OF B&H, B-H HOUSE OF PEOPLES AND
THE FEDERATION OF B&H IN THE CONSTITUTIONAL
ORDER OF THE STATE OF B&H**

Sažetak

Sadašnji Ustav Bosne i Hercegovine, dogovoren u Općem okvirnom sporazumu za mir u Bosni i Hercegovini, analizirala je naučna i stručna javnost. Osobina svih tih radova je kritički odnos prema današnjem ustavnom poretku Bosne i Hercegovine, koji se u formalnopravnom smislu vrlo malo mijenjao. Do danas je usvojen samo amandman o Distriktu Brčko. Prije njegovog usvajanja desile su se brojne faktičke promjene Ustava Bosne i Hercegovine koje bi u budućnosti trebalo i formalnopravno potvrditi. Objavljene kritike ustavnih antinomija predstavljaju dobar osnov u kom bi pravcu ustavne reforme trebale ići u Bosni i Hercegovini. Ovaj rad ima tri dijela. Prvi dio posvećen je analizi nedostataka Ustava BiH, koju su objavili prof. dr. Ibrahim Festić, prof. dr. Nedžad Duvnjak, prof. dr. Omer Ibrahimagić i prof. dr. Čazim Sadiković. Drugi dio sadrži analizu pravne prirode cjelokupnog ustavnog poretka autora ovog rada. Samo se na osnovu analize pravne prirode cijelog ustavnog poretka BiH može znati kakvi se amandmani de lege ferenda na Ustav BiH trebaju a kakvi ne smiju usvojiti. U trećem dijelu izloženi su konkretni prijedlozi ovih reformi za ukidanje diskriminacije u izboru političkih predstavnika konstitutivnih naroda i nacionalnih manjina u Domu naroda BiH, u izboru političkih predstavnika konstitutivnih naroda u Predsjedništvu BiH, te kakvi ustavni amandmani se ne smiju usvojiti za izbor političkih predstavnika nacionalnih manjina i ostalih u Predsjedništvu BiH u skladu sa presudom Suda za ljudska prava Vijeća Evrope u predmetu Sejdić-Finci.

Ključne riječi: *jedan čovjek – jedan glas, pravna jednakost i građanska država, odnos građanskog i kolektivnog identiteta, Predsjedništvo Bosne i Hercegovine, Dom naroda Bosne i Hercegovine, Dom naroda Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine*

Summary

The scientific and expert community has been analyzing the current Constitution of Bosnia and Herzegovina, which was agreed upon within the General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina. All these papers share a common feature which is a taking of critical stance towards the contemporary constitutional order of Bosnia and Herzegovina, which has changed rather slightly in legally - formal terms. Up to present moment, only the Brčko District Amendment has been adopted. Prior to its adoption, a number of factual changes to the Constitution of Bosnia and Herzegovina took place, which should be formally confirmed in future. The published critics of constitutional antinomies are standing for a solid basis regarding the direction that constitutional reform in Bosnia and Herzegovina should take. This paper has three parts. The first part is dedicated to the analysis of the B-H Constitution's shortcomings, published by Prof. Dr. Ibrahim Festić, Prof. Dr. Nedžad Duvnjak, Prof. Dr. Omer Ibrahimović and Prof. Dr. Ćazim Sadiković. The paper's second part is an analysis of the entire constitutional order's legal nature done by this paper's author. Only on the basis of the analyzing the legal nature of the entire B&H constitutional order, one can know what kind of de lege ferenda amendments to the B-H Constitution should be and what kind should be not adopted. The paper's third part presents the tangible proposals of these reforms for the discrimination abolishing regarding the election of political representatives of constituent peoples and national minorities in the House of Peoples of B&H, in the election of constituent peoples' political representatives in the B&H Presidency, and what kind of constitutional amendments should not be adopted for the election of national minorities and others' political representatives in the Presidency compliant with the Ruling of the European Court of Human Rights in the Sejdić and Finci vs. Bosnia and Herzegovina Case.

Key words: *one-man-one vote principle, legal equality and civil state; relations between civil and collective identity of Bosnia and Herzegovina Presidency and House of Peoples of Bosnia and Herzegovina House of Peoples of the Federation of Bosnia and Herzegovina.*

1. Dosadašnje analize Ustava BiH

Prof. dr. Ibrahim Festić objavio je članak „Bosna i Ustav“ u časopisu „Republika“. Ustav BiH od 14. decembra 1995. godine je sporazum zaključen između Republike Bosne i Hercegovine, Republike Hrvatske i Savezne republike Jugoslavije. To je ugovor međunarodnog prava zaključen u skladu sa Bečkom konvencijom o pravu ugovora iz

1969. godine. Spomenute države su u Sporazumu nazvane stranama, dok Konvencija sadrži pojam stranke. Specifičnost ovog sporazuma je i što Evropska unija, Republika Francuska, Ujedinjeno Kraljevstvo Velike Britanije i Sjeverne Irske te Sjedinjene Američke Države imaju status svjedoka Sporazuma. Konvencija o pravu ugovora ne poznaje tu kategoriju, tako da se njihovo postojanje može svrstati u partikularno međunarodno javno pravo odnosno bosanskohercegovačku svakodnevicu.

U međunarodnom *ius cogens* nema izričite norme o zabrani pregovaranja i ugovaranja ustava jedne od strana ugovora. Takva norma ne postoji, ali ne zato što ona nije element međunarodnog poretka, nego zato što je sastavni dio „njegovog suvereniteta od čega polazi današnje međunarodno javno pravo kao osnove svog postojanja.“¹ Takav suvereni ustav proizlazi iz odredbe Povelje UN-a: „Organizacija počiva na načelu suverene jednakosti svih njenih članova.“² Suverenitet je kvalitet svih država u međunarodnoj zajednici, bez obzira na njihove međusobne razlike. Suverenitetom se zbirno označava vršenje vlasti države na njenoj teritoriji na koju ne može uticati vlast i volja druge države i drugih država, što znači da se ne smiju preduzimati aktivnosti koje bi mogle povrijediti to njeno svojstvo. Izraz „suverenitet“ u pravnoj državi predstavlja samostalan pravni poredak, ispoljen prije svega ustavom kao pravnim aktom najviše pravne snage. Državni suverenitet danas u svijetu ograničavaju norme međunarodnog prava o ljudskim pravima. Te norme su *ius cogens* i jednako važe za sve države svijeta. Takvo međunarodno pravo ne povređuje Povelju Ujedinjenih nacija.

Pored povrijeđenog suvereniteta države, Dejtonski sporazum protivan je i načelu iz Povelje o ravnopravnosti naroda. Osnov tog sporazuma je unutrašnja podjela Bosne i Hercegovine na entitete u procentu 51% prema 49%. Takvom podjelom narod koji ima 33% u ukupnosti stanovništva dobio je podjelom 49% državne teritorije. Taj omjer je posve „nepravedan sa stanovišta svakog kriterija pravde koje pravo poznaje“.³ Njegov *ratio* ne potiče iz unutrašnjeg bića tri

¹ Ibrahim Festić, *Bosna i Ustav*, br. 13, Republika, novembar 1996.; u: Rat, mir i pravo u Bosni i Hercegovini, Centar za naučnoistraživački rad, izdavačku djelatnost i pravne klinike, 2004, str. 81.

² Festić, isto, str. 81.

³ Festić, isto, str. 83.

konstitutivna naroda, nego je izraz vanjskih aspiracija dvije susjedne države i „fifti-fifti“ pravde između njih prema teritoriji Bosne i Hercegovine.

Podjelom države na entitete poništen je građanin Bosne i Hercegovine kao osnovni politički subjekt na njenoj teritoriji. Entiteti i posebne izborne jedinice su samo maska s ciljem da država izgubi politički oslonac u državljaninu kao građaninu na cijeloj teritoriji. Volja državne „cjeline“ formira se u entitetima, koji imaju specijalne veze sa državama štićenicama. Takva degradacija građanina Bosne i Hercegovine legitimirala je države štićenice (Hrvatsku i Jugoslaviju, odnosno Srbiju; op. aut. E. A) da stvaraju političku volju za „zajedničke institucije Bosne i Hercegovine“, iako Ustav propisuje da one to ne smiju činiti na štetu suvereniteta i teritorijalne suverenosti Bosne i Hercegovine. Mir postignut u Bosni i Hercegovini je samo posredni cilj obavezivanja, što je u pravu nedopušteno. Rušenje suvereniteta, neravnopravnost naroda te građanin kao floskula neposredni su cilj obavezivanja Hrvatske i Jugoslavije. Tako je deklariran mir kao navodni osnovni cilj nastanka Sporazuma.

Također, rješenja u ovom sporazumu legitimirala su vjersku i nacionalnu diskriminaciju. Deklaracija Ujedinjenih nacija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije određuje da ona „predstavlja povredu ljudskog dostojanstva i treba da bude osuđena kao poricanje načela Povelje Ujedinjenih nacija, kao kršenje prava čovjeka i osnovnih sloboda, koji su proglašeni u Univerzalnoj deklaraciji o pravima čovjeka, kao prepreka za prijateljske i miroljubive odnose među narodima i kao čin koji je u stanju da poremeti mir i bezbjednost među narodima.“ Aparthejd u Bosni i Hercegovini („ne možemo živjeti skupa“) vrši se „pravom naroda na samoopredjeljenje“ i brigom za „sopstveni narod“.⁴

Rješenja u Sporazumu dozvoljavaju diskriminaciju na osnovu vjerske i nacionalne pripadnosti.⁵

U radu „Ignorisanje ustava i razgradnja države“ Ibrahim Festić ističe da se vlast najvećim dijelom vrši na nivou entiteta (osobni status, građansko, upravno, radno, socijalno, privredno i porodično pravo itd.). Zajedničke nadležnosti kao „nadležnosti institucija Bosne i Hercegovine“

⁴ Festić, isto, str. 84.

⁵ Festić, isto, str. 77–84.

izražene su u vođenju politike (a ne izdavanje zapovijesti građanima), vršenje materijalnih operacija bez pravnog djelovanja, posebno određenim operativnim tehničkim poslovima. Pravno postojanje Bosne i Hercegovine „po međunarodnom pravu kao države“ izraženo je u nadležnosti institucija Bosne i Hercegovine za vanjsku politiku, kao i vanjskotrgovinsku politiku. Uočljiv je velik nesrazmjer između priznatog subjektiviteta u Bosni i Hercegovini u međunarodnom pravu te obima i karaktera poslova u nadležnosti institucija. Time je nastao paradoks: entiteti nisu subjekti međunarodnog prava, ali imaju vlast nad građanima na svojoj teritoriji. Bosna i Hercegovina je subjekt međunarodnog prava bez vlasti prema građanima na svojoj teritoriji. Bosna i Hercegovina neće moći zakonom provoditi međunarodne ugovorne obaveze.

U čitavom ustavnom poretku u Bosni i Hercegovini ljudska prava kao individualna prava na zaštitu pojedinca od državnih organa pri uspostavljanju pravnih odnosa su redukovana na ljudska prava na području entiteta. Politička prava državljana Bosne i Hercegovine pretvorila su se u entitetska prava, a ne kao „državna“ prava na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine. Suverenitet i ljudska prava su na ovaj način nespojivi. Kao primjer Ibrahim Festić navodi način izbora članova Predsjedništva Bosne i Hercegovine. Svaki njegov član bira se „direktno u svakom entitetu tako da svaki glasač glasa za popunjenje jednog mjesta u Predsjedništvu“. U tročlanom Predsjedništvu građanin ima pravo birati samo jednog člana. Redukcija aktivnog biračkog prava posljedica je naglašenih kolektivnih prava da se pripada naciji i entitetu.⁶

Na izgubljeno svojstvo građanina u korist „etničkog“ i „entitetskog“ građanina ukazao je i u novinskom članku „Građanin Bosne i Hercegovine ne postoji“. Dati primjer takve razgradnje građanskog identiteta Bosne i Hercegovine predstavlja način biranja Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine. Njene članove biraju pojedinci u svojstvu pripadnika entiteta kao nižih teritorijalnih jedinica. Ovo je primjer razgradnje u pogledu ispoljavanja volje u formiranju vlasti. Isto je i ako analiza počne sa stanovišta zaštite osnovnih prava i sloboda u državi.

⁶ Ibrahim Festić, *Ignorisanje ustava i razgradnja države*; u: Rat, mir i pravo u Bosni i Hercegovini, Centar za naučnoistraživački rad, izdavačku djelatnost i pravne klinike, 2004, str. 101–103.

U Bosni i Hercegovini građanin je u funkciji samo etničkih zajednica kao posebnih kolektiviteta i njihovih teritorijalnih identiteta. Tom teritorijalizacijom etničke zajednice su izgubile cjelovitost. Građanin i entiteti su u suprotnosti sa Ustavom Bosne i Hercegovine. Entiteti su u sukobu i sa etničkom zajednicom u svom normalnom „prirodnom stanju“.

Nestankom građanina „nacionalne elite“ zadale su težak udarac svojim i drugim etničkim zajednicama. Nacionalna elita svoju vlast ne može imati bez građanskog bića Bosne i Hercegovine i etničkih zajednica kao zaokruženih kolektiviteta na čitavoj teritoriji države. Uzajamnu ravnopravnost trebaju ostvariti na načelima kolektivnih prava, „bez politike“. Pretpostavka za to je neprikosnoveno pravo pojedinca/građanina na teritoriji Bosne i Hercegovine.

Prema današnjem Ustavu, postoje etnički lideri u političkom sistemu koji na izborima održava njihovu vladavinu i njenu reprodukciju.⁷

U radu „Načelan pogled na ljudska prava u Bosni i Hercegovini“ Ibrahim Festić analizirao je ljudska prava. Pod tim pravima podrazumijevao je pravo pojedinca prema državi kao javnopravnom subjektu koji je nosilac vlasti osigurane monopolom fizičke prinude na njenoj teritoriji.

Ustav Bosne i Hercegovine ne propisuje represivnu ni restitutivnu zaštitu pojedinca (državljanina) od drugog pojedinca (državljanina), nego je ona propisana na dva dijela njene teritorije. Drugim riječima, u smislu zaštitne funkcije države nema pojma „državljanin BiH“ prema kojem bi se vršio jedan monopol prinude. Takva fizička osoba ne može tražiti zaštitu od drugog pojedinca pred organima Bosne i Hercegovine kao javnopravnog subjekta.⁸

Prof. dr. Nedžad Duvnjak objavio je članak *Prilog reviziji („Dejtonskog“) Ustava Bosne i Hercegovine*.

⁷ Ibrahim Festić, *Građanin BiH ne postoji*; u: Rat, mir i pravo u Bosni i Hercegovini, Centar za naučnoistraživački rad, izdavačku djelatnost i pravne klinike, 2004, str. 108–110.

⁸ Ibrahim Festić, *Načelan pogled na ljudska prava u Bosni i Hercegovini*; u: Rat, mir i pravo u Bosni i Hercegovini, Centar za naučnoistraživački rad, izdavačku djelatnost i pravne klinike, 2004, str. 116.

Političke stranke, uski krug civilnog društva i međunarodna zajednica traže promjenu Ustava Bosne i Hercegovine. Većina inicijativa traži usaglašavanje Ustava Bosne i Hercegovine sa Evropskom konvencijom o temeljnim pravima i slobodama te njenim protokolima. Ta neusaglašenost i etnonacionalni princip u formiranju i funkcioniranju vlasti su „otvoren prostor za nastanak skupe, komplikovane i neefikasne države („Dani“, 10. IX 2004. godine). U većini zahtjeva izražena je namjera da se uspostave demokratski i civilizacijski (evropski) standardi ljudskih prava i sloboda te racionalna organizacija i funkcioniranje države Bosne i Hercegovine.

Parlamentarna skupština Vijeća Evrope je 23. aprila 2004. godine pozvala vlasti u Bosni i Hercegovini da *pregovaraju o ustavnim reformama*. Naime, Politički komitet Vijeća Evrope ustanovio je *složenost i kompliciranost* ustavnog uređenja Bosne i Hercegovine, što nije osiguranje normalnog funkcioniranja države na duži period. Te reforme moraju biti „neustrašena politička debata“. Isti organ podržao je tzv. „puzajuću reviziju“. Najviše se kritikovao način izbora članova Predsjedništva te Doma naroda Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine. Venecijanska komisija je rezolucijom obavezana da objektivno analizira Ustav Bosne i Hercegovine, a posebno u pogledu Evropske konvencije o ljudskim pravima i temeljnim slobodama.

Dejtonski sporazum uspostavio je *pravni okvir* poslijeratnog razvoja Bosne i Hercegovine. Devet godina nakon potpisivanja ovog pravnog akta pokazale su se brojne kontroverze koliko je Sporazum realiziran. Danas se većinom smatra da je Dejtonski mirovni sporazum izraz međunarodnog kompromisa. Pojedini smatraju da je Aneks 4 osnova uspješnog pravnog razvoja Bosne i Hercegovine. Ustav BiH propisuje da je Bosna i Hercegovina demokratska i pravna država. Ova odredba je polazna osnova za dalje dinamične ustavne promjene (Ć. Sadiković, „Dnevni avaz“, 11. XI 2003. godine).

Zdravko Grebo smatra da „Dejtonski sporazum treba mijenjati ne samo zbog viših ciljeva, kao što su evroatlantske integracije, nego jer on onemogućava uspostavu normalne države u svakom pogledu. Nastao je kao proizvod trulih kompromisa i zavrtanja ruku, ali kao takav ispunio je prioritetni zadatak zaustavivši rat i ratne zločince, sve nakon toga bila je katastrofa. Sada je prioritet pokrenuti diskusiju o njegovoj promjeni, ali na način da niko nikoga ne pokuša prevariti. Za to je potrebna politička

volja, a nje neće biti sve dok ne dođe do političkih promjena (markirao N. D.) i dok na vlast ne dođu neke *nove, zdrave snage*“ (Z. Grebo, „Slobodna Bosna“, br. 414 od 21. X 2004. godine).

Nurko Pobrić primijetio je da u Bosni i Hercegovini nema političkih i društvenih snaga sposobnih „iznjedriti“ i dosljedno primjenjivati novi ustav primjeren savremenim standardima ustavnosti. Promjena Ustava BiH moguća je tek uz pomoć i pozitivan angažman međunarodne zajednice, a *legitimnost angažmana* (markirao N. D) međunarodne zajednice može se temeljiti na koncepciji ljudskih prava koja, što je danas općeprihvaćeno, imaju univerzalno značenje. Ljudska prava imaju smisla jer predstavljaju temelj na kojem treba uspostaviti državu (*Osvrt na dva prijedloga o reformi ustavnog sistema BiH*, „Ljudska prava“, br. 1/04).

Parlamentarna skupština Vijeća Evrope 22. VI 2004. godine prihvatila je rezoluciju tzv. Monitoring komiteta o poštovanju postizbornih obaveza BiH u Vijeću Evrope. Ovaj komitet utvrdio je smanjen napredak u izmjeni Izbornog zakona u Bosni i Hercegovini, kojim bi se, prema principima Vijeća Evrope, trebala dokinuti *ustavna diskriminacija „ostalih“, odnosno nacionalnih manjina*. Njihov ustavni status zaista je usklađen sa međunarodnim dokumentima o pravu (nacionalnih) manjina. Međutim, grublja je diskriminacija koju Izborni zakon BiH pravi prema *konstitutivnim narodima*.⁹

Omer Ibrahimagić tumači da je Bosna i Hercegovina Ustavom uređena kao prosta decentralizirana država sa dva autonomna multietnička entiteta. Širina nadležnosti ovih političko-teritorijalnih jedinica i njihova pretpostavljena nadležnost približavaju Bosnu i Hercegovinu federaciji. Međutim, Ustav to ne propisuje, a još je manje konfederacija ili unija kao što misli donosilac, jer ne postoje elementarne teorijske pretpostavke za uniju. Za nastanak unije potrebno je prethodno postojanje dvije ili više suverenih država koje se moraju ujediniti. Entiteti nisu samostalne države. Međunarodna zajednica je jedino Bosni i Hercegovini priznala državni suverenitet.

⁹ Nedžad Duvnjak, *Prilog reviziji („Dejtonskog“) Ustava Bosne i Hercegovine*, br. 2, 4, god. 5, Ljudska prava, Sarajevo, 2004, str. 30–39.

Dva su osnova u Ustavu da se Bosna i Hercegovina protumači kao prosta decentralizirana država.

Prvi je da u Ustavu nema pravnog osnova da je Bosna i Hercegovina složena država. U članu I-1 Ustava Bosne i Hercegovine propisana je odredba: Republika Bosna i Hercegovina, čije je zvanično ime od sada „Bosna i Hercegovina“, nastavlja svoje pravno postojanje po međunarodnom pravu kao država, *sa unutrašnjom strukturom modificiranom ovim ustavom* (markirao Omer Ibrahimagić). Unutrašnja struktura modificirana Ustavom određena je u tački 3 „Bosna i Hercegovina sastoji se od dva entiteta: Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske (u daljem tekstu: entiteti).“

Federacija Bosne i Hercegovine i Republika Srpska nazvane su entitetima radi očuvanja unutrašnje strukture nepodijeljene suverene države Bosne i Hercegovine. Da je ustavotvorac htio da entiteti budu države, on bi to i propisao. Upotrebom termina „entitet“ izbjegao je da se oni shvate kao države. To je samo Bosna i Hercegovina za koju koristi pojam „država“. U daljem ustavnom tekstu njegov donosilac koristi pojam „entitet“ za Federaciju Bosne i Hercegovine i Republiku Srpsku.

Pojam „institucije Bosne i Hercegovine“ je drugi pravni osnov iz kojeg proizlazi da je Bosna i Hercegovina prosta decentralizirana država. Taj pojam ne smije se zloupotrebjavati neustavnim nazivom „zajedničke“ institucije Bosne i Hercegovine. U Ustavu Bosne i Hercegovine pojam „zajedničke institucije“ ne postoji. Formulacija „institucije Bosne i Hercegovine“ znači da su to izvorne institucije Bosne i Hercegovine kao suverene države, koje ne zavise od volje entiteta. Originernost institucija Bosne i Hercegovine proizlazi iz člana IX 3: „Funkcioneri imenovani na položaje u institucijama Bosne i Hercegovine, u pravilu, odražavaju sastav naroda Bosne i Hercegovine.“¹⁰

Ćazim Sadiković objavio je članak *Bosna i Hercegovina kao moderna evropska država*.

¹⁰ Omer Ibrahimagić, *Bosna i Hercegovina je prosta decentralizirana država*, br. 2, godina 1, Ljudska prava, Sarajevo, 2000, str. 13–14.

Prema Ustavu, ciljevi države Bosne i Hercegovine su poštovanje ljudskog digniteta, slobode i jednakosti; uspostavljanje demokratske strukture vlasti i pravičnih procedura te suverenitet, teritorijalni integritet i politička nezavisnost Bosne i Hercegovine; opća dobrobit i ekonomski napredak na bazi privatnog vlasništva i tržišne ekonomije.

Iako Ustav Bosnu i Hercegovinu proglašava demokratskom državom koja poštuje vladavinu prava, slobodne i demokratske izbore, ova ustavna odredba ne pokazuje da je ova država zaista i dostigla ove standarde. U pogledu svojih institucija i procedura te ljudskih prava, Bosna i Hercegovina uveliko odstupa od Ustavom proklamiranih principa.

Iz normativnog dijela Ustava Bosne i Hercegovine vidi se da ustavotvorac nije uspio te ciljeve normirati u Ustavu. Naime, taj dio Ustava o organizaciji i funkcioniranju države zasnovan je isključivo na etničkom principu. Tako, umjesto da se kao i savremenoj demokratiji i civilizaciji da prednost pojedincu, građaninu, državi koja bi štitila ljudska prava i interese bosanskohercegovačkog naroda, u Ustavu postoji isključivo koncept tzv. konstitutivnih naroda. U tom pogledu normativni dio Bosne i Hercegovine nije zasnovan na interesu bosanskohercegovačkog naroda, nego na interesima tri „konstitutivna naroda“. To je uzrok diskriminacije pojedinca/pripadnika ostalih naroda u ukupnom stanovništvu države Bosne i Hercegovine.

Ovaj dio Ustava ozbiljno ugrožava princip jednakog pristupa građana najvažnijim državnim funkcijama. Tako funkcije člana Predsjedništva Bosne i Hercegovine, Doma naroda Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine te predsjedavajućeg oba doma Parlamentarne skupštine i njihovih zamjenika mogu vršiti samo Bošnjaci, Hrvati i Srbi, dok su Romi, Jevreji i ostali, preko 25 naroda, iz popisa 1991. godine uskraćeni u tim pravima.

Najzad, svaka predložena odluka Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine može se tumačiti destruktivnom po „vitalni interes bošnjačkog, hrvatskog ili srpskog naroda“. Te odredbe protivne su ne samo članu 14. Evropske konvencije, nego cijelom evropskom pravnom naslijeđu i savremenoj civilizaciji. Sve evropske države izraz su naroda, a ne etničkih grupa, iako su većina njih višetničke naravi.

Radi zadovoljavanja zaraćenih država, dejtonski Ustav u svojoj strukturi i procedurama daje prednost etničkim grupama – Bošnjacima, Hrvatima i Srbima – u radu državnog i političkog sistema. Ovaj dio Ustava napravio je od „konstitutivnih naroda“ osnovni agens rada ustavnih mehanizama. Situacija je još gora, zabranjeno je bilo kakvo preglasavanje ovih naroda, iako je nejasno kako bi ono moglo izgledati. Zato je propisana klauzula „vitalnog interesa“, čiju zaštitu može tražiti pripadnik svakog naroda u Parlamentarnoj skupštini. Ovim „etničkim vetom“ može se blokirati nacionalni Parlament.

Uz preambulu Ustava Bosne i Hercegovine, najznačajnija je odredba o direktnoj primjeni Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava sa prioriteto nad svim drugim pravima.

Tom odredbom (obavezom) u Bosni i Hercegovini važe principi evropske pravne misli i političke tradicije. Obaveznost Evropske konvencije znači da je „opći interes“ unijet u Ustav Bosne i Hercegovine. Na isti način ugrađeni su pojmovi „nacija“, „građanin“, „narod“, „javni interes“, „demokratsko društvo“, „nacionalna bezbjednost“, „ekonomska dobrobit zemlje“, „slobodno izražavanje mišljenja naroda“. Postojanje naroda, nacije ili građanina je osnov da zakoni budu izraz općeg interesa koji se razlikuje od vitalnih interesa „konstitutivnih naroda“ i njihovog zbira.

Primjena Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava je način da se uspostavi protivteža prenaplašenoj dimenziji etničkih grupa i da Ustav Bosne i Hercegovine sadrži građanina i demokratsku državu radi zaštite ljudskih prava i osnovnih sloboda svih osoba pod njihovom vlašću.¹¹

2. Pravna priroda sadašnjeg ustavnog poretka u BiH

Dejtonska Bosna i Hercegovina je, prema svojoj pravnoj prirodi, složena država *sui generis*. Sadrži elemente konfederacije, federacije i realne unije i nije visokodecentralizirana država zato što su centralizacija i decentralizacija uvijek predmet unutrašnjeg, i to ustavnog, a ne međunarodnog javnog prava.¹²

¹¹ Ćazim Sadiković, *Bosna i Hercegovina kao moderna evropska država*, br. 2, 4, godina 5, Ljudska prava, Sarajevo, 2004, str. 12–15.

¹² Hans Kelsen, *Allgemeine Staatslehre*, Österreichische Staatsdruckerei Wien, 1993, str. 166.

Osnove složene pravne prirode države Bosne i Hercegovine postavljene su u Ženevi i Njujorku. U Švicarskoj su dogovorena tri principa budućeg uređenja države Bosne i Hercegovine. Prvi princip je da BiH nastavlja svoje pravno postojanje u sadašnjim granicama i kao međunarodno priznata država. Drugi princip je da Bosna i Hercegovina sadrži dva entiteta sa teritorijalnim razgraničenjem 49 – 51. Prema ovom principu, entiteti zadržavaju svoj *ustavni poredak i imaju pravo na specijalne paralelne odnose sa drugim državama u skladu sa suverenitetom i teritorijalnim integritetom BiH*. Trećim principom predviđene su zajedničke komisije entiteta i za arbitraže radi rješavanja međuentitetskih sporova. I u Sjedinjenim Američkim Državama također su usvojena tri principa. Prvi princip odnosi se na to „da će svaki od entiteta poštovati međunarodne obaveze BiH *dok god nije riječ o finansijskoj obavezi preuzetoj od strane jednog entiteta bez saglasnosti onog drugog*.“ Drugim principom su bili uređeni izbori, „koji bi bili održani u oba entiteta, uz preuzimanje obaveza *obje vlade za slobodu kretanja, prava raseljenih lica, zaštitu svih međunarodno priznatih ljudskih prava i na obaveze vlada dva entiteta da će sprovesti slobodne i demokratske izbore i sarađivati u potpunosti sa međunarodnim posmatračkim programom*.“ Treći princip odnosio se na institucije BiH (Parlament ili Skupština, Predsjedništvo, Vlada odnosno Kabinet i Ustavni sud), koje bi nakon izbora preuzele vanjsku politiku BiH, „a strane bi dalje pregovarale da ustanove raspon u kome bi ove institucije imale odgovornost i u drugim oblastima u skladu sa dogovorenim osnovnim principima.“¹³

Na osnovu ovih principa pristupilo se zaključivanju Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini. Prema formalnopravnom načinu nastanka, Bosna i Hercegovina ima elemente konfederacije.

Učešće Republike Bosne i Hercegovine u zaključivanju ovog aneksa bilo je u funkciji očuvanja njenog međunarodnog subjektiviteta kako je to propisano u članu I-1 Ustava Bosne i Hercegovine. Međunarodni pravni subjektivitet Bosne i Hercegovine kao države u tadašnjim granicama dogovoren je u Ženevi 1995. godine. Ovaj međunarodni pravni subjektivitet države Bosne i Hercegovine može

¹³ Kasim I. Begić, *Bosna i Hercegovina, od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma*, Sarajevo, Bosanska knjiga, 1997, str. 273–280.

postojati i ako bi se Bosna i Hercegovina pretvorila u konfederaciju. U to vrijeme, 1995. godine, Republika Srpska i Federacija BiH bile su praktično države sa svojom organizacijom i funkcijama uređenim njihovim Ustavom. Republika Srpska i Federacija Bosne i Hercegovine su se pri zaključivanju Aneksa IV ponašali kao politički nezavisne države, jer je Ustav BiH iz Dejtona *međunarodni ugovor*. Naime, Republika Bosna i Hercegovina, Republika Srpska i Federacija Bosne i Hercegovine zaključile su ugovor, tj. ovaj aneks, kao ravnopravne strane u višestranom međunarodnom ugovoru. Tako su se Republika Srpska i Federacija Bosne i Hercegovine pretvorile u entitete koji nisu samostalne države i kao organizacioni dijelovi jedinstvene države Bosne i Hercegovine, iako je ovakvim ugovorom povrijeđeno načelo *poštovanja suvereniteta* Republike Bosne i Hercegovine proklamirano u Ženevi 1995. godine. *U skladu sa tim načelom, samo Republika Bosna i Hercegovina je trebala biti pravni subjekat međunarodnih odnosa*. U unutrašnjem javnom pravu postoji princip da država postupa *vršenjem svoje nadležnosti*. Ona je vezana za principe demokratije, pravne države, zakonitosti i socijalnog principa te za ljudska prava.¹⁴ *Danas se entiteti ne mogu odvojiti od države Bosne i Hercegovine, jer u Ustavu BiH ne postoji pravni osnov o nadležnosti odnosno pravnom ovlaštenju Federacije Bosne i Hercegovine ili Republike Srpske da to učini*. U prvom članu Ustava BiH regulirano je da će Bosna i Hercegovina „*continue its legal existence under international law as a state*“.¹⁵ U međunarodnim odnosima to znači da BiH mora imati vlast, teritoriju i stanovništvo. Do sada vlast nije dovoljno izgrađena u skladu sa ovom odredbom, pa su njenim neprimjenjivanjem entiteti zadržali toliko ovlaštenja koliko je potrebno da jedno društvo ima samostalnu državu. Tako, npr., ni Ministarstvo komunikacija i prometa još uvijek ne funkcioniše u punom kapacitetu. Trebalo je osnovati i ministarstvo trgovine na osnovu odredbe o prometu roba, usluga, kapitala i osoba. Naime, entiteti neće ometati ostvarenje ovih sloboda, što je također vrsta međuentitetske politike koja je u nadležnosti institucija Bosne i Hercegovine.¹⁶ Trebalo je osnovati i ministarstvo prostornog uređenja, jer se njegova upravna funkcija odnosi na teritorijalni integritet.

¹⁴ Martin Burgi, Dirk Ehlers, Bernd Grzeszick, Elke Gurlit, Matthias Jestaedt, Markus Möstl, Hans-Jürgen Papier, Hermann Pünder, Barbara Remmert, Matthias Ruffert, Arno Scherzberg, *Allgemeines Verwaltungsrecht*, 14. novo obrađeno izdanje, De Gruyter, str. 138–139.

¹⁵ Član 1. pod tačkom 1. Ustava BiH: „nastavit će svoje pravno postojanje kao država po međunarodnom pravu sa unutrašnjom modificiranom strukturom.“

¹⁶ Član 1. pod tačkom 4. i član 3. stav 1. tačka g) Ustava BiH.

Ostale vrste upravnih poslova (poljoprivreda, okolina, kultura, sport) nemaju direktnog pravnog osnova zato što ovi pravni poslovi nisu regulirani kao nadležnost Bosne i Hercegovine. Dakle, normativnopravno i stvarno stanje su u koliziji.

Federacija Bosne i Hercegovine uspostavljena je Vašingtonskim sporazumom 1994. godine. Ovaj međunarodni pravni akt potpisali su premijer Vlade Republike Bosne i Hercegovine, ministar vanjskih poslova Republike Hrvatske i predstavnik bosanskih Hrvata. Ovim pravnim aktom dogovorena je konfederacija između *bosanske Vlade i bosanskih Hrvata* 1. marta 1994. godine. Sporazumom je dogovorena i privremena konfederacija između Federacije BiH i Hrvatske. U materijalnopravnom smislu ovaj pravni akt je pravi ustav preveden na bosanski i hrvatski jezik.¹⁷ Ovaj prevod omogućio je i njegovo objavljivanje u „Službenim novinama Federacije Bosne i Hercegovine“. Skupština Republike Bosne i Hercegovine ratificirala ga je osnovu Ustava Republike Bosne i Hercegovine usvajanjem Odluke o proglašenju ustavnog zakona o izmjenama i dopunama Ustava Republike Bosne i Hercegovine iz 1994. godine.¹⁸ Istovremeno, Ustav BiH nikada nije objavljen u „Službenom glasniku BiH“.

Zasnovano na suverenitetu i teritorijalnom integritetu Republike Bosne i Hercegovine, Bošnjaci i Hrvati, kao konstitutivni narodi (zajedno sa ostalima) i državljani Republike Bosne i Hercegovine, ostvarujući suverena prava, mogu transformirati unutrašnju strukturu teritorija sa većinskim bošnjačkim i hrvatskim stanovništvom u Republici Bosni i Hercegovini u Federaciju Bosne i Hercegovine, koja se sastoji od federalnih jedinica sa jednakim pravima i odgovornostima.¹⁹

Ustav Federacije Bosne i Hercegovine će usvojiti i objaviti Ustavotvorna skupština, koja će se sastojati od onih predstavnika koji su u Skupštinu Republike Bosne i Hercegovine izabrani na izborima 1990. godine, a čiji je mandat još uvijek važeći.

¹⁷ Više o tome vidjeti u samom Sporazumu.

¹⁸ Ova odluka objavljena je u „Službenom listu Republike Bosne i Hercegovine“ (br. 8) 6. 4. 1994. godine.

¹⁹ Član 1. Ustavnog zakona o izmjenama i dopunama Ustava Republike Bosne i Hercegovine iz 1994. godine.

Usvajanje Ustava Federacije Bosne i Hercegovine će zahtijevati dvotrećinsku većinu Ustavotvorne skupštine, uključujući konsenzus između većine članova delegacije hrvatskog naroda, koja se sastoji od svih predstavnika hrvatske nacionalnosti, i delegacije bošnjačkog naroda, koja se sastoji od svih predstavnika bošnjačke nacionalnosti.

Ustav Federacije Bosne i Hercegovine će stupiti na snagu u ponoć kada ga usvoji Ustavotvorna skupština.²⁰

Ustavotvorna skupština donijet će poslovnik kojim će se bliže utvrditi način rada Ustavotvorne skupštine i postupak za donošenje Ustava Federacije Bosne i Hercegovine.²¹

Skupština Republike Bosne i Hercegovine, izabrana 1990. godine, nastavit će sa svojim radom prema nadležnostima utvrđenim u Ustavu Republike Bosne i Hercegovine dok ne bude postignut i primijenjen konačni mirovni sporazum o Bosni i Hercegovini.

Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine i Vlada Republike Bosne i Hercegovine će zadržati svoje nadležnosti u skladu sa postojećim Ustavom Republike Bosne i Hercegovine dok ne bude postignut i primijenjen konačni mirovni sporazum o Bosni i Hercegovini, s tim da te nadležnosti ne smiju zadirati u nadležnosti državnih organa uspostavljene u skladu sa Ustavom Federacije Bosne i Hercegovine.

Do postizanja primjene konačnog mirovnog sporazuma o Bosni i Hercegovini, Vlada Republike Bosne i Hercegovine, rekonstruirana u skladu sa Ustavom Federacije Bosne i Hercegovine, vršit će i funkcije Vlade Federacije Bosne i Hercegovine.²²

Međunarodni odnosi Federacije Bosne i Hercegovine vršit će se u okviru međunarodnog subjektiviteta, teritorijalnog integriteta i kontinuiteta Republike Bosne i Hercegovine.

²⁰ Član 2. Ustavnog zakona o izmjenama i dopunama Ustava Republike Bosne i Hercegovine iz 1994. godine.

²¹ Član 3. Ustavnog zakona o izmjenama i dopunama Ustava Republike Bosne i Hercegovine iz 1994. godine.

²² Član 4. Ustavnog zakona o izmjenama i dopunama Ustava Republike Bosne i Hercegovine iz 1994. godine.

Nadležnost Federacije Bosne i Hercegovine, utvrđena Ustavom Federacije Bosne i Hercegovine za međunarodni subjektivitet i teritorijalni integritet Republike Bosne i Hercegovine, primjenjivat će se nakon završetka mirovnog procesa za Bosnu i Hercegovinu.²³

Njene funkcije vršila je Republika Bosna i Hercegovina do konačnog zaključenja mira u Bosni i Hercegovini 1995. godine, kada je izvršeno i razdvajanje funkcija Republike Bosne i Hercegovine i Federacije Bosne i Hercegovine.

Do sada je usvojeno 109 amandmana, kojima je Ustav FBiH usklađivan sa međunarodnim pravnim standardima, Ustavom BiH, odlukama Ustavnog suda BiH i demokratizacijom političkog sistema FBiH.

Ovakav način nastanka Federacije odstupa od primjera nastanka federacija u modernim demokratskim državama. Njemačka opća teorija države objašnjava da federacija počiva na ustavu, a ne na ugovoru. Kada se ona pojavljuje umjesto do sada državopravno nepovezanih država, osnivanju federacije prethode ugovori koji se odnose na njen ustav. Drugačije je kada se unitarna ili potčinjena država pretvara u federaciju, kao što se desilo u Meksiku, Argentini, Brazilu, u kojima su se pojedine države mogle organizirati u skladu sa saveznim ustavom. Nisu uspjeli pokušaji da se ove tvorevine protumače kao savez država, već pri prvom prigovoru prema kojem je svako tumačenje povezano sa historijskim razvojem takvih država.

Ako osnivanju federacije prethodi ugovor budućih federalnih jedinica, ovaj pravni akt ne može biti pravni osnov federacije. Koji pravni poredak obavezuje na osnivanje države prema sporazumu između država? To sigurno nije pravni poredak države koji se mora osnovati, a isto tako ni države osnivači. Bavarska nije mogla, prema svom pravu, osnovati Njemačko carstvo. Nastajanje međunarodnog javnog prava iz ugovora država je *petitio principium* ili tvrdnja načela prirodnog prava koje pripada važećem međunarodnom javnom pravu.

²³ Član 5. Ustavnog zakona o izmjenama i dopunama Ustava Republike Bosne i Hercegovine iz 1994. godine.

Osnivanje federacije je više nacionalni čin koji se uopće ne može pravno objasniti ni aktom osnivanja države. Ovaj nacionalni čin provode države kao socijalne historijske snage. Ugovor država koji prethodi federaciji je pravno značajan. U njemu se utvrđuju uvjeti uzajamnih obaveza državama članicama koje će stvoriti federaciju. U federaciju se ulazi podređivanjem ovom savezu, čime se ispunjava prethodno pripremljeni sporazum. Zato sporazumi o osnivanju federacije imaju najveći pravni značaj. Ovi akti pokazuju da države članice imaju volju za osnivanje federacije, odnosno da osnivački ugovori nisu u suprotnosti sa pravom država članica. Tako buduće države članice priznaju proces osnivanja federacije i federalnu državu. Ovi akti pokazuju da države članice imaju volju osnivati federaciju, odnosno da osnivački ugovori nisu u suprotnosti sa pravom država članica. Tako države članice priznaju proces osnivanja federacije i federalnu državu. Posljedica je da nikome ne bi pripadalo pravo osporavanja državnosti. To je načelo međunarodnog javnog prava da su države čije je pravo povezano sa nastankom nove države, treće države, obavezne priznati ih.

Proces osnivanja federacije nije moguće objasniti sporazumom pojedinih država o ustavu koji se mora usvojiti. To jeste i ostaje pravna praznina koju nije moguće popuniti dedukcijom. Svako izvođenje osnivačkog akta federacije iz nekog pravnog postupka je u pravnom pogledu neplodna skolastika ili rezultira negiranjem državotvornosti saveza. Svako svodenje novostvorenog saveza na volju stvaralaca daje mu osobinu trajne tvorevine, budući da ne postoji pravni poredak iznad država koji bi strukturu svakog ugovora, sporazuma, cijelog akta ili, kako bi se inače nazvao, osnivačkog akta mogao odvojiti od pravnog osnova. Budući da toga pravnog poretka nema, zašto se federacija ne bi raspustila na svoje dijelove raskidanjem ugovora ili usvajanjem nekog drugog zajedničkog akta? Kako objasniti trajno odricanje države od prava ukidanja ugovora, opozivanja cijelog akta? Zašto nije potrebno raspustiti Carstvo radi dobijanja novog sa drugim *Reichstagom* na njegovom mjestu? Ova nepravna teorija izrađena je na osnovu učenja o ugovornom nastanku Njemačkog carstva i analizirana u političke svrhe. Carstvo je Nijemcima država i istup iz njega bio je *pravno nemoguć zbog uvjerenja o Carstvu kao jednoj državi*. Ovo uvjerenje, utemeljeno na historijskoj činjenici, osnova je pravnih dedukcija o nastanku Carstva. Ovim

teorijama nema se šta dodati? Kome Carstvo nije država, naći će za ovo uvjerenje svoju teoriju.²⁴

Iz ovog iskustva se vidi da su federacije nastajale na osnovu ugovora međunarodnog običajnog prava koje je u čitavom svijetu postalo pozitivno pravo ratificiranjem Bečke konvencije o pravu međunarodnih ugovora iz 1969. godine.

U prošlosti se konfederacija, kao oblik složene države, mogla uspostaviti na osnovu običajnog međunarodnog javnog prava. Za Bosnu i Hercegovinu učinjen je izuzetak radi prestanka oružanog sukoba i zaključivanja mira u Bosni i Hercegovini između Hrvata i Bošnjaka. Radi toga zaključen je Vašingtonski sporazum, kojim je predviđena konfederacija između Republike Hrvatske i Federacije Bosne i Hercegovine. U odredbi o *domašaju Konvencije* ovaj pravni akt propisuje da se ova konvencija primjenjuje na ugovore između država.²⁵ Na osnovu ove odredbe može se zaključiti da je Federacija Bosne i Hercegovine *samostalna država*. To potvrđuju i odredbe iz Vašingtonskog sporazuma i Ustava FBiH. Sporazum sadrži odredbu da Federacija ima izvršnu vlast koju čine predsjednik i potpredsjednik Federacije te Vlada.²⁶ Ustavom FBiH potvrđena je ova odredba u kojoj se navodi da je predsjednik Federacije državni poglavar.²⁷ Nakon ustavnih promjena u FBiH na osnovu Odluke Ustavnog suda BiH o konstitutivnosti naroda, sada postoje predsjednik Federacije i dva potpredsjednika. Predsjednik predstavlja i zastupa Federaciju BiH i šef je federalne izvršne vlasti. Dva potpredsjednika su iz različitih konstitutivnih naroda. Oni se biraju u skladu sa ovim ustavom.²⁸ Zaključivanjem ovog sporazuma, kao političkog i pravnog izraza jednakih i saglasnih volja Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske ostvareno je načelo suverene jednakosti. Ovo načelo sadrži Deklaracija o načelima međunarodnog prava o prijateljskim odnosima i saradnji između država u skladu sa Poveljom Ujedinjenih nacija (skraćeno: Deklaracija iz 1970. godine). Generalna skupština UN-a odlučila je da, prema ovom načelu, sve države uživaju suverenu jednakost. One imaju jednaka prava i dužnosti i jednaki

²⁴ Georg Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, Von Julius Springer in Berlin, 1920, str. 774–779.

²⁵ Član 1. Bečke konvencije o pravu međunarodnih ugovora.

²⁶ III Structure of Government, I Central Government, A. Executive Authority, 1.

²⁷ Član IV B, 1, 1. Ustava FBiH.

²⁸ Član IV B, 1, 1. Ustava FBiH izmijenjen amandmanima XI i XLI.

su članovi međunarodne zajednice, bez obzira na ekonomske, socijalne, političke razlike ili razlike druge prirode.

Posebno, suverena jednakost uključuje sljedeće elemente: a) države su pravno jednake, b) svaka država uživa prava svojstvena punom suverenitetu, c) svaka država dužna je poštovati personalnost drugih država, d) teritorijalni integritet i politička nezavisnost države su nepovredivi, e) svaka država ima pravo slobodno birati i razvijati svoj politički, društveni, ekonomski i kulturni sistem, f) svaka država dužna je ponašati se potpuno i u dobroj vjeri sa svojim međunarodnim obavezama i živjeti u miru sa drugim državama.²⁹

Dakle, zaključivanjem Vašingtonskog sporazuma Federaciji Bosne i Hercegovine priznat je status *samostalne države sa političkom nezavisnošću koja je regulirana u načelu zabrane sile u istoj deklaraciji iz 1970. godine*. Prema ovom načelu, *članovi se u svojim međunarodnim odnosima uzdržavaju od prijetnje silom ili upotrebe sile uperene protiv teritorijalne cjelovitosti ili političke neovisnosti bilo koje države, ili su na bilo koji način nespojive s ciljevima Ujedinjenih nacija*.³⁰

Prema Sporazumu, Federacija BiH nadležna je za: *inostrane poslove*, nacionalnu odbranu, uključujući zajedničku komandu i vojne aranžmane u Konfederaciji, zaštitu nacionalnih granica, državljanstvo, ekonomsku politiku, uključujući planiranje i rekonstrukciju, trgovinu sa carinama, međunarodnu trgovinu i finansije, trgovinu u Federalnoj Republici, komunikacije, finansije koje obuhvataju nacionalnu monetu, monetarnu i fiskalnu politiku, regulaciju finansijskih institucija, zajedničke sporazume u Konfederaciji, suzbijanje međunarodnog kriminala, međukantonalnog kriminala i drugih specifičnih interesa u centralnoj vladi (npr. terorizam, trgovina drogom i organizirani kriminal), kooperaciju sa Interpolom, finansiranje centralne vlade (takse, zajmovi), radio i televiziju, energetska politiku i infrastrukturu, uključujući distribuciju između kantona. U nadležnosti centralne vlade i kantona su: ljudska prava, zdravlje, okolinska politika, infrastruktura za komunikacije i transport, politika socijalne dobrobiti, državljanstvo, implementacija

²⁹ Princip suverene jednakosti država iz Deklaracije o načelima međunarodnog prava o prijateljskim odnosima i saradnji između država u skladu s Poveljom Ujedinjenih nacija.

³⁰ Načelo zabrane upotrebe sile iz Deklaracije o načelima međunarodnog prava o prijateljskim odnosima i saradnji između država u skladu s Poveljom Ujedinjenih nacija.

zakona i podzakonskih akata, imigracije i azil, turizam, korištenje prirodnih izvora. Kantoni će biti nadležni za stvari koje nisu dodijeljene centralnoj vladi. Oni će imati ovlaštenja za: policiju (identične federalne uniforme sa kantonalnim oznakama), obrazovanje, kulturu, stambenu politiku, javne službe, korištenje lokalne zemlje, finansiranje kantonalne vlade (porez, zajmovi), lokalne poslove i karitativne djelatnosti (regulacija, olakšice), proizvodnju energije (organizacija postrojenja za lokalnu proizvodnju), radio i televiziju, službe socijalne politike te razvoj turizma.³¹

U ime Federacije BiH predsjednik potpisuje sporazume sa državama i međunarodnim organizacijama. Oni stupaju na snagu u Federaciji samo ako ih ratificira Parlament Federacije, uz prethodnu saglasnost Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine, osim ako Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine svojim zakonom nije predvidjela da za takve vrste međunarodnih sporazuma nije potrebna takva saglasnost.

Na prijedlog premijera predsjednik Federacije može otkazati međunarodne sporazume, ukoliko mu to dopusti Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine, a dužan je tako postupiti kad to zahtijeva Parlament Federacije uz saglasnost ili prema zahtjevu Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine.³²

U Vašingtonskom sporazumu predviđeno je da se zakonodavna vlast Federacije sastoji od Predstavničkog doma i Doma naroda.

Predstavnički dom bira se demokratski, na proporcionalnoj bazi u cijeloj Federaciji. Danas postoji 12 izbornih jedinica u Federaciji BiH, koje se uglavnom preklapaju sa područjem kantona. Jedini izuzetak su Tuzlansko-podrinjski kanton i Kanton Sarajevo. Iz svake izborne jedinice bira se nejednak broj zastupnika. Minimalan broj višečlanih izbornih jedinica je deset. Minimalan broj članova višečlanih izbornih jedinica je tri, a maksimalan 15. Brčko Distrikt BiH bit će uključen u jednu od ovih

³¹ Vašingtonski sporazum o podjeli odgovornosti.

³² Amandmanom XIX promijenjen je član VII. 4. Ustava Federacije Bosne i Hercegovine; Amandmanom XCIII član VII. 4. (1) Ustava Federacije Bosne i Hercegovine.

višečlanih izbornih jedinica.³³ Dakle, na svakim općim izborima uglavnom se biraju predstavnici građana kantona, iako u Vašingtonskom sporazumu i Ustavu FBiH nema odredaba o kantonalnom državljanstvu.

Dom naroda imat će jednak broj delegata Bošnjaka i Hrvata. Svaki kanton će dodijeliti broj mjesta za bošnjačke i hrvatske delegate proporcionalno u ove dvije grupe u zakonodavnom tijelu kantona. Bošnjački i hrvatski delegati iz svakog kantona izabrat će hrvatski i bošnjački predstavnici u zakonodavnom tijelu.³⁴ Na osnovu Odluke Ustavnog suda BiH o konstitutivnosti naroda izmijenjen je Ustav FBiH. Sada se na isti način iz kantonalne zakonodavne vlasti biraju predstavnici Bošnjaka, Srba i Hrvata u Dom naroda FBiH.

Sastav Doma naroda Federacije Bosne i Hercegovine će biti paritetan tako da svaki konstitutivni narod ima isti broj delegata. Dom naroda sastoji se od 58 delegata i to po 17 delegata iz reda svakog od konstitutivnih naroda i sedam delegata iz reda ostalih. Ostali imaju pravo da ravnopravno učestvuju u postupku većinskog glasanja.³⁵

Delegate Doma naroda biraju kantonalne skupštine iz reda svojih delegata proporcionalno nacionalnoj strukturi stanovništva. Broj delegata za Dom naroda koji se biraju u svakom kantonu srazmjerni su broju stanovnika kantona, s tim što se broj, struktura i način izbora delegata utvrđuju zakonom.

U Domu naroda bit će najmanje jedan Bošnjak, jedan Hrvat i jedan Srbin iz svakog kantona koji imaju najmanje jednog takvog zastupnika u svom zakonodavnom tijelu. Delegate Bošnjake, Hrvate i Srbe iz svakog kantona biraju zastupnici iz reda tog konstitutivnog naroda u skladu sa izbornim rezultatima u zakonodavnom tijelu tog kantona, a izbor delegata iz reda ostalih uredit će se zakonom. U Domu naroda funkciju delegata ne može vršiti nijedan zastupnik u Zastupničkom domu FBiH niti vijećnik općinskog vijeća.³⁶

³³ Član 10.2. stav 3. Izbornog zakona BiH, neslužbeni prečišćeni tekst.

³⁴ Vašingtonski sporazum o strukturi vlade.

³⁵ IV A 2.6 Ustava FBiH izmijenjen amandmanom XXXIII.

³⁶ IV A 2.8. Ustava FBiH izmijenjen amandmanom XXXIV.

Pri tome Izborni zakon BiH propisuje da je broj delegata iz svakog konstitutivnog naroda i iz reda ostalih, koji se biraju u Dom naroda Parlamenta Federacije BiH iz zakonodavnog tijela svakog kantona, *proporcionalan broju stanovnika kantona prema posljednjem popisu*. Centralna izborna komisija BiH određuje, nakon svakog popisa, broj delegata koji se biraju iz svakog konstitutivnog naroda i iz reda ostalih, a koji se biraju iz zakonodavnog tijela svakog kantona.³⁷

Ovakav način izbora nije svojstven svim federacijama. Ovakve složene države imaju dva doma. U jedan dom direktno se biraju poslanici sa teritorije cijele federacije. U drugi dom bira se jednak ili različit broj delegata iz svake federalne jedinice radi ostvarenja pravne jednakosti svih federalnih jedinica u federalnoj državi. Tako u Sjedinjenim Američkim Državama zakonodavno tijelo svake države članice bira dva senatora³⁸ kao konfederalnog elementa u federalnoj organizaciji Sjedinjenih Američkih Država. Federalni element je Predstavnički dom koji se bira neposredno u izbornim jedinicama manjim od teritorije federalne jedinice. Ovakvo ustavno rješenje bio je kompromis između pristalica federalizma i konfederalizma u nastajanju Sjedinjenih Američkih Država.³⁹ Savezna Republika Njemačka je federacija u kojoj se Bundestag neposredno bira na cijeloj teritoriji u izbornim jedinicama manjim od pokrajina u kojima se nalaze. Osnovni zakon Njemačke regulira da su svi poslanici predstavnici čitavog njemačkog naroda, nisu vezani za naloge i uputstva i podređeni su samo svojoj savjesti.⁴⁰ U Bundestagu su predstavnici država članica i to mogu biti predsjednik ministara, ministar i sekretar vlade u pokrajini. Broj predstavnika nije jednak. Svaka ima najmanje tri predstavnika. Članice sa dva miliona stanovnika imaju četiri, sa šest miliona pet, a sa više od sedam miliona šest glasova.⁴¹ U Federaciji Bosne i Hercegovine zakonodavna vlast bira se suprotno. Naime, prema Izbornom zakonu BiH, Predstavnički dom ne bira se sa područja cijele Federacije, nego sa područja deset kantona i 12 izbornih jedinica. Ova odredba primjenjuje se, iako u Ustavu FBiH piše da se Predstavnički dom bira na teritoriji cijele Federacije. Slično je i sa Domom naroda. Dakle, Predstavnički dom ne bira se u više izbornih jedinica kao u SR

³⁷ Član 10.12. Izbornog zakona BiH, prečišćeni tekst.

³⁸ Section 3 Clause 1 Ustava Sjedinjenih Američkih Država.

³⁹ Smiljko Sokol i Branko Smerdel, *Ustavno pravo*, Zagreb, Informator, 1995, str. 41.

⁴⁰ Član 38. Osnovnog zakona SR Njemačke.

⁴¹ Rolf Schmidt, *Staatsorganisationsrecht*, 4. izdanje, Sowie Grundzüge des Verfassungsprozessrechts, 2004, str. 237.

Njemačkoj. To znači da se zakonodavna vlast u Federaciji Bosne i Hercegovine formira uglavnom na području kantona i da ne postoji izvorni legitimitet njene zakonodavne vlasti. Iz toga proizlazi da je Federacija BiH u suštini konfederacija. Takva pravna priroda Federacije BiH proizlazi i iz činjenice da kantoni imaju formalni ustav, što je pisano obilježje pravne državnosti. Ustavni sud FBiH je samo formalnopravno federalni element države zato što izvorni legitimitet u Federaciji BiH imaju samo kantoni, dok zakonodavna vlast u Predstavničkom domu ima parcijalni legitimitet sa područja kantona, a ne izbornih jedinica nezavisnih od njih, i posredni legitimitet u Domu naroda izborom delegata iz kantonalnih skupština. Proizlazi da je nadležnost ovog suda pružanje sudske zaštite *prikrivenoj konfederalnoj organizaciji* Federacije BiH u skladu sa načelom *pacta sunt servanda*. To se može zaključiti prema tome što u vrijeme konfederacije nije bilo ustavnih sudova. Da je entitet Federacija BiH potencijalna konfederacija, potvrđuje i to da je Federacija BiH, prema Vašingtonskom sporazumu, bila nadležna za vanjske poslove. Takvi upravno-politički poslovi u međunarodnim odnosima uvijek su bili nadležnost konfederalnog saveza, tako da kantoni imaju *politički i pravni status samostalne i politički nezavisne države*.

Predsjednik i potpredsjednici Federacije Bosne i Hercegovine je federalni element kojim se obezbjeđuje pravni subjektivitet FBiH u međunarodnim odnosima. Takav pravni status uređen je Ustavom BiH i FBiH. Ustav BiH regulira da „each Entity may also enter into agreements with states and international organisations with the consent of the Parliamentary Assembly. The Parliamentary Assembly may provide by law that certain types of agreements do not require such consent.“⁴² Međunarodni odnosi Federacije BiH moraju biti u skladu sa kontinuitetom, suverenitetom, teritorijalnim integritetom i međunarodnim subjektivitetom Bosne i Hercegovine, u skladu sa članom III Ustava Bosne i Hercegovine.⁴³ Međunarodni odnosi Federacije BiH zasnivaju se na poštivanju međunarodnog prava, obaveza iz međunarodnih ugovora i na načelu da se međunarodni sukobi moraju rješavati mirnim putem.⁴⁴ Međunarodni ugovori i drugi sporazumi na snazi u Bosni i Hercegovini i Federaciji BiH te opća pravila međunarodnog prava čine dio

⁴² Član III 2 d) Ustava BiH: „Svaki entitet može sklopiti sporazume sa državama i međunarodnim organizacijama uz pristanak Parlamentarne skupštine.“

⁴³ Član VII 1. Ustava FBiH.

⁴⁴ Član VII 2. Ustava FBiH.

zakonodavstva Federacije BiH. U slučaju nesaglasnosti međunarodnog ugovora, odnosno sporazuma i zakonodavstva, prevladava međunarodni ugovor, odnosno sporazum.⁴⁵ Instituciju predsjednika i potpredsjednika FBiH moguće je lako neutralizirati izmjenom kantonalnih ustava kojima bi se vratila institucija predsjednika kantona, koji bi time dobio značajno obilježje države uz istovremeno osnivanje ministarstva vanjskih poslova kantona. Isto se može učiniti i osnivanjem ustavnog suda radi sudske zaštite kantonalnog ustava kao pisanog političko-pravnog obilježja njegove državnosti. Osnovicu za to čini i postojanje kantonalne policije kao oružane sile sadašnjih „federalnih jedinica“ u Federaciji BiH. Iz ovoga slijedi da je Ustav FBiH samo semantički pravni akt, odnosno Federacija BiH je politički i pravni privid. Ovakva pravna priroda Federacije BiH vidljiva je iz Ustava Federacije. Prema ovom pravnom aktu, Parlament Federacije nadležan je za davanje ovlaštenja kantonima da zaključuju sporazume sa državama i međunarodnim organizacijama, uz saglasnost Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine, osim za sporazume one vrste za koje Parlamentarna skupština zakonom odluči da im nije potrebna takva saglasnost.⁴⁶ Ustav Republike Srpske je obilježje potencijalno samostalne i politički nezavisne države zbog unitarne organizacije ovog entiteta.

Iz ove analize vidi se da je Odluka o proglašenju ustavnog zakona o izmjenama i dopunama Ustava Republike Bosne i Hercegovine iz 1994. godine semantičko-pravne prirode. Ovo se odnosi na odredbe o suverenitetu i teritorijalnom integritetu Republike Bosne i Hercegovine. To znači da je Republika Bosna i Hercegovina već tada izgubila isključivu nadležnost u vanjskoj politici, odnosno da nije više samo ona bila subjekt međunarodnog javnog prava, nego da je to i Federacija BiH, a potencijalno i kantoni ako se desi disolucija države Bosne i Hercegovine u skladu sa međunarodnim javnim pravom. Pravni osnov za takve događaje je pravna priroda Aneksa IV, odnosno Ustava BiH. Zato semantičko-pravnu prirodu imaju sljedeće odredbe iz Ustavnog zakona usvojenog 1994. godine.

Zasnovano na suverenitetu i teritorijalnom integritetu Republike Bosne i Hercegovine, Bošnjaci i Hrvati, kao konstitutivni narodi (zajedno sa ostalima) i državljani Republike Bosne i Hercegovine, ostvarujući

⁴⁵ Član VII 3. Ustava FBiH.

⁴⁶ Član A 7 20 stav 1. pod tačkom f) Ustava FBiH.

suverena prava, mogu transformirati unutrašnju strukturu teritorija sa većinskim bošnjačkim i hrvatskim stanovništvom u Republici Bosni i Hercegovini u Federaciju Bosne i Hercegovine, koja se sastoji od federalnih jedinica sa jednakim pravima i odgovornostima.⁴⁷

Skupština Republike Bosne i Hercegovine, izabrana 1990. godine, nastavit će sa svojim radom prema nadležnostima utvrđenim u Ustavu Republike Bosne i Hercegovine dok ne bude postignut i primijenjen konačni mirovni sporazum o Bosni i Hercegovini.

Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine i Vlada Republike Bosne i Hercegovine će zadržati svoje nadležnosti u skladu sa postojećim Ustavom Republike Bosne i Hercegovine dok ne bude postignut i primijenjen konačni mirovni sporazum o Bosni i Hercegovini, s tim da te nadležnosti ne smiju zadirati u nadležnosti državnih organa uspostavljene u skladu sa Ustavom Federacije BiH.

Do postizanja primjene konačnog mirovnog sporazuma o Bosni i Hercegovini, Vlada Republike Bosne i Hercegovine, rekonstruirana u skladu sa Ustavom Federacije BiH, vršit će i funkcije Vlade Federacije BiH.⁴⁸

Međunarodni odnosi Federacije BiH vršit će se u okviru međunarodnog subjektiviteta, teritorijalnog integriteta i kontinuiteta Republike Bosne i Hercegovine.

Nadležnost Federacije BiH, utvrđena Ustavom Federacije BiH za međunarodni subjektivitet i teritorijalni integritet Republike Bosne i Hercegovine, primjenjivat će se nakon završetka mirovnog procesa za Bosnu i Hercegovinu.⁴⁹

Ustav Federacije Bosne i Hercegovine sadrži i odredbe o lokalnoj samoupravi, što nije osobina istinskih federacija. U unitarnim državama postoji samo jedan ustav, pa su u njemu sadržane odredbe i o lokalnoj samoupravi. Dakle, Federacija Bosne i Hercegovine ima i elemente unitarne države, jer njen Ustav sadrži i odredbe o lokalnoj samoupravi.

⁴⁷ Član 1. Ustavnog zakona.

⁴⁸ Član 4. Ustavnog zakona.

⁴⁹ Član 5. Ustavnog zakona.

I zbog ovih odredaba Federacija Bosne i Hercegovine nije istinska federacija, nego mješavina prikrivene stvarne konfederacije i unitarne države u pravnoj formi federacije *sui generis*.

Državni organi predviđeni Ustavom Bosne i Hercegovine i osnovani faktičkom izmjenom ovog pravnog akta pokazuju da država Bosna i Hercegovina ima elemente konfederacije, federacije i realne unije. Dogovaranjem Ustava BiH entiteti su izgubili status samostalnih država.

U Bosni i Hercegovini diplomatska konferencija je Dom naroda Parlamentarne skupštine BiH, jer se u Narodnoj skupštini Republike Srpske i Domu naroda Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine imenuju delegati u ovom organu. U Federaciji Bosne i Hercegovine to je Dom naroda, koji se formira biranjem delegata među poslanicima kantonalnih skupština.⁵⁰ Teorija međunarodnog javnog prava ističe da je osobina konfederacije da su ona i njene članice subjekti u međunarodnim političkim i pravnim odnosima. Naime, one mogu sklapati međunarodne ugovore s trećim državama i primati diplomatske zastupnike.⁵¹

Predsjedništvo Bosne i Hercegovine je realni unijski element države Bosne i Hercegovine, jer se formira kao što je nekad to bilo u realnoj uniji. Izbor članova Predsjedništva BiH vrši se u dvije odvojene izborne jedinice. Ministarstvo vanjskih poslova je realni unijski dio zato što vanjsku politiku vodi Predsjedništvo BiH. Prema odgovornosti Parlamentarne skupštine, ovo ministarstvo bi se moglo svrstati u federalni dio države Bosne i Hercegovine. Stalni komitet za vojna pitanja je realni unijski dio države Bosne i Hercegovine, jer su njegovi članovi istovremeno i članovi Predsjedništva. Ministarstvo vanjske trgovine je predviđeno Ustavom BiH i njen je federalni dio, jer u personalnoj i realnoj uniji te konfederaciji ne postoje ovakvi organi uprave. Nakon prvih izbora formirana su i druga ministarstva, tako da ih danas ima ukupno devet: za trezor i budžet, odbranu, sigurnost, pravdu, izbjeglice i ljudska prava, civilne poslove i za promet i komunikacije. Danas su ova ministarstva pravni privid nepotpunog federalnog aspekta Bosne i Hercegovine u organizaciji njene upravne vlasti. Naime, ova ministarstva

⁵⁰ Član IV pod tačkom 1 a) i b) Ustava BiH i član 8. Ustava FBiH.

⁵¹ Vladimir Đuro Degan, *Međunarodno pravo*, Rijeka, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2000, str. 266.

su normativnopravna pojava bez stvarne državne vlasti, jer u njihovoj organizaciji nije predviđen inspekcijski nadzor, kao što to postoji u entitetima. Jedini izuzetak je Ministarstvo trezora i budžeta BiH, koje je ovlašteno ubirati porez na dodatnu vrijednost upravnim aktom u upravnom postupku Bosne i Hercegovine. Federalni aspekt su isključiva nadležnost države Bosne i Hercegovine: izbori za Predstavnički dom Parlamentarne skupštine kao i da sve zakonodavne odluke moraju odobriti oba doma (All legislation shall require the approval of both chambers),⁵² postojanje Ustavnog suda BiH, Centralne banke BiH, zajednička moneta (KM), te izmjena i dopuna Ustava BiH amandmanima. Federalni dio u organizaciji države Bosne i Hercegovine je i nepostojanje odredaba o lokalnoj samoupravi. Naime, u svakoj federalnoj državi ustavi federalnih jedinica sadrže odredbe o ovom nivou vlasti. Ljudska prava i osnovne slobode su isto tako federalni aspekt države Bosne i Hercegovine, jer *no amendment to this Constitution may eliminate or diminish any of the rights and freedoms refferred to in Article 11 of this Constitution or alter the present paragraph.*⁵³

Ustav BiH reguliran u Aneksu IV Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini nije prestao biti međunarodni ugovor usvajanjem amandmana I o Distriktu Brčko, jer je to usvajanje prikrivena ratifikacija Ustava BiH. Naime, svaki međunarodni ugovor ostaje i dalje biti takav pravni akt zato što je ratifikacija ustavna radnja pravnog obavezivanja države da postupa u skladu sa tim ugovorom. Nakon svake ratifikacije države, stranke međunarodnog ugovora, moraju obavještavati međunarodnu organizaciju koja je stvorila ovakav akt. Ova obavještenja teorija upravnog prava naziva materijalni akti uprave.⁵⁴ Ako ne bi tako bilo, međunarodno javno pravo ne bi uopće postojalo. Naime, svaka država potpisnica međunarodnog ugovora bi u skladu sa svojom suverennošću i političkom nezavisnošću mogla mijenjati pravo stvoreno ovim ugovorom, odnosno pretvarati u unutrašnje pravo po svom nahođenju. Dakle, međunarodno javno pravo bi bilo pravni privid. Ustav BiH zaključili su predstavnici Republike Bosne i Hercegovine, Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske koji su imali ovlaštenja

⁵² Član IV 3. pod tačkom c) Ustava BiH.

⁵³ Član X Ustava BiH: „Ljudska prava i temeljne slobode. Nijedan amandman na ovaj ustav ne može eliminisati, niti umanjiti nijedno od prava i sloboda iz člana II ovog ustava niti izmijeniti ovaj paragraf.“

⁵⁴ Nikola Stjepanović, *Upravno pravo u SFRJ*, knjiga II, NIP „Privredni pregled“, 1973, str. 20.

samostalne države 1995. godine. Međunarodne ugovore zaključuju predstavnici država u međunarodnoj zajednici, što znači da su se ova tri predstavnika ponašali kao politički predstavnici politički nezavisnih država. Slijedi da je usvajanje amandmana I na Ustav BiH samo ustavna radnja kojom je Bosna i Hercegovina ratificirala odnosno formalnopravno se obavezala da funkcionira u skladu sa Ustavom BiH iz Aneksa IV. I nakon ovakve ratifikacije Ustav BiH ostaje međunarodni ugovor zbog toga što Aneks 10 sadrži Sporazum o civilnoj implementaciji Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini. Potpisali su ga Republika Bosna i Hercegovina, Republika Hrvatska, Federalna Republika Jugoslavija, čiji je pravni sljednik Republika Srbija (nakon raspada Državne zajednice Srbije i Crne Gore), Federacija Bosne i Hercegovine i Republika Srpska. Ovim međunarodnim pravnim aktom ugovorne strane su dogovorile da visoki predstavnik u Bosni i Hercegovini, koga je imenovalo Vijeće sigurnosti UN-a, mora obavještavati ovaj organ UN-a, Evropsku uniju, Sjedinjenje Američke Države, Rusku Federaciju i sve zainteresirane vlade, stranke i organizacije o ispunjavanju zadataka iz Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini.⁵⁵

Dosadašnja naučna i stručna javnost isticali su i kritizirali diskriminatorske odredbe u izbornom pravu Bosne i Hercegovine. Ta obaveza proizlazi iz samog Ustava i njemu nadređene Evropske konvencije o ljudskim pravima i temeljnim slobodama. Ustav Bosne i Hercegovine propisuje: „*The enjoyment of the rights and freedoms provided for this Article or in the international agreements listed in Annex I to this Constitution shall be secured to all persons in Bosnia and Herzegovina without discrimination on any ground such as sex, race, color, language, religion, political or other opinion, national or social origin, association with a national minority, property, birth or other status.*“⁵⁶ Evropska konvencija u članu 14. propisuje: „Uživanje prava i sloboda iz ove konvencije omogućit će se bez diskriminacije po bilo kom osnovu, kao što su spol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, povezanost s nekom

⁵⁵ Član II tačka f) Aneksa 10 na Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini.

⁵⁶ Član II tačka 4. Ustava BiH: „Uživanje prava i sloboda, predviđenih u ovom članu ili u međunarodnim sporazumima navedenim u Aneksu I ovog Ustava, osigurano je svim licima u Bosni i Hercegovini bez diskriminacije po bilo kojem osnovu kao što je pol, rasa, boja, jezik, vjera, političko i drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, povezanost sa nacionalnom manjinom, imovina, rođenje ili drugi status.“

nacionalnom manjinom, imovinsko stanje ili drugi status.“ Postavlja se pitanje kojom pravnom normom ukinuti ovu diskriminaciju u izbornom pravu Doma naroda Bosne i Hercegovine. Evropska konvencija propisuje u članu 3. protokol 3. I: „Visoke strane ugovornice obavezuju se da u primjerenim vremenskim razmacima održavaju *slobodne izbore s tajnim glasanjem* pod uvjetima koji osiguravaju *slobodno izražavanje mišljenja naroda* pri izboru zakonodavnih tijela.“

Zabrana diskriminacije i pravo na slobodne izbore su građanski principi od kojih treba poći u normiranju pasivnog i aktivnog biračkog prava pri izboru Doma naroda Bosne i Hercegovine. Dakle, princip pravne jednakosti i slobode su polazni osnov. U bosanskohercegovačkoj stvarnosti ovi principi moraju se primijeniti tako da se ostvari ravnoteža između pojedinačnih i kolektivnih građanskih prava u Bosni i Hercegovini. Pojedinačna prava su sasvim jasna društvena kategorija; pravno, politički, filozofski i sociološki razvijena i prije nastanka savremenih građanskih društvenih poredaka.

Kolektivna građanska prava su bosanskohercegovačka stvarnost, prema kojoj se razlikuje od ostalih. Ova prava izražena su postojanjem Bošnjaka, Srba, Hrvata, nacionalnih manjina i „ostalih“ (Bosanci i Hercegovci). To znači da ustavna norma *de lege ferenda* mora održavati ravnotežu između kolektivnih i individualnih građanskih prava u Bosni i Hercegovini. Država i društvo u Bosni i Hercegovini moraju biti građanske orijentacije, jer je to jedini način da se iz bosanske stvarnosti protjera fašizam i pravna nejednakost među narodima i pojedincima u Bosni i Hercegovini.

3. Dom naroda u BiH i FBiH

Teritorijalna organizacija Kraljevine Belgije slična je Bosni i Hercegovini. Sastoji se od dvije teritorijalne cjeline: Flamanije i Valonije. Ova sličnost treba poslužiti kao polazni osnov za reguliranje formiranja Doma naroda Parlamentarne skupštine BiH.

Kraljevina Belgija ima zakonodavnu vlast koja se sastoji od dva doma. To su Predstavnički dom i Senat. Članove Predstavničkog doma

direktno biraju građani sa navršenih 18 godina života i kojima na osnovu zakona nije izrečeno isključenje.⁵⁷

Senat se sastoji od predstavnika sva tri naroda. Način izbora ovog tijela održava specifičnost belgijskog društva i političkog sistema. Naime, u toj državi žive Valonci (francuski kulturni krug) i Flamanci (holandski kulturni krug). Senat ima 71 člana. Holandska izborna skupština direktno bira 25 senatora. Francuska izborna skupština bira 15 senatora. Parlament holandske zajednice bira 10 senatora i isto toliko Parlament francuske zajednice. Parlament germanske zajednice bira jednog senatora. Senatori koje su izabrali holandska i francuska izborna skupština te Parlament holandske zajednice biraju šest senatora. Senatori koje je izabrala francuska izborna skupština te Parlament holandske i francuske zajednice biraju četiri senatora.⁵⁸

Ovakav sistem izbora Senata nije primjenjiv u Bosni i Hercegovini zbog *načela ravnopravnosti konstitutivnih naroda*, koje ne važi u Kraljevini Belgiji zbog različitog brojnog stanja flamanske, valonske i germanske zajednice.

Iz ove dvodomne strukture u Belgiji vidi se da se Dom bira na cijeloj teritoriji sa jednakim i slobodnim pravom glasa.

Takav sistem može se primijeniti i u Bosni i Hercegovini pod uvjetom da se ostvarenje takvog cilja prilagodi bosanskohercegovačkoj stvarnosti. Polazište za novu normu o načinu izbora Doma naroda Bosne i Hercegovine treba biti *načelo ravnopravnosti konstitutivnih naroda*, koje treba da spriječi dominaciju bilo koga naroda nad druga dva, te građanski princip političkog predstavljanja za nacionalne manjine.

Postoji više prijedloga kako omogućiti konstitutivnim narodima i nacionalnim manjinama političko predstavništvo.

- Prijedlog da se Dom naroda BiH poveća za dva delegata iz nacionalnih manjina i ostalih koji bi se birali u Domu naroda FBiH i Narodnoj skupštini Republike Srpske samo

⁵⁷ Član 61. Ustava Kraljevine Belgije.

⁵⁸ Član 67. Ustava Kraljevine Belgije.

ublažava postojeću diskriminaciju i onemogućava donošenje odluka većinom među ovim predstavnicima.

- Dom naroda BiH, sa 48 delegata, postao bi veće tijelo. Imao bi 14 Hrvata i Bošnjaka, dva Srbina i dva predstavnika ostalih iz FBiH, a iz RS 13 Srba, jednog Hrvata, jednog Bošnjaka i jednog pripadnika nacionalnih manjina i ostalih. Ovaj prijedlog nije dobar zato što samo ublažava diskriminaciju, tako što uskraćuje svakom biraču da glasa za poslanike iz drugog entiteta. Osim toga, nejednak broj delegata iz oba entiteta dodatna je povreda *načela ravnopravnosti konstitutivnih naroda* zato što bi se u FBiH birala dva Srbina, a iz RS po jedan Bošnjak i Hrvat.
- Ne može se prihvatiti ni prijedlog da se dvije trećine predstavnika nacionalnih manjina i konstitutivnih naroda bira u FBiH, a jedna trećina u Republici Srpskoj, jer se ovakvim rješenjem samo ublažava diskriminacija, bez obzira na predložen različit broj delegata. Ima više takvih prijedloga. Jedan je da se bira pet, sedam ili 36 delegata, od kojih bi se u FBiH biralo 10 Hrvata, 10 Bošnjaka, dva Srbina i dvoje iz reda ostalih, a u RS devet Srba, jedan Hrvat, jedan Bošnjak i jedan iz reda ostalih. Drugi je da svaki narod ima 15 delegata iz svakog konstitutivnog naroda i tri pripadnika nacionalnih manjina. Treći je da se bira osam delegata iz svakog konstitutivnog naroda, što nije dobro zato što nije moguće donijeti odluku većinom. Četvrti je da se Dom naroda PSBiH sastoji od 18 delegata, i to po pet Bošnjaka, pet Srba, pet Hrvata i tri iz reda ostalih od kojih su dvije trećine iz FBiH, uključujući i dva delegata iz reda ostalih, ne više od četiri ni manje od dva iz svakog konstitutivnog naroda, a jedna trećine iz RS-a, uključujući i jednog iz reda ostalih i ne više od tri ni manje od jednog iz svakog konstitutivnog naroda. Ovaj prijedlog je komplikovan za provođenje u praksi. Dakle, i svaki drugi prijedlog, prema kome bi se iz FBiH biralo dvije trećine političkih predstavnika konstitutivnih naroda i nacionalnih manjina i jedna trećina iz RS-a, pogrešan je iz navedenih razloga.

Izložene prijedloge *de lege ferenda* nije moguće provesti zato što se ne bi ostvarilo načelo ravnopravnosti konstitutivnih naroda u delegatskom sistemu i zato što nije moguće izabrati jednak broj delegata iz oba entiteta i sva tri konstitutivna naroda. Predloženo djelimično ukidanje diskriminacije nije moguće ostvariti sa jednakim brojem delegata iz svakog konstitutivnog naroda zato što se ne bi mogla garantirati većina za svaku odluku Doma naroda, što je suprotno načelu demokratije sadržanom u Ustavu BiH.⁵⁹ Ni nacionalne manjine ne bi bile adekvatno predstavljene, jer bi se u entitetima birao nejednak broj predstavnika nacionalnih manjina, čime bi se povrijedilo načelo pravne jednakosti.

Radi demokratizacije formiranja Doma naroda potrebno je propisati da se kandidati u Domu naroda Parlamentarne skupštine biraju relativnom većinom. Ovakvim normama ukinula bi se sadašnja diskriminacija normirana u Ustavu Bosne i Hercegovine i delegatski sistem kao političko sredstvo diskriminacije konstitutivnih naroda u BiH. Na osnovu ovih nedostataka takva norma treba biti:

- „Državljeni Bosne i Hercegovine imaju pravo birati samo jednog kandidata iz konstitutivnih naroda u Domu naroda u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine.
- „Izabrani su pet (a još bolje dvanaest) bošnjačkih, srpskih i hrvatskih kandidata koji dobiju najveći broj glasova među kandidatima iz istog konstitutivnog naroda.“

Predložene norme imaju više prednosti.

Prvo, ukida se diskriminacija.

Drugo, u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine ima puno političkih partija⁶⁰. Nije isključeno da se u budućnosti broj političkih partija i poveća, ako birači sa područja Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske izaberu predstavnike iz manjih partija i koalicija.⁶¹

⁵⁹ Član I 2. Ustava BiH.

⁶⁰ SDA, SBiH, SBBBiH, SDPBiH, DNZ, HDZ, HDZ 1990, HSP, NSRzB, SDS, PDP, SNSD, DNS.

⁶¹ Naša stranka, SDUBiH, LDS, Stranka penzionera, Stranka kokuzi, GDS BiH, BPS i BOSS, Socijalistička partija RS, Demokratska partija – Dragan Čavić, Partija ujedinjenih penzionera RS, Srpska radikalna stranka RS, Srpska napredna stranka itd.

Treće, ovakvom normom postiže se pravna jednakost među narodima i sprečava dominacija bilo koga naroda nad drugim narodima. To proizlazi iz činjenice da bi se broj glasova raspršio na više kandidata. Zato bi svaka dominacija bila isključena.

Četvrto, omogućilo bi se kandidiranje i nezavisnih kandidata pojedinačno i lista nezavisnih kandidata, što bi ojačalo demokratsku tradiciju u Bosni i Hercegovini.

Peto, takva norma omogućila bi i razvoj ustavnog običaja na osnovu evropske vrijednosti da izbori trebaju biti fer i slobodni. Tako bi pripadnici svakog naroda mogli izabrati svoje predstavnike bez bojazni da će biti nadglasani.

Šesto, ova norma *de lege ferenda* ne isključuje iz političkog sistema stranke ljevice, desnice i centra. Posebno bi socijaldemokratske multietničke partije bile u mogućnosti da naprave liste za sva tri naroda, čime bi se omogućilo tim subjektima da sačuvaju svoju vjerodostojnost u političkom sistemu u Bosni i Hercegovini. Diskriminacija u Ustavu Bosne i Hercegovine trenutno razara takve subjekte i svodi ih samo na jedan narod. Tako se SDPBiH sve više javno shvata kao bošnjačka partija, što nije tačno. Izborne liste te partije imale bi u tom slučaju vrlo važnu funkciju integracije političkog sistema u Bosni i Hercegovini i povratak povjerenja među građanima iz različitih naroda.

U pravu Vijeća Evrope postoji pravni osnov za aktivno i pasivno biračko pravo nacionalnih manjina. Ova evropska međunarodna organizacija donijela je Okvirnu konvenciju za zaštitu nacionalnih manjina. U preambuli ova konvencija izričito se poziva na Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda. U članu 4. Okvirna konvencija propisuje obavezu svih stranaka da preduzmu sve neophodne mjere radi promoviranja potpune i stvarne jednakosti među osobama iz nacionalne manjine i većine u svim područjima ekonomskog, socijalnog, političkog i kulturnog života. U tom pogledu, moraju uzeti u obzir specifične uvjete osoba iz nacionalnih manjina.

Bosna i Hercegovina obavezna je omogućiti i nacionalnim manjinama uživanje aktivnog i pasivnog biračkog prava. Pravni osnov za to je Dodatak (I i II) na Ustav Bosne i Hercegovine. Dakle, primjena ove konvencije je pravna obaveza Bosne i Hercegovine, a proizlazi iz njenog

članstva u Vijeću Evrope na osnovu ustavne odredbe o kontinuitetu Bosne i Hercegovine prema međunarodnom pravu kao države: „The Republic of Bosnia and Herzegovina, the official name of which shall henceforth be „Bosnia and Herzegovina“, shall continue its legal existence under international law as state, *with its internal structure modified as provided herein and with its present internationally recognized borders*. It shall remain a Member state of the United Nations and may as Bosnia and Herzegovina maintain or apply for membership in organisations within the United Nations and other international organisations.“⁶² To znači da Bosna i Hercegovina mora omogućiti uživanje aktivnog i pasivnog biračkog prava i nacionalnim manjinama.

Dom naroda Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine adekvatna je parlamentarna institucija za ispunjenje obaveza iz Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina u vezi sa Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava.

Nacionalne manjine u Domu naroda Parlamentarne skupštine BiH trebaju imati tri predstavnika. Taj broj je u skladu sa njihovim statusom nacionalne manjine i omogućava donošenje odluka većinom unutar njih. Naime, svaki konstitutivni narod trenutno predstavlja pet delegata ili u budućnosti pet ili dvanaest poslanika. Osim toga, u novim ustavnim promjenama treba, radi ostvarenja pravne jednakosti, propisati da nacionalne manjine mogu zastupati prva tri izabrana predstavnika, tj. predstavnici koji su osvojili najveći broj glasova u relativnom većinskom sistemu izbora. Tako bi se na osnovu te norme omogućilo svim pripadnicima nacionalnih manjina da se kandidiraju za člana Doma naroda i svaki državljanin Bosne i Hercegovine, a koji pripada nacionalnoj manjini, imao bi jednake šanse da bude izabran. Pri tome bi se članovi mogli birati među svim pripadnicima nacionalnih manjina sa teritorije cijele Bosne i Hercegovine. Veoma važno je napomenuti da bi takvi predstavnici svoju funkciju morali vršiti u interesu svih nacionalnih manjina u Bosni i Hercegovini, a ne isključivo u interesu nacionalne manjine iz koje potječu. U nacionalne manjine treba ubrajati i „ostale“,

⁶² Član 1. stav 1. Ustava BiH: „Republika Bosna i Hercegovina, čije će zvanično ime od sada biti 'Bosna i Hercegovina', nastavit će svoje pravno postojanje po međunarodnom pravu kao država sa unutrašnjom strukturom modificiranom kako je ovdje određeno i sa postojećim međunarodno priznatim granicama. Ona će ostati država članica Ujedinjenih nacija i može kao Bosna i Hercegovina zadržati ili se prijaviti za članstvo u organizacijama unutar UN i drugih međunarodnih organizacija.“

koji sebe ne smatraju Bošnjacima, Srbima i Hrvatima, jer njihov broj odgovara broju pripadnika nacionalnih manjina. I na kraju, subjekti aktivnog biračkog prava nacionalnih manjina ne bi imali duplo pravo glasa, nego samo jedan glas, što znači da ne bi mogli glasati i za predstavnike konstitutivnih naroda i nacionalnih manjina. To znači da bi građani iz nacionalnih manjina mogli birati svoje predstavnike ili čak da na osnovu principa slobodnih izbora biraju i predstavnike bošnjačkog, srpskog i hrvatskog naroda. Sve ove norme moraju biti u skladu sa načelom slobodnih izbora.

Te norme glasile bi ovako: „Svaki državljanin Bosne i Hercegovine koji je pripadnik nacionalne manjine ima pravo glasati samo za jednog poslanika u Domu naroda.“ Dakle, glas pripadnika nacionalne manjine u korist njegovog predstavnika nije njegova obaveza, nego pravo, upravo kako propisuje Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda.

„Prva tri kandidata za predstavnika nacionalnih manjina koji dobiju najveći broj glasova imaju pravo predstavljati nacionalne manjine u Bosni i Hercegovini.“

„Predstavnici nacionalnih manjina obavezni su predstavljati sve nacionalne manjine, a ne isključivo svoje nacionalne manjine.“

„Predstavnici nacionalnih manjina odlučuju većinom glasova.“

Predloženi model direktnog izbora Doma naroda Bosne i Hercegovine zahtijeva promjenu načina odlučivanja. Ako se mijenja i dopunjava Ustav BiH, odluku mora usvojiti kvalifikovana većina od dvije trećine ili tri četvrtine. Broj pet nije djeljiv sa dva ni sa tri bez ostatka, pa bi radi lakšeg donošenja odluka trebalo promijeniti broj poslanika bošnjačkog, srpskog i hrvatskog naroda. U tom slučaju treba propisati da se zakoni u Domu naroda usvajaju prostom većinom, uključujući većinu predstavnika u klubovima Bošnjaka, Srba, Hrvata i nacionalnih manjina. Pri tome treba istovremeno voditi računa o tome da predstavnici nacionalnih manjina u Domu naroda *mogu ravnopravno učestvovati sa klubovima konstitutivnih naroda u usvajanju zakona, a ne u usvajanju ustavnih promjena, osim ako se radi o pravima nacionalnih manjina.* Pravni osnov za takvu odredbu jeste princip da nacionalne manjine nisu konstitutivni narodi u Bosni i Hercegovini. Tako, npr., politički

predstavnicima nacionalnih manjina neće moći odlučivati o sadržini vitalnog interesa konstitutivnih naroda u Ustavu BiH, već samo politički predstavnici Bošnjaka, Srba i Hrvata, jer do sada sadržina tih odredaba nije utvrđena, dakle ni u Predstavničkom domu Parlamentarne skupštine BiH. Ostala ustavna ovlaštenja za njegovu izmjenu i dopunu nacionalne manjine mogu ostvarivati u Predstavničkom domu Parlamentarne skupštine kao domu građana kojima Ustav garantira jednakost i ravnopravnu zaštitu pred zakonom. Ustavi Republike Srbije i Republike Hrvatske ne sadrže odredbe o posebnom pravu nacionalnih manjina da odlučuju o izmjenama i dopunama ustava, nego kao predstavnici građana, a ne nacionalnih manjina, mogu odlučivati o ustavnim promjenama u njihovim parlamentima, koji se sastoje samo od jednog doma.⁶³

Isti način formiranja zakonodavne vlasti mogao bi se primijeniti na izbor Doma naroda FBiH u skladu sa *načelom pravne jednakosti*. Takva odredba doprinijela bi stabilizaciji političkih prilika u FBiH te u Bosni i Hercegovini u cjelini.

Ovom odredbom bolje bi se ostvarilo načelo ravnopravnosti konstitutivnih naroda u Bosni i Hercegovini, na kojem treba da se zasniva i Ustav FBiH. Njenim propisivanjem ublažio bi se nepovoljan ustavnopolitički položaj predstavnika hrvatskog i srpskog naroda u Federaciji Bosne i Hercegovine. Nakon ustavnih promjena, usvojenih na osnovu Odluke Ustavnog suda Bosne i Hercegovine o konstitutivnosti naroda, dešavalo se da nije bilo dovoljno srpskih delegata u Domu naroda FBiH, jer je povratak izbjeglica i raseljenih osoba srpske nacionalnosti bio veoma slab.

Izbor poslanika u Dom naroda iz reda bošnjačkog, srpskog i hrvatskog naroda i ostalih vršio bi se prema sistemu relativne većine. Prvih 17 poslanika iz konstitutivnih naroda i sedam iz reda ostalih postali bi članovi Doma naroda. Pri tome svaki državljanin Bosne i Hercegovine imao bi pravo, u skladu sa Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, glasati za samo jednog poslanika.

⁶³ Član 15. stav 1. i 142–146. Ustava Republike Hrvatske i član 14, 18–20, 22, 75–81, 98–110. i 203. Ustava Republike Srbije.

4. Predsjedništvo BiH

Predloženo rješenje posrednog izbora Predsjedništva BiH u Domu naroda rezultirat će raspadom države Bosne i Hercegovine. Pogrešno je primjenjivati ovaj evropski standard posrednog izbora Predsjedništva BiH zato što su pri izboru i formiranju Doma naroda diskriminirani Hrvati, Srbi i Bošnjaci, kao konstitutivni narodi, te nacionalne manjine i ostali (Bosanci i Hercegovci) nastanjene u Bosni i Hercegovini. Ovaj organ izvršne vlasti trenutno je nadležan za vođenje vanjske politike Bosne i Hercegovine (conducting the foreign policy of Bosnia and Herzegovina).⁶⁴ Ako bi se usvojila takva reforma posrednog izbora Predsjedništva u Domu naroda, Bosna i Hercegovina bi prestala biti jedini subjekat međunarodnog prava, kao što je to danas propisano.⁶⁵ Naime, Dom naroda sada se formira kao parlament u konfederacijama. U takvim složenim državama konfederacija i njene članice su ravnopravni subjekti međunarodnog prava. Nepostojanje direktne veze između građana Bosne i Hercegovine sa područja Republike Srpske i Federacije Bosne i Hercegovine je isti kao i u konfederacijama u kojima je postojala direktna veza između građana i predstavničkog tijela države članice, a posredna sa saveznom konfederalnom vlašću, odnosno parlamentom nakon izbora u nacionalnim parlamentima predstavnika za stalnu diplomatsku konferenciju koja se odvijala u konfederalnom parlamentu.⁶⁶ Nauka međunarodnog javnog prava i praksa međunarodnih odnosa poznaju institut sukcesije država, koji dijele na više vrsta. Ako se izglasa da se Predsjedništvo bira u Domu naroda, riječ je o dobrovoljnom raspadu⁶⁷ države. Dakle, takav amandman bi bio uvod u raspad države Bosne i Hercegovine. Prvi naredni opći izbori bili bi o prikrivenom ustavotvornom referendumu o dobrovoljnom pristanku građana da se Bosna i Hercegovina raspadne kao politički nezavisna država. U dosadašnjoj teoriji ustavnog prava ovakav referendum postoji kada se bira Ustavotvorna skupština sa isključivom obavezom usvajanja ustava ili ako reviziju ustava obavlja redovna zakonodavna skupština, koja se prema ustavu mora raspustiti pa konačnu odluku o izmjeni donosi novoizabrano predstavničko tijelo. U svim vrstama građani znaju da će poslanici poslije izbora izglasati novi ustav i glasaju za kandidate koji u reviziji ustava

⁶⁴ Član 3. stav 1. pod tačkom a). Ustava BiH.

⁶⁵ Član 1. stav 1. Ustava BiH o kontinuitetu.

⁶⁶ Smiljko Sokol i Branko Smerdel, *Ustavno pravo*, Zagreb, Informator, 1995, str. 272.

⁶⁷ Vladimir Đuro Degan, isto, str. 255. i 256.

predstavljaju njihova mišljenja i stavove. Ovakav referendum postoji i kad se čeka na istek mandata predstavničkog tijela tokom koga je počeo revizijski postupak.⁶⁸ Ova posljednja vrsta prikrivenog referenduma najbliža je, odnosno najsličnija, današnjem bosanskohercegovačkom slučaju. Amandman o posrednom izboru Predsjedništva BiH je najbliži sa posljednjom vrstom, s tom razlikom da bi ustavna revizija bila završena prije izbora koji bi imali funkciju legitimiranja amandmana donesenog na općim izborima. To znači da u Republici Srpskoj nikad neće biti referenduma kao što je to bilo u Republici Bosni i Hercegovini 29. februara i 1. marta 1992. godine, jer u Ustavu BiH nema nijedne odredbe o raspisivanju referenduma u cijeloj BiH.

U smislu međunarodnog javnog prava posredan izbor Predsjedništva u Domu naroda predstavljao bi pravo na samoodređenje naroda zato što se to pravo uvijek povezuje sa donošenjem novog ustava. U skladu sa Deklaracijom o načelima međunarodnoga prava o prijateljskim odnosima i saradnji između država, a sukladno s Poveljom Ujedinjenih nacija od 24. oktobra 1970. godine, ovaj politički akt proklamira načelo ravnopravnosti i samoodređenja naroda. Ovo načelo je u stalnoj suprotnosti s načelom teritorijalne cjelovitosti i političke nezavisnosti postojećih država u međunarodnoj zajednici. Ako bi svi narodi željeli ostvariti ovo pravo, teritorijalna cjelovitost i granice većeg broja država bile bi upitne. Pojedine države bi se mogle raspasti, kao što se već desilo sa Sovjetskim savezom, Socijalističkom federativnom republikom Jugoslavijom i Čehoslovačkom.

U Srednjoj i Istočnoj Evropi zaboravlja se da se svi međunarodni instrumenti o načelu ravnopravnosti i samoodređenja odnose na „narod“ u teritorijalnom, a ne etničkom smislu. Subjekti tog načela su svi stanovnici nekog područja, bilo da je riječ o državi ili njenom dijelu ili je pak u nesamoupravnom položaju u odnosu na drugu državu.⁶⁹

Ova deklaracija razlikuje unutrašnje i vanjsko samoodređenje naroda. U skladu sa unutrašnjim: „Na temelju načela ravnopravnosti i

⁶⁸ Smiljko Sokol i Branko Smerdel, isto, str. 129.

⁶⁹ I sama Povelja Ujedinjenih nacija propisuje da ništa u ovoj povelji ne ovlašćuje Ujedinjene nacije da se miješaju u pitanja koja se po suštini nalaze u unutrašnjoj nadležnosti svake države niti zahtijeva od članova da takva pitanja iznose na rješavanje na osnovu ove povelje; ali ovo načelo neće uticati na primjenu prinudnih mjera predviđenih u glavi VII. Ova odredba je pravni osnov prava naroda na samoodređenje.

samoodređenja naroda, utvrđenog Poveljom, svi narodi imaju pravo da slobodno, bez miješanja izvana, odrede svoj politički status, te da slijede svoj privredni, socijalni i kulturni razvoj, i svaka je država dužna poštovati to pravo u skladu s odredbama Povelje.“ Subjekti ovog prava su svi građani neke teritorijalne cjeline koja još nema državnost.⁷⁰

Dakle, Parlamentarna skupština je državni organ nadležan za ostvarenje prava na samoodređenje vršenjem ustavotvorne funkcije. Od ostvarivanja ovog prava zavisi ustavni poredak države Bosne i Hercegovine. Takvim odlukama može se modernizirati politički sistem u Bosni i Hercegovini ili se može doprinijeti daljem postepenom razvodnjavanju državotvornog kapaciteta Ustava iz Aneksa IV na Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini.

Ustavna norma o međunarodnom kontinuitetu, odnosno međunarodnom subjektivitetu države Bosne i Hercegovine, postala bi *nudum ius* (golo pravo). Time bi i Predsjedništvo BiH, predsjedavajući Vijeća ministara i Ministarstvo vanjskih poslova BiH prestali imati isključivu nadležnost u ovoj vrsti političkih i pravnih poslova. Ovo ministarstvo postojalo bi i dalje i predstavljalo bi Bosnu i Hercegovinu kao konfederaciju. Dakle, formalnopravni kontinuitet u vanjskim poslovima postojao bi i dalje, a desio bi se *sadržinski diskontinuitet* u ovoj vrsti političkih poslova. U međunarodnim odnosima i konfederacije su bile subjekti međunarodnog prava istovremeno sa njenim državama članicama koje su također bile samostalni pravni subjekti međunarodnih odnosa. Osnova za to je izloženi pravni subjektivitet Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske u međunarodnim odnosima. Takvim amandmanom izvor međunarodnog subjektiviteta postali bi Republika Srpska i Federacija Bosne i Hercegovine, odnosno kantoni. Svaka od ovih političko-teritorijalnih jedinica ima ustav pa bi sa indirektnim izborom Republika Srpska praktično postala samostalna država, a Federacija Bosne i Hercegovine konfederacija sastavljena od praktično samostalnih država pod nazivom Kanton Sarajevo, Zeničko-dobojski kanton, Hercegovačko-neretvanski kanton itd. To bi bio početak *ustavnog diskontinuiteta* države Bosne i Hercegovine. Istovremeno bi predsjednici vlada Republike Srpske i Federacije Bosne i Hercegovine te predsjednici entiteta postali politički subjekti njihovog međunarodnog predstavljanja u međunarodnoj zajednici. Čitav proces bi se završio priznanjem entiteta

⁷⁰ Vladimir Đuro Degan, isto, str. 249. i 250.

kao politički nezavisnih država u međunarodnoj zajednici. Takvo priznanje bi bilo deklarativnog karaktera zato što su Republika Srpska i Federacija Bosne i Hercegovine već priznate kao samostalne države u pregovorima u Ženevi, a što je potvrđeno u Ustavu iz Aneksa IV na Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini kao aktu međunarodnog partikularnog prava položenog u Ujedinjenim nacijama u Njujorku. Nauka međunarodnog javnog prava objašnjava da se postojanje nove države sa svim pravnim djelovanjem koje proizlaze iz *deklarativnog djelovanja* neće dovesti u pitanje ako je jedna ili više država odbiju priznati. Dakle, ako neka država iz međunarodne zajednice odbije priznati Republiku Srpsku i Federaciju Bosne i Hercegovine kao samostalne države, takav politički akt ne bi im mogao oduzeti status politički nezavisnih država.

Na samo priznanje kao političkog i diskrecionog čina nadovezuju se važne pravne posljedice. Uskraćivanje priznanja ne sprečava postojanje nove države, a njegovo davanje nije dovoljno za stvaranje nove države ako joj nedostaje stanovništvo, vlast i teritorij. Oba entiteta imaju vlast i teritorij. Suprotstavljanje Republike Srpske da se nadležnosti prenesu na državu Bosnu i Hercegovinu je u funkciji zadržavanja te vlasti radi osamostaljivanja, odnosno otcjepljenja ovog entiteta od države Bosne i Hercegovine.

Posredan izbor Predsjedništva Bosne i Hercegovine u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine je vrlo opasan presedan kojim bi se raspala država Bosna i Hercegovina. Republika Srpska postepeno bi postala dio Republike Srbije, a Federacija Bosne i Hercegovine dio Republike Hrvatske. Postoji više pravnih osnova za ovakav raspad države.

Prvi pravni osnov je vanjsko pravo na samoodređenje. Nauka međunarodnog javnog prava definiše ovo pravo kao „stvaranje suverene i nezavisne države, slobodno udruživanje ili ujedinjavanje s nekom nezavisnom državom ili prihvatanje slobodnom odlukom naroda bilo kojega drugog političkoga statusa, predstavlja za taj narod način primjene njegova prava na samoodređenje.“ Slijedi da se ostvarivanje ovog prava ne mora uvijek završiti secesijom od neke države i stvaranjem nove, ali je i to moguće. Stoga bilo kakav državni oblik nametnut narodu nekog

područja, koji njemu daje neravnopravan i potčinjen položaj, predstavlja kršenje načela samoodređenja i jednakih prava tog „naroda“.⁷¹

Drugi pravni osnov za ovu podjelu je i načelo *uti possidetis*. Prema ovom načelu, unutrašnja granica između teritorijalnih cjelina unutar države prethodnice koje su stekle nezavisnost na dan sukcesije postaje državna granica prema međunarodnom pravu. Ove unutrašnje granice *neće postati međunarodne ako nema sporazuma između novih država nasljednica*. Ovo načelo primjenjuje se i u odnosu na vanjsku državnu granicu nove države sljednice s područjima susjednih od ranije postojećih država na snazi na dan sukcesije. Načelo *uti possidetis* je i pravna osnova za rješavanje teritorijalnih sporova, a pogotovo kopnenih granica novih država.⁷² U Bosni i Hercegovini unutrašnje granice, uspostavljene Vašingtonskim sporazumom i Dejtonskim sporazumom, konfederalne su prirode. Aneks II na Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini sadrži Sporazum o međuentitetskoj liniji i odnosnim pitanjima kojim su Republika Bosna i Hercegovina, Republika Srpska i Federacija Bosne i Hercegovine dogovorili teritorijalno razgraničenje između entiteta. Sve tri strane ponašale su se kao subjekti međunarodnog prava, odnosno politički nezavisne države. Pokrovitelji ovog aneksa su Republika Hrvatska i Republika Srbija, kao država nasljednica Federalne republike Jugoslavije. Dakle, unutrašnja granica u državi Bosni i Hercegovini uređena je međunarodnim ugovorom, jer su aneksi njihov sastavni dio. Ove granice su u složenim državama predmet unutrašnjeg, i to ustavnog, a ne međunarodnog javnog prava. To je dovoljan pravni osnov da granica između entiteta postane državna granica otcjepljenja Republike Srpske kao politički nezavisne države sa 49% teritorije Bosne i Hercegovine kao sadašnjeg političkog pojma. Federacija Bosne i Hercegovine raspala bi se u još manje politički nezavisne države sa državnim granicom između njih i prema Republici Hrvatskoj i Republici Srpskoj. Federacija BiH postala bi dio Republike Hrvatske na osnovu Vašingtonskog sporazuma i hrvatskog državljanstva građana Federacije BiH. U Federaciji Bosne i Hercegovine postoji Hercegovačko-neretvanski kanton, a Dubrovačko-neretvanski kanton u Republici Hrvatskoj, koji bi se mogli spojiti u jednu teritorijalnu cjelinu. Ostali kantoni u Zapadnoj Hercegovini bi to uradili po automatizmu, jer u tim kantonima većinom žive državljani Republike Hrvatske. Na kraju bi se na osnovi istog

⁷¹ Vladimir Đuro Degan, isto, str. 250.

⁷² Vladimir Đuro Degan, isto, str. 566.

nacionalnog identiteta Republika Srpska pripojila Republici Srbiji, a kantoni Republici Hrvatskoj. Ako pojedini kantoni to ne bi učinili, nemaju nikakvih uvjeta za ekonomski opstanak.

Treći pravni osnov ove podjele su i odredbe Bečke konvencije o pravu međunarodnih ugovora o njihovom prestanku. Ovaj međunarodni pravni akt regulira pravni osnov prestanka ovih ugovora koji se mogu primijeniti u državi Bosni i Hercegovini zato što je ovakvim ugovorom dogovoren njen Ustav. Prema ovoj konvenciji, ugovor koji ne sadrži odredbe o svome prestanku i ne predviđa da se može otkazati ili se iz njega povući, ne može biti predmet otkazivanja ili povlačenja, osim: (a) ako je ustanovljeno da je namjera stranaka bila da prihvate mogućnost otkazivanja ili povlačenja; ili (b) ako se pravo otkazivanja ili povlačenja može izvesti iz prirode ugovora.⁷³ Bilo kojim posrednim izborom Predsjedništva BiH u Parlamentarnoj skupštini nakon izbora ispunio bi se prvi pravni osnov prestanka Ustava BiH kao međunarodnog ugovora. Naime, građani odnosno glasači u Republici Srpskoj i Federaciji Bosne i Hercegovine bi svojim glasom ispoljili namjeru za povlačenjem ili otkazivanjem Ustava BiH kao međunarodnog ugovora koji je ustav države Bosne i Hercegovine u materijalnom smislu, bez pravnog osnova za otcjepljenje entiteta. Dakle, za njegov prestanak na ovaj način nije potrebno da predstavnik Republike Srpske ili Federacije BiH otkáže ovaj ugovor, odnosno Ustav BiH. To je moguće postići redovnim izborima koji se održavaju svake četiri godine. Tako bi nastao novi društveni ugovor u Bosni i Hercegovini. Drugi pravni osnov je priroda ugovora. Ustav BiH kao međunarodni ugovor sadrži i elemente konfederacije, tako da bi ovaj ugovor promijenio svoju pravnu prirodu i postao pravni osnov konfederalne Bosne i Hercegovine. U konfederacijama su države članice ravnopravno sa konfederacijom samostalni subjekti međunarodnog prava u skladu sa ugovorom o uspostavljanju (osnivanju) konfederacije. Tako bi se Bosna i Hercegovina pretvorila u geografski, a prestala biti politički pojam.

Također, i prijedlog da se kandidati Predsjedništva BiH biraju među poslanicima u Predstavničkom domu BiH, koje bi birao Dom naroda BiH, a potvrđivao Predstavnički dom, također je loš. Naime, Predstavnički dom BiH bira se u više izbornih jedinica, a dvije su osnovne – Republika Srpska i Federacija Bosne i Hercegovine, koje su

⁷³ Član 58. Bečke konvencije o pravu međunarodnih ugovora.

ustavne kategorije, dok izborne jedinice za ovaj dom nisu. Za međunarodno javno pravo relevantno je samo šta piše u ustavu, a ne u izbornom zakonu. Najbolji primjer za takvu važnost ustava u međunarodnom javnom pravu o sukcesiji država jesu mišljenja Badinterove komisije koja su bila osnov za međunarodno priznanje samostalnosti i političke nezavisnosti država nasljednica SFRJ, osim Republike Srbije.

Podjela Federacije na dvije izborne jedinice pogrešna je zato što stvara novu vrstu diskriminacije prema Bošnjacima u toj novoj izbornoj jedinici. Oni tada ne bi mogli glasati za bošnjačkog člana Predsjedništva BiH i time bi se sloboda izbora kao demokratsko načelo potpuno suzilo. U tom slučaju Bošnjaci bi morali mijenjati svoje prebivalište da bi mogli glasati u izbornim jedinicama u kojima nije njihova prava adresa stanovanja. Takva prebivališta bi bila fiktivna. Ovakvim rješenjem bi se potpuno obezvrijedio trud uložen u povratak raseljenih i izbjeglih na svoja mjesta stanovanja u vrijeme priznanja Republike Bosne i Hercegovine kao politički nezavisne države, čiji je pravni sljednik država Bosna i Hercegovina, kako je to određeno u članu I 1. Ustava BiH iz Dejtona. Dakle, ovakvo rješenje protivno je Aneksu VII o povratku izbjeglica i raseljenih osoba kao integralnog dijela Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini. Ovaj sporazum je međunarodni ugovor, koji se mora poštovati u skladu sa načelom *pacta sunt servanda*. Pravna obaveznost ovog načela sadržana je u Ustavu BiH: „The general principles of international law shall be an integral part of the law of Bosnia and Hercegovina.“⁷⁴ Ovakvim amandmanom uvela bi se diskriminacija aktivnog i pasivnog biračkog prava reguliranog Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima te Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i slobodama, što je i pravno zabranjeno.

U svakoj državi sa demokratskom tradicijom šef države bira se na jednak način radi očuvanja teritorijalnog integriteta kao osnovne ustavne funkcije ovog državnog funkcionera. Izborno pravo u evropskim državama sa pisanom ustavnom tradicijom svrstava se u materijalno ustavno pravo.⁷⁵ Različit, odnosno asimetričan način biranja članova

⁷⁴ Član III 3. Ustava BiH: Opći principi međunarodnog prava biće dio integralni dio prava Bosne i Hercegovine.

⁷⁵ Rolf Schmidt, *Staatsorganisationsrecht sowie Grundzüge des Verfassungsprozess*, 4. izdanje, „Rolf Schmidt“, 2004, str. 36–61.

Predsjedništva suprotan je principu pravne jednakosti i predstavlja uvod u pravni partikularizam u ostvarivanju aktivnog i pasivnog biračkog prava kao političkih prava. U historiji Evrope pravni partikularizam značio je postojanje i više različitih država. Svima je poznato da je njemački narod živio u konfederaciji, odnosno u samostalnim i podijeljenim njemačkim državicama do njihovog ujedinjenja u Carsku federaciju 1871. godine. Direktni izbor člana Predsjedništva BiH sa područja Republike Srpske predstavlja dopunu nadležnosti predsjednika Republike Srpske u međunarodnim odnosima, koja je ukinuta Odlukom Ustavnog suda BiH o konstitutivnosti naroda BiH. Tako se na osnovu Ustava BiH, koji regulira nadležnost Predsjedništva BiH u vanjskoj politici, čuva *međunarodni pravni subjektivitet Republike Srpske* ako se desi pretvaranje države Bosne i Hercegovine u konfederaciju asimetričnim formiranjem Predsjedništva BiH. Isto vrijedi i za *Federaciju Bosne i Hercegovine*.

Usvajanjem ovakvih amandmana ne bi ostalo ni milimetra Bosne i Hercegovine. U odnosu na ovaj amandman, treći entitet je manje zlo.

Prijedlog da se članovi Predsjedništva BiH biraju u entitetskim parlamentima imao bi iste političke i pravne posljedice kao i izbor Predsjedništva BiH u Domu naroda BiH ili u kombinaciji sa Predstavničkim domom. Osim toga, u demokratskim državama šef države posredno se bira na istom nivou vlasti kojem predsjednik države i pripada.

Ovakvi amandmani su i pravno zabranjeni. Ustavni sud BiH je u Odluci o konstitutivnosti naroda iz 2000. godine presudio da ustavi Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske sadrže odredbe suprotne Ustavu Bosne i Hercegovine. Ovom odlukom utvrđeno je da entitetski ustavi sadrže odredbe o njihovom međunarodnom subjektivitetu. Ustav FBiH propisivao je da predsjednik Federacije imenuje šefove diplomatskih misija⁷⁶, a Ustav Republike Srpske da predsjednik Republike ukazom, na prijedlog Vlade, postavlja i opoziva šefove predstavništava Republike Srpske u inostranstvu i predlaže ambasadore i druge predstavnike Bosne i Hercegovine iz Republike Srpske.⁷⁷ Ustavni sud je u Odluci naveo da su ove odredbe neustavne.⁷⁸ Iz

⁷⁶ Član IV B 7 a) Ustava FBiH.

⁷⁷ Član 80. amandmana XL i L Ustava Republike Srpske.

⁷⁸ „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, br. 11/108 od 17. aprila 2000. godine.

ove odluke proizlazi da je posredan izbor Predsjedništva u Domu naroda protivustavan, jer Ustav BiH jasno regulira da *decisions of the Constitutional Court shall be final and binding*.⁷⁹ Dakle, ovakvim amandmanima o posrednom izboru faktički bi se promijenio Ustav BiH i negirao Ustavni sud kao državna institucija. To bi bio uvod u kršenje odluka Ustavnog suda BiH kadgod kome to zatreba iz političkih razloga. Ovom odlukom entitetima je potvrđen status da nisu politički nezavisne države, odnosno subjekti međunarodnih odnosa.

Prijedlog da se Predsjedništvo BiH, kao protokolarni šef države, bira u Domu naroda ili Predstavničkom domu Parlamentarne skupštine BiH ili kombiniranim učešćem u toj proceduri oba doma, pogrešan je. Naime, ovakvo Predsjedništvo BiH ne bi vodilo vanjsku politiku kao što je to danas pa se može desiti da se nakon svakih izbora diskriminira jedan od konstitutivnih naroda u vođenju vanjske politike. Ako bi Predsjedništvo BiH postalo protokolarni šef države, vanjsku politiku vodili bi samo predsjednik Vijeća ministara i ministar vanjskih poslova. To su dvije političke funkcije, a u Bosni i Hercegovini žive tri konstitutivna naroda. Dakle, nakon svakih izbora politički predstavnik jednog naroda bio bi uskraćen učestvovati u vođenju vanjske politike. Osim toga, i protokolarni šef države je njen predstavnik u međunarodnoj zajednici pa i ovaj prijedlog treba odbiti, jer bi se birao u Domu naroda kao konfederalnom organu države. U SR Njemačkoj predsjednik države bira Savezna skupština, koju čine članovi Bundestaga (predstavničko tijelo građana) i članovi istog broja koje su izabrala narodna predstavništva pokrajina prema načelu proporcionalnog predstavljanja.⁸⁰ Dakle, u izboru predsjednika države ne učestvuje Savezno vijeće čiji su članovi predstavnici država članica njemačke federacije i koje se formira kako je to predviđeno u konfederacijama.⁸¹ Tako se, npr., u SR Njemačkoj Savezno vijeće sastoji se iz članova vlada pokrajina, koji se mogu imenovati i opozvati. Mogu ih predstavljati i drugi članovi njihovih vlada. Svaka pokrajina ima najmanje tri glasa. Pokrajine sa dva miliona stanovnika imaju četiri, sa više od šest miliona pet, a sa više od sedam miliona šest glasova. Svaka pokrajina može poslati toliko članova koliko

⁷⁹ Član VI tačka 4. Ustava BiH: „Odluke Ustavnog suda su obavezne i konačne.“

⁸⁰ Član 54. Osnovnog zakona SR Njemačke.

⁸¹ Hans Kelsen, *Allgemeine Staatslehre*, isto, str. 216.

ima glasova. Glasovi pokrajine mogu se dati jedinstveno i samo preko prisutnih predstavnika ili njihovih zamjenika.⁸²

Politička i pravna posljedica posrednog izbora Predsjedništva BiH je i pretvaranje Ministarstva odbrane BiH u konfederalni organ uprave. Zakon o odbrani BiH regulira utvrđivanje prava, dužnosti i postupke institucija Bosne i Hercegovine, Oružanih snaga Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu: Oružane snage) i entitetskih organa za odbranu suvereniteta i teritorijalnog integriteta, političke nezavisnosti i međunarodnog subjektiviteta Bosne i Hercegovine kao i pružanje pomoći civilnim vlastima.⁸³ Prema ovom zakonu, Predsjedništvo BiH, djelujući i prema konsenzusu, ima vrhovnu komandu i kontrolu nad Oružanim snagama.⁸⁴ Iz ovih odredaba može se zaključiti da je funkcija Predsjedništva i očuvanje teritorijalnog integriteta države Bosne i Hercegovine. Ovaj državni organ prestao bi vršiti ovu svoju funkciju ako bi se posredno birao u Domu naroda BiH koji se formira kao i konfederalni parlamenti biranjem delegata u Narodnoj skupštini Republike Srpske i Domu naroda FBiH. U tom slučaju bi se pred Ustavnim sudom BiH morala ispitivati saglasnost ovih odredaba sa Ustavom BiH. Naime, Predsjedništvo bi se biralo uvažavajući entitetsku granicu koja postoji pri imenovanju delegata u Domu naroda BiH i koja, prema Ustavu BiH, nije garant teritorijalnog integriteta države Bosne i Hercegovine. U konfederacijama vojska se sastoji od jednog dijela jedinica svake države članice, ali je mogla postojati i zajednička vojska konfederacije.⁸⁵

I Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa prestalo bi biti jedini organ uprave za poslove iz svoje nadležnosti. Pretvaranjem entiteta u subjekte međunarodnih odnosa svaki bi mogao imati svoje ambasade. Bečka konvencija o diplomatskim odnosima iz 1961. godine propisuje da je funkcija ambasada unapređivanje *prijateljskih odnosa* i razvijanje ekonomskih odnosa između države koja akredituje i države kod koje se akredituje.⁸⁶

⁸² Član 51. Osnovnog zakona SR Njemačke.

⁸³ Član 1. Zakona o odbrani BiH.

⁸⁴ Član 11. Zakona o odbrani BiH.

⁸⁵ Georg Jellinek, isto, str. 765.

⁸⁶ Član 3. Bečke konvencije o diplomatskim odnosima iz 1961. godine.

U skladu sa činjenicom da u Bosni i Hercegovini žive tri konstitutivna naroda, ostali i nacionalne manjine, u Ustavu BiH treba unijeti odredbu da se za člana Predsjedništva Bosne i Hercegovine može kandidirati državljanin BiH sa prebivalištem u Bosni i Hercegovini. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine treba i dalje direktno birati, iako Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda ne propisuje način izbora šefa države vjerovatno zato što pojedine državne/stranke Konvencije imaju monarhijski oblik vladavine. Tako u Velikoj Britaniji institucija monarha je pitanje dugotrajne tradicije. Kraljevine su još i Španija, Belgija, Danska, Holandija. Sadašnji direktan izbor članova Predsjedništva u suprotnosti je sa obje konvencije Vijeća Evrope zato što diskriminira pripadnike i konstitutivnih naroda i nacionalnih manjina. To je moguće riješiti tako što će se u Ustavu Bosne i Hercegovine propisati da svi pripadnici konstitutivnih naroda sa cijele teritorije Bosne i Hercegovine *mogu birati samo jednog člana Predsjedništva Bosne i Hercegovine*. Tako je bilo propisano u Ustavu Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine iz 1974. godine. Današnji broj i vrste političkih partija zahtijevaju takvo rješenje. Političke partije koje predstavljaju konstitutivne narode će među svojim članovima za izbor u ovaj državni organ kandidirati samo jednu osobu iz srpskog, hrvatskog i bošnjačkog naroda. To će uticati na široku disperziju glasova, pa bi se izbjeglo svako preglasavanje. Multietničke političke partije, kao što su SDPBiH ili SDUBiH iz Federacije, trebaju kandidirati svoje članove za sva tri naroda za Predsjedništvo Bosne i Hercegovine koji *mogu postati ako pojedinačno dobiju više glasova od svakog pojedinog političkog predstavnika iz bošnjačkih, srpskih i hrvatskih političkih partija*. Time bi ove partije imale veoma značajnu funkciju integracije i stabilizacije političkog sistema u Bosni i Hercegovini. Prednost takvog kolektivnog kandidiranja je u tome što bi rad takvog Predsjedništva imao manje političkih neslaganja u radu, a pogotovo ako bi sva tri člana dolazila iz samo jedne socijaldemokratske ili neke druge multietničke partije. Ako bi se sva tri člana Predsjedništva bošnjačkog, srpskog i hrvatskog naroda izabrala iz samo jedne političke partije (npr. SDPBiH i SDUBiH), to bi značilo da bi se povjerenje među narodima vratilo i da više nema potrebe za partikularnim predstavljanjem naroda preko svog kandidata iz bošnjačkog, srpskog i hrvatskog naroda i da se može uvesti inokosni šef države.

U vezi sa izborom članova BiH iz nacionalnih manjina moraju se istaći dvije važne činjenice.

1) Izbor člana Predsjedništva iz nacionalnih manjina kao četvrtog ili čak petog člana je u suprotnosti sa demokratskim načelom na kome počiva Ustav BiH. U tom pogledu Ustav RBiH ne može biti polazni osnov za otklanjanje diskriminacije u izboru ove socijalne grupe u kolektivnom šefu države. Naime, takav način Ustavom zagwarantirani izbor člana Predsjedništva iz nacionalnih manjina otvara široke mogućnosti za političke zloupotrebe načela demokratičnosti propisanog u Ustavu BiH kao političkog načela civiliziranih naroda. Tako bi se prekršilo i načelo ravnopravnosti konstitutivnih naroda u Bosni i Hercegovini.

Primjer zloupotrebe najjasnije se vidi za političku grupaciju Bosanaca i Hercegovaca, koji se uporno nastoje razlikovati od Bošnjaka, Srba i Hrvata. Svaki kandidat bošnjačke nacionalnosti u BiH u tom slučaju može se i lažno predstaviti kao Bosanac i Hercegovac i sakriti svoj bošnjački identitet. Tako bi se destabilizirao rad Predsjedništva, čak možda i blokirao ako bi se sastojalo od pet članova. Slijedi da se ova diskriminacija mora ukinuti u skladu sa standardima Vijeća Evrope, a ne vraćanjem na ustavna rješenja iz 1974. godine usklađena sa ideološkom orijentacijom tog vremena. Ako bi se izabrao lažno predstavljeni Bošnjak kao Bosanac i Hercegovac, to bi bio razlog za ujedinjenu srpsko-hrvatsku antibosansku politiku, uključujući Republiku Srbiju i Republiku Hrvatsku.

Izborom Albanca kao pripadnika nacionalne manjine za člana Predsjedništva BiH samo bi se destabilizirao politički sistem iz tri razloga. Prvo, Srbi iz Republike Srpske teško bi prihvatili da član šefa države Bosne i Hercegovine bude Albanac, čiju matičnu državu Republiku Kosovo država Bosna i Hercegovina nije priznala jer politički predstavnici Srba iz Republike Srpske ne žele da se Kosovo prizna kao politički nezavisna država. Drugo, ovakva destabilizacija proizišla bi i iz nadležnosti Predsjedništva BiH da vodi vanjsku politiku BiH. Samostalni odlazak takvog člana u zvaničnu posjetu Republici Kosovo bio bi posredno, odnosno *de facto*⁸⁷ priznanje političke nezavisnosti Republike Kosovo, a što ni Parlamentarna skupština BiH ni Vijeće ministara BiH nisu izričito učinili formalnim aktom, te stvaranje nove političke krize u regionalnim razmjerima. Treće, i Albanija, kao matična država čitavog

⁸⁷ Smilja Avramov – Milenko Kreća, *Međunarodno javno pravo*, Beograd, Savremena administracija, a. d. izdavačko-štamarsko preduzeće, 2001, str. 85.

albanskog naroda, članica je NATO saveza, dok se Republika Srpska, uz podršku Ruske Federacije, suprotstavlja učlanjivanju države Bosne i Hercegovine u ovaj savez.

Također, ako bi se u Predsjedništvo BiH izabrao Turčin, njegov izbor izazvat će nove političke napetosti u Bosni i Hercegovini zbog sve snažnijeg diplomatskog prisustva Republike Turske u BiH, a čemu se suprotstavljaju politički predstavnici iz Republike Srpske u Bosni i Hercegovini.

2) Bosna i Hercegovina je država Bošnjaka, Srba i Hrvata, kao konstitutivnih naroda, te ostalih (Bosanaca i Hercegovaca). Jezičkim tumačenjem engleskog pojma *konstitutivan* saznaje se da on znači da su Srbi, Hrvati i Bošnjaci ustavotvorni narodi. Zbog takvog ustavnopravnog statusa njima je Ustavom BiH garantirano ostvarivanje pasivnog biračkog prava u Predsjedništvu Bosne i Hercegovine, što znači da ga oni trebaju lakše ostvarivati na svakim općim izborima. Pripadnicima nacionalnih manjina ne može se garantirati ostvarivanje pasivnog biračkog prava u Predsjedništvu Bosne i Hercegovine. Dva su razloga za to. Prvo, nemaju status konstitutivnog naroda. U zemljama sa etabliranom demokratskom političkom tradicijom nije uobičajeno da pripadnici nacionalnih manjina budu šefovi država u kojima žive. Ali bez obzira na tu činjenicu, njihovi pripadnici imaju pasivno biračko pravo. Danas u Bosni i Hercegovini ova grupacija je u potpunosti diskriminirana zato što se ne mogu kandidirati za članove Predsjedništva BiH. Za člana Predsjedništva Bosne i Hercegovine trebalo bi da se može kandidirati bilo koji pripadnik nacionalne manjine sa prebivalištem u Bosni i Hercegovini. Drugo, Okvirna konvencija Vijeća Evrope za zaštitu nacionalnih manjina iz 1995. godine ne garantira im *ostvarivanje* pasivnog biračkog prava pri izboru šefa države sa formalnopravnim republičkim oblikom vladavine. To znači da se pripadnici nacionalnih manjina ne mogu birati u Predsjedništvo BiH kao predstavnici konstitutivnih naroda, nego isključivo prema građanskom principu, odnosno prema broju osvojenih glasova na izborima za člana Predsjedništva BiH. Dakle, nacionalne manjine moraju imati formalnopravnu mogućnost ostvarivanja pasivnog biračkog prava koju politički mogu ostvariti ako stanovništvo za njih glasa. Pri tome treba voditi računa o tome da pripadnik nacionalne manjine, prema građanskom principu, ne može postati član Predsjedništva BiH na štetu bilo koga konstitutivnog naroda. Danas bi vjerovatno predstavnika Hrvata mogao preglasati predstavnik nacionalne manjine, jer

je broj Hrvata najmanji od svih konstitutivnih naroda, što je na štetu hrvatskog naroda. To bi izazivalo stalnu političku krizu u Bosni i Hercegovini i šire zato što je Republika Hrvatska strana potpisnica Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, članica NATO saveza i buduća članica Evropske unije. Tako bi se povrijedilo nepisano ustavno načelo ravnopravnosti konstitutivnih naroda u državi Bosni i Hercegovini. Dakle, novim amandmanom mora se uzeti u obzir ustavnopolitički i ustavnopravni status konstitutivnih naroda i nacionalnih manjina radi izbjegavanja novih političkih kriza i zanemarivanja prava ove dvije socijalne grupe. U nacionalne manjine treba svrstati i ostale zbog malog broja pripadnika ove socijalne grupe.

**OBLIK DRŽAVNOG UREĐENJA BOSNE I HERCEGOVINE
ZASNOVANOG NA DEJTONSKOM USTAVU**

**FORM OF BOSNIA AND HERZEGOVINA'S STATE
ORGANIZATION BASED ON THE DAYTON CONSTITUTION**

Sažetak

Mirovnim sporazumom u Dejtonu, koji je parafiran 21. novembra 1995. godine u istoimenom gradu, a potpisan 14. decembra iste godine u Parizu, Republika Bosna i Hercegovina je doživjela transformaciju kako u pogledu imena tako i u pogledu unutrašnjeg ustrojstva. Nastavila je svoje pravno postojanje pod imenom Bosna i Hercegovina sa modificiranom unutrašnjom strukturom. U tom smislu je naznačeno da će se Bosna i Hercegovina sastojati od dva entiteta, Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske. Upravo ta promjena nalaže da se odgovori na pitanje njenog državnog uređenja. Da li je dejtonskim Ustavom Bosna i Hercegovina postala složena država (federacija, konfederacija ili unija), ili je zadržala svojstva unitarne visokodecentralizirane države. Ovo je pitanje posebno važno jer neki najveći pravni autoriteti u manjem entitetu nastoje Bosnu i Hercegovinu odrediti kao uniju, dok s druge strane neki najveći pravni teoretičari u većem entitetu Bosnu i Hercegovinu vide kao unitarnu visokodecentraliziranu državu. Polazeći od kriterija koji razlikuju unitarnu od složenih država, a koji su predmet proučavanja teorije države i prava, u ovom radu se nastoji dati odgovor na pitanje pravne prirode državnog uređenja Bosne i Hercegovine zasnovanog na dejtonskom Ustavu.

Ključne riječi: *Bosna i Hercegovina, Federacija Bosne i Hercegovine, Republika Srpska, Mirovni sporazum u Dejtonu, dejtonski Ustav, državno uređenje, unija, konfederacija, federacija, unitarna država*

Summary

Under the terms of Dayton Peace Agreement which was initialed in Dayton on 21 November 1995 and signed in Paris on 14 December of the same year, the Republic of Bosnia and Herzegovina has undergone a transformation in terms of its name and internal organization. Bosnia and Herzegovina continued its legal existence under that name, however its internal structure

underwent modification. In this sense it has been stated that Bosnia and Herzegovina will be composed of two entities: the Federation of Bosnia and Herzegovina and Serb Republic (Republika Srpska). Precisely, this change requires answering the question of its state structure: whether by the Dayton Constitution, Bosnia and Herzegovina has become a complex state (federation, confederation or union), or maintained capacity of a highly decentralized state. This issue is particularly important for the reason that some of the highest legal authorities from the smaller entity are trying to define Bosnia and Herzegovina as a union, even though some of the highest legal theorists in Bosnia and Herzegovina's larger entity, on the other hand, perceive it as the highly decentralized state. Starting from the criteria that differentiate unitary and complex state, which are subject of study of the Theory of state and law, this paper attempts to answer the question on the Dayton Constitution based Bosnia and Herzegovina's state structure.

Keywords: *Bosnia and Herzegovina, Federation of Bosnia and Herzegovina, Serb Republic, the Dayton Peace Agreement, the Dayton Constitution, state structure, Union, Confederation, Federation, Unitary state.*

Republika Bosna i Hercegovina je 6. aprila 1992. godine priznata kao nezavisna država od Evropske zajednice (sa početkom djelovanja ovog priznanja narednog dana). SAD su to učinile 7. aprila. Odgođeno priznanje Bosne i Hercegovine uslijedilo je da bi se srpski narod zaštitio od frustracije koja bi izazivala sjećanje na bombardovanje Beograda od Hitlera 6. aprila 1941. godine.

Ako se vratimo unazad, vidjet ćemo da je međunarodnom priznanju Bosne i Hercegovine prethodila kriza jugoslavenske federacije koja se našla u disoluciji, što je potvrdila Arbitražna komisija o Jugoslaviji¹ u decembru 1991. godine mišljenjem br. 1. Isto tijelo je 10. i 11. januara 1992. godine prihvatilo dva mišljenja (br. 2. i 3) kao odgovore na pitanja koja je postavila Republika Srbija 20. novembra 1991. godine. U pogledu pitanja ima li srpski narod Bosne i Hercegovine i Hrvatske pravo na samoodređenje, Komisija smatra da te republike moraju članovima tih zajednica i tih etničkih skupina odobriti prava čovjeka i temeljnih sloboda priznata međunarodnim pravom, uključujući u tom slučaju pravo na biranje njihova državljanstva (mišljenje br. 2). A u vezi sa pitanjem mogu li se unutrašnje granice

¹ Poznata po prezimenu svog predsjednika i kao Badinterova komisija.

između Hrvatske i Srbije, s jedne strane, te Srbije i Bosne i Hercegovine, s druge strane, smatrati granicama u smislu međunarodnog javnog prava, Komisija smatra da one dobijaju karakter granica zaštićenih međunarodnim pravom u slučaju sticanja nezavisnosti te da se mogu mijenjati jedino zajedničkom i slobodnom voljom (mišljenje br. 3).²

Arbitražna komisija je dobila zadatak da do 15. januara 1992. godine razmotri da li jugoslavenske republike koje su zatražile priznanje udovoljavaju zahtjevima utvrđenim Deklaracijom o Jugoslaviji i smjernicama za priznanje novih država u Istočnoj Evropi i Sovjetskom savezu što ih je 16. decembra. 1991. usvojilo Vijeće ministara Evropske zajednice.³

U pogledu Bosne i Hercegovine Komisija smatra da se izraz volje naroda Bosne i Hercegovine za stvaranje suverene i nezavisne države BiH ne može smatrati potpuno utvrđenim. Ta se ocjena može izmijeniti ako republika koja je podnijela zahtjev za priznavanje dâ jemsta u tom pogledu, eventualno putem referendumu u kojem bi trebali sudjelovati svi građani Republike BiH, bez ikakve razlike i pod međunarodnim nadzorom.⁴

Kao što je poznato, u Republici Bosni i Hercegovini je raspisan referendum koji je održan 29. februara i 1. marta 1992. godine, na kojem su se građani Bosne i Hercegovine izjašnjavali o pitanju: „Jeste li za suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu, državu ravnopravnih građana, naroda Bosne i Hercegovine – Muslimana, Srba, Hrvata i pripadnika drugih naroda koji u njoj žive.“ Važećih listića bilo je 64,14% ili 2.067.969. Od ukupnog broja važećih listića, „za“ je glasalo 99,44% ili 2.061.932.⁵

Time je stvorena pretpostavka za međunarodno priznanje Republike Bosne i Hercegovine.

² Omer Ibrahimagić, *Državnost i nezavisnost Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 1997, str. 60.

³ O. Ibrahimagić, isto, 1997, str. 60.

⁴ O. Ibrahimagić, isto, 1997, str. 61.

⁵ O. Ibrahimagić, isto, 1997, str. 62.

Činom priznanja, što predstavlja formalni akt, Bosni i Hercegovini se u međunarodnom smislu kao novoj državi priznaje pravno postojanje i svojstvo međunarodnog subjekta u odnosu na ostale, već priznate subjekte međunarodnog prava.

Bosna i Hercegovina je time nastavila ostvarivanje svoje državnosti kao nezavisna i suverena država. Prije toga državnost Bosne i Hercegovine je ostvarivana u svojstvu federalne jedinice, najprije od 1945. u okviru FNRJ odnosno SFRJ.

Određenje državnosti Bosne i Hercegovine u jugoslavenskoj federaciji je eksplicitno sadržano u svim ustavima Bosne i Hercegovine od 1946, 1963. i 1974. i ustavima jugoslavenske federacije od 1946, 1963. i 1974. godine.

Priznanjem Bosne i Hercegovine kao nezavisne i suverene države automatski su određene i njene vanjske granice. Prema navedenom mišljenju br. 3. Arbitražne komisije, istaknuto je: „Prvo, vanjske granice će se morati poštivati u svim slučajevima, u skladu sa načelom na koje se podsjeća u Povelji UN-a, deklaracijom koja se odnosi na načela međunarodnog prava koji se tiču odnosa prijateljstva i saradnje između država, u skladu s poveljom UN-a, Rezolucijom (XXV) Generalne skupštine UN i u skladu sa Završnim aktom iz Helsinkija, kojim je inspirisan član 11. Bečke konvencije od 23. augusta 1978. godine o sukcesiji država. Drugo, demarkaciona linija između Hrvatske i Srbije ili između Srbije i Bosne i Hercegovine ili, eventualno, između drugih susjednih nezavisnih država, moći će se mijenjati samo putem slobodnog i međusobnog dogovora.“⁶

22. maja 1992. godine Bosna i Hercegovina je primljena u članstvo Ujedinjenih naroda. Organizacija ujedinjenih nacija je u svojoj Povelji istakla ciljeve i načela na kojima je zasnovana.

Tako u članu II, st. 1. Povelje Ujedinjenih nacija stoji da Organizacija ujedinjenih nacija počiva na načelu suverene jednakosti svih njenih članova.⁷

⁶ O. Ibrahimagić, isto, 1997, str. 65.

⁷ Branimir Janković, *Međunarodno javno pravo*, Beograd, Naučna knjiga, 1981, str. 346.

Dalje je predviđeno da su svi članovi ove organizacije obavezni da svoje međunarodne sporove rješavaju mirnim putem, da međunarodni mir i bezbjednost kao ni pravda ne budu ugroženi.⁸

Svi članovi Organizacije ujedinjenih nacija su u svojim međunarodnim odnosima u obavezi uzdržavanja od prijetnje silom ili od upotrebe sile protiv teritorijalnog integriteta ili političke nezavisnosti ma koje države.⁹

Unatoč navedenim odredbama Povelje UN-a, Savezna republika Jugoslavija potpomognuta Karadžićevim Srbima je, ne osvrćući se na međunarodno priznanje Bosne i Hercegovine od 6. aprila 1992. godine i njeno članstvo u Ujedinjenim nacijama, izvršila agresiju na Bosnu i Hercegovinu u nadi da će politikom svršenog čina dovesti međunarodnu zajednicu u situaciju da povuče priznanje Bosni i Hercegovini ili stvaranjem nove faktičke situacije na prostoru Bosne i Hercegovine učiniti da priznanje izgubi svaki smisao. Takva politika Beograda izazvala je brojna stradanja i patnje svih naroda u Bosni i Hercegovini, a posebno bošnjačkog, koji je bio najveća žrtva tadašnje srpske politike prema Bosni i Hercegovini.

Protagonisti velikosrpske politike su, protivno svim odredbama međunarodnog prava i omalovažavajući sve postojeće međunarodne institucije i njihova stanovišta, nastojali silom staviti svijet u poziciju da pogazi vlastite principe uključujući i međunarodno priznanje. Nasreću međunarodnog poretka, to se nije desilo.

Dejtonski sporazum okončao je agresiju na Bosnu i Hercegovinu. On je u osnovi međunarodni mirovni ugovor iza kojeg su stale najjače svjetske sile, kao potpisnice u svojstvu svjedoka. Ovim sporazumom dat je Aneksom IV Ustav Bosne i Hercegovine. Bolan kompromis koji je ovim sporazumom stvoren je transformacija Bosne i Hercegovine u državu sastavljenu od dva entiteta. Time je Bosna i Hercegovina doživjela određenu unutrašnju transformaciju u odnosu na prethodno stanje koje je imala na osnovama Ustava Republike Bosne i Hercegovine. U nastojanjima da se zadovolji srpska strana, ponuđena ustavna rješenja predstavljaju involutivan korak u odnosu na ustavna rješenja Republike

⁸ B. Janković, isto, čl. II. st. 3.

⁹ B. Janković, isto, čl. II, st. 4.

Bosne i Hercegovine.

Naime, dok su ustavnopravna rješenja data Ustavom Republike Bosne i Hercegovine od 1974. godine sa brojnim amandmanskim izmjenama, od kojih su najznačajnije izmjene od 1990. godine, odgovarala evropskim standardima koji su uključivali pravnu državnost, državni suverenitet, ljudska prava i demokratiju te u centar političkih zbivanja stavljala građanina kao političkog subjekta pa ostvarivanje vlasti nije vezano za pripadnost određenoj etničkoj skupini, dotle je dejtonskim Ustavom proklamovan etnički princip, kojim je u brojnim situacijama ostvarivanje vlasti vezano za pripadnost jednom od triju konstitutivnih naroda i pripadnost određenom entitetu.¹⁰

Data ustavna rješenja su motivirala neke autore, poput Mirjane Kasapović, da Bosni i Hercegovini ospori samostalnost te da nepostojanje konsenzusa konstitutivnih naroda o državnoj zajednici dovodi u pitanje mogućnost njenog postojanja u budućnosti.¹¹

Ona govori o podijeljenom društvu u Bosni i Hercegovini u kojem su samo Bošnjaci lojalni bosanskoj državi i jedini odani viziji cjelovite Bosne i Hercegovine, dok bosanski Srbi postaju domoljubi Republike Srpske, a bosanski Hrvati domoljubi virtualne Hrvatske republike Herceg-Bosne ili hercegovačkih kantona u kojima su većina.¹²

Ono što spomenuta autorica zaboravlja je da Bosna i Hercegovina u prošlosti nije bila podijeljeno društvo te da, ako se o tome može govoriti, onda je to posljedica ratnih i postratnih dešavanja. Srbija i Hrvatska su sve učinili da od Bosne i Hercegovine stvore podijeljeno društvo kako bi dokazali da se u Bosni i Hercegovini ne može živjeti zajedno. Pritom su na liniji takve politike učinjeni brojni zločini kako bi se stvorila nemogućnost zajedničkog življenja, a međunarodna zajednica je dovedena u poziciju da verificira takvo stanje.

Međutim, međunarodna zajednica, nasreću, nije podlegla takvom

¹⁰ Suad Kurtćehajić, *Prikaz knjige Edina Šarčevića: Ustav i politika*, br. 3. i 4, „Pravna misao“, Sarajevo, 1998, str. 92.

¹¹ Mirjana Kasapović, *Podijeljeno društvo i nestabilna država*, Politička kultura, Zagreb, 2005, str. 15.

¹² M. Kasapović, isto, str. 16.

scenariju. Zbog toga je Dejtonskim ustavom Bosni i Hercegovini potvrđen kontinuitet državnosti u članu I, st. 1, sa modificiranom unutrašnjom strukturom prema kojoj se Bosna i Hercegovina sastoji iz dva entiteta koji nemaju svojstva države i koji nemaju mogućnost da se otcijepi i pretvori u samostalnu državu ili pripoje drugoj državi. Institucija visokog predstavnika, koja je predviđena Aneksom X Dejtonskog sporazuma, ima ulogu da spriječi opstrukciju Dejtonskog sporazuma te da svojim djelovanjem pomogne stvaranju takve političke klime da sve strane u Bosni i Hercegovini djeluju u pravcu snaženja državnog suvereniteta Bosne i Hercegovine i njenog napredovanja kao moderne i funkcionalne države na putu ka evropskim integracijama.

Bosni i Hercegovini je, u skladu sa međunarodnim pravom, priznato svojstvo nezavisne države i to joj ni silom niko ne može oduzeti. Politička nezavisnost se, prije svega, odnosi na njen položaj u odnosu na druge države kao i međunarodne organizacije u kojima je ona ravnopravna s drugim državama članicama. Njoj je dato svojstvo subjekta međunarodnog prava, dok entiteti u njenom sastavu nemaju to svojstvo.

U pogledu suvereniteta Bosne i Hercegovine to je pitanje o kojem se ne može raspravljati u smislu njegovog osporavanja. Suverenost je nešto što se podrazumijeva kao pripadajuće svojstvo države jer ako nije suverena, onda nije država.¹³

Tako je Bosna i Hercegovina činom priznanja od međunarodne zajednice postala suverena i nezavisna, a taj čin je potvrđen dejtonskim Ustavom koji priznaje kontinuitet države Bosne i Hercegovine, priznate 6. aprila 1992. godine.

Pitanje kvaliteta suvereniteta je nešto drugo. To je opredijeljeno unutrašnjim i vanjskim faktorima koji su u različitim uslovima njihove egzistencije različiti kod svake države ponaosob.

Republika Bosna i Hercegovina je dejtonskim Ustavom izgubila prefiks „republika“, dok je naziv za manji entitet dobio taj prefiks i određen je kao Republika Srpska. Međutim, danas u teoriji države postoje dva oblika vladavine – monarhija i republika. Mnoge moćne države,

¹³ Nurko Pobrić, *Ustavno pravo*, Mostar, Slovo, 2000, str. 108.

poput SAD-a, Ruske Federacije, Švicarske, nemaju predznak republika iako su prema svom obliku vladavine republike; isto je i sa Bosnom i Hercegovinom. S druge strane, naziv Republika Srpska, osim što je iritabilan kao Karadžićeva konstrukcija i plod genocidne i zločinačke politike prema nesrpskim narodima, predstavlja republiku koja to nije. Taj naziv je najveća nepravda koja je nametnuta Mirovnim sporazumom u Dejtonu jer umjesto da se kazni politika koja je u crno zavila desetine hiljada građana Bosne i Hercegovine neprihvatanjem entiteta pod tim nazivom, njegovim instaliranjem u Dejtonu pod pritiskom međunarodne zajednice kao nazivom za manji entitet udaren je šamar svim žrtvama velikosrpske politike.

Ono što je posebno značajno i što predstavlja centralnu temu ovog rada jeste odgovor na pitanje: kakvo je državno uređenje Bosna i Hercegovina dobila dejtonskim ustrojstvom? U teoriji države imamo podjelu države prema obliku državnog uređenja na prostu (unitarnu) i složenu državu. Prosta se sastoji iz sebe same, a složena država je sastavljena od dvije ili više državnih jedinica odnosno država članica. S obzirom na odnos i način kako su povezane države članice sa saveznom državom, razlikujemo više oblika složenih država – uniju, konfederaciju i federaciju.

Prof. dr. Rajko Kuzmanović, aktuelni predsjednik Akademije nauka i umjetnosti Republike Srpske, u svojoj knjizi „Ustavno pravo“¹⁴ (1999) govori o Bosni i Hercegovini kao uniji.

S druge strane, prof. dr. Omer Ibrahimagić, jedan od najboljih poznavaca države i prava u Federaciji Bosne i Hercegovine, smatra da je Bosna i Hercegovina, unatoč dejtonskim rješenjima, zadržala svojstvo unitarne visokodecentralizirane države.

Cilj ovog rada je da pokuša argumentirano odrediti prirodu državnog uređenja Bosne i Hercegovine.

U tom pogledu treba reći da u dejtonskom Ustavu nigdje eksplicitno nije određen oblik državnog uređenja, što stvara prostor za različita tumačenja koja se kreću u dijapazonu da je Bosna i Hercegovina

¹⁴ Omer Ibrahimagić, *Državno uređenje Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 2005, str. 88.

unija pa do tumačenja da je Bosna i Hercegovina unitarna visokodecentralizirana država, mada treba istaći da, kada je riječ o složenim državama, one to svojstvo uglavnom sadrže već u nazivu, dok unitarne države nemaju predznak koji bi ukazivao da se radi o prostoj državi, već se to podrazumijeva.

Prema većini obilježja datih Ustavom Bosne i Hercegovine, izgleda kao da ona ima federalno državno uređenje. Međutim, Bosna i Hercegovina, prema definiciji, nije federacija.

Interesantno je gledanje Venecijanske radne grupe od 24. jula 1996. godine, formirane na inicijativu visokog predstavnika od Savjeta Evrope. Prema njenom mišljenju, Ustav BiH predviđa federalnu državu.¹⁵

U svakom slučaju Bosna i Hercegovina nije unija, kako je nastoje predstaviti neki pravni teoretičari iz srpskog entiteta, poput prof. dr. Rajka Kuzmanovića. Jasno je da ovakva gledanja nastoje da Republiku Srpsku prikažu kao nezavisnu državu koja zajedno sa drugom nezavisnom državom Federacijom Bosne i Hercegovine tvore uniju Bosne i Hercegovine. Treba reći da je unija zajednica suverenih država koja nastaje ugovorom i kao takva ona je vrlo klimava zajednica te je na duži rok neodrživa, posebno ako ne postoji volja za njenim preživljavanjem. Iza ovakvog koncepta kriju se snage koje rade na razbijanju Bosne i Hercegovine.

Uniju u teorijskom smislu čine dvije ili više država, koje se povezuju preko zajedničkih organa i pritom zadržavaju svoja svojstva nezavisnih država.¹⁶ Na sličan način gleda i prof. dr. Berislav Perić, koji ističe mišljenje da se unija ne može uopće smatrati državom, već da su države članice zajednice koje u uniji učestvuju.¹⁷

Slična je situacija i sa konfederacijom koja također nastaje međunarodnim ugovorom između njihovih članica te u takvim savezima države članice zadržavaju manje-više svoj međunarodni subjektivitet i

¹⁵ Kasim I. Begić, *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma*, Sarajevo, Bosanska knjiga, 1997, str. 297.

¹⁶ Nikola Visković, *Država i pravo*, Sarajevo, Univerzitetska knjiga, 1996, str. 58.

¹⁷ Berislav Perić, *Država i pravni sustav*, Zagreb, Pravni fakultet u Zagrebu, 1985, str. 142.

suverenost, a savezni zakoni postaju obavezni tek kad ih potvrde organi država članica. Kad se analizira Bosna i Hercegovina zasnovana na dejtonskom Ustavu, očigledno je da se njeno državno uređenje ne može podvesti ni pod uniju ni pod konfederaciju.

Dejtonskim sporazumom je predviđeno da je jedino Bosna i Hercegovina država, dok entiteti to nisu. Ovdje treba imati u vidu da se htjelo da Bosna i Hercegovina bude sastavljena iz dvije države; tako važna stvar bi bez sumnje bila eksplicitno određena Ustavom BiH. Tu se nameće jedini mogući zaključak prema kojem je Bosna i Hercegovina sastavljena iz dva entiteta, a ne dvije države. Također, izuzetno je važno istaći da tek Dejtonskim sporazumom dolazi do modificirane unutrašnje strukture Bosne i Hercegovine kao države, što je istaknuto članom I st. 1. da bi u članu I st. 3. stajalo da će se Bosna i Hercegovina sastojati od dva entiteta, Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske (u daljem tekstu: entiteti). Iz ovoga se može nedvosmisleno zaključiti da Bosnu i Hercegovinu nisu stvorili njeni entiteti, već je ona doživjela unutrašnju transformaciju na entitete.

Shodno tome svaki pokušaj koji bi Bosnu i Hercegovinu htio označiti unijom predstavlja plod kvazinaučne analize.

Ono što buni jesu nazivi entiteta i to kako Republike Srpske tako i Federacije BiH. Sam Holbruk, kao glavni projektant, nije previše mario za ime i htio je prihvatanjem naziva „Republika Srpska“ odobrovoljiti srpsku stranu u pogledu pregovora te je predsjedniku BiH Aliji Izetbegoviću još u Ankari 4. septembra 1995. godine objašnjavao da Teksas ima predznak „republika“, dok Sjedinjene Američke Države nemaju, ukazujući mu na minoran značaj koji Teksas ima naspram Sjedinjenih Američkih Država. Poslije je u svojoj knjizi „Završiti rat“ priznao da mu je to najveća greška, jer su bosanski Srbi počeli na Republiku Srpsku gledati kao na svoju državu ili u najmanju ruku državnu jedinicu, što nije bio duh Dejtona. Ni naziv „Federacija Bosne i Hercegovine“ nije spretno rješenje, jer taj naziv koriste protagonisti teorije o Bosni i Hercegovini kao složenoj državi kao osnovni argument ukazujući da, ako je jedan entitet po svojoj prirodi federacija, onda sastav dva entiteta može biti samo labaviji oblik države koja poprima karakter unije ili konfederacije. Tu je potrebno dati objašnjenje. Federacija Bosne i Hercegovine nastala je u Vašingtonu 18. marta 1994. godine kao sporazum između čelnika bošnjačkog i hrvatskog nacionalnog korpusa i

imala je za cilj prije svega da zaustavi sukobe između Bošnjaka i Hrvata. Na sjednici održanoj 30. marta 1994. godine Ustavotvorna skupština Federacije Bosne i Hercegovine donijela je Odluku o proglašenju Ustava Federacije Bosne i Hercegovine. Prvobitna zamisao Federacije Bosne i Hercegovine je bila da se teritorijalni prostor na kome u većini žive Bošnjaci i Hrvati transformiše na federalnim osnovama, a da se srpskoj strani ostavi otvoren prostor za pristupanje federaciji, mada je i takva federacija samo u nazivu to bila, dok je po svojoj prirodi više predstavljala regionalizaciju kao treće rješenje između unitarne države i federacije, nešto slično što je bilo za Bosnu i Hercegovinu predviđeno možda najboljim mirovnim planom, poznatim pod nazivom Vens-Ovenov plan, koji su Karadžićevi Srbi odbili na sjednici tada samoproglashene Paljanske skupštine 6. maja 1993. godine. Međutim, već formiranjem Kontakt grupe 25. aprila 1994. godine koja je rješenje za Bosnu i Hercegovinu vidjela u transformaciji Bosne i Hercegovine na dva entiteta, što je realizirano potpisivanjem Dejtonskog sporazuma, stavljeni su van pravne snage svi pravni akti koji su u suprotnosti sa ovim sporazumom. Iz pravne prirode Dejtonskog sporazuma očigledno je da Bosna i Hercegovina nije ni unija ni konfederacija. S obzirom da u nazivu nemamo ni federaciju kao određenje za Bosnu i Hercegovinu, već samo za njen veći entitet, zaključak bi mogao biti da naziv „Federacija Bosne i Hercegovine“ ima samo simboličan karakter.

Unatoč tome zbog naziva većeg entiteta za mnoge teoretičare ostaje otvoreno pitanje da li je Bosna i Hercegovina unitarna država ili specifična federacija na dva nivoa. Prvi nivo bi bio na entitetskoj razini, ali samo za veći entitet, dok je manji potpuno unitaran; drugi nivo bio bi federacija na državnoj razini, čime bi teorija federalizma dobila još jedno originalno rješenje.

Drugo gledanje je da se u Bosni i na entitetskoj i na državnoj razini radi o regionalizaciji kao specifičnom državnom uređenju koje predstavlja međuoblik između unitarne i federalne države. Takve države su danas Španija i Italija, a i Bosna i Hercegovina ima u tom pogledu mnogo sličnosti.

S druge strane, interesantno je gledanje prof. dr. Omera Ibrahimagića, koji Bosnu i Hercegovinu vidi kao prostu decentraliziranu

državu.¹⁸ Osnovno polazište ovakvog stava nalazi se upravo u činjenici da entiteti nisu države, jer da se to htjelo, ne bi se u Dejtonu eksplicitno reklo entiteti, nego države. Federacija u tom smislu predstavlja, prema standardnom mišljenju, složenu državu sastavljenu od dvije ili više država članica, što nije slučaj sa Bosnom i Hercegovinom. Kada bi ovakvo gledanje na federaciju bilo jedini kriterij, onda bi stanovište prof. dr. Omera Ibrahimagića bilo potpuno ispravno. Istina, prof. dr. Omer Ibrahimagić u prilog svojoj tezi kao drugi argument navodi da se „institucije Bosne i Hercegovine“ ne označavaju „zajedničkim“ institucijama, već jednostavno „institucijama Bosne i Hercegovine“.¹⁹

U tom smislu prof. dr. Omer Ibrahimagić ističe da „drugi pravni osnov po kojem se Bosna i Hercegovina može smatrati prostom decentraliziranom državom jeste što se ustavni pojam 'institucije Bosne i Hercegovine' ne smije zloupotrebljavati već odomaćenim, a neustavnim nazivom 'zajedničke' institucije BiH. U Ustavu BiH, nema 'zajedničkih institucija BiH', već samo institucije BiH. Šta to znači sa stanovišta definiranja oblika državnog uređenja BiH? To znači da institucije BiH nisu 'zajedničke institucije' entiteta, kako se želi nametnuti, naročito od političkih predstavnika Republike Srpske, već da su to, mimo volje entiteta, originarne institucije Bosne i Hercegovine kao suverene države, kojima pravnu egzistenciju, nadležnosti i funkcije osigurava sam Ustav, a ne politička volja entiteta. Ovakav pristup tumačenju institucija BiH, ne kao izvedenih iz volje entiteta, već kao originarnih, izvornih ustavnih institucija BiH, podržava i sadržaj člana IX.3. ustava BiH koji glasi: 'Funkcioneri imenovani na položaje u institucijama Bosne i Hercegovine, u pravilu, odražavaju sastav naroda Bosne i Hercegovine', dakle, ne naroda u entitetima, niti entitete, već naroda sa područja cijele Bosne i Hercegovine.“²⁰

Ovako dat termin i postavljena situacija ne ukazuje na složen karakter države, već naprotiv izražava da je riječ o njegovom korištenju u državi sa prostim državnim uređenjem.

Ne može se osporiti da entiteti, iako nisu države, u svojoj nadležnosti imaju brojne kompetencije koje pripadaju federalnim

¹⁸ O. Ibrahimagić, isto, 2005, str. 88.

¹⁹ O. Ibrahimagić, isto, 2005, str. 88.

²⁰ Suad Kurtćehajić – Omer Ibrahimagić, *Politički sistem BiH 3*, Sarajevo, 2007.

jedinicama u federalno uređenim državama.

Prema mišljenju prof. dr. Berislava Perića, sljedeći kriteriji karakterišu federaciju: vlast federacije nije izvedena iz vlasti članica, nego je originarna, određena federativnim ustavom.

Jedino je savezna vlast suverena, a vlast posebnih federalnih jedinica to nije, pa prema tome to nisu ni države. One nisu neovisne, već samo raspolazu određenim opsegom autonomije.

Iz ovog bi slijedilo da se savezna vlast prostire izravno na države članice i njene građane, a pravna snaga njenih akata nije uvjetovana priznanjem posebnih federalnih jedinica.

U saveznoj državi ili federaciji obično postoji dvojno državljanstvo: savezno i republičko, ali se iz ovoga ne zaključuje da republike moraju biti i države.

Federacija je, navodi se, ustvari decentralizirana država, jer je federalnim jedinicama u okviru saveznog ustava ostavljena izvjesna samoorganizacija.²¹

Ovo posljednje gledanje pokazuje osnovanost teze prof. dr. Omera Ibrahimagića o Bosni i Hercegovini kao unitarnoj visokodecentraliziranoj državi. Također, potrebno je istaći da je u praksi izuzetno mali jaz i da je često nejasan prelaz koji dijeli federalnu državu od unitarne visokodecentralizirane države. Iz svega navedenog moglo bi se zaključiti da se Bosna i Hercegovina u pogledu državnog uređenja upravo nalazi između federacije i unitarne visokodecentralizirane države.

Također, ono što karakteriše federaciju jeste da postoji mogućnost da države članice izraze nezadovoljstvo svojom egzistencijom u federaciji pravom na samoopredjeljenje, poput prava koje su imale federalne jedinice u jugoslavenskoj federaciji, a koje su izrazile referendumom za nezavisnost. Takvo pravo nije dato entitetima. Entiteti nemaju mogućnost da referendumom niti na bilo koji drugi način izađu iz Bosne i Hercegovine. To nije slučajno i svaki pokušaj poređenja sa

²¹ Berislav Perić, *Država i pravni sustav*, Zagreb, Pravni fakultet u Zagrebu, 1985, str. 144.

bivšom Jugoslavijom nije adekvatna komparacija jer je bivša Jugoslavija nastala voljom naroda da žive zajedno i oni su u nju unijeli svoje teritorije, dok u Bosni i Hercegovini nijedan narod nije unio nikakve teritorije, već je Bosna i Hercegovina iznjedrila današnje narode koji žive na njenom prostoru, a koji su se kroz srednji vijek dominantno označavali Bošnjanima, od dolaska Osmanlija pa skoro do ulaska Austro-Ugarske Bošnjacima, jer je to odgovaralo otomanskoj lingvistici, da bi pred kraj 19. vijeka, usljed agresivne nacionalističke politike Beograda i Zagreba, došlo do srbizacije najprije Bošnjaka pravoslavaca, a potom i hrvatizacije Bošnjaka katolika, dok su se Bošnjaci islamske vjere dugo vremena na njihovu štetu tražili u panislamskom povezivanju. Posljedica je da danas imamo tri konstitutivna i ravnopravna naroda – Bošnjake, Srbe i Hrvate – koji pripadaju Bosni i Hercegovini i koje je Bosna i Hercegovina iznjedrila. To je osnov zbog kojeg nijedan narod u Bosni i Hercegovini nema japiju ni nad jednim dijelom Bosne i Hercegovine te ne može ni prisvojiti za sebe ni izdvojiti niti jedan njen dio.

Bosnu i Hercegovinu nisu konstituisali njeni entiteti, kako politika Dodika nastoji prikazati, već je u Dejtonu izvršena transformacija Bosne i Hercegovine na njene autonomne multietničke entitete. Ovaj argument ide u prilog tezi da je Bosna i Hercegovina bliže unitarnoj državi nego federaciji. Kada bi se primijenio Dejtonski sporazum u cijelosti, a posebno odredbe o dodatnim nadležnostima sadržanim u članu III, st. 5a²² Ustava BiH koje predstavljaju poprilično neiskorišteno polje prenosa ovlaštenja sa entiteta na državu Bosnu i Hercegovinu, teza prof. dr. Omera Ibrahimagića o Bosni i Hercegovini kao unitarnoj visokodecentraliziranoj državi bi bila još upečatljivija.

Ili je možda najbliže istini teza da je riječ o međuobliku koji predstavlja srednje rješenje i koji je u novije vrijeme poznat pod nazivom regionalizacija, a koji karakteriše zemlje poput Italije i Španije.

²² Čl. III, st. 5.: „Dodatne nadležnosti a) Bosna i Hercegovina će preuzeti nadležnosti za takva pitanja o kojima se entiteti slože; koje su u skladu sa Aneksima 5-8. Opšteg okvirnog sporazuma; ili koje su potrebne da se očuva suverenitet, teritorijalni integritet, politička nezavisnost i međunarodni subjektivitet Bosne i Hercegovine, u skladu sa raspodjelom odgovornosti među institucijama Bosne i Hercegovine. Dodatne institucije mogu biti uspostavljene prema potrebi kako bi vršile ove nadležnosti.“

Pitanje oblika državnog uređenja Bosne i Hercegovine će zasigurno biti predmet brojnih istraživanja i naučnih radova u budućnosti, tako da će se vremenom iskristalisati jasnija slika o pravnoj prirodi državnog uređenja Bosne i Hercegovine. Ovaj rad ima za cilj dati doprinos spomenutom istraživanju i, s obzirom na specifičnost problema i kompleksna rješenja, ne pretenduje dati konačne odgovore.

Literatura

1. Kasim I. Begić, *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma*, Sarajevo, Bosanska knjiga, 1997.
2. Omer Ibrahimagić, *Državno uređenje Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 2005.
3. Mirjana Kasapović, *Podijeljeno društvo i nestabilna država*, Politička kultura, Zagreb 2005.
4. Suad Kurtćehajić – Omer Ibrahimagić, *Politički sistem BiH 3*, Sarajevo, 2007.
5. Radomir Lukić – Budimir Košutić, *Uvod u pravo*, Beograd, Naučna knjiga, 1979.
6. Fuad Muhić, *Teorija države i prava*, Sarajevo, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu, 1997.
7. Berislav Perić, *Država i pravni sustav*, Zagreb, Pravni fakultet u Zagrebu, 1985.
8. Nurko Pobrić, *Ustavno pravo*, Mostar, Slovo, 2000.
9. Edin Šarčević, *Ustav i politika*, Sarajevo, Kult B i Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 1997.
10. Nikola Visković, *Država i pravo*, Sarajevo, Univerzitetska knjiga, 1996.

POPIS STANOVNIŠTVA: POLITIKA UMJESTO PRAVA?!

THE CENSUS – POLITICS INSTEAD OF LAW?!

Sažetak

Budući popis stanovništva je prioritetno pravno i ekonomsko pitanje, mada je nesporno i političko. Međutim, ono je u Bosni i Hercegovini postalo prioritetno i jedino političko pitanje. Stoga je neophodno pojasniti neke osnovne pravne pojmove. Preciznom i jasnom terminologijom lakše ćemo doći do precizne i tačne statističke slike, koja je i cilj popisa. Ovaj mali abecedarij o naciji, narodu kao ethnosu i narodu kao demosu, (nacionalnoj) državi, građaninu, građanskom društvu i građanskoj državi te suverenitetu isprovociran je mnogobrojnim raspravama u printanim ali još više u elektronskim medijima o slijedećem popisu stanovništva u Bosni i Hercegovini. Čudno je da o gore spomenutim pojmovima u vezi sa predstojećim popisom stanovništva neki učesnici nemaju ponekad ni osnovna saznanja. A dovoljno je samo pogledati najosnovniji udžbenik iz uvoda u pravo, neki pravni ili sociološki leksikon (o enciklopediji da i ne govorimo), i samo će se kazati. Nije li popisni obrazac, sa formulacijom pitanja 24, 25 i 26, glogov kolac u mrtvački sanduk buduće građanske i demokratske Bosne i Hercegovine?

Ključne riječi: *nacija, narod, država, etnija, građanin*

Summary

The forthcoming census is the legal and economic high-priority issue, although being indisputably of political nature. However, in Bosnia and Herzegovina it has become a priority, or if you will, the only political issue!/? Therefore, clarification of some basic legal concepts is necessary. By utilizing accurate and clear terminology, with less difficulty we will obtain the accurate and clear statistical picture, which is the goal of the census. This little elementary reader of the nation, people as the ethnos and people as the demos, (national) state, citizens, civil society and civil government and sovereignty, has been provoked by many discussions in print, even more in the electronic media, regarding the next census in Bosnia and Herzegovina. It is strange that sometimes certain participants do not have even basic knowledge about the

aforementioned concepts in relation to the upcoming census. It only takes to cast a look upon the most basic textbook on Introduction to the Law, some legal or sociological lexicon (not to mention encyclopedia), and one will get the clear picture. Is not the census form, with its formulation of questions no. 24, 25 and 26, a nail in the future civil and democratic Bosnia and Herzegovina's coffin?

Keywords: nation, people, state, ethnicity, citizen

Da bismo razumjeli i mogli popuniti popisni obrazac, posebno onaj dio koji se odnosi na formulaciju pitanja 24, 25 i 26, neophodno je pozabaviti se terminima kao što su nacija i nacionalna država, narod (*etniija*) i suverenitet, a shodno postmodernističkim teorijama društva i države, i građanskim (civilnim) društvom i građanskom državom.

Sa ovim terminima vrlo usko su povezane i najnovije teorije o individualnim (ljudskim) pravima, koje imaju primat nad pravima kolektiviteta, jer samo društva koja štite individualna prava mogu osigurati i kolektivna.

Teorijsko definiranje nacije

Nacija je izraz kojim se označava niz pojava, uglavnom, teritorijalnog i političkog karaktera, koji ima mnogobrojne definicije, tako da je teško definirati samu naciju, jer svaka definicija nacije nosi višeznačnu vrijednost upravo na svoju historijsku pojavnost i može se empirijski opovrgnuti. Teorijsko određenje pojma nacije i ono što je nacija sama po sebi nikada se ne podudaraju, jer nacionalni fenomen kroz povijest sadržinski u sebi nosi promjenljivi identitet koji je rezultat same te povijesti.

U klasičnom poimanju, nacija predstavlja stabilnu i posebnu zajednicu koja sebe konstituira kao politički suverenu zajednicu, izraslu iz slobode građanskog društva čiji temelj predstavlja sloboda građanina – pojedinca, koji na osnovama te slobode gradi svoju posebnu nacionalnu pripadnost odnosno političku suverenost. Najjednostavnije kazavši, naciju čine svi oni koji imaju politička prava u jednoj državi, odnosno naciju čini skup državljana moderne, pravne i demokratske države.

Uz pojam nacije, koji se često definira kao sociološko-politički pojam, nužno je vezan i pojam naroda, koji se definira kao etnološko-

sociološki pojam. Poistovjećivanje ova dva pojma, ili njihovo različito razumijevanje, ima različite političke i društvene konsekvence, jer razlika između naroda i nacije nije samo pojmovno-kategorijalna, nego i historijska, sociološka i politička. Formiranje nacije u odnosu na narod nužno objašnjava njihovu temeljnu povezanost koja upućuje na shvatanje da je nacija zajednica historijskog razvitka, a narod zajednica historijskog trajanja. Nacija nije nacija prema definiciji, nego sama po sebi, a svaki narod, u suštini, definira sam sebe. Stoga „se čovjek ne može opredijeliti za ono što jest, jer jest, ali zato se može opredjeljivati za ono što nije, i to iz razloga što bi to želio (...) ili možda zato što to drugi od njega traže.“¹

Dakle, nacija je specifična društveno-ekonomska, kulturna i politička zajednica koja se javlja na prelazu iz feudalizma u kapitalizam odnosno u XIX stoljeću koje se smatra vremenom konstituiranja i ujedinjavanja nacija i formiranja samostalnih nacionalnih država u tadašnjoj Evropi. U historijskom smislu, nacija je omogućila jedan viši stepen kolektivne identifikacije, ali i intenzivniji i brži materijalni i kulturni napredak čovječanstva.

Pored društveno-ekonomskih i političkih, vrlo važni faktori u konstituiranju i realizaciji „ideje nacije“ bili su etnička srodnost, zajednička kultura i jezik. Ovaj tip nacije se u literaturi naziva organska (*herderovska*) ili nacija kulture i porijekla, za razliku od nacije koju čini skup jednakih i ravnopravnih pojedinaca ili državna nacija.

Mnogobrojne teorije o nastanku nacije naglašavaju i daju prednost jednom ili nekom od pobrojanih faktora nastanka nacije i tako su nastale razne škole o konstituiranju nacija u modernom društvu (subjektivističko-psihološka, empirijsko-pozitivistička, objektivno-idealistička itd.).

Tretirajući Bosnu i Hercegovinu u kontekstu evropskih integracija, čiji je jedan od uvjeta i popis stanovništva buduće članice Evropske unije, naciju u ovom tekstu, uglavnom, tretiramo kao političku kategoriju i u tom smislu ona se danas u modernom demokratskom društvu shvata isključivo kao ukupnost građana jedne države te, konsekventno tome, nacionalnost izjednačava sa državljanstvom, jer je nacija „skup ujedinjenih individua koje stoje pod zajedničkim zakonom a koje zastupa

¹ R. Muminović, *Povijesnost i nacionalitet*, 1969, str. 61.

ista zakonodavna skupština.“² Nacija je, dakle, „državni narod“, narod koji se konstituirao u državu, on je skup državljana, nacija i državljanstvo su sinonimi.³ Nacija može obuhvatati više *ethnosa* (kulturno-bioloških naroda).

Nacionalna država

Nacionalna država je specifični historijski oblik političke organizacije koja nastaje različitim povezivanjem i ujedinjavanjem nacije i države i koja se javlja nakon raspada feudalizma kao legitimna forma političkog organiziranja unutar kojeg se obezbjeđuju opći i zajednički uvjeti i okviri daljnjeg društvenog razvitka. Naravno, iz samog imena zaključuje se da nacionalna država, u svojoj početnoj fazi, štiti i podstiče razvoj nacionalne zajednice koja se još uvijek nije bila dovoljno ekonomski, socijalno, politički i kulturno uobličila i konstituirala.

Posredstvom nacionalne države stvara se i prinudno nameće pravni poredak i druge općevažne norme ekonomske i društvene komunikacije, kada ona igra veoma progresivnu ulogu u razvitku tadašnjeg društva. Nacionalna emancipacija poistovjećuje sa političkom, te novoformirane nacije, nastale pod različitim historijskim okolnostima, traže vlastite samostalne nacionalne države. Ovako složen i neravnomjeran proces formiranja nacija u raznim dijelovima svijeta doveo je do velikih razlika i osobnosti u vremenu nastanka i samoj prirodi, sadržini i karakteru pojedinih nacionalnih država. Stoga ne postoje općevažni modeli i poimanja o nastanku nacionalne države, ali je ona ostala osnovni okvir u kojem žive moderni narodi.

Nacije i države imaju zajedničke teritorije, ali njihove granice nisu nužno istovjetne. Termin *nacija/država* ima smisla samo ako se teritorija jedne nacije podudara sa teritorijom jedne države. Državne granice, bar u Evropi, više dijele nacije, nego što ih obuhvataju, tako da su neke nacije podijeljene u više država (Nijemci su većina u Njemačkoj, Austriji, Švicarskoj i Lihtenštajnu; Albanci u Albaniji i u novije doba, od 2007. i međunarodnog priznanja, i na Kosovu), a u nekim državama te iste nacije čine značajne manjine (Francuska, Češka i Poljska u slučaju Nijemaca, a

² Lj. Tadić, *Nauka o politici*, 1988, str. 202.

³ E. Šarčević, *Dejtonski ustav: Karakteristike i karakteristični problemi*, 2009, str. 34.

Turska, Makedonija, Grčka, Crna Gora i Srbija u slučaju Albanaca). Takav slučaj je manje-više sa mnogim evropskim narodima.

S druge strane, postoje nacije koje „nemaju vlastitu državu, nego žive kao manjine u okviru jedne države (kao što je slučaj sa Bretoncima) ili više država (kao što je slučaj sa Baskima i Kurdima).“⁴

Na kraju, treba spomenuti i višenacionalne države, kojih je u savremenom dobu sve više, koje nisu uvijek rezultat političkih, nego veoma često i kulturnih uticaja.

Kada govorimo o nacionalnoj državi na Balkanu odnosno o jugoistočnom evropskom kulturnom krugu, gdje se nacija i nacionalna država oslanja na stav Gottfrieda Herdera, prema čijem shvatanju je „nacija socijalna činjenica određena zajednicom jezika, porijekla i kulture“,⁵ narod je izjednačen sa nacijom i oboje predstavljaju zajednicu porijekla. Takvim „ideologiziranjem nacionalne svijesti i njeno vezivanje za projekt nacionalne države jedva da je spojiva sa modernom idejom države koja je obavezna garantirati ljudska prava. Pojedinaac, apstraktni čovjek je u takvoj slici svijeta uvijek utopljen u 'narod' kao nacionalno-genetsko jedinstvo, narod koji se onda predstavlja kao jedini i istinski subjekt historije i čuvar državnosti (...) U ekstremnoj formi ovaj koncept je razvijan pod okriljem njemačkog nacionalsocijalizma. On je pojedinca kao društvenog subjekta potpuno potisnuo pred *narodom* kao najvećom vrijednošću. Ideologija prožimanja naroda, pokreta i države, koja je bila omiljena tema pravnika Trećeg rajha, povezana sa rasističkom teorijom germanske rase nije zapravo ništa drugo do etničko-državni koncept doveden do svog logičkog kraja.“⁶

Sve ovo pokazuje da je ideologija nacionalne države, koja se smatra potrošenom, inkompatibilna sa idejom pravne (formalna zakonitost i osiguranje pravne jednakosti građana) i građanske države koja je nosilac moderne državnosti. „Pravna država je svaki put samo građanska pravna država“,⁷ jer moderna, pravna i demokratska država

⁴ I. Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji – porijeklo, povijest, politika*, 1988, str. 14.

⁵ E. Šarčević, *Ustav i politika – kritika etničkih ustava i postrepublikkog ustavotvorstva u Bosni i Hercegovini*, 1997, str. 96.

⁶ E. Šarčević, isto, str. 76. i 77.

⁷ E. Šarčević, *Dejtonski ustav: Karakteristike i karakteristični problemi*, 2009, str. 23.

mora tolerirati i uvažavati različite kulturne i socijalne interese odnosno njegovati kulturni, socijalni i svaki drugi pluralizam svojih građana.

Dakle, moderna nacionalna država je ona država u kojoj postoje demokratske političke institucije, princip vladavine prava, jednakost državljana itd.

U pravnoj državi sva prava važe jednako za sve njene državljane („državni narod“) pod istim uvjetima (vladavina prava). To znači jednakost svih građana pred zakonom i sudovima jer zakon ne priznaje nikakvo djelovanje arbitrarne vlasti. Građanin može biti kažnjen samo zbog kršenja zakona.

Narod/ethnos i narod/demos

Narod je izraz koji ima više značenja. Pored zajedničkih etničkih osobina, osnovna karakteristika naroda je i postignuti stepen svijesti o pripadanju zajedničkom jeziku, običajima, tradiciji i teritoriji. U političkom smislu, termin narod nosi višesmislena značenja:

1. „narod ustavnog prava, sastavnica nacije, to jest izraz podnacionalnih političkih zajednica“;
2. narod međunarodnog prava, „neka vrsta riječi-kameleona čiji se smisao mijenja u funkciji okruženja“;
3. narod-*ethnos*, skup pojedinaca kojima je zajednički određen broj civilizacijskih značajki: jezik, kultura, povijest...;
4. narod-*demos*, cjelina jednakopravnih građana;
5. narod-stanovništvo, ljudski sadržaj države.⁸

Može se zapaziti da se terminom *narod* u naš jezik prenosi iz grčkog jezika i termin *demos* i termin *ethnos*. Ova višeznačnost terminu *narod* oduzima njegovu terminološku preciznost i o tome se mora striktno voditi računa, u kom smislu se upotrebljava ovaj termin. Još kod starih Grka terminom *demos* je označavan skup političkih subjekata. Razlikovanje pojma *narod kao ethnos* i *narod kao demos* veoma je značajno za našu raspravu.

Za naše južnoslavenske prilike (posebno političke) potrebno je još jednom naglasiti da „zapadni, državnopravni pogled jasno razlikuje pojam

⁸ T. Haverić, *Ethnos i demokratija – slučaj Bosne i Hercegovine*, 2006, str. 231.

nacije od pojma naroda. Uz oslonac na anglosaksonsku i francusku tradiciju oba su pojma definirana u korelaciji sa državom i fungiraju kao pojmovni parovi: 'državna nacija' versus 'nacija porijekla', odnosno 'državni narod' versus 'biološki narod' (...) Ukratko: kolektivni identiteti počivaju na kulturno-jezičkim obilježjima i podstiču konfesionalno-historijske interpretacije; država ne obuhvata nužno jednu naciju-narod, nego nastaje kao historijski produkt koji samo spletom sretnih okolnosti vodi podudaranju nacije-naroda i njenih državljana.“⁹ Preneseno na naše bosanskohercegovačke političke prilike, stvari su veoma jednostavne, kako to kaže akademik Božidar Matić, predsjednik Akademije nauka i umjetnosti BiH: „Dakle, Srbi, Hrvati, Bošnjaci su ovdje etničke grupe, a nacija je bosanskohercegovačka. Znam da ovo u našem političkom žargonu zvuči jako bogohulno, ali ako se prevede na bilo koji svjetski jezik, postaje stoprocentno jasno. *Značenja su sadržajna onda kada su prevodiva.*“ (kurzivom markirao, E. D.)¹⁰

Stvari postaju još jasnije ako imamo u vidu da je osnovno, elementarno pravo svakog pojedinca u demokratskom društvu da se samoimenuje u etničkom smislu.

Ravnopravnost tri autohtona bosanskohercegovačka naroda – bošnjačkog, hrvatskog i srpskog – „nije u suprotnosti sa idejom slobodnog građanina kao nosioca suverene vlasti u savremenoj državi. Naprotiv, Bosna i Hercegovina je na ravni civilizacijskih dostignuća, sa stanovišta političke filozofije, određena dvostruko. Istovremeno, je i *država svojih slobodnih građana* (kurzivom markirao E. D.) i država ravnopravnih naroda koji u njoj žive.“¹¹

Suverenitet

Suverenitet označava obilježje nekog subjekta da je vrhovni u svom domenu, što znači da je subjekt sa datim kvalitetom nezavisan od drugih subjekata, dok su oni u odnosu na njega niži i, prema tome, zavisni. Suverena moć je jedna, nedjeljiva i apsolutna, i ona je moderna odrednica naroda.

⁹ E. Šarčević, *Dejtonski ustav: Karakteristike i karakteristični problemi*, 2009, str. 31.

¹⁰ *Feral tribune*, broj 818, Split, 19. 05. 2001.

¹¹ M. Pejanović, *Politički razvitak Bosne i Hercegovine u postdejtonskom periodu*, 2005, str. 248.

Najznačajnija upotreba ovog višeznačnog pojma vezuje se u prvom redu za državnu vlast, pošto se u suverenosti prelamaju osnovni problemi države i društva. Poimanje državnog suvereniteta je „u osnovi antiimperijalističko“.¹²

Kada govorimo o suverenosti, često se sukobljava suverenitet naroda i suverena država. Moderne pravne teorije smatraju da samo liberalna demokratska država može napraviti „kompromis“ sa narodnom suverenošću, kada se sukobe dva prava – pravo države da štiti svoju suverenost i pravo naroda na samoodređenje, i to u svakom konkretnom slučaju ponaosob.

Narodni suverenitet, koji je neotuđivo, nedjeljivo, nezastarivo i neprenosivo svojstvo naroda, predstavlja ostvarenje opće narodne volje koja se izražava u zakonima. U savremenim teorijama o suverenosti govori se o vanjskoj i unutrašnjoj. Prva podrazumijeva isključive ovlasti države da nesmetano vrši vlast na vlastitoj teritoriji, nad vlastitim stanovništvom (političkim narodom, *demosom*). Druga podrazumijeva ovlasti državljana, suverenost naroda (opet političkog naroda, *demos*) kao birača nad predstavničkim tijelom i, posredno, nad drugim organima države. Ova suverenost naroda ispoljava se „u demokratski uspostavljenom zakonodavstvu koje svim građanima jamči jednake slobode“.¹³

U procesu globalizacije nacije i nacionalne države gube svoj tradicionalni sadržaj suvereniteta, bilo da prenose dio vlastitog suvereniteta na međunarodne organizacije ili regionalizacijom u Evropskoj uniji; regije preuzimaju neke ingerencije nacionalnih, suverenih država. Isti je slučaj i sa ekonomskim suverenitetom i ekonomskom moći klasičnih nacionalnih država. Na taj način se vrši internacionalizacija i kosmopolitizacija prava i kapitala.

Građansko društvo

Građansko društvo je ono političko društvo u kojem je građanin nosilac prava i dužnosti, odnosno „biti građanin, znači biti državljanin neke države na cijeloj njenoj teritoriji – bezuslovno, i u pogledu nekog

¹² F. Neumann, *Demokratska i autoritarna država*, 1992, str. 110.

¹³ J. Habermas, *Ogled o ustavu Evrope*, 2011, str. 107.

svog ličnog svojstva i u pogledu moguće teritorijalne ograničenosti (...). Pojedinaac je apstraktni građanin, a preciznija analiza sadržaja pojma 'apstraktni' upravo ukazuje na odsustvo dva navedena ograničenja.¹⁴

Građansko stanje nije prirodno stanje, nego društveno, koje implicira pripadnost pojedinca određenoj društvenoj zajednici u kojoj se on ispoljava kao slobodna ličnost. Samo građanin kao slobodna ličnost, kao pojedinac, izražava svoju volju koja je legitimni temelj svake moderne demokratske države. Jedan od uvjeta koji su neophodni da bi svaki pojedinac bio slobodan i ravnopravan građanin svoje države jeste neutralnost države kako bi postala svakom građaninu „na podjednak način vlastita država“.¹⁵ Neutralnost države podrazumijeva da se država ne miješa u ono što je lično i tiče se ličnih ciljeva građanina, a koje se razlikuje od javnog dobra (*res publicae*) koje se odnosi na interese političke zajednice i na aktivnosti države.

Sloboda pojedinca ne sastoji se samo od uživanja određenih prava već i od „su-dioništva u vladanju“.¹⁶ Mnogi moderni teoretičari građanskog društva smatraju da je ono sinonim za političko društvo, koje u novije vrijeme dobija jedan novi smisao.

Građanska država

Građanska država je moderna država u kojoj svi građani/pojedinci imaju jednaka prava, neovisno od svog etničkog porijekla, kulturne pripadnosti, jezika, rase, boje kože itd. Njoj pripada „svaki čovjek u državi“ i svaki čovjek u državi je građanin, svako ima pravo kao pojedinac, mada može pripadati raznim kolektivitetima. Građanska država podrazumijeva i građansku jednakost pred zakonom, tj. „jednako pravo koje imaju svi članovi građanskog društva na zakonsku zaštitu i zaštitu državne vlasti koja pravedno primjenjuje zakon.“¹⁷

Recepcija savremenog političkog mišljenja o građanskoj državi može potvrditi i veoma veliki značaj i ulogu nacije (u etničkom smislu,

¹⁴ I. Festić, *Rat, mir i pravo u Bosni i Hercegovini*, 2004, str. 108.

¹⁵ J. Kiš, *Neutralnost države*, 1996, str. 20.

¹⁶ H. Arendt, *O revoluciji: Odbrana javne slobode*, 1991, str. 323.

¹⁷ M. Riedel, *Društvo, građansko*, u: *Građansko društvo i država - Povijest razlike i nove rasprave*, 1991, str. 98.

nacije kao *ethnos*), koja se smatra fundamentalnim, sudbinskim određenjem identiteta pojedinca, koji se zatim idealizira i glorificira, čime mu se pripisuju nevjerovatne osobine i potencijali. Istinskim promišljanjem pojma „nacije“ učinio bi se kraj da se zastarjelim predodžbama i teorijama o „nacionalnom identitetu“ pripiše teorijska i praktična relevantnost u smislu modernih građanskih poredaka.

Također, treba kazati da građansku državu čini zbir svih pojedinaca, politički narod, nacija (*demos*) i tako shvaćenoj naciji pripada suverenitet. Taj suverenitet koji imaju nacije kao *demos* (politički narod, državljani) posjeduju sve moderne države – i on je (u principu) zaštićen aktima i praksom Ujedinjenih nacija (UN) – čiji su član. S druge strane, ako govorimo o naciji kao *ethnosu*, on kao takav, u modernoj građanskoj državi i međunarodnom poretku, ne može imati suverenitet, osim ako taj *ethnos* u cjelini čini modernu državu, što je nezamislivo, jer ne postoje „etničke čiste“ (kakav ružan izraz!) države, čak i poslije učinjenog genocida!

Bez demosa – političkog naroda – država ne može funkcionirati, nema mogućnosti da normalno vrši svoju vlast, jer nema „vertikalnu, svoju kičmu, tj. volju pojedinca sa otuđivim (prenosivim, promjenljivim) identitetom – a to je građanin.“¹⁸

Evropska unija je pokazatelj da se u modernom svijetu uveliko napuštaju klasične teorije o nacionalnoj državi i suverenitetu i pribjegava građanskoj državi i ljudskim pravima, koja nam omogućavaju da smo „u svijetu kao kod kuće“. Sistem ljudskih prava priznaje jednaku vrijednost svim pojedincima i društvenim grupama, humanizira svijet, posebno u relacijama čovjek – čovjek, pojedinac – država, društvene grupe – država i država – međunarodna zajednica, stoga su univerzalna.

„Imajući u vidu nove tendencije koje uspostavljaju odnos pojedinac – međunarodna zajednica, zaokružuje se slika svijeta kao kuće. Pronađen je okvir unutar kojeg mogu paralelno egzistirati sve različitosti (ekonomske, političke, kulturne, socijalne, etničke, religijske), a ideologija ljudskih prava ima funkciju međusobnog usklađivanja razlika po mjeri pojedinca i prava koja mu pripadaju.“¹⁹ Time su ljudska prava

¹⁸ I. Festić, *Rat, mir i pravo u Bosni i Hercegovini*, 2004, str. 108.

¹⁹ J. Bakšić-Muftić, *Sistem ljudskih prava*, 2002, str. 11.

shvaćena kao pravo narodā da u svojoj različitosti budu priznati i pravo pojedincima da, na temelju ljudskih prava, budu jednaki sa drugima i tako se prepoznaju kao građani svijeta.

Bitni kvaliteti univerzalnih ljudskih prava su da državljani, bez obzira na različitosti, moraju jedni druge priznati kao legitimne i ravnopravne pripadnike zajednice, u ovom slučaju građanske države. Individualna autonomija ne može legitimno biti osporena. „Ovi kvaliteti ne mogu biti ostvareni dok se ne odbace koncept i aranžmani nacionalne države (...). Verujem kako je trivijalno tačna tvrdnja da je pluralno društvo, definisano i organizovano u nacionalnu državu, izloženo mnogim pretnjama, koje proizlaze kako iz njegovog deficita motivacijskih kapaciteta tako i iz njegove nesposobnosti da se suoči sa problemom političkog legitimiteta. Govoreći o motivacijskom problemu, nacionalna država neće na jednak način biti uvažavana od strane svih svojih građana. Ta država neće na jednak način biti dom za one koji prihvataju *titulus* države kao svoj sopstveni (pripadnici većinske nacije), i za one kojima je ovaj *titulus* stran. Drugo, nacionalna država nije u stanju da odgovori na problem normativnog legitimiteta, zato što nije sposobna da demonstrira jednako poštovanje za sve svoje podanike. Verna svom utemeljenju, nacionalna država nužno povlači razliku između podanika koji pripadaju većinskoj naciji i pripadnika nacionalnih manjina.“²⁰

Bosna i Hercegovina, konstituirana kao demokratska država njenih građana, može ustavno-pravnim rješenjima osigurati politički subjektivitet bosanskohercegovačkog naroda kao političkog naroda, na jednoj, i punu slobodu njegovih etničkih identiteta, na drugoj strani. „To znači da se nacionalna prava i slobode ne ostvaruju preko nasiljem stvorenih teritorija nego preko eksteritorijalnog sistema ljudskih individualnih i kolektivnih prava (...). Jednostavno rečeno, preko prava, a ne preko etničkih teritorija, osiguravaju se i nacionalne slobode.“²¹

Dakle, građanska i demokratska država Bosna i Hercegovina je nužnost i potreba svih njenih građana, a do nje ćemo doći, između ostalog, i preciznom i tačnom statističkom slikom Bosne i Hercegovine.

²⁰ N. Dimitrijević, *Ustavna demokratija shvaćena kontekstualno*, 2007, str. 156.

²¹ E. Zgodić, *Politike poricanja: O metapolitici i bosanskoj alterpolitici*, 2005, str. 265.

Literatura

1. Hana Arent, *O revoluciji: Odbrana javne slobode*, Beograd, „Filip Višnjić“, 1991.
2. Jasna Bakšić-Muftić, *Sistem ljudskih prava*, Sarajevo, Magistrat, 2002.
3. Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji – porijeklo, povijest, politika*, Zagreb, Durieux, 1988.
4. Nenad Dimitrijević, *Ustavna demokratija shvaćena kontekstualno*, Beograd, Fabrika knjiga, 2007.
5. *Feral tribune*, broj 818, Split, 19. 05. 2001.
6. Ibrahim Festić, *Rat, mir i pravo u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2004.
7. Jurgen Habermas, *Ogled o ustavu Evrope*, Sarajevo, Centar za javno pravo, 2011.
8. Tarik Haverić, *Ethnos i demokratija – slučaj Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, RABIC i Eclid, 2006.
9. Janoš Kiš, *Neutralnost države*, Sremski Karlovci – Novi Sad, Izdavačka knjižarnica Z. Stojanovića, 1996.
10. Rasim Muminović, *Povijesnost i nacionalitet*, XVIII, Život, Sarajevo, 1969.
11. Franz Neumann, *Demokratska i autoritarna država: Studije o političkoj i pravnoj teoriji*, Zagreb, Naprijed, 1992.
12. Mirko Pejanović, *Politički razvitak Bosne i Hercegovine u postdejtonskom periodu*, Sarajevo, Šahinpašić, 2005.
13. Manfred Riedel, *Društvo, građansko*, u: Građansko društvo i država: Povijest razlike i nove rasprave, Zagreb, Naprijed, 1991.
14. Edin Šarčević, *Dejtonski ustav: Karakteristike i karakteristični problemi*, Sarajevo, Konrad Adenauer Stiftung, 2009.
15. Edin Šarčević, *Ustav i politika – Kritika etničkih ustava i postrepubličkog ustavotvorstva u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, Kult B i Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 1997.
16. Ljubomir Tadić, *Nauka o politici*, Beograd, Rad, 1988.
17. Esad Zgodić, *Politike poricanja: O metapolitici i bosanskoj alterpolitici*, Sarajevo, DES, 2005.

**RAZVOJ STUDIJA SOCIOLOGIJE NA FAKULTETU
POLITIČKIH NAUKA U SARAJEVU**

**DEVELOPMENT OF THE SOCIOLOGY STUDY AT THE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCES IN SARAJEVO**

Sažetak

Ovaj tekst predstavlja analizu razvoja studija sociologije na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu od 1964. godine, kada je nastao, do danas. Elaboracija ovako postavljenog istraživačkog zadatka podrazumijeva i naznaku geneze sociološke misli na našim prostorima u drugoj polovini XX stoljeća, koja u značajnoj mjeri uslovljava konstituiranje, a onda i nastavno-naučno i profesionalno profiliranje studija sociologije. Evoluciju koncepta studija sociologije pratili smo preko nastavnih planova i programa te naučnoistraživačkih projekata ovog, do devedesetih godina minulog stoljeća, jedinog jednopredmetnog studija sociologije u Bosni i Hercegovini, što svjedoči o matičnosti ovog studija na našem fakultetu. Efekti obrazovanja sociologa analizirani su prezentacijom statističkih podataka o broju upisanih i diplomiranih studenata kao i magistranata i doktoranata.

Ključne riječi: sociologija, studij, nauka, obrazovanje, istraživanje

Summary

This text presents an analysis of the Sociology Study's development at the Faculty of Political Sciences from 1964 - the year of its founding to the present moment. The elaboration of research task guided like this one even includes an indication of the sociological thought's genesis in our region in the second half of the twentieth century which, to a large extent, conditions the constitution, and then teaching and scientific and professional profiling studies of sociology. We have followed the concept of studying sociology's evolution across the curriculum, and scientific research projects of this, to 1990s, the only pure sociology program in Bosnia and Herzegovina, which is evidence of this study's domicile quality at our University. Effects of educating sociologists have been analyzed through the presentation of statistical data on the number of enrolled students and graduates, as well as postgraduate and PhD students.

Keywords: *sociology, study, science, education, research.*

Analitički pristup nastanku i razvoju studija sociologije na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu nije moguć bez šireg uvida u institucionaliziranje i praćenje geneze sociološke misli na našim prostorima u drugoj polovini XX stoljeća i prvom desetljeću trećeg milenija. Naime, u ovom kontekstu značajno bi bilo imati u vidu pretpostavke koje bitno determiniraju konstituiranje, profesionalno i nastavno-naučno profiliranje studija sociologije. Prije svega mislimo na razvoj bosanskohercegovačkog društva kako unutar jugoslavenskog društva tako i njegove posebnosti kao multilateralnog specifikuma, a onda i na evolutivni put sociološke misli na ovim prostorima, na probleme njenog kontinuiteta pa i ideološke obojenosti koja značajno intervenira u njeno naučno utemeljenje i dignitet. Ovdje je zapravo riječ o procjeni koliko je insistiranje na prednostima marksističke u odnosu na građansku sociologiju, u jednom relativno dugom periodu, bilo apologetski odnos prema aktuelnom društveno-političkom sistemu legitimirajući socijalističku pravovjernost, ili je mjeru njene naučne objektivnosti moguće verificirati isključivo kritičkim usmjerenjem prema društvenom realitetu.

Uz naznaku ovog problema verifikacije naučne validnosti sociološke misli u proteklom vremenu, pa i u odnosu prema tome, važno je imati u vidu, pa i komparativno analizirati, današnje stanje sociološke nauke u bosanskohercegovačkom društvu koje karakterizira visok stupanj dezintegriranosti. Adornovsku dilemu o smislu sociologije nakon bosanske apokalipse K. Daubt provocira upitom da li sociologija kao značajna nauka o društvu može očuvati svoj legitimitet ukoliko temeljito ne problematizira procese koji su doveli do ratova na ovim prostorima, a onda i tegobnih tranzicijskih preobražaja. Riječ je o neophodnosti skiciranja socijalnog ambijenta koji je omogućio, a u značajnoj mjeri povremeno i ograničavao, povoljne uslove za razvoj sociologije kao posebne naučne discipline, a onda i njenu institucionalizaciju u obliku posebnog studija – odsjeka, koji će se baviti nastavno-pedagoškim ali i naučnoistraživačkim radom u ovoj oblasti.

Konstituiranje sociologije kao posebne društvene nauke Kont povezuje sa društvenom krizom kao i neophodnošću racionalno-naučnog reagiranja na društvene probleme, njihovo razumijevanje i eksplikaciju, a

onda i sa opštim razvojem nauke. Dakle, temeljna pretpostavka je da je sociologija rezultat krize, da je kriza njeno rodno mjesto. Slijedeće što je važno istaći je to da se sociologija razvija iz univerzalističkog tipa obrazovanja, a ne na uobičajen način – prvo kao vještina, da bi tek naučnim razvojem dobila i svoju teorijsku osnovu. Drugo je pitanje koliko ona ostaje isključivo akademska disciplina, a u kojoj mjeri razvija i svoju jasno prepoznatljivu ekspertizu, budući da moderno industrijsko i postindustrijsko društvo sve više afirmiraju praktičnu primjenu nauke na svim nivoima, kao i u različitim sferama, što svjedoči o operacionalizaciji naučnih disciplina koja uslovljava njihovo preobražavanje u profesije. Ova napomena za našu analizu ima značaj stoga što profesije uglavnom imaju poseban položaj i relaciju spram elite ili vladajuće klase, a što se u značajnoj mjeri odnosi i na sociologiju. Naime, budući da sve profesije pokušavaju uspostaviti monopol u oblasti svoga djelovanja i to najčešće njegovim zakonskim sankcioniranjem, a za što je neophodno priznanje tog prava profesiji od nosilaca društvene moći, razvijenost neke profesije i njen status uglavnom zavise od spremnosti elite da je prizna te time ozakoni potrebu za ekspertizom te vrste. U ovom kontekstu je sociologija, kao opšta nauka o društvu, značajno određena, pa i uslovljena, odnosom sa nosiocima vladajuće ideologije i političke moći u konkretnom realitetu. Zbog toga je moguće konstatirati da nastanak i institucionalizacija sociologije kao posebne naučne discipline, pa i nastavnog predmeta, katedre, modula i odsjeka na fakultetima, ima uzročno-posljedičnu vezu sa političkim i ukupnim društveno-istorijskim realitetom.

Na jugoslavenskim prostorima u univerzitetnoj nastavi sociologija se prvi put pojavljuje na Pravnom fakultetu u Zagrebu 1906. godine. U razdoblju između dva svjetska rata ona status akademske discipline stiče i u okviru drugih tadašnjih pravnih fakulteta. Tek početkom šezdesetih godina XX stoljeća sociologija će svoje mjesto naći na filozofskim fakultetima. Razloge za ovu situaciju Josip Županov traži na mikroplanu odnosa srodnih društvenih nauka na filozofskim fakultetima. Naime, povijest i etnologija bile su snažne akademske discipline, ali među njihovim nosiocima nije postojao interes za sociologiju, koja se pod uticajem njemačke tradicije smatrala isključivo pozitivnom znanost, koja se razlikovala od „duhovnih“ znanosti. Kada je u pitanju makroplan, interes za sociologiju pokazuju one institucije u kojima dominantan uticaj ima vladajuća struktura. Budući da su pravni fakulteti tradicionalno pod snažnim uticajem vladajućeg državnog i društvenog sistema, oni pod svojim okriljem instaliraju sociologiju

očekujući od nje konstruktivan „teorijski“ doprinos opravdanju i odbrani građanskog društva i suprotstavljanje revolucionarnim pokretima, a uz to i argumentaciju za proglašavanje revolucionarnih ideologija „nenaučnim teorijama“. Iz ovoga je moguće zaključiti da je pojava sociologije na jugoslavenskim prostorima u korelaciji sa krizom građanskog društva i potrebom naučne eksplikacije novih pokreta koji dovode u pitanje to društvo, kao i da je njen zadatak da bude u funkciji vladajuće klase, bez čijeg odobrenja i podrške ne bi imala uslove da obezbijedi vlastiti legitimitet.

Uporedo sa ovim institucionaliziranjem sociologije na Zagrebačkom sveučilištu, napredni studentski pokret organizira diskusione tribine u okviru Studentskog sociološkog kluba (1931–1933) kao i Akademskog filozofskog kluba, koji je 1934. godine registriran kao stručni filozofski, pedagoški i psihološki poligon sa osnovnim zadatkom da obezbijedi upoznavanje i popularizaciju marksizma. Na taj način studentski pokret u okviru svojih klubova uspostavlja vezu između sociologije, filozofije i marksizma. U tim embrionalnim oblicima uočljiva je pretistorija jugoslavenske sociologije koja će svoj puni razvoj doživjeti nakon Drugog svjetskog rata, posebno na tragu njene povezanosti sa marksističkom teorijom.

Osnovna karakteristika perioda neposredno nakon Drugog svjetskog rata je da se i sociologija, poput cjelokupnog društveno-političkog sistema, konstituira pod uticajem sovjetskog modela u okviru filozofije i tumačenja dijalektičkog i istorijskog materijalizma. Moguće je ozbiljno problematizirati da li se i u kojoj mjeri ovaj pristup može imenovati sociološkom naukom. Johan Goudsblom u djelu „Sociology in the Balance“ kaže da je i to neka vrsta sociološke teorije koja je „prilično monstruoza kombinacija marksizma“, kao konfliktne teorije i teorije konsenzusa koja se pojavila u istočnoj Evropi u Staljinovoj eri, kad je uveden pojam „neantagonističkih klasa“ kako bi se službeno izbrisale napetosti i nejednakosti u sovjetskom društvu. Nakon odbacivanja staljinističkog modela kao obaveznog dogmatskog klišeja izgradnje socijalizma, u interesu traganja za vlastitim putem u novo društvo koji će biti utemeljen na specifičnim uslovima konkretnog realiteta, dolazi do ponovne interpretacije izvornog Marxovog učenja koja postaje teorijski kontekst unutar koga će nastati ideja samoupravljanja. Novo propitivanje autentičnog marksističkog mišljenja inspirirat će pomjeranje naglaska u izgradnji društvenog sistema od sredstava ka ciljevima, što je u praksi

značilo uvođenje radničkog, a kasnije i društvenog samoupravljanja, kao i transformacije klasične kompartije u Savez komunista, što je onda uslovalo preobražaj niza društvenih segmenata kao i uspostavljanje kvalitativno nove organizacije društveno-ekonomskog sistema. Naravno, ovi procesi su nužno doveli do značajnih redefiniranja dominantnog teorijskog diskursa tog vremena, te u tom smislu dolazi do postepenih konceptijskih promjena unutar filozofije, koja je do tada bila pod skutom dogmatske interpretacije marksizma. U tom kontekstu na Bledskom kongresu filozofa, koji je održan 1960. godine, oštro je kritikovana teorija odraza kao mehanički simplificirana interpretacija marksističkog mišljenja, a otvoren je horizont dekonstrukcije dotadašnjeg filozofskog i sociološkog teorijskog pristupa u interesu kvalitativno novog i drugačijeg razvoja ovih disciplina koji će njihov apologetski diskurs u odnosu na politiku u značajnoj mjeri korigovati i afirmirati elemente kritičkog mišljenja. Županov konstatira da je ovaj „rascjep značio daljnji samostalni razvoj jugoslavenske filozofije, koja prestaje biti obična ancilla politicae. Međutim, taj teorijski i praktični rascjep zapravo je konstituirao sociologiju kao zasebnu znanstvenu disciplinu na filozofskim fakultetima, a ne u okviru stare tradicije pravnih fakulteta.“ Ovdje se jasno pokazuje da povoljniji socijalni ambijent za institucionaliziranje sociologije rezultira iz krize odnosa sa sovjetskim modelom organizacije društva, te odbacivanja staljinističke varijante interpretacije marksističke teorije. Ovakva kritička relacija prema staljinizmu stimulira i odbacivanje negativnog odnosa prema društvenim naukama, što znači da je distanciranje od političkog imperijalizma staljinističkog tipa otvorilo prostor za slobodniji razvoj društvenih nauka, pa i sociologije. Međutim, neophodno je istaći da je teorijska platforma novog pristupa sociologiji bitno uslovljena i usmjerena društvenim kontekstom u kome je zvanično obznanjena potreba revitalizacije izvornog marksizma kao ne samo filozofske nego i opšte društvene teorije, što je onda proizvelo marksističku sociologiju kao nauku koja je suprotstavljena građanskoj sociologiji. Ovakva nominacija „marksističke sociologije“ zadržat će se u udžbenicima opšte sociologije sve do posljednje dekade XX stoljeća. Treba kazati da sve ovo u značajnoj mjeri intervenira i razvoj posebnih socioloških disciplina koje će afirmirati empirijska istraživanja te uporedo sa marksističkom sociologijom postepeno uvoditi nove i drugačije teorijske pristupe. Ove tendencije djeluju i na opštu sociologiju, što je vidljivo kroz na početku stidljive, a kasnije sve agresivnije prodore moderne zapadne teorijske misli u makrosociologiju, koja preko socioloških klasika, posebno Vebera i Dirkema, otvara svoje odaje za

kvalitativno nove, savremene teorijske paradigme. Na taj način je pokrenut proces urušavanja udžbenika zasnovanih na dogmatskoj interpretaciji marksističke sociologije. Ovaj blagi nagovještaj ozbiljnijeg iskoraka sociologije iz njene apologetske faze, te zaokretu prema kritičkom diskursu naučno utemeljene analize društva, istovremeno je nosio i rizik ulaska u vlastitu krizu zbog nepoštivanja granica koje joj je društvo postavilo. Nova forma discipliniranja pojavljuje se u obrazovnom sistemu kroz uvođenje nastavnog predmeta „Marksizam sa teorijom i praksom socijalističkog samoupravljanja“, u koji se djelimično inkorporira sociologija, mada i pored toga ostaje značajan manevarski prostor za teorijski otvorenija empirijska istraživanja koji, nažalost, nikada nije u značajnijoj mjeri kvalitetno iskorišten.

U skladu sa naprijed istaknutim moguće je zaključiti da konstituiranje sociologije na jugoslavenskim prostorima u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata zapravo i u ovom slučaju verificira determinizam koji smo ranije naznačili, a prema kome nastanak sociologije uvijek je u korelaciji sa društvenom krizom. Naime, u XIX stoljeću na Zapadu industrijska revolucija i robno-novčana privreda, koja funkcioniše u uslovima kapitalističkog produkcionog odnosa, razara primarne ljudske zajednice da bi ova kriza bitno uticala na nastanak sociologije. Vrijeme pred Drugi svjetski rat na našim prostorima karakterizira protivrječnost narastajućeg građanskog društva sa žilavim tradicionalnim seljačkim zajednicama, a istovremeno i jačanjem revolucionarnog pokreta, što naravno rezultira ozbiljnom krizom. Poslije Drugog svjetskog rata uslijedila je nova kriza koju generira sukob sa staljinističkim modelom novog društva koji pokušava nametnuti Sovjetski savez. Ovo nije konflikt koji je isključivo vanjskopolitičke prirode, nego je i ozbiljna kriza legitimiteta tek nastale nove političke elite koju Staljin ekskomunicira, a koja svoj legitimitet više ne može graditi na postojećoj dogmatskoj interpretaciji „marksizma-lenjinizma“, već mora tragati za stvaralačkim marksizmom koji će počivati na novom iščitavanju izvornog marksizma te na njemu temeljiti svoj novi legitimitet. U tom kontekstu i ova kriza generira nastanak sociologije kao posebne naučne discipline na jugoslavenskim prostorima situirajući je u okvir reinterpretacije marksizma proizišle iz oštre teorijske kritike dogmatskog tumačenja dijalektičkog materijalizma. Ovaj istorijski realitet u kome dolazi do institucionalizacije sociologije, kao i dominirajuće teorijske profilacije i bliskosti sa filozofijom, značajno će za duži vremenski period uticati na njen status i razvoj kao posebne naučne discipline, ali i profesije. Pored

toga, dualizam unutar sociologije kao akademske discipline, što joj daje univerzalističku dimenziju, a istovremeno i kao praktične, aplikativne, analitičke vještine, osigurat će ovoj posebnoj društvenoj znanosti kako naučnoistraživački dignitet tako i identitet profesije, a onda u skladu sa tim i edukativne, socijalizatorske procese koji će ovu profesiju inauguirati. Ovdje treba istaći da savremeni profesionalizam podrazumijeva produkciju profesija koje su funkcionalno značajne za društvenu zajednicu. U tom smislu profesija mora sadržati skup znanja i vještina o nekoj oblasti života koja će obezbijediti mogućnost objašnjenja a onda i unapređenja postojećeg stanja. Kada to projiciramo na konkretan teren, onda treba istaći da, ako sociologija pored svoje akademske disciplinarnosti treba i profesionalnu, stručnu identifikaciju, tada ona nužno u okviru obaveznog znanja mora imati zavidan dijapazon kako fundamentalno teorijskih tako i metodoloških spoznaja koje će moći efikasno iskoristiti u potrazi za mogućnostima što boljeg organiziranja konkretnog društvenog realiteta, što će onda omogućiti kvalitetnije zadovoljavanje ljudskih potreba. Dakle, osiguranje statusa profesije moguće je pod uslovom da se obezbijedi monopol nad što značajnijim fundusom teorijskih znanja, a onda i spremnosti pa i intelektualne hrabrosti da se praktično primijeni to znanje.

U tom smislu neophodno je imati u vidu još neke činjenice koje su nezaobilazne u analizi razvoja sociologije, a onda i studija sociologije pa i profesionalizacije sociologije kroz proces obrazovanja na univerzitetskom nivou. Naime, nije nužno posebno elaborirati tezu da je predmet sociologije kao posebne nauke izuzetno kompleksan i slojevit, što uslovljava i različite pristupe kako istraživanju društva i njegovih protivrječnosti tako i određenja šta je naučno, a šta se pod maskom naučnog zapravo pokušava inkorporirati u ovu istraživačku disciplinu, a ima ideološki ili neki drugi nenaučni karakter. Moglo bi se konstatirati da je u čitavom dosadašnjem razvoju sociologija upravo zbog specifičnosti svoje predmetne usmjerenosti bila nužno izložena različitim ideološkim, a ništa manje i svakodnevnim zdravorazumskim, interesnim i indoktrinirajućim uticajima, zbog čega je njena naučna validnost pod lupom stalne valorizacije koja se u različitim istorijskim razdobljima kreće od afirmativnih sudova do osporavanja, pa i negiranja. Ovakva sudbina sociološkog mišljenja proizlazi iz njegovog osciliranja između apologetskog i kritičkog pristupa tumačenju društvene procesualnosti. Stoga evolutivni put sociologije karakterizira permanentno traganje za vlastitim identitetom koje neminovno vodi kroz oslobađanje od spoznaja

koje ne mogu izdržati naučnu verifikaciju, stoga dovode u pitanje konstantno kvalitativno propitivanje i usavršavanje kako teorijske platforme tako i metodoloških procedura ove naučnoistraživačke discipline.

U kontekstu ovako skiciranog analitičkog okvira treba istaći da se bosanskohercegovačka sociologija uglavnom razvija sve do posljednje decenije dvadesetog stoljeća u ambijentu jugoslavenske sociologije, uz sve vidljivije jačanje uticaja savremenih svjetskih teorijskih i metodoloških postulata, što se odnosi ne samo na sociološko mišljenje nego i na ostale društvene nauke.

Institucionalizacija sociologije u bosanskohercegovačkom društvu u vezi je sa šezdesetim godinama XX stoljeća, tačnije sa uvođenjem sociologije kao nastavno-naučne discipline na značajnom broju fakulteta Univerziteta u Sarajevu tokom 1960/1961. školske godine, da bi nakon toga došlo do formiranja posebnog studija filozofije na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, a tek kasnije će se ovom studiju priključiti i sociologija te će tako doći do osnivanja Odsjeka za filozofiju i sociologiju. Pored toga, 1961. godine počinje sa radom Visoka škola političkih nauka u Sarajevu, da bi 19. novembra 1964. godine, usvajanjem novog nastavnog plana ove škole, bila utvrđena dva smjera: smjer političkih nauka i smjer sociologije. Nakon konstituiranja Odsjeka za sociologiju, odnosno studija sociologije, Visoka škola političkih nauka prerasla je u Fakultet političkih nauka sa četverogodišnjim trajanjem. Do 1964. godine Visoka škola političkih nauka je predstavljala kadrovsku školu za ideološko-političko obrazovanje, na koju su usmjeravani odabrani polaznici iz političkog života. Formiranjem Odsjeka za sociologiju, akademske 1964/1965. godine, to prestaje biti politička škola isključivo kadrovske tipa i preobražava se u fakultetsku instituciju na koju se putem konkursa mogu upisati završeni srednjoškolci koji polože prijemni ispit za politološko ili sociološko studijsko usmjerenje. Na osnovu tih činjenica moguće je konstatirati da institucionalizacijom sociologije kao posebne nauke kroz Odsjek za sociologiju, uz Odsjek za politologiju, Fakultet političkih nauka zadobija legitimitet ne samo nastavne već i eminentno naučnoistraživačke institucije. Naravno, tu ne treba zapostaviti važnu činjenicu da se na temelju filozofske i ukupne društvene misli na jugoslavenskim prostorima od početka XX stoljeća konstituiraju strukturalne premise za institucionalizaciju sociologije kao specifične naučnoistraživačke discipline koja nužno postaje integralni dio

univerzitetskog ambijenta. Dalji razvoj Fakulteta političkih nauka u Sarajevu išao je putem formiranja novih odsjeka, tako da danas sa svojih pet odsjeka i velikim brojem studenata zapravo predstavlja neku vrstu mikrouniverziteta.

Analiza nastavnih planova studija sociologije pokazuje evoluciju koncepta studija od njegovog nastanka do današnjih dana. Pokušat ćemo da u mjeri u kojoj nam prikupljeni analitički materijal to dopusti elaboriramo najznačajnije elemente koji nedvosmisleno svjedoče o nastavnom i naučnoistraživačkom razvoju studija sociologije. Ovdje je nužno napomenuti i činjenicu da je, sudeći po vremenu i načinu osnivanja te tome da je do devedesetih godina XX stoljeća bio jedini jednopredmetni studij sociologije u Bosni i Hercegovini, Odsjek za sociologiju zapravo matični studij na Fakultetu političkih nauka od 1964. godine do danas.

Konceptualna struktura ovog studija sociologije, prema prvom nastavnom planu, pokazuje da su nastavni predmeti uglavnom dvosemestralni kao i da je dio disciplina zajednički sa studijem politologije. Zapravo, prvi nastavni plan i program studija sociologije sadrži dio zajedničkih predmetnih cjelina sa studijem politologije kao i blok posebnih socioloških disciplina. Ove zajedničke nastavne obaveze sa studijem politologije uglavnom su vezane za prvi ciklus studija i zahvataju nastavno-naučna područja od političke ekonomije, preko teorije države i prava, društveno-političkog i privrednog sistema, do metodologije i opšte obrazovnih disciplina, kao što je strani jezik. Stručne discipline protežu se kroz čitav studij od proučavanja istorije socijalnih i političkih učenja, uvoda u filozofiju i istorije marksizma, preko statistike sa demografijom, metodologije empirijskih istraživanja i istraživačke prakse, te pedagogije i didaktike, do posebnih socioloških disciplina, kao što su sociologija kulture, sociologija naselja, sociologija rada i sociologija politike. Nastavni plan iz 1968/1969. školske godine donio je neke izmjene prema kojima je izostavljena teorija države i prava, a uvedeni su novi predmeti, kao što su Savremene sociološke teorije, Socijalna antropologija i Socijalna psihologija. Politička istorija je preimenovana u Modernu istoriju, a razdvojeni su kao posebni predmeti Statistika i Demografija, uvedena Metodologija naučnih istraživanja, te Lokalna samouprava i komunalni sistem. Nastavni plan iz 1972/1973. akademske godine donijet će dalje profiliranje studija sociologije preimenovanjem Političke ekonomije u Kritiku političke ekonomije,

Moderne istorije u Političku istoriju naroda Jugoslavije XIX i XX stoljeća, proširenjem Opšte sociologije na dvogodišnji (četverosemestralni) studij kao i diferenciranjem predmeta Sociologija kulture na segmente: Sociologija književnosti i umjetnosti, Sociologija saznanja i morala i Sociologija obrazovanja, te uvođenjem proučavanja sociologije porodice. Kasnije će, osamdesetih godina, kao posebne nastavno-naučne discipline biti uvedene sociologija kulture, sociologija saznanja i morala i sociologija religije. Devedesetih godina će u nastavni plan studija sociologije biti uvedeni nastavni programi sociologije nacije i sociologije jezika, a nastavni predmet Istorija marksizma će biti zamijenjen Istorijom filozofije i Savremenom filozofijom.

Nakon Odsjeka za politologiju i Odsjeka za sociologiju na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu akademske 1973/1974. godine uspostavljen je Odsjek za žurnalistiku, zatim Odsjek ONO i DSZ, koji će kasnije biti preimenovan u Odsjek za odbranu i sigurnost, a u novije vrijeme u Sigurnosne i mirovne studije, da bi konačno u jesen 1984. godine došlo do integracije Fakulteta političkih nauka sa Višom školom za socijalne radnike te formiranja Odsjeka socijalnog rada. U čitavom ovom periodu studenti sociologije nakon završetka studija dobijali su stručno zvanje profesora sociologije, a pritom je u nekoliko generacija uvedeno i drugo usmjerenje, na osnovu čega su diplomirani studenti sticali stručno zvanje sociologa istraživača ili sociologa analitičara. Između ovog nastavnog i istraživačkog stručnog naziva postojala je razlika u nastavnom planu koja se uglavnom odnosila na nekoliko predmeta psihološko-pedagoške grupe te empirijskih metodoloških i aplikativnih socioloških disciplina.

Ovdje je značajno istaći da je u ukupnom razvoju Fakulteta političkih nauka u Sarajevu postojao interes za prepoznatljivošću povezanosti svih odsjeka u jedinstvenu fakultetsku instituciju, uz istovremeno insistiranje na nastavno-naučnom unapređenju i savremenom profiliranju svakog odsjeka ponaosob, u čemu se djelimično uspijevalo. Ovo zajedništvo, kao pretpostavka multidisciplinarnosti, najčešće se pokušavalo ostvariti uspostavljanjem nastavnog plana i programa prve godine koji će biti jedinstven za sve studije i sadržavati teorijske osnove svih disciplinarnih usmjerenja koja konstituiraju ovakav fakultet. U tom kontekstu, kada se baci makar letimičan pogled na nastavno-naučno profiliranje studija sociologije, jasno se uočava njegovo permanentno usavršavanje kako uvođenjem savremenih socioloških disciplina tako i

naučnoistraživačkim produblјivanјem i diferenciranjem onih koji predstavljaju tradicionalne postulate ove naučne oblasti. U skladu sa ovim pristupom paradigmatičan je nastavni plan i program studija sociologije iz 2003/2004. akademske godine, prema kome je prva godina studija zajednička za sve odsjeke i sadrži niz nastavnih disciplina od opšte sociologije i uvoda u filozofiju, preko opšte komunikologije, uvoda u socijalnu politiku i sigurnosnih i mirovnih studija, do političke ekonomije, istorije BiH, političkog sistema BiH, informatike i stranog jezika. Tako je omogućeno da se studenti svih odsjeka fakulteta upoznaju sa temeljnim nastavno-naučnim disciplinama svakog od posebnih odsjeka. Preostale tri godine studija su rezervirane za profiliranje odsjeka pojedinačno, pa tako i Odsjeka za sociologiju. Na drugoj godini studij sociologije je prepoznatljiv kroz nastavne discipline od istorije civilizacije, savremene filozofije, opšte sociologije i socioloških teorija do političke sociologije, socijalne psihologije i statistike sa demografijom. Na trećoj godini se proučavaju međunarodni odnosi, metodologija, etnologija, sociologija kulture, sociologija saznanja i morala, sociologija rada, sociologija prava i sociologija porodice. Na četvrtoj godini dolazi do diferenciranja dva usmjerenja, pri čemu jedno zaokružuje struku profesora sociologije, a drugo sociologa istraživača. Za oba smjera zajedničke su posebne sociološke discipline od sociologije bh. društva, preko sociologije religije, do sociologije naselja, uz teoriju organizacije i socijalnu ekologiju. Specifični predmeti na nastavnom usmjerenju su: Sociologija jezika, Demokratija i ljudska prava, Pedagogija i metodika, te Evropske institucije i organizacije, dok su to za sociologa istraživača: Organizacija i menadžment, Savremene teorije nacije, Metode i tehnike sociološkog istraživanja i istraživanje socijalnih konflikata.

Aktivno sudjelujući u reformskim procesima Univerziteta u Sarajevu utemeljenim u duhu i idejama Bolonjske deklaracije, Fakultet političkih nauka ulazi u značajan preobražaj i inoviranje nastavnih planova i programa akademske 2005/2006. godine, kao osnove za transformaciju matičnih studija na ovom fakultetu. U osnovi ovog drugačijeg pristupa profiliranju fakulteta, a konsekvntno tome i njegovog studija sociologije, bila je potreba da se nakon perioda stagnacije u naučnoistraživačkom radu, pa i opadanja kvaliteta obrazovnog procesa, pokuša napraviti ozbiljniji pomak koji bi onda stimulirao značajnije poboljšanje visokoobrazovne edukativne djelatnosti. U tom smislu nastavnici i saradnici studija sociologije su učinili napor kako bi studentima kroz jasno koncipirane kvalitetne nastavne programe studij

učinili što atraktivnijim i uporedivim sa studijem sociologije na evropskim i svjetskim univerzitetima. Ovo je istovremeno bio i pokušaj odgovora na stanje koje je uslijedilo poslije katastrofalne ratne destrukcije, u ambijentu tranzicije koja se događala kroz najsurovije oblike prvobitne akumulacije kapitala, te neprikosnovene etnonacionalističke vladavine, uz poslijeratnu umrtvljujuću besperspektivnost, što je pothranjivalo parcijalizaciju visokog obrazovanja koja je vodila palanačkom ustrojstvu, umjesto prirodne univerzalizacije naučnoistraživačkog a onda i nastavno-pedagoškog rada. U ovom kontekstu, a uz presiju dominantnih interpretacija bolonjskog reformskog procesa koje nisu respektirale specifičnosti našeg realiteta, akademska zajednica se našla pred urgentnim zadatkom redukcije edukativnih sadržaja, kao i njihove parcijalizacije u interesu sve uže profilacije kako bi studenti što brže bili osposobljeni za tržište visokoobrazovanih radnih snaga. Na izuzetno skromnim objektivnim pretpostavkama nastavnici i saradnici studija sociologije učinili su značajan napor usmjeren na rekonstrukciju dotadašnjih nastavnih planova i programa, da bi već od akademske 2005/2006. godine organizirali trogodišnji dodiplomski studij. Od 2008/2009. školske godine nastupit će i realizacija dvogodišnjeg masterskog studija (II stepena). Ovdje bi bilo moguće izreći jednu aproksimativnu generalnu ocjenu da su transformirani nastavni planovi i programi dodiplomskog i masterskog studija sociologije zadovoljili minimum elementarnog obrazovanja i istraživačke osposobljenosti predviđenih prema pravilima Univerziteta za dobijanje kredita neophodnih za sticanje zvanja bachelora, kao i magistra struke. Naravno, za kvalitetnije organiziranje nastavnog procesa bilo je neophodno poboljšanje materijalnih pretpostavki fakulteta, prije svega ulaganje značajnih vlastitih sredstava za osavremenjivanje nastave, posebno za modernizaciju informativno-tehničke opremljenosti učionica kako bi bilo moguće realizirati inovacije u pedagoškim kao i naučnoistraživačkim aktivnostima.

Polazeći od toga da predmetna usmjerenost sociološkog obrazovanja podrazumijeva upoznavanje sa ključnim pojmovima te analitičkim okvirima i metodologijom, a onda i najznačajnijim teorijama i idejnim usmjerenjima koji su pretpostavka razumijevanja, tumačenja i eksplikacije dominantnih društvenih fenomena, kao krucijalni cilj studija sociologije nameće se razvoj istraživačkog umijeća bez koga ipak nije moguće razumjeti temeljne društvene pojave, procese i odnose, kao i protivrječnosti društvenog razvoja. U tom smislu jedan od najznačajnijih

ciljeva studija sociologije zapravo je osposobljavanje studenata da kvalificirano i profesionalno mogu propitivati vlastito iskustvo življenja u socijalnom realitetu, kao i njegovim ograničenjima, posebno u ambijentu tranzicijskih procesa u okviru kojih bosanskohercegovačko društvo traga za vlastitim identitetom. Na ovaj način kroz studij se pokušava obezbijediti usvajanje teorijskog znanja o najznačajnijim pojmovima i predmetno-metodološkim usmjerenjima sociološke misli. To je važno prevashodno zato da bi bili stvoreni preduslovi za značajniji nivo aplikacije naučnih metoda u istraživanju i spoznaji društvene stvarnosti, a kako bi rezultati analitičkih zahvata mogli biti iskorišteni za razumijevanje pa i usmjeravanje društvenih procesa i odnosa. Pored toga, nastavno-naučna djelatnost mora biti u funkciji sticanja egzaktnog sociološkog znanja, ali i ovladavanja metodologijom socioloških istraživanja koja će studentima biti korisna za objašnjavanje najznačajnijih segmenata funkcioniranja čitave lepeze fenomena društvenosti.

Na samom početku instaliranja bolonjskog koncepta organiziranja obrazovnog procesa na studiju sociologije Fakulteta političkih nauka pokrenute su ozbiljne diskusije čiji je glavni cilj bio da se procjene mogućnosti osavremenjivanja nastavnih planova i programa koji bi vodili ka daljem inovativnom profiliranju ovog odsjeka. Krajem 2004. i u toku 2005. godine kroz intenzivne rasprave na svim stručnim organima Fakulteta, od Odsjeka do Nastavno-naučnog vijeća, došlo se do spoznaje o potrebi, pa i neophodnosti inoviranja i rekonstrukcije nastavnih planova i programa, tačnije sadržaja nastavnih aktivnosti, te se u tom smislu prvo pristupilo koncipiranju studijskih usmjerenja, na osnovu procjene da bi organiziranje studija preko više nastavnih usmjerenja značilo kako temeljitije naučno fundiranje obrazovanja sociologa tako i udovoljavanje društvenim potrebama. Zbog toga je otvaranjem diskusije oko inoviranja nastavnih sadržaja posebna pažnja posvećena usmjerenjima na Odsjeku za sociologiju, pri čemu je sve više sazrijevala ideja o tri usmjerenja: opšta sociologija, analitička sociologija i kultura religija. Uglavnom je riječ o smjerovima za nastavnika i istraživačka stručna zvanja koja su se ranije povremeno pojavljivala na četverogodišnjem studiju. Bile su u opticaju i kombinacije o uvođenju više specijalističkih usmjerenja, kao što su smjer ekologije, smjer demografije, analitički smjer itd., ali se od toga odustalo prvenstveno zbog teškoća koje bi nastale oko pokrivenosti nastave kao i konstantnog multipliciranja obaveza, što bi onda uzrokovalo i niz problema vezanih za realizaciju nastavnih planova i programa ne

samo studija sociologije, već i drugih odsjeka na Fakultetu. Iz ovih razloga u 2006/2007. akademskoj godini je za izvjesno vrijeme prolongirana ideja o više usmjerenja na studiju sociologije, mada je specijalizacija sociologa kroz usmjerenja ostala kao jedna od alternativa u razmatranjima daljeg profiliranja studija sociologije.

Najvažnije diskusije koje su vođene oko realizacije bolonjskog sistema studiranja odnosile su se na primjenu Frascati pravilnika, prema kome sociologija predstavlja naučno polje u okviru društvenih nauka. Ovaj pravilnik, kategorizirajući naučne discipline, upozorava da sociologiju konstituiraju naučne grane od systemske sociologije, preko teorijske i istorijske sociologije, kao i metodologije, do sociologije znanja i posebnih sociologija. U čitavom ovom petogodišnjem razdoblju konstituiranja bolonjskog sistema studiranja, što predstavlja prilično tegoban proces, iz praktičnih pobuda ali i tradicijske utemeljenosti vode se ozbiljne rasprave oko matičnosti naučnih disciplina koje su još uvijek opterećene izvjesnom neodređenošću oko demografije koja predstavlja posebno naučno polje u društvenim naukama, etnologije koja je posebno naučno polje u humanističkim naukama, pa dijelom i oko uspostavljanja matičnosti pojedinih fakulteta za oblasti teorijske sociologije, metodologije kao i istorije civilizacija. Iz ovoga se nazire da je rigidna primjena Frascati pravilnika u oblasti društvenih nauka veoma upitna, pogotovu stoga što savremene teorije o društvu, kao i njegovim procesima i odnosima, nije moguće unificirati, budući da je za njihovu spoznaju nužan multidisciplinarni pristup. Uz naprijed naznačeno treba istaći da je u ovim diskusijama o daljem profiliranju studija konstatirano i to da je zbog stagnacije prijave kandidata za upis sociološkog studija u posljednjih nekoliko godina neophodno u dolazećem vremenu u okviru inovacije nastavnih planova i programa insistirati na uvođenju novih i atraktivnijih sadržaja koji će biti primamljivi kako sa stanovišta društvenih potreba tako i značajnijeg interesa mladih ljudi u okviru njihove kontinuirane socijalizacije.

Od uvođenja bolonjskog sistema studiranja do danas konceptualna struktura nastavnog plana, a onda i nastavnih sadržaja studija sociologije, kontinuirano doživljava izvjesne promjene koje za cilj imaju što kvalitetnije profiliranje sociološke profesije. Zapravo, svi ovi nastavni planovi i programi u okviru trogodišnjeg studija prvog stepena inkorporiraju u sebe prije svega grupu zajedničkih predmeta (Istorija BiH, Uvod u filozofiju, Uvod u politologiju i Politička ekonomija), zatim

grupu posebnih predmeta iz kolegija društvenih nauka (Statistika sa demografijom, Socijalna psihologija, Istorija socijalne i političke misli u BiH, Etnologija i Metodologija), te grupu stručnih socioloških disciplina (uvod u sociologiju i opšta sociologija, sociologija bosanskohercegovačkog društva, istorija civilizacija, sociološke teorije, sociologija kulture, sociologija spoznaje i morala, sociologija rada, sociologija naselja, sociologija religije, sociologija porodice i sociologija prava). Uz to, student u toku studija pohađa i izborne predmete, koje bira iz nastavnih planova drugih odsjeka u četvrtom, petom i šestom semestru dodiplomskog studija. Što se tiče drugog ciklusa studija (masterskog), on do 2009. godine nije imao više usmjerenja i njegov nastavni plan je bio koncipiran na principu specijalizacije socioloških znanja kroz savremene pristupe analizi društva od proučavanja evropskih integracija, preko sociološke elaboracije globalizacije i nacionalnog identiteta, odnosa religije i politike u savremenom svijetu, edukacije za empirijska sociološka istraživanja, analize sadržaja i značaja multikulturalizma, civilnog društva, savremenih rodni studija, kao i pedagoško-psihološke grupe predmeta, dok je deseti semestar rezerviran za izradu masterske teze. Posljednjim nastavnim planom, čija realizacija je počela u akademskoj 2010/2011. godini, napravljene su izvjesne izmjene. Naime, na drugom stepenu studija (masterskom) došlo je do uvođenja dva usmjerenja: opšti smjer (pedagoško usmjerenje) i kulturološki studij. U okviru dodiplomskog studija, prema ovom nastavnom planu, uvedene su neke za sociološko obrazovanje važne discipline, kao što su: uvod u socijalnu i kulturnu antropologiju, sociologija društvenih promjena, sociologija obrazovanja, savremene teorije nacije, sociologija nasilja, religije savremenog svijeta; te izborni predmeti: Istorijska sociologija, Upravljanje ljudskim resursima itd. Na drugom stepenu studija (masterskom) u okviru opšteg (pedagoškog) usmjerenja uglavnom je zadržan raniji nastavni plan, uz neke veoma male izmjene. Na kulturološkom studiju pojavljuje se i nekoliko novih nastavnih predmeta: Kulturna antropologija, Sociologija medija, Bosanskohercegovački kulturni sinkretizam, Sociologija identiteta, Upravljanje ljudskim resursima u kulturi, Sociologija migracija, Sociologija urbaniteta, Bosanskohercegovačka umjetnost, Sociologija filma; kao i izborni predmeti: Kultura življenja, Informacijske tehnologije u društvenim istraživanjima, Sociološka misao u Bosni i Hercegovini te Sociologija obreda. Deseti semestar kod oba usmjerenja predviđen je za izradu magistarske teze.

Ova analiza stalnih rekonstrukcija i inoviranja nastavnih planova i programa studija sociologije jasno i nedvosmisleno ukazuje na kontinuirano traganje za osavremenjivanjem socioloških sadržaja u edukaciji studenata za poziv sociologa, što nije uvijek dovoljno plodotvorno. Naravno, temeljna pretpostavka ovog procesa je konstantno unapređivanje naučnoistraživačkog rada. Zato treba istaći da ova procesualnost ne znači i obavezni pravolinijski tendencijski napredak, već je to istovremeno i intelektualna avantura koja je isprepletana stalnim latentnim ili otvorenim opasnostima ideologizacije sociološke nauke te apologetskog pristupa analizi društvenih procesa, odnosa i promjena.

Kada želimo analizirati efekte obrazovanja sociologa od formiranja Odsjeka sociologije do danas (47 godina), onda je to moguće uglavnom na osnovu statističkih podataka o broju upisanih i diplomiranih studenata. Ukupan broj upisanih studenata na studij sociologije Fakulteta političkih nauka, od njegovog osnivanja 1964/1965. akademske godine do kraja 2010. godine, prema podacima koje smo uspjeli prikupiti, iznosi 9.757. Od ovog broja ukupno upisanih redovnih i vanrednih studenata diplomiralo je oko 2.300 studenata. To znači da je u odnosu na ukupan broj upisanih na studiju sociologije diplomiralo 23,6% studenata, ili skoro svaki četvrti upisani student. Kada pogledamo distribuciju studenata prema godinama diplomiranja, nije teško uočiti da je u vremenu do 1975. godine broj diplomiranih studenata bio relativno nizak i dostizao maksimalno 30 studenata godišnje, da bi u vremenu od 1976. do 1986. godine značajno porastao i kretao se u rasponu od 40 do 151 godišnje, iz čega je moguće izvesti zaključak da se na studij sociologije u prvom periodu od 1964. do 1972. godine upisivao mali broj studenata, da bi od 1973. do 1983. godine to postao znatno masovniji studij. Dakle, iz navedenih podataka je vidljivo da je u ovom novijem vremenu u značajnoj mjeri rastao interes za studij sociologije na Fakultetu političkih nauka. Nakon toga ova zainteresovanost opada, što je vidljivo iz pada broja diplomiranih studenata koji u 1987. godini iznosi 38, da bi u 1988. godini pao na 27, zatim 10 u 1989. godini, a onda porastao na 39 u 1991. godini. U razdoblju od 1992. do 1997. godine zbog ratnih događanja broj diplomiranih studenata drastično pada na 2 do 8 u toku jedne godine, mada se on neće značajnije povećavati ni kasnije. Nešto veći broj studenata diplomirao je 2004. godine i to 38, da bi taj broj naredne godine pao na 26, a 2007. godine se povećao na 57 diplomiranih studenata sociološkog usmjerenja. Budući da je bolonjski sistem studiranja počeo 2005/2006. akademske godine, u 2008. godini diplomira kako dio

studenata koji su pohađali studij prema starom nastavnom planu tako i prva generacija onih koji su završili trogodišnji studij u okviru bolonjskog sistema studiranja, te je broj diplomiranih studenata znatno povećan i iznosio je 243. Nakon toga će broj diplomiranih studenata na Odsjeku za sociologiju tendencijski znatno opadati tako da će 2009. godine diplomirati 136 studenata, a 2010. godine će ovaj broj pasti na 84. Iako ne raspoložemo preciznim podacima o upisanim studentima prema godinama, nije teško uočiti da interes za upis studija sociologije u značajnoj mjeri opada posljednjih nekoliko godina.

Na osnovu analiziranih podataka može se konstatirati da postoji značajna disproporcija između broja upisanih i broja diplomiranih studenata, što svjedoči o tome da ovaj odnos nije na poželjnom niti zadovoljavajućem nivou. Kada tragamo za uzrocima ove relativno niske prolaznosti, moramo krenuti od toga da značajan broj studenata, nakon što se upiše, odustaje od studija, a dio studenata prelazi na druge fakultete. Pored toga, mora se imati u vidu da su se u čitavom ovom proteklom periodu mijenjali režimi i kriteriji kao i niz drugih pretpostavki studiranja, što je onda u značajnoj mjeri uticalo na uspješnost, a onda i stepen efikasnosti studiranja. Kada se imaju u vidu ovi i niz drugih subjektivnih i objektivnih faktora studiranja kao i ukupan društveni ambijent i njegovi preobražaji te čitav spektar teškoća koje ga karakteriziraju u periodu od formiranja studija sociologije do danas, a vezane su i za status ove nauke, moramo konstatirati da imponantan broj od oko 2.300 diplomiranih studenata sociologije svjedoči o uspješnosti nastavnog procesa koji je producirao ovako značajan broj profesionalnih sociologa.

Osnivanje studija sociologije uz postojeći studij politologije na Visokoj školi političkih nauka događalo se uz istovremenu inicijativu o uključanju ove obrazovne institucije u Sarajevski univerzitet. Pored toga, sa Škole je vođena intenzivna politička akcija koja je imala cilj da Visoka politička škola preraste u matičnu instituciju za nastavu i istraživački rad u oblasti sociologije i politologije, a to onda znači i insistiranje na tome da studij sociologije na ovoj instituciji bude matičan za organizaciju nastave iz Osnova nauke o društvu na fakultetima i višim školama Sarajevskog univerziteta. U tom kontekstu pokrenute su i aktivnosti s ciljem da se Visoka škola političkih nauka preobrazi u Fakultet političkih nauka, kao i da se u okviru Fakulteta formira Institut za sociološka i politološka istraživanja. Nakon niza rasprava u kojima je bilo i

protivljenja spomenutim inicijativama, Univerzitet je predložio a Republičko izvršno vijeće 21. augusta 1964. godine donijelo odluku da se Visoka škola političkih nauka uključi u Univerzitet, što je univerzitetska uprava provela 18. septembra 1964. godine. Tada je donesena odluka da sa školskom 1964/1965. godinom, pored nastave na politološkom smjeru, počne i nastava na smjeru za sociologiju te da istovremeno u okviru Visoke škole političkih nauka počne sa radom i Centar za naučna istraživanja. To je očigledno bilo veoma značajno za sudbinu Visoke škole političkih nauka, budući da je uključivanjem u Univerzitet, kao i proširenjem nastave na sociološki smjer te osnivanjem Centra za naučna istraživanja u oblasti sociologije i politologije, došlo do pune integracije studija sociologije i politologije u univerzitetsko obrazovanje. Statutom Visoke škole političkih nauka iz 1964. godine studij sociologije je definiran kao smjer koji ima zadatak da proizvodi kadrove za analitički rad koji će biti stručno osposobljeni za naučnoistraživačku djelatnost u oblasti sociologije, te da istovremeno obrazuje i profesionalce sposobne za izvođenje nastave iz predmeta Osnovi nauke o društvu na školama drugog stepena, večernjim političkim školama, radničkim univerzitetima, kao i ostalim nastavnim institucijama. Diskusije o statusu Visoke škole političkih nauka, pa i njenih smjerova, njenom odnosu sa Univerzitetom kao i sa drugim fakultetima trajale su i u narednom periodu. Ove debate su bile obilježene kako mišljenjima da ovaj tip škole mora biti privilegirani u odnosu na druge obrazovne institucije, pa i fakultete, tako i ne baš rijetkim osporavanjem mogućnosti opstanka ovakvih škola. Međutim, i pored ovih diskusija Savjet Univerziteta je razmatrajući Statut Visoke škole političkih nauka 29. aprila 1966. godine zaključio da se nadležnim organima predloži da ova škola promijeni ime u Fakultet političkih nauka. Iako ni kolektiv škole nije bio jedinstven, već je prevladavalo mišljenje da treba zadržati određenu zasebnost Visoke škole u nazivu, te da je to suštinski isto što i fakultet, ipak je postignuta saglasnost i Skupština SRBiH je 1966. godine donijela novi zakon prema kome je Visoka škola političkih nauka preimenovana u Fakultet političkih nauka, a nastavni proces je produžen sa tri na četiri godine. Fakultet je zadržao dva smjera, pri čemu je u nastavnom planu bilo 19 zajedničkih predmeta uz 10 posebnih na smjeru političkih nauka, a sedam posebnih disciplina na sociološkom smjeru. Sociološki smjer su karakterizirali slijedeći posebni predmeti: Opšta sociologija, Sociologija kulture, Sociologija rada, Sociologija naselja, Sociologija porodice, Savremene sociološke teorije i Demografija. Ovom periodu nastanka studija sociologije, a onda i promjene naziva Visoke škole političkih nauka u

Fakultet političkih nauka, vratili smo se zbog toga da pokažemo da su zapravo ove promjene, uz konstituiranje Centra za naučnoistraživački rad (5. juna 1964. godine odlukom Savjeta Visoke škole političkih nauka) odigrale presudnu ulogu u preobražaju škole za obrazovanje partijskih kadrova u fakultet otvorenog tipa koji će biti ne samo obrazovna institucija već će značajan segment njegovog djelovanja predstavljati i naučnoistraživačka aktivnost. U okviru ovog centra naučnoistraživačke projekte su mogli raditi ne samo nastavnici Škole nego i saradnici sa drugih fakulteta, pa i univerziteta. Prva istraživanja rađena u ovom Centru bavila su se slijedećim problemima:

1. demokratizacijom izbornog procesa 1965. godine;
2. savremenim vidovima birokratije i tehnokratije u privrednim organizacijama;
3. pretjeranom institucionalizacijom zadovoljavanja potreba i usklađivanja interesa društvenih grupa u lokalnim zajednicama.

Na ovom mjestu treba istaći i to da Centar za naučnoistraživački rad odmah nakon konstituiranja uspostavlja saradnju sa Institutom društvenih nauka u Beogradu i Sociološkim institutom u Ljubljani radeći na zajedničkim projektima:

1. sociološko istraživanje jugoslavenske komune i
2. ispitivanje vrijednosti u odlučivanju lokalnih rukovodilaca.

Druga od ove dvije istraživačke tema rađena je i u saradnji sa srodnim istraživačkim institucijama u Poljskoj, Indiji i SAD-u.

Centar za naučnoistraživački rad odlukom Savjeta Fakulteta političkih nauka 1967. godine mijenja ime u Institut za društvena istraživanja i kao takav egzistira do danas, a u radu na projektima u njegovom aranžmanu učestvuju kako nastavnici i asistenti Fakulteta tako i saradnici iz drugih naučnih i nastavnih institucija iz Sarajeva, kao i univerzitetskih centara sa prostora tadašnje Jugoslavije, pa i šire. Budući da je bio registriran kao naučna jedinica Fakulteta, Institut za društvena istraživanja će odigrati veoma značajnu ulogu u daljem profiliranju Fakulteta, a onda i njegovog sociološkog studija. Uz to, Institut je predstavljao i istraživačku radionicu u kojoj su nastavnici i saradnici sticali i usavršavali znanja koja su neophodna za nastavno-naučnu djelatnost. Iako su istraživački projekti bili interdisciplinarnog karaktera, pokušat ćemo naznačiti neke od njih koji su imali naglašen sociološki diskurs:

- naučno-tehnološki razvitak i perspektive radničkog samoupravljanja;
- savremeni vidovi birokratije i tehnokratije u privrednim organizacijama;
- sociološki aspekti planiranja, izgradnje i razvoja industrijskih naselja u Bosni i Hercegovini, sa posebnim osvrtom na socijalne strukture i pokretljivost;
- koliko film, štampa i televizija utiču na idejni profil mladih;
- društvena uloga radničke klase i proces preobražaja strukture jugoslavenskog društva;
- determinizmi društvenog strukturiranja u procesu rada i posebno u radnoj organizaciji;
- uticaj naučno-tehnološkog razvitka na promjene društvene strukture;
- položaj žene u jugoslavenskom društvu.

Ovo je samo površna naznaka dijela naučnoistraživačkog rada u okviru Instituta za društvena istraživanja, ali ono što je nužno istaći u vezi sa tim jeste činjenica da pored naučne relevancije rezultata ovih istraživanja posebno je značajna njihova aplikativnost na društvenu praksu, a onda i na kvalitativno usavršavanje nastavnog procesa na dodiplomskom studiju, kao i postdiplomskog studija, magistarskih radova i doktorskih disertacija. Dakle, Institut za društvena istraživanja je predstavljao veoma važan segment fakulteta te se afirmirao kao respektabilna naučnoistraživačka institucija na prostorima tadašnje Jugoslavije, a istovremeno je uspostavljao saradnju na projektima sa nizom sličnih institucija evropskih zemalja. Sadašnju poziciju Instituta za društvena istraživanja karakterizira to da je veoma moderno organiziran, mada je njegova aktivnost znatno umanjena zbog nedovoljnog interesa društva i države, kao i međunarodnih institucija, za fundamentalna i obimnija empirijska istraživanja u oblasti društvenih nauka, pa i sociologije. Međutim, dio razloga za redukciju naučnoistraživačkih aktivnosti moguće je pronaći i u bolonjskoj koncepciji organiziranja nastavnog procesa koji traži mnogo veći angažman nastavnika i saradnika u radu sa studentima, te načinu ocjenjivanja njihovog rada, mada ovo ne isključuje i jedan dio odgovornosti učesnika u nastavnom procesu koji je subjektivnog karaktera. Ali i pored toga ovo je period u kome je provedeno više istraživanja, a ono što treba posebno naglasiti, to je vrlo plodna spisateljska aktivnost koja je rezultirala značajnim brojem

objavljenih knjiga, studija i članaka, te aktivnog učešća nastavnika i asistenata na mnogim domaćim kao i međunarodnim naučnim skupovima. U tom kontekstu je naš fakultet preko svog Centra za izdavačku djelatnost u okviru svojih materijalnih mogućnosti davao skromne finansijske podrške nastavnicima i saradnicima za objavljivanje knjiga, a često se pojavljivao i u funkciji izdavača.

Razvoj studija sociologije na Fakultetu političkih nauka, poslije niza poteškoća koje su pratile njegovo konstituiranje, ulazi u novu pa i višu etapu 1970. godine organiziranjem postdiplomskog studija iz oblasti sociologije i političkih nauka. Ovaj prvi dvogodišnji postdiplomski studij koncipiran je na temelju interdisciplinarnog istraživačkog projekta pod naslovom „Strukturalne promjene jugoslavenskog društva u toku socijalističkog preobražaja“. Nastavni plan i program studija je bio operacionaliziran kroz šest tematskih cjelina, koje su istovremeno bile i ispitne obaveze postdiplomana, čije apsolviranje je bilo pretpostavka za prijavu i izradu, a onda i odbranu magistarskih radova koji su morali biti u okviru generalne teme projekta postdiplomskog studija. U tom smislu nastavni plan su sačinjavale slijedeće tematske oblasti:

- marksizam i noviji razvoj filozofije i društvenih nauka (istorija i sistemski pregled marksizma);
- društvena cjelina u razvoju, njeni pokretački činoci i društvena struktura – teorijski osnovi i međunarodna istraživačka praksa, marksistička teorija društva, tj. teorijski osnovi političkih nauka povezani sa kritikom političke ekonomije;
- strukturalne promjene savremenog jugoslavenskog društva (jugoslavensko društvo, teorija i praksa samoupravnog socijalizma);
- radnički pokret i društvena konstitucija radništva kao revolucionarne klase, posebno u socijalističkom preobražaju jugoslavenskog društva (savremene razvojne tendencije radničkog pokreta);
- bitni činoci društvenog razvoja i društvene strukture u pojedinačnim radnim tijelima (radnim organizacijama) u savremenom jugoslavenskom društvu (sociologija rada i radničkog samoupravljanja sa komplementarnim ekonomskim, organizacijskim i drugim naučnim disciplinama);
- metodologija društvenih istraživanja.

Zbog njegovog interdisciplinarnog karaktera u realizaciji ovog postdiplomskog studija učestvovali su poznati naučni radnici iz oblasti sociologije, politologije, filozofije, metodologije itd. sa Sarajevskog univerziteta kao i sa više univerziteta na tadašnjim jugoslavenskim prostorima. U prvu generaciju postdiplomskog studija upisala su se 52 kandidata, da bi zvanje magistra socioloških nauka steklo sedam postdiplomanata. U okviru istog nastavnog plana i programa upisane su još dvije generacije diplomiranih studenata. Na studij druge generacije koja je pohađala nastavu 1972. i 1973. godine upisano je 60 kandidata ukupno, da bi titulu magistra socioloških nauka steklo 14 postdiplomanata, dok se u treću generaciju 1975–1976. godine upisalo 88 polaznika, od kojih je 18 magistriralo sociologiju. Dio uspješnih magistara sa ovog studija u značajnoj mjeri je ojačalo kadrovsku strukturu tadašnjeg studija sociologije na Fakultetu političkih nauka.

Tokom 1984. i 1985. godine organiziran je novi postdiplomski studij Fakulteta političkih nauka sa znatno inoviranim nastavnim planom i programom u okviru koga je integralni dio predstavljao i studij sociologije. Na ovaj postdiplomski studij upisalo se 26 kandidata da bi zvanje magistra socioloških nauka steklo šest postdiplomanata. Nastavni plan i program ovog postdiplomskog studija bio je strukturiran iz slijedećih tematskih oblasti:

- marksizam – misao proleTERSKE revolucije i socijalizam;
- marksizam o savremenim pitanjima rata;
- geneza i struktura javnosti i sistema komuniciranja;
- metodologija istraživanja društvenih promjena i razvoja;
- sociološki aspekti jugoslavenskog samoupravnog društva;
- političke teorije samoupravnih promjena i razvoja.

Treba reći da je i ovaj postdiplomski studij zadržao interdisciplinarni karakter i veoma kvalitetnu strukturu nastavnika Fakulteta političkih nauka i drugih fakulteta Sarajevskog univerziteta uz gostovanje nastavnika sa Beogradskog univerziteta i Zagrebačkog sveučilišta, što je osiguravalo zavidan nivo ozbiljnosti naučne promocije.

Nakon niza teškoća, protivrječnosti i kontroverzi koje su pratile nastanak, a onda i genezu Fakulteta političkih nauka, pa i studija sociologije u njegovom okviru, od finansijskih problema do odnosa politike i vlasti prema Fakultetu, kroz stalne pokušaje njegovog

ideološkog discipliniranja, od čega nije imuna ni „novodemokratska“ vlast koja je uspostavljena nakon urušavanja socijalizma te borbe značajnog dijela nastavnika i saradnika Fakulteta za očuvanje onog nivoa autonomije koji je pretpostavka nepristrasne i ozbiljne nastavno-naučne djelatnosti, uslijedit će četverogodišnji ratni period, koji je zapravo najteže, ali istovremeno i veoma časno razdoblje postojanja našeg fakulteta. Naime, i pored apokaliptične četverogodišnje opsade Sarajeva, Fakultet ne prekida svoju djelatnost, već i u ovim neljudskim egzistencijalnim uslovima čitavo vrijeme rata radi u kontinuitetu, kroz forme koje su bile realno moguće, tako realizirajući svoju profesionalnu i humanističku misiju u tom beskrupuloznom ambijentu ljudske tragedije i smrti. Ovdje se mora istaći dostojanstveno držanje i ponašanje prema visokim moralnim uzusima najvećeg broja nastavnika, saradnika i studenata. Važno je istaći i to da i u ovom teškom periodu suočavanja sa zlom na Fakultetu je sačuvana multinacionalna i multikonfesionalna struktura nastavnika, saradnika, ostalih zaposlenika i studenata, kao i činjenicu da, i pored u ratnom okruženju uzavrelih nacionalnih strasti, na našem fakultetu pa ni na njegovom studiju sociologije nije bilo ozbiljnih problema, na što smo veoma ponosni.

U naprijed naznačenom kontekstu posebno treba apostrofirati organiziranje novog, trećeg postdiplomskog studija pod nazivom „Bosna i Hercegovina u savremenom svijetu“, čija realizacija je počela u ratnim uslovima akademske 1994/1995. godine. Dakle, u ratnom vremenu, kao jedan od oblika otpora ratu u kome stradaju ljudi i materijalna dobra, uništavaju se knjige, dio arhiva, mnoštvo važnih dokumenata i institutske građe vezane za naučne projekte itd., Fakultet ponovo oživljava naučni proces kroz postdiplomski studij koji u sebi integrira svih pet odsjeka. Ovaj studij upisuju kandidati ne samo iz Sarajeva, već i sa tuzlanskog i zeničkog područja. Stoga će nastavnici prve generacije ovog postdiplomskog studija kroz tunel izlaziti iz Sarajeva da bi realizirali svoje nastavno-naučne obaveze u Tuzli i Zenici, te na taj način olakšali položaj postdiplomantima iz tih područja. Sa tog stanovišta ističemo da Fakultet političkih nauka, pa i njegov studij sociologije, tačnije nastavnici i saradnici koji su u toku rata ostali na Fakultetu i svojim ukupnim aktivitetom pružali otpor tom anticivilizacijskom ratnom pohodu, mogu biti ponosni na svoj patriotski i antiratni angažman koji je bio u funkciji borbe za očuvanje temeljnih humanističkih vrijednosti.

Struktura nastavnog plana postdiplomskog studija „Bosna i Hercegovina u savremenom svijetu“ koncipirana je tako da nastavne predmete prvog semestra slušaju zajedno studenti svih pet odsjeka našeg fakulteta, dok će u drugom i trećem semestru nastavne obaveze biti prilagođene usmjerenjima po odsjecima, a četvrti semestar će biti rezerviran za prijavu i izradu magistarskih radova. U prvom semestru svi studenti proučavaju metodologiju društvenih istraživanja, značaj civilnog društva, ljudskih prava i demokratije za bosanskohercegovačko društvo, globalizaciju i nacionalne identitete i Evropsku uniju. U drugom i trećem semestru postdiplomanti sociološkog usmjerenja slušaju niz uglavnom socioloških disciplina od metodologije socioloških istraživanja, preko sociološke analize etničkih grupa, društvenih promjena, religije i politike u savremenom svijetu, urbanog i ruralnog društva, bosanskohercegovačkog društva, pa i sinkretizma, a onda i jezika i identiteta, do sociološkog diskursa spolnosti i seksualnosti, kao i socijalno-ekoloških fenomena. Do 2006. godine više generacija je pohađalo ovaj postdiplomski studij mada je relativno mali broj ukupno upisanih kandidata steklo zvanje magistra socioloških nauka.

U toku 2008. godine Odsjek za sociologiju Fakulteta političkih nauka kreće u zajednički projekat sa Medicinskim fakultetom u Sarajevu u cilju organiziranja interdisciplinarnog postdiplomskog studija o temi „Demografske promjene, zdravlje i upravljanje ljudskim resursima u Bosni i Hercegovini“. Nakon završenih priprema te usvajanja elaborata na nastavno-naučnim vijećima Fakulteta političkih nauka i Medicinskog fakulteta kao i Senata Univerziteta u Sarajevu, upisana je generacija od oko 30 postdiplomana koji će nakon odbranjenog magistarskog rada steći akademsko zvanje magistra nauka iz oblasti demografskih promjena, zdravlja i upravljanja ljudskim resursima, a koji će uz diplomu dobiti i odgovarajući dodatak diplomi, gdje će se precizirati za koja znanja i vještine je kandidat osposobljen. Nastavni plan je koncipiran tako da obuhvata niz tematskih oblasti sociološkog i medicinskog disciplinarnog usmjerenja od metodološke edukacije za društvena i biomedicinska istraživanja, preko analize demografskih promjena koje su karakteristične za postkonfliktno bosanskohercegovačko društvo, zdravlja, stanovništva i njegovog razvoja, upravljanja ljudskim resursima, kulture življenja, a onda i raseljenosti stanovništva i zaštite životne okoline, stila života i zdravlja ljudi, socijalne patologije i postratnog sindroma, te značaja populacione politike u našem društvu, do proučavanja menadžmenta zdravstva, kulturnih i obrazovnih resursa, značaja cjeloživotnog učenja

kao i mogućnosti poboljšanja društvenog odnosa prema licima „treće dobi“. Značajan dio ove generacije postdiplomanata koja je upisala i u toku 2009. i 2010. godine pohađala postdiplomski studij uglavnom je završila ili dovršava ispitne obaveze i priprema prijave magistarskih radova.

Fakultet političkih nauka je u akademskoj 2009/2010. godini organizirao specijalistički studij sa više disciplinarnih usmjerenja za koje je matičan, te u tom kontekstu i sociološki smjer posvećen proučavanju porodice i društva. Cilj ovog jednogodišnjeg studija koji je apsolviralo i radi na pripremi završnih radova oko 30 kandidata sociološkog usmjerenja jeste osiguravanje mogućnosti studentima koji su završili četverogodišnji studij prema starom nastavnom planu da sticanjem dodatnih kredita dostignu status studenata koji su kroz bolonjski proces studiranja završili drugi stepen (masterski) i stekli zvanje magistra struke na Odsjeku za sociologiju.

Rezultat naprijed spomenutih nastavno-naučnih aktivnosti sa kandidatima koji su diplomirali na Odsjeku za sociologiju Fakulteta političkih nauka može se statistički iskazati kroz podatke o odbranjenim magistarskim radnjama i doktorskim disertacijama. U tom smislu, prema podacima do kojih smo došli, za proteklih 47 godina rada na studiju sociologije našeg fakulteta proizvedena su dva specijalista, 90 magistara socioloških nauka te 46 doktora socioloških nauka. Značajan broj nastavnika i saradnika sociologa, koji danas učestvuju u realizaciji nastavno-naučnog procesa na našem fakultetu, kao i nizu drugih fakulteta na bosanskohercegovačkim prostorima, magistarske i doktorske naučne titule stekli su na Odsjeku za sociologiju Fakulteta političkih nauka u Sarajevu, što svjedoči o nesumnjivom kvalitetu nastavnih i naučnoistraživačkih aktivnosti ovoga studija. Ovdje moramo istaći i činjenicu da je u vrijeme konstituiranja studija sociologije Fakultet bio u situaciji veoma skromne nastavne strukture, te je funkcionirao uz izdašnu pomoć drugih fakulteta Univerziteta u Sarajevu, kao i univerziteta sa jugoslavenskih prostora, dok danas na Odsjeku za sociologiju u nastavno-naučnom procesu sudjeluje 20 nastavnika i saradnika i to šest redovnih profesora, tri vanredna profesora, tri docenta, šest viših asistenata i dva asistenta, pri čemu jedan broj nastavnika učestvuje i u realizaciji nastave na više socioloških disciplina na drugim fakultetima Univerziteta u Sarajevu, kao i drugim univerzitetima na bosanskohercegovačkim prostorima. Mada smo se dvoumili oko toga da li u ovoj analizi navoditi i

imena ljudi koji su participirali u čitavom razvojnom putu studija sociologije, bojeći se da zbog nedostatka podataka nekoga ne izostavimo, ipak se čini da je veoma važno spomenuti nastavnike i saradnike koji su u periodu od formiranja Odsjeka za sociologiju do danas u različitim periodima dali izvjestan doprinos realizaciji i profiliranju ovog studija. U tom smislu trebaju biti spomenuti slijedeći nastavnici: Joco Marjanović, Hamdija Pozderac, Franc Cengle, Zlata Grebo, Zoran Vidaković, Franjo Kožul, Esad Ćimić, Borislav Gojković, Hasan Sušić, Božidar Gajo Sekulić, Šefko Međedović, Ina Ovadija-Musafija, Fadila Čengić, Olga Kozomara, Desanka Ikić, Safeta Kovo, Vojin Simeunović, Nedžad Hadžidedić, Rasim Muminović, Spasoje Pejović, Momir Zeković, Muzafer Hadžagić, Milena Bošnjak-Somborski, Halim Mulaibrahimović, Nijaz Mesihović, Džemal Sokolović, Hilmo Neimarlija, Ljupko Salom, kao i asistenti: Rajko Đukić, Dušan Stanišić, Željka Mudrovčić, Dušan Šehovac i Jasna Miloš. Današnju nastavničku i saradničku strukturu Odsjeka za sociologiju čine redovni profesori Hidajet Repovac, Ivan Cvitković, Nijaz Musabegović, Ismet Grbo, Jusuf Žiga i Šaćir Filandra; vanredni profesori: Asim Mujkić, Dželal Ibraković i Senadin Lavić; docenti: Dino Abazović, Merima Čamo i Halima Sofradžija; viši asistenti: Suljo Borovina, Esad Ljubović, Adnan Džafić, Lejla Mušić, Valida Pašić i Mirza Emirhafizović; te asistenti: Amer Filipović i Amer Osmić. Ovdje treba istaći i to da su dužnost šefa Odsjeka za sociologiju obavljali profesori: Olga Kozomara, Zoran Vidaković, Šefko Međedović, Džemal Sokolović, Hidajet Repovac, Nijaz Musabegović i Šaćir Filandra, a danas tu funkciju obnaša Jusuf Žiga.

Budući da je posljednjih nekoliko godina obilježeno programskim zaokruživanjem studija prema bolonjskim principima, mada je i pored velikog angažmana na njegovom provođenju i dalje jako prisutan izuzetan problem obezbjeđenja materijalnih pretpostavki, kao i nužne racionalizacije procedura koje prate ovaj oblik studiranja, što bitno utiče na kvalitativnu dimenziju visokoobrazovne djelatnosti, pored već organiziranog prvog i drugog stepena studija na Fakultetu su provedene intenzivne aktivnosti na koncipiranju trogodišnjeg doktorskog studija koji predstavlja treći stepen studiranja u okviru bolonjskog sistema studiranja. U tom smislu nakon dugotrajnih ozbiljnih rasprava Nastavno-naučno vijeće je usvojilo prijedlog nastavnog plana i programa ovog doktorskog studija i uputilo ga Univerzitetu, te je konačnu saglasnost dao Senat Univerziteta. U obimnom elaboratu predviđeno je organiziranje interdisciplinarnog doktorskog studija koji će imati nastavni i

naučnoistraživački karakter utemeljen na disciplinama koje se studiraju na našem fakultetu, pri čemu će u realizaciji biti angažirani nastavnici i saradnici ne samo iz Bosne i Hercegovine, a čija će kompetentnost za učešće na ovom nivou studija biti verifikirana postignutim naučnim rezultatima. Kada je u pitanju participacija Odsjeka za sociologiju u realizaciji tog doktorskog studija, predviđeno je da u njegovom nastavnom planu kao obavezni predmeti budu zastupljene slijedeće sociološke discipline:

- problemi i izazovi savremene sociologije;
- savremene sociološke teorije;
- sociologija između apologije i kritike.

Uz to, predviđeni su i slijedeći izborni predmeti:

- Nacija i savremeni društveni konflikti;
- Savremeni izazovi sociologije religije;
- Kultura i identitet;
- Urbano i ruralno društvo;
- Obrazovanje i društvene promjene;
- Porodica i društvo;
- Rod i Balkan.

Naravno, studenti koji se opredijele za temu doktorske disertacije iz oblasti socioloških nauka izabrat će iz ove ponude izbornih tematskih oblasti one koji će biti u funkciji izrade njihove doktorske disertacije. Prva generacija ovog doktorskog studija počela je sa radom u decembru 2012. godine.

Na kraju ove analize razvoja studija sociologije kao posebnog odsjeka, ali i integralnog dijela nastavno-naučnog procesa na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu, neophodno je upozoriti na to da – i pored želje da se što kompleksnije i potpunije pokuša zahvatiti sve ono što je obilježilo profiliranje studija sociologije, te u tom smislu napora da se dođe do relevantnih činjenica koje svjedoče o razvojnom putu sociologije na ovom fakultetu – sa sigurnošću možemo konstatirati da ovdje nisu mogli biti prezentirani svi segmenti koji verifikiraju značaj ovoga procesa. Međutim, i pored ove objektivne manjkavosti, koja suštinski ne dovodi u pitanje ovu analizu, čini se da ponuđena argumentacija nedvojbeno potvrđuje značaj intelektualnog kapitala uloženog u razvoj čitave lepeze socioloških disciplina koje se proučavaju na ovom odsjeku,

kao i nužnost daljeg naučnoistraživačkog aktiviteta na unapređenju i stalnom osavremenjivanju studija sociologije, te aplikacije socioloških znanja u interesu humanizacije odnosa među ljudima.

Pogledi i mišljenja / Views and Opinions

MEĐUODNOSI RELIGIJE, ŽIVOTNOG STILA I ZDRAVLJA
INTERRELATIONS AMONG RELIGION,
LIFESTYLE AND HEALTH

Sažetak

Iako nedovoljno empirijski utemeljen, uticaj religije na zdravlje prihvaćen je od mnogobrojnih zdravstvenih profesionalaca širom svijeta, te se religijske afilijacije različitih društvenih grupacija sve više uzimaju u obzir prilikom formulacija zdravstvenih politika u razvijenim demokratskim društvima. Tekst ima za cilj, prije svega, da ukaže na značaj istraživanja u oblasti religije i s njim povezanog životnog stila, s obzirom na njene implikacije na zdravstveni status populacije, što se u kranjem reflektuje na produktivnost društva. Religija je postala faktor koji se ozbiljno uzima u razmatranje prilikom kreiranja zdravstvene politike u Evropskoj uniji, posebno u segmentu poštivanja prava pacijenata baziranih na njihovom religijskom uvjerenju. Fokusirajući se na ulogu religije i s njom povezanog životnog stila na zdravlje, ovaj tekst ukazuje na potrebu afirmacije interdisciplinarnih pristupa fenomenu zdravlja koji uključuju i varijable društvenih nauka. Pružanjem podrške ovakvim istraživačkim inicijativama utiče se na unapređenje ne samo naučnoistraživačkog rada u ovoj oblasti nego i na funkcioniranje sistema zdravstvene zaštite, čiji se efekti odražavaju ne samo na bolje zdravstveno stanje populacije već i na povećano zadovoljstvo građana uslugama zdravstvene zaštite.

Ključne riječi: religija, zdravlje, životni stil, zdravstvena zaštita

Summary

Despite the lacking of empirical foundation, many health professionals around the world have accepted influence of religion on health, whilst religious affiliation of different social groups are getting increasingly taken into account when formulating health policy in developed democracies. The text is primarily targeted on importance of research in the field of religion, and the related lifestyle, with regard to its impact on the health status of the population, reflecting on its productivity at the end. Religion has become a factor to be taken

into serious consideration when creating the health policy in EU, particularly in the field of patient's right, based on their religious affiliations. Focusing on effects of religion and religion related lifestyle on health, this article points out the need for affirmation of interdisciplinary approach to the phenomenon of health which will include variables of social sciences. Providing support to such research initiatives, exerts influence on improving, not only scientific research in this area, but also to the functioning of the health care system, which are reflected not only in a better health status of the population, but also on increased satisfaction of citizens with health care services .

Keywords: Religion, health, lifestyle, health care

Uvod

Iako postoje stanovišta da religija nema nikakav uticaj na zdravlje pojedinaca, mnogo je više onih koji smatraju kako religija utiče na zdravlje, bilo da je riječ o njenom negativnom uticaju, o čemu su tematizirali Niče¹ i Frojd², bilo da je riječ o pozitivnom uticaju religije na zdravlje.

Rezultati pojedinih studija u ovoj oblasti, koje se spominju u nastavku ovog teksta, ukazuju na pozitivan uticaj religije na zdravlje, što se u velikoj mjeri reflektiralo na praksu.

Ono što je evidentno iz rezultata ovih studija jeste da su religiozne osobe, zahvaljujući stilu života koji vode, manje sklone oboljenjima poput hipertenzije i srčanih problema, a zabilježena je smanjena incidenca određenih oboljenja, kao što su karcinom, bolest koronarnih arterija i demencija. Dokazani su i pozitivni efekti prakticiranja religije na mentalno zdravlje (Gila, 2006).

¹ U svom djelu „Ecce homo“ Niče govori o terapijskoj ulozi religije, navodeći kako je psihološka i religiozna praksa težila samo *promjeni simptoma*: ona je smatrala čovjeka izliječenim ako se unizio pred krstom i zarekao da će ubuduće biti dobar čovjek. Ovo pokajanje, kao način religijsko psihološkog liječenja duševno poremećenih, otvaranje starih rana, valjanje u samopreziranju i skrhanosti, za Ničea je samo bolest više jer je znak slabosti i dekadencije. Niče nadalje navodi kako se čisto psihološka praksa crkve mora ozloglasiti kao opasna po zdravlje.

² Frojd je religiju smatrao izvorom opsesivne neuroze, dakle psihijatrijskog poremećaja.

Istraživanja koja je unazad nekoliko godina provodila Svjetska zdravstvena organizacija o kvalitetu života³ pokazala su da su ranije zdravstveni profesionalci bili fokusirani isključivo na medicinski model prema kojem se pacijent liječi uglavnom terapijom lijekovima i hirurškim metodama, dok se manja važnost pridavala duhovnosti i vjeri u izlječenje te odnosu doktor – pacijent. Ovo redukcionističko i mehanicističko shvatanje pacijenta više nije zadovoljavajuće. Pacijenti i liječnici počeli su uviđati vrijednosti duhovnosti, vjere i suosjećanja u procesu izlječenja. Religija se sve više uzima u obzir prilikom formulacije zdravstvenih politika. Sve više liječnika i zdravstvenih profesionalaca širom svijeta prilikom uzimanja historije bolesti razgovara sa pacijentom o njegovim religijskim uvjerenjima s namjerom integracije religijskog svjetonazora pacijenta i s njim povezanog stila života u strategiju liječenja. U pojedinim bolnicama postoje priručnici u kojima je detaljno objašnjeno na koji način postupati sa bolesnicima u skladu sa njihovim religijskim uvjerenjima.

Religija, životni stil i zdravlje – objašnjenje pojmova

Istraživanja uticaja religije na zdravlje, a naročito ona koja su usmjerena na razmatranje potencijalnih implikacija ovog odnosa na kliničku praksu, suočavaju se sa izazovima koji proizlaze iz ambivalentnosti ovih pojmova.

Često osporavana naučnost i relevantnost istraživačkih nalaza studija koje su pokušavale utvrditi vezu između religijskih varijabli i zdravlja, zasnovana je prije svega na nejasnom definiranju religije (naročito zbog izostanka ukazivanja na vrlo važnu distinkciju između religije i duhovnosti kao šireg pojma).

Definicija religije koja najbolje odgovara potrebama ovog teksta je ona prema kojoj se religija definira kao organizirani sistem vjerovanja u božansko ili nadnaravno.

³ Projekt „Kvalitet života“ Svjetske zdravstvene organizacije (The World Health Organization Quality of Life - WHOQOL) pokrenut je 1991. godine s ciljem razvijanja međunarodnog instrumenta za procjenu kvaliteta života kojim se mjeri individualna percepcija kvaliteta života u kontekstu kulturnog okruženja i sistema vrijednosti, te u odnosu na individualne ciljeve, standard i očekivanja.

Životni stil se najčešće definira kao način života pojedinca, koji se manifestuje u interakciji sa fizičkim, psihološkim, socijalnim i ekonomskim okruženjem. Životni stil ispoljava se u obrascima ponašanja, aktivnostima, interesima, vrijednostima itd. Životni stilovi su uslovljeni različitim faktorima, kao što su kultura, religija, porodica, društveni status itd.

Zdravi životni stilovi mogu se definirati kao kolektivni obrasci zdravstvenog ponašanja za koje se ljudi opredjeljuju na bazi njima raspoloživih opcija (Cockerham, 2000a). U nastavku teksta će se razmatrati zdravi stil života koji je baziran na religijskim sistemima vrijednosti.

U ovom tekstu koristit će se definicija Svjetske zdravstvene organizacije kojom se zdravlje definira kao stanje potpunog fizičkog, mentalnog i socijalnog blagostanja, a ne samo odsustva bolesti ili nemoći.

Uticaj religije kao životnog stila na fizičko zdravlje

Ljudi se uglavnom rađaju zdravi, međutim uslovi života u kojima žive i životni stilovi koje prakticiraju dugoročno određuju njihovo zdravlje. Životni stil postaje dominantni koncept u teorijama o zdravlju sredinom devedesetih godina prošlog vijeka (Hughes, 1994.; Petersen – Lupton, 1996), što je uticalo na promjenu vladajućih koncepcija o zdravlju (Crawford, 1978, 1980.; Featherstone, 1987.; Blaxter, 1990.; White, 1995), zdravstvenih politika na državnom i međunarodnom nivou (Ashton – Seymour, 1988.; Bunton – Macdonald, 1992), te zdravstvene misli u cjelini (Davies, 1984.; Hughes, 1994.; Armstrong, 1995.; Labonte 1995).

Brojna istraživanja o životnom stilu koji je povezan sa religijom rezultirala su pozitivnim zaključcima kada je u pitanju uticaj religije na zdravlje.

Istraživanja o životnom stilu koja su provedena u Izraelu pokazala su da je ishrana pojedinaca koji ne prakticiraju religiju mnogo bogatija namirnicama sa visokim udjelom zasićenih masnoća (Friedlander et al., 1985), što se odrazilo na visok nivo holesterola i triglicerida u krvi (Friedlander, Kark i Stein, 1987).

Studija provedena među studentima ukazala je na korelaciju između religioznosti i ponašanja koja utiču na zdravlje, kao što je, naprimjer, korištenje sigurnosnog pojasa u automobilu (W. A. Oleckno – M. J. Blacconiere's, 1991).

U poređenju sa cjelokupnom populacijom, mormoni i adventisti sedmog dana imaju manju incidencu i manju stopu mortaliteta od karcinoma uzrokovanog konzumiranjem duhana i alkohola (Fraser, 1999.; Grundmann, 1992). Religija može uticati na konzumiranje alkohola na nekoliko načina: može uticati na to hoće li pojedinac uopće započeti sa konzumiranjem alkohola, zatim kojim intenzitetom će ga konzumirati, te može uticati na mogućnost izlječenja od alkoholizma (Miller, 1998). Međutim, treba imati na umu da postoje različita religijska stanovišta kada je u pitanju konzumiranje alkohola i drugih opojnih sredstava. Određene religije, kao što je islam, striktno zabranjuju konzumiranje alkohola i opojnih supstanci, dok neke dozvoljavaju konzumiranje alkohola. Tako se, naprimjer, vino konzumira u nekim religijskim ritualima, a u nekim slučajevima koriste se i psihoaktivne supstance, kao što su pejotle⁴ i hašiš, kako bi se ostvarili neki spiritualni ciljevi (Lyttle, 1988). Rezultati studija o uticaju religije na konzumiranje alkohola pokazali su da religiozni pojedinci ipak konzumiraju alkohol u umjerenim količinama (Gorsuch – Butler, 1976.; Miller, 1998). Religija ima značajnu ulogu u edukaciji o štetnosti konzumiranja alkohola i narkotika (Stylianou, 2004). Učešće u religijskim aktivnostima djeluje preventivno na stanja svijesti koja obično dovode do posezanja za alkoholom i narkoticima.

Istraživanja su također pokazala da adventisti sedmog dana imaju nižu stopu mortaliteta zahvaljujući zdravom životnom stilu koji podrazumijeva ishranu bogatu voćem, povrćem i orašastim plodovima, sa veoma malom količinom konzumiranja mesa. Većina ih ne konzumira alkohol i cigarete, a aktivno vježbanje također je sastavni dio njihovog životnog stila.

⁴ Pustinjski kaktus pejotle raste u Meksiku i američkoj državi Teksas. Još su stari Asteci znali za čudotvorna svojstva ovog kaktusa, ali prvi je o njemu pisao franjevački misionar Bernardino de Sahagun, davne 1560. Njemački toksikolog Louise Levin je 1888. iz uzoraka osušenog kaktusa izolovao alkaloid anhalonin, a nešto kasnije njegov kolega Arthur Hefter izolovao je još četiri alkaloida, između ostalih i meskalin. Probajući na sebi njihovo djelovanje, Hefter je potvrdio da meskalin posjeduje najjača halucinogena svojstva.

Zabilježeni su brojni slučajevi terapijskih svojstava religije u odvikavanju od upotrebe teških narkotika (Manheimer, Anderson i Stein, 2003). Rezultati studija su pokazali da su se kod liječenih ovisnika razvila snažna religijska osjećanja u toku procesa oporavka (Green, Fullilove i Fullilove, 1998).

Religija igra veliku ulogu u prevenciji rizičnog spolnog ponašanja. Studija koja je provedena među adolescentima, djevojkama afričko-američkog porijekla, pokazala je povezanost religioznosti sa njihovim stavovima o posljedicama rizičnog spolnog ponašanju te razumijevanjem rizika od spolno prenosivih bolesti, kao što je HIV/AIDS (McCree et al., 2003).

Practiciranje religije također pozitivno utiče na promoviranje tjelesnih aktivnosti. Rezultati istraživanja provedenog među stanovnicima američke države Utah pokazali su da osobe koje su posjećivale crkvu jednom sedmično imaju bolju fizičku kondiciju i da su više sklone fizičkim aktivnostima nego osobe koje ne posjećuju crkvu (Merrill – Thygerson, 2001).

Naučna istraživanja iz ove oblasti uglavnom su komparativne studije koje ukazuju na određene korelacije među varijablama, ali se u njima ne utvrđuje kauzalitet između religijskih i zdravstvenih varijabli. U nekim slučajevima religiozne varijable su uključene u velike studije koje zapravo ne istražuju primarno efekte religije, te se njihovi rezultati moraju uzeti sa velikim oprezom.

Bez obzira na metodološke barijere koje utiču na pouzdanost rezultata dosadašnjih istraživanja u ovoj oblasti, ove studije su ipak privukle pažnju ne samo naučnika i istraživača koji se bave ovom problematikom nego i zdravstvenih profesionalaca i donosilaca odluka. U svijetu je ova tema veoma aktuelna i broj istraživačkih radova u ovoj oblasti je u porastu.

Rezultati istraživanja uticaja na religiji baziranog životnog stila na zdravlje pojedinca mogu biti korisno sredstvo za kreiranje dugoročnih strategija usmjerenih na poboljšanje zdravstvenog statusa stanovništva, što će uključivati promoviranje koncepta zdravog životnog stila.

Religija i mentalno zdravlje

Rezultati mnogobrojnih studija o uticaju religije na mentalno zdravlje u kojima su se koristili različiti indikatori mjerenja (psihološko blagostanje, zadovoljstvo životom, sklonost samodestruktivnom ponašanju, uključujući bolesti ovisnosti itd.) pokazali su da religija ima značajnu ulogu u očuvanju mentalnog zdravlja.

Stanovišta o povezanosti religije sa psihijatrijskim poremećajima datiraju još iz devetnaestog vijeka. Najveći zagovornik štetnog uticaja religije na zdravlje bio je Sigmund Freud.

Međutim, za mnoge savremene naučnike i praktičare religija je relevantan etiološki, terapeutski ili palijativni faktor u psihoterapiji. Bilo da je riječ o malignom ili terapijskom uticaju religije na mentalno i emocionalno blagostanje čovjeka, sfera religioznosti – vjere i sakralnog vjerovanja i iskustva – decenijama je bila predmet različitih istraživanja.

Polaritet najranijeg diskursa o ovoj temi najbolje je predstavljen u radovima Freuda i Jamesa. U svojim djelima „Budućnost jedne iluzije“ i „Civilizacija i njene nelagode“ Freud suprotstavlja religiju i nauku, tvrdeći kako su one moralni neprijatelji i da je svaki pokušaj premoštavanja jaza između njih osuđen na propast. Prakticiranje religije i vjerovanje u Boga za Freuda su znaci opsesivne neuroze, narcističke deluzije i infantilnog pogleda na svijet, stoga predstavljaju prijetnju za čovjeka i društvo u cjelini. James, međutim, nije bio tako pesimističan kao Freud. U svojoj knjizi „Razne vrste religioznog iskustva“ (*The Varieties of Religious Experience*, 1958), identifikovao je dva tipa religijskog ispoljavanja: religiju bolesne duše i religiju zdravog duha. Prva je produkt oštećene psihe, što se očituje u tjeskobi, iritantnosti, osjećanju manje vrijednosti, sumnjičavosti, anksioznosti i strahu (James, 1958, str. 126). U drugom slučaju riječ je o tendenciji da se sve stvari posmatraju u pozitivnom svjetlu (James, 1958, str. 83). Religija zdravog duha je doslovno vjera zdravog duha kojeg odlikuje nada, optimizam, pozitivno razmišljanje i entuzijizam.

Sljedbenici Jamesa, Junga i Fromma također su uočili pozitivne efekte religije na mentalno zdravlje, dok je većina naučnika tog perioda u oblasti psihijatrijske profesije uglavnom bila sumnjičava prema tom stanovištu, naročito zbog kliničkih iskustava religijskog uticaja na pojavu patoloških ličnosti. Stoga je donedavno bio gotovo neznatan interes za problematiziranje stanovišta prema kojem religiji nedostaju pozitivni

instrumenti za postizanje mentalnog i emocionalnog blagostanja. Zanimanje naučnika za proučavanje pozitivnih aspekata religije na mentalno zdravlje šezdesetih i sedamdesetih godina dvadesetog vijeka posebno je evidentno u djelima Maslowa (1964) i Tarta (1975), koji su bili pod uticajem joge, Vedanta, Zen i ezoterijskih tradicija. Iako ne u okviru zvanične psihijatrije i psihologije, predmet spiritualnosti je konstruiran kao potraga za ljudskim potencijalima te kao takav postao prihvatljiv ili bar toleriran kao istraživačka tema. Spiritualnosti, shvaćenoj u mnogo širem smislu nego što podrazumijevaju tradicionalna religijska shvatanja, počeo se pridavati mnogo veći značaj nego što se to činilo ranije u okviru psihijatrijske prakse i psihološke teorije.

Za razliku od teološkog shvatanja duhovnosti prema kojoj je ona nešto što se postiže isključivo putem pobožnosti, psiholozi su počeli istraživati duhovnost u kontekstu razvojnog procesa postizanja transcendentne unije nečim „izvan“ individualnog ega, kao vječnim izvorom svega postojećeg. Paralelno s tim, uticaj formalnog religijskog vjerovanja na mentalno zdravlje postaje tema empirijskih istraživanja, posebno u okviru gerijatrijske psihijatrije i socijalne, razvojne i zdravstvene psihologije. Studija „Midtown Manhattan“, koja je započela 1950. godine, predstavlja jedno od najranijih istraživanja ove vrste, te spada među najopsežnija epidemiološka istraživanja psihijatrijskog morbiditeta i njegovih sociodemografskih determinanti. Prvi zaključci u okviru ove studije objavljeni su pod naslovom „Mentalno zdravlje u metropolisu“ – *Mental Health in the Metropolis* (Srole, Langner, Michael, Opler i Rennie, 1962). Ova publikacija predstavlja klasično djelo socijalne psihijatrije i psihijatrijske epidemiologije. U studiji je detaljno analiziran uticaj religije na mentalno zdravlje, te je zaključeno da su pacijenti usljed različite religijske tradicije (katoličke, protestantske ili židovske) ispoljavali različite simptome psihijatrijskih oboljenja, imali različitu historiju bolesti te različit stav prema liječnicima (Srole – Langner, 1962). Dok su liječnici u drugim oblastima već odavno uzimali u obzir uticaj religije na fizičko zdravlje pacijenta, prije ove studije psihijatrijski epidemiolozi nisu pokazivali interes prema razmatranju uticaja religije na psihopatologiju. Studija „Midtown Manhattan“ uticala je na brojna istraživanja koja su provedena u proteklih nekoliko decenija.

Do početka osamdesetih godina prošlog vijeka provedeno je oko 200 empirijskih studija o različitim efektima religije na mentalno zdravlje

(e. g. Gartner, Larson i Allen, 1981.; Larson, Pattison, Blazer, Omran i Kaplan, 1986).

Religijski impuls se ispoljava u različitim formama ponašanja, emocijama, motivaciji, vjerovanju, stavovima, mišljenju, vrijednostima, iskustvu i međuljudskim odnosima. Neovisno o religiji odavno je poznato da naša ponašanja, emocije i društvene veze značajno utiču na zdravlje. Fizičko i mentalno zdravlje (subjektivno percipirano i objektivno dijagnosticirano) i stope morbiditeta od psihijatrijskih bolesti variraju u zavisnosti od psihosocijalnih i bihevioralnih varijabli, kao što su stres, društvena podrška, životni stil, stavovi prema zdravlju itd.

Istraživači su predložili moguće medijatore za posmatranje odnosa između religije i mentalnog zdravlja koji se baziraju na različitim funkcijama i domenima ljudske psihe. To nam može pomoći da razumijemo na koji način prakticiranje vjere i različita duhovna opredjeljenja čovjeka mogu uticati na mentalno zdravlje. Posvećenost religijskom sistemu vjerovanja može pozitivno uticati na mentalno zdravlje te promovisati zdravi stil života (kao što je izbjegavanje cigareta, alkohola i droga, te različitih oblika asocijalnog ponašanja).

Pojedinačne ili grupne molitve mogu proizvesti emocije koje pozitivno utiču na zdravlje, kao što su zahvalnost, opraštanje, ljubav itd. Vjerovanja u Boga, zagrobni život, slobodnu volju, prirodu zla te promišljanja o ljudskoj egzistenciji i smislu života mogu preventivno djelovati na zdravlje. Vjerovanje čovjeku ulijeva nadu i optimizam, što pomaže u prevazilaženju stresnih situacija.

Povezanost između religije i mentalnog zdravlja je u fokusu brojnih istraživanja već više od trideset godina. Indikator značaja i prihvatanja relevantnosti ovakvih istraživanja je nagrada „Oskar Pfister“, koju od 1983. godine dodjeljuje Američko psihijatrijsko udruženje (American Psychiatric Association) za istraživanja, publikacije i kliničku praksu u ovoj oblasti. Među laureatima ove prestižne nagrade nalaze se mnogi uticajni psihijatri, kao što su Jerome Frank, Viktor Frankl, Robert Jay Lifton, Oliver Sacks, Robert Coles, Don Browning i Paul Ricoeur (Levin, 2010).

Od najranijih pokušaja kvantificiranja uticaja religijskog identiteta, vjerovanja i praksi na mentalno zdravlje do danas, ova oblast

ostaje provokativna, s obzirom na pitanja konceptualizacije religije i teorijskih perspektiva na kojima je bazirana povezanost između religije i mentalnog zdravlja. Dok su se, s jedne strane, usavršavali dizajn istraživanja i analitički postupci, istraživači su se suočavali sa teškoćama prilikom tumačenja rezultata. Naprimjer, statistički značajni rezultati – koji ukazuju na uticaj religijske participacije, posjećivanje crkve i drugih bogomolja, vjerovanje u Boga itd. na mentalno zdravlje – ne govore ništa o ljekovitom uticaju duhovnosti. Duhovnost je još uvijek nedovoljno istraženo područje ne samo u studijama o mentalnom zdravlju već u svim domenima religijskog istraživanja.

U istraživanjima uticaja religije na fizičko i mentalno zdravlje, najčešće korištena religijska varijabla je učešće u bogoslužju zato što je to nešto što se može posmatrati i lahko kvantificirati. U većini studija istraživači izbjegavaju procjenu stavova, vjerovanja i iskustava, te je vrlo malo poznato o njihovom uticaju na mentalno zdravlje i psihološko blagostanje.

Istraživanje uticaja religije na zdravlje je granično područje interesa mnogih disciplina, kao što su vjerska gerontologija, zdravstvena psihologija i medicinska sociologija. Empirijska istraživanja povezanosti religije i mentalnog zdravlja uključuju epidemiološke studije na velikom uzorku, kliničke studije u psihijatrijskim ambulancama i bolnicama te socijalna i bihevioralna psihološka istraživanja (Koenig, 2002).

Uloga religije u zdravstvenoj zaštiti

Uticaj religije na zdravlje kao i integracija religije u zdravstvenu praksu, uprkos kontroverzama koje ovaj odnos implicira, sve više je u fokusu zanimanja naučnika širom svijeta, što se očituje u različitim inovativnim istraživačkim pristupima u ovoj oblasti.

Formulacija javnih politika u oblasti zdravstvene zaštite je potcijenjena usljed mnogobrojnih tenzija uzrokovanih prirodom države, njenog sistema upravljanja te uticaja religije na državnu politiku i praksu.

Sekularne evropske države, a posebno one sa multietničkom i multireligijskom strukturom stanovništva, nalaze se pred velikim izazovom kada je u pitanju predlaganje, usvajanje i implementacija zdravstvenih politika. Religijska afilijacija većine populacije u određenoj

zemlji reflektira se na kulturološke pristupe koji su ugrađeni u zdravstveni sistem. Istovremeno, mnogi aspekti manjinskih religija posmatraju se kao različiti od prihvaćenih društvenih normi.

Implikacije ovakvih praksi na zdravstvenu zaštitu i nacionalnu zdravstvenu politiku ostaju nejasne u kontekstu onoga što konstituira prihvatljiv i pravno zasnovan pristup velikom broju pitanja u oblasti zdravstvene zaštite. Tako se, naprimjer, u izvještaju Evropske komisije (2005) priznaje da je u određenim oblastima zdravstvene zaštite, kao što je oblast mentalnog zdravlja, potrebno detaljnije istražiti povezanost sa religijom. Prijedlog Evropske komisije (2008) u vezi sa usvajanjem nove antidiskriminatorne direktive koja zabranjuje diskriminaciju na osnovu religije u zdravstvu ukazuje ne samo na potrebu za zaštitom od diskriminacije na bazi religije u zdravstvu nego i do koje mjere religijska prava treba poštovati ili ograničiti u oblasti zdravstvene zaštite.

Pravo na zdravlje, prema članu 12. Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, podrazumijeva obavezu država članica da priznaju pravo svakog pojedinca na „uživanje najviših standarda tjelesnog i mentalnog zdravlja 'i' poduzmu korake 'kako bi se postigla 'puna realizacija' ovog prava.“ Također se navodi da zdravstvena zaštita mora sadržavati karakteristike, kao što su dostupnost, pristupačnost i prihvatljivost te da zdravstvene usluge moraju biti dostupne svakome bez diskriminacije. Sve zdravstvene ustanove, proizvodi i usluge moraju poštovati osnovne principe medicinske etike te kulturu pojedinaca, manjina, naroda i zajednica.

Jake komunikacijske vještine i odgovarajući trening neophodni su za pružanje kvalitetnih zdravstvenih usluga prilagođenih potrebama različitih religijskih i kulturnih grupa. Bez dobre komunikacije nemoguće je dobiti pacijentovu saglasnost za liječenje (Hendriks, 2008). U većini država članica Evropske unije trening zdravstvenih radnika o pitanjima religijskog diverziteta je insuficijentan i fragmentaran, a u većini država ne postoji jasna nacionalna politika kada je ova oblast u pitanju (Petrova – Clifford, 2009). Umjesto da obezbijede obuku za zdravstvene radnike u svojim ustanovama, većina država se oslanja na eksterne medijatore koji su dobri poznavaooci religijskih, etničkih i kulturoloških razlika.

Pojedine bolnice organiziraju posebnu obuku za osoblje kada je u pitanju razumijevanje religijskih potreba pacijenata, a većina ih ima

priručnike u kojima su detaljno objašnjene osnovne odrednice različitih religija i s njima povezanih stilova života.

Većina zemalja u svijetu prolazi kroz proces reformi zdravstvenog sistema koje su uglavnom fokusirane na smanjenje troškova zdravstvene zaštite, a manje na njen kvalitet, što je nažalost dovelo do toga da je odnos zdravstvenih profesionalaca (naročito u primarnoj zdravstvenoj zaštiti) prema pacijentima zasnovan na redukcionističkom i mehanicističkom shvatanju pacijenta (što je često uslovljeno sistemom plaćanja doktorove naknade, dugim listama čekanja, nedostatkom kadra itd.).

Međutim, i pored navedenih teškoća u implementaciji zdravstvenih politika, rezultati empirijskih istraživanja o uticaju religije na zdravlje značajno su djelovali na medicinu i zdravstvenu profesiju. Iako većina postojećih otkrića o uticaju religije na zdravlje nisu naučno utemeljena, većina liječnika i zdravstvenih profesionalaca svjesni su da religija za mnoge ljude predstavlja motivacionu snagu u životu te da pozitivno utiče kako na fizičko tako i na mentalno zdravlje pojedinaca.

Zaključak

Neovisno o metodološkim nedostacima istraživačkih studija o uticaju religije na zdravlje koje su provedene od osamdesetih godina prošlog vijeka do danas, iz njihovih rezultata je evidentno da religija predstavlja značajan faktor koji utiče na zdravlje, kako fizičko tako i mentalno, što je rezultiralo njegovom integracijom u sistem zdravstvene zaštite u nekim državama u svijetu.

Glavni motiv za pisanje ovog teksta proistekao je iz potrebe da se ukaže na značaj ovih rezultata i mogućnosti njihove primjene u našem okruženju te da se probudi interes istraživača u BiH za studioznijim naučnim pristupom ovoj problematici. Bosna i Hercegovina je, prema podacima Svjetske zdravstvene organizacije, među prvim državama u svijetu kada su u pitanju faktori rizika za zdravlje povezani sa životnim stilovima, kao što su gojaznost, konzumiranje alkohola i cigareta. Ovi alarmantni podaci ukazuju na potrebu većeg angažmana u oblasti naučnog pristupa fenomenu životnog stila i njegovog uticaja na zdravlje. Fenomenu zdravlja se u našoj zemlji uglavnom pristupa sa stanovišta medicinske struke. S obzirom na kompleksnost faktora koji utiču na

zdravlje, trebalo bi se raditi na afirmaciji interdisciplinarnog pristupa u ovoj oblasti.

Način na koji ljudi žive zasnovan je na njihovim vrijednostima, stavovima, navikama, ponašanju (bilo da su oni uvjetovani religijskim ili nekim drugim faktorima) i direktno ili indirektno utiče na zdravlje pojedinca i društva u cjelini. Podrška istraživanjima u ovoj oblasti može doprinijeti kvalitetnijem organizovanju preventivnih programa, poboljšanju zdravstvenog stanja stanovništva, što će dugoročno imati efekta na bolju produktivnost rada i smanjenje troškova zdravstvene zaštite.

Literatura

1. D. Armstrong, *The rise of surveillance medicine*, *Sociology of Health and Illness*, 1995, str. 393–404.
2. J. Ashton – H. Seymour (1988) *The New Public Health: the Liverpool Experience*, Milton Keynes, Open University Press, 1998.
3. M. Blaxter, *Health and Lifestyles*, London, Routledge, 1990.
4. W. Cockerham, *The sociology of health behaviour and health lifestyles*; u: C. Bird, P. Conrad i A. Fremont (eds), *Connection*, 2000.
5. R. Crawford, *You are dangerous to your health: the ideology and politics of victim blaming*, *Social Policy*, 1978, str. 10–20.
6. R. Crawford, *Healthism and the medicalization of everyday life*, *International Journal of Health Services*, 1980, str. 365–388.
7. C. Davies, *General practitioners and the pull of prevention*, *Sociology of Health and Illness*, 1984, str. 267–289.
8. M. Featherstone, *Lifestyle and consumer culture*, *Theory, Culture and Society*, 1987, str. 55–70.
9. G. E. Fraser, *Associations between Diet and Cancer, Ischemic Heart Disease, and All-Cause Mortality in Non-Hispanic White California Seventh-day Adventists*, *American Journal of Clinical Nutrition*, 1999.
10. G. E. Fraser – D. J. Shavlik, *Ten years of life. Is it a matter of choice?* *Arch Intern Med.* 2001, str. 1645–1652.
11. S. Freud, *Budućnost jedne iluzije*, Zagreb, Naprijed, 1986.
12. Y. Friedlander, J. D. Kark i Y. Stein, *Religious Observance and Plasma Lipids and Lipoproteins among 17-Year-Old Jewish Residents of Jerusalem*, *Preventive Medicine*, 1987, str. 70–79.

13. Y. Friedlander, J. D. Kark, N. A. Kaufmann i Y. Stein, *Coronary Heart Disease Risk Factors among Religious Groupings in a Jewish Population Sample in Jerusalem*, American Journal of Clinical Nutrition, 1985, str. 511–521.
14. J. Gartner, D. B. Larson i G. D. Allen, *Religious commitment and mental health: A review of the empirical literature*, Journal of Psychology and Theology, 1981, str. 6–25.
15. S. Gila-Silverman, *A Public Health Perspective on the Religion Health*, 2006.
16. R. L. Gorsuch – M. C. Butler, *Initial Drug Abuse: A Review of Predisposing Social Psychological Factors*, Psychological Bulletin, 1976, str. 120–137.
17. L. L. Green, M. T. Fullilove i R. E. Fullilove, *Stories of Spiritual Awakening. The Nature of Spirituality in Recovery*, Journal of Substance Abuse Treatment, 1998, str. 325–331.
18. E. Grundmann, *Cancer Morbidity and Mortality in USA Mormons and Seventhday Adventists*, Archives of Anatomy Cytology and Pathology, 1992, str. 73–78.
19. G. W. Hartz – H. C. Everett, *Fundamentalism religion and its effect on mental health*, br. 28 (3), Journal of Religion and Health, 1989, str. 207–217.
- A. Hendriks, *Ethnic and cultural diversity: challenges and opportunities for health law*, European Journal of Health Law, 2008, str. 292.
20. M. Hughes, *The risks of lifestyle and the diseases of civilisation*, Annual Review of Health Social Sciences, 1994, str. 57–78.
21. W. James, *The Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature*, New York, New American Library, 1958.
22. H. G. Koenig – H. J. Cohen, *The Link between Religion and Health: Psychoneuroimmunology and the Faith Factor*, New York, Oxford University Press, 2002.
23. R. Labonte, *Population health and health promotion: what do they have to say to each other?*, Canadian Journal of Public Health, 1995, str. 165–168.
24. D. B. Larson, E. M. Pattison, D. G. Blazer, A. R. Omran i B. H. Kaplan, *Systematic analysis of research on religious variables in four major psychiatric journals, 1978–1982*, American Journal of Psychiatry, 1986, 329–334.
25. M. Lavric – S. Flere, *The role of culture in the relationship between religiosity and psychological well being*, br. 47, Journal of Religion and Health, 2008, str. 164–175.
26. J. Levin, *International Journal of Applied Psychoanalytic Studies Int. J. Appl. Psychoanal, Studies*, 2010.

27. T. Lyttle, *Drug Based Religions and Contemporary Drug Taking*, Journal of Drug Issues, 1988, str. 271–284.
28. E. Manheimer, B. J. Anderson i M. D. Stein, *Use and Assessment of Complementary and Alternative Therapies by Intravenous Drug Users*, American Journal of Drug and Alcohol Abuse, 2003, str. 401–413.
- A. H. Maslow, *Religion, Values, and Peak-experiences*. Columbus, Ohio State University Press, 1964.
29. D. H. McCree, G. M. Wingood, R. DiClemente, S. Davies i K. F. Harrington, *Religiosity and Risky Sexual Behavior in African-American Adolescent Females*, Journal of Adolescent Health, 2003, str. 2–8.
30. R. M. Merrill – A. L. Thygerson, *Religious Preference, Church Activity, and Physical Exercise*, Preventive Medicine, 2001, str. 38–45.
31. W. R. Miller, *Researching the Spiritual Dimensions of Alcohol and Other Drug Problems*, Addiction, 1998, str. 979–990.
32. F. Niče, *Ecce homo*, Beograd, Grafos, 1980.
33. W. A. Oleckno – M. J. Blacconiere, *Relationship of Religiosity to Wellness and Other Health-related Behaviors and Outcomes*, Psychological Reports, 1991, str. 819–826.
- A. Petersen – D. Lupton, *The New Public Health: Health and Self in the Age of Risk*, St Leonards, NSW, Allen and Unwin, 1996.
34. D. Petrova – J. Clifford, *Religion and Healthcare in the European Union: Policy issues and trends – NEF Initiative on Religion and Democracy in Europe*, Network of European Foundations, 2009.
35. L. Srole – T. Langner, *Religious origin*. U: L. Srole, T. S. Langner, S. T. Michael, M. K. Opler i T. A. C. Rennie, *Mental Health in the Metropolis*, The Midtown Manhattan Study, str. 300–324, New York, McGraw-Hill, 1962.
36. L. Srole, T. S. Langner, S. T. Michael, M. K. Opler i T. A. C. Rennie, *Mental Health in the Metropolis*, The Midtown Manhattan Study, New York, McGraw-Hill, 1962.
37. S. Stylianou, *The Role of Religiosity in the Opposition to Drug Use*, International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology, 2004, str. 429–448.
38. C. T. Tart, *States of Consciousness*, New York, E. P. Dutton & Co, 1975.
39. P. White, K. Young i J. Gillett, *Bodywork as a moral imperative: some critical notes on health and fitness*, Society and Leisure, 1995, str. 159–182.

- Commission,
www.equalrightstrust.org/ertdocumentbank/europa%20directive.pdf, 02. 07. 2008.
- Improving the mental health of the population: towards a strategy on mental health for the European Union', green paper, European Commission, Directorate General Health and Consumer Protection,
http://ec.europa.eu/health/ph_determinants/life_style/mental/green_paper/mental_gp_en.pdf, 10. 10. 2005.
- Proposal for a Council Directive on implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of religion or belief, disability, age or sexual orientation', European
- The State of Mental Health in the European Union, European Commission, Directorate General Health and Consumer Protection, 2004.
- UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, 2000; UN Doc E/C.12/2000/4 (2000).

Prikazi i osvrta / Reviews and Comments

KA SVIJETLIM HORIZONTIMA NADE

TOWARDS HOPE'S BRIGHT HORIZONS

Komemorativna sjednica u znak smrti 24. 10. 2012.
prof. dr. Rasima Muminovića, profesora emeritusa

Filozofski fakultet u Sarajevu
30. listopada/oktobra 2012. godine

Commemorative service honoring Prof. Dr. Rasim Muminović, Professor Emeritus, who passed away on 24 October 2012.

Faculty of Philosophy in Sarajevo
30 October 2012

Često kažemo kako šutnja govori više od riječi, naročito u situaciji neizmjerne boli nanesene talasom smrti koja nenadano odnosi člana obitelji, pa zanimemimo, ili plačem ispunimo prazninu. Ali šutnja je ponekad kukavički čin, sigurnost da ne kažemo nešto pogrešno, da ne budemo krivo shvaćeni. U ovom tužnom času, kad se opraštamo od Rasima Muminovića, moga brata, slabija sam od svih vas, ali imam želju da njegovoj slici dodam neke crte i osvjetlim detalje životne biografije koji mogu približiti njegovu pojavu kao mislioca.

Velike stvari rijetko bivaju prihvaćene u vrijeme njihova nastajanja, a tvorci progresivnih ideja često osuđeni na vlastito izgaranje ili osamljenost. Oni koji su snaga društvene matice za promjene postaju imaginarna opasnost koju se mora marginalizirati. Zato su vrlo rijetki velikani misli shvaćeni u svom dobu. Moram reći da plejadi takvih pripada i Rasim Muminović, filozof istančanog poetskog senzibiliteta, autor niza djela koja tragaju za nadom i smislom ljudskog bivstvovanja.

Rasim je rođen na Dan planete Zemlje, 22. aprila 1935. godine u Trijebinama, nedaleko od Zlatara, Uvca, Sjenice, kao prvo dijete oca Hivza i majke Hajruše. Tek što je propuzao, često bi nestao preko visokog kućnog praga i avlijom hitao da prođe ogradu. Kao dječak svojim razmišljanjem zadivio je djeda Azema, koji je umjesto Rasim, često unuka zvao Misar.

Preporuku ocu Hivzi da djetetu otvori put za daljine na velike škole dao je i efendija Mula Tahir. Nakon gimnazije u Sjenici, u novembru 1948. godine Rasim je učenik Gazi Husrev-begove medrese. To je vrijeme poratne gladi i siromaštva u Sarajevu. Bilo mu je tek 13 godina kad se našao u mjestu gdje nikoga ne poznaje. Zato je na početku odlazio do Bistrika i suznim očima ispraćao voz „ćiru“ i dio sebe na imaginarno putovanje ka zavičaju. Ali nedugo postaje neraskidivi dio bića Sarajeva.

Nakon četiri razreda medrese, Rasim prelazi u Učiteljsku školu u Sarajevu, po sugestiji prijatelja Atifa Purivatre da u opismenjavanju narodnih masa nedostaju učitelji. Ali odlazak iz medrese povukao je probleme egzistencijalne prirode, pitanje smještaja, finansijske potpore itd. Opet je pred njim visoki „kućni prag“ preko koga se valja presaminiti da dosegne širinu avlije, slobodu. Samo je posao noćnog čuvara u stovarištu preko puta Ali-pašine džamije pružao mogućnost da noću radi, a tokom dana pohađa redovnu nastavu u Učiteljskoj školi u Sarajevu.

No, bez obzira na sve životne teškoće, Rasim pristaje uz plemenite i nesebične mlade snage koje rade na izgradnji i obnovi zemlje. Sudjeluje u mnogim radnim akcijama: pruga Šamac – Sarajevo, Autoput „Bratstvo-jedinstvo“, Ljubljana – Zagreb, u izgradnji nove Željezničke stanice u Sarajevu, Stadiona Koševo itd.

Sabrano znanje iz tri srednje škole – gimnazije, medrese i učiteljske škole, bilo je izuzetna podloga za studij filozofije i njemačkog jezika. Radoznalosti njegova duha nije bilo granica. U redovnom roku završava Filozofski fakultet u Sarajevu 1960, a četiri godine kasnije treći stepen studija, magisterij na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Biran je za asistenta 1965. godine, a potom dvije godine kasnije za docenta na predmetu Etika na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu. Put filozofskog traganja doveo ga je do Ernsta Blocha, tada najznačajnijeg mislioca XX stoljeća, čija filozofija postaje tema njegove doktorske disertacije

odbranjene 24. ožujka 1970. godine u Zagrebu. Prijavom doktorske disertacije „Utopijsko u filozofiji Ernsta Blocha“ boravi u Tübingenu i sluša predavanja profesora Ernsta Blocha.

1970. godine smrt je otela brata Asima u 34. godini i porodicu prosto obezglavila. Rasim je sam, pogođen bolom, na kućnom pragu koji se sad isprijedio kao prepreka koja se ne dá savladati. Te godine u bračnoj zajednici je sa Nafijom Sadiković. Najveća radost u njegovom životu bilo je rođenje sina Mirze. Ali život je kao rijeka: nekad bistra kao radost, nekad mutna kao tuga, a sa istog izvora teče.

Početak 1972. godine izabran je u zvanje vanrednog profesora za kolegij „Socijalna i politička filozofija“ na Fakultetu političkih nauka, a prelaskom na Filozofski fakultet u Sarajevu biva izabran u isto zvanje, vanrednog profesora, 1974. godine. U zvanje redovnog profesora izabran je 1979. godine. Nakon odlaska u mirovinu izabran je u zvanje profesora emeritusa.

Sve ono što je zahtijevalo njegovo umijeće, znanje i rad, našlo je put do cilja, ali bez adekvatne podrške i priznanja društvene zajednice, kao da je svaki, iole pravi, intelektualac osuđen na „prokletstvo kruga“. Filozofija nijednog trena za njega nije prestala biti ona univerzalna dimenzija poimanja svijeta, čija snaga i moć teorije može prokuknuti u skrivene mogućnosti čovjeka i svijeta. To je „buđenje slobode i ljudskog glasa“. To je i poniranje u nejasne krugove nade da dosegne nedostižne struje mogućnosti ljudskih moći koje prosvijetle tamu i nepoznate dubine tajni ljudskog bivstvovanja.

Ispod olujnog neba nad socijalističkom Jugoslavijom i nevremena nad Bosnom i Hercegovinom koje je kao munja iz vedra neba pogodilo najviše bošnjački narod, Rasim Muminović nije pristao na šutnju, njegova filozofska oštrica zasijecala je tkivo koje je do jučer bilo jedan organizam. Nakon uzleta u plavetnilo neba, naš filozof kao Robinzon Kruso našao se na pustom otoku odbjegle nade. Onaj dječak koji preskače visoki kućni prag, stajao je kao iskusni mislilac koji ide u korak sa istinom, ka slobodi, dostojanstvu. Oštar prema sebi, nije umio biti blag prema drugima, za dobro svih. U samoći koju je vidio kao polje bez kraja, rad i pisanje na neki način su i najveće priznanje.

Drago i mило Sarajevo, čijeg je bića postao neraskidivi dio, ni u času poznih godina nije mu odalo priznanje. Ni u zavičaju, kome se uvijek rado odazivao i bio fenomen intelektualca, njegova imena nema među nagrađenima i dobitnicima priznanja... I to je bol, tiha bol koju šutnjom skrivaju velikani dok idu poljima vječnosti, čija djela ostaju kao sjeme i zalag budućnosti.

Dragi prijatelji, svima vama koji ste danas ovdje i onima koji nisu stigli iz brojnih zemalja naše planete, a slali su poruke i telegrame da izraze sućut u neizmjernom bolu, zahvalna sam bićem. Posebna hvala dekanu prof. Ivi Komšiću i prof. Samiru Arnautoviću, Odsjeku Filozofskog fakulteta u Sarajevu, dr. Esadu Bećiragiću, gosp. Dautu Bašoviću, prof. Enveru Haliloviću, prof. Šefketu Krciću i drugima za sve što su učinili za moga brata.

SKICA ZA FILOZOFSKI PORTRET PROF. DR. RASIMA MUMINOVIĆA

„Sa mislilačkim opusom Ernsta Blocha filozofija je najzad tamo gdje filozofski govor rađa prometejsku misao, nerazdvojnu od radikalna čina, dakle, unutar povijesti kao savjest sadašnjice i revolucionarna nada budućnosti, misao što nastaje u sukobu sa zamornom i ljudskoću oskudnom stvarnosti, svjedočeći nepobitno da nije tu radi sebe niti je ikada tako dana, već u cilju uspostavljanja druge i drugačije stvarnosti. A kako, inače, misao s obzirom na izazov (strah, vitalna potreba, divljenje) i način obrazlaganja determinizma može biti po svom karakteru mitska, religijska, umjetnička, filozofijska ili znanstvena sa manje-više dekadentnim, dogmatskim ili radikalnim obilježjem, valja odmah reći da je Blochova misao primarno trezvena, to jest lišena uskosti.“

Citat predstavlja početak „Pristupa filozofiji nade Ernsta Blocha“ prof. dr. Rasima Muminovića, čiji je obimni filozofski opus u znaku atributa kojim je okarakterisao vodećeg mislioca 20. stoljeća, tvoreći originalna filozofska djela.

Životna putanja

Prof. dr. Rasim Muminović rođen je 22. aprila (na Dan planete Zemlje) 1935. godine u Trijebinama kod Sjenice kao prvo dijete oca Hivza i majke Hajruše, rođ. Biberović. Završio je osnovno obrazovanje u

rodnom kraju, započeo gimnaziju, a nastavio na Gazi Husrev-begovoj medresi (četiri razreda) i Učiteljskoj školi (četiri razreda) u Sarajevu. Studij filozofije i njemačkog jezika započeo je 1956/1957. godine na Filozofskom fakultetu u Sarajevu i diplomirao 1960. godine sa odličnim uspjehom. Nakon kratkog boravka na Radničkom univerzitetu (1960/1961), započinje postdiplomski studij etike na Filozofskom fakultetu u Beogradu i završava odbranom magistarske teze „Odnos Marxa prema povijesti“ 1964. godine. Biran je za asistenta 1965. godine, a potom dvije godine kasnije za docenta na predmetu Etika na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu. Prijavom doktorske disertacije „Utopijsko u filozofiji Ernsta Blocha“ boravi u Tübingenu i sluša predavanja profesora Ernsta Blocha, a nakon odbrane doktorata na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, 24. marta 1970. godine gostuje kao stipendista Humboltove zadužbine u Bonnu. Doktorsku disertaciju odbranio je pred komisijom: prof. dr. Gajo Petrović, prof. dr. Branko Bošnjak i prof. dr. Predrag Vranicki, koji su je visoko ocijenili. Štampana je u Beogradu 1973. godine pod naslovom „Filozofija Ernsta Blocha“ u izdanju Instituta za međunarodni radnički pokret.

Početakom 1972. godine dr. Rasim Muminović je izabran u zvanje vanrednog profesora za kolegij „Socijalna i politička filozofija“ na Fakultetu političkih nauka. Povjerenom mu je uređivanje 35. toma *Sabranih djela Marxa i Engelsa* kao i redakcija Blochovih knjiga „Politička mjerenja“, za koju je izvršio izbor i napisao Predgovor, te „Temeljna pitanja ontologije“, za koju je napisao opširni Pogovor.

Prelaskom na Filozofski fakultet u Sarajevu biva izabran u isto zvanje, vanrednog profesora, 1974. godine i drži predavanja pod naslovom „Marksizam i noviji razvoj filozofije i nauke“, te izvodi i specijalne kolegije na postdiplomskom studiju Odsjeka za filozofiju i sociologiju. U zvanje redovnog profesora izabran je 1979. godine. Nakon odlaska u mirovinu prof. dr. Rasim Muminović izabran je u zvanje profesora emeritusa.

Referate za njegove izbore na nastavnička zvanja potpisali su najugledniji univerzitetski profesori iz oblasti filozofije i društvenih nauka sa prostora bivše Jugoslavije: Gajo Petrović, Predrag Vranicki, Branko Bošnjak, Vuko Pavićević, Andrija Krešić, Vanja Sutlić, Vojin Simeunović, Vladimir Premec, Abdulah Šarčević, Muhamed Filipović, Arif Tanović, Milan Kangrga, Halim Mulaibrahimović, Franc Cengle i dr.

Muminović je sudjelovao u radu Korčulanske ljetne škole, bio njen član Odbora i suradnik mnogih jugoslavenskih časopisa („Praxis“, „Pregled“, „Život“, „Naše teme“, „Filozofija“ i dr.).

U knjizi „Filozofija Ernsta Blocha“ Rasim Muminović je prvi u jugoslavenskoj filozofskoj literaturi dao temeljitu, potpunu i vjerodostojnu interpretaciju Blochovog filozofskog mišljenja, reprezentativnog mislioca 20. stoljeća. Pod uvjetom Blochove koncepcije, smatra Muminović, moguće je „uvjerenje o smislenosti povezivanja nade s kosmosom, po kojoj u čovjeku može da se otjelotvori samo ono što nalazi zajednički imenitelj u ukupnoj intenciji svjetskog procesa, i to uz sudjelovanje najčistijeg ljudskog svojstva: NADE, bez koje je mutatis mutandis sve mrtvo i prazno.“¹ Tragom Blochova mišljenja Muminović otkriva da u svim oblicima manifestiranja igre kao i stvaranjem kula u oblacima „filozof utopije vidi zapravo različite forme čovjekovih želja i dovodi njihovo dostojanstvo u subordinaciju radi subjekta koji se sopstvenim aktivitetom samooslobađa onoga što nije te postaje ovo što još – nije. Tako strah i sažaljenje čovjek pretvara na bini povijesti u prkos i nadu.“²

Muminović s pravom smatra da je „Blochova filozofija ne samo originalna duhovna tvorevina, koja je na intenzivan i originalan način porušila formalne granice, sistematiku i arhitektoniku tradicionalnog filozofskog mišljenja, da se i po formi i po misaonoj punini i intenzitetu prilagodila osnovnoj svojoj motivaciji i problemima o kojima govori, kao što su materijalnost i procesualnost cjelokupnog svjetskog poretka i svih njegovih aspekata. Poznavanje i upućenost u Blochovu filozofiju Muminović dopunjuje i obogaćuje praćenjem tokova razvoja suvremene misli te raznih aspekata suvremenog društvenog i političkog događanja. O tome svjedoči čitav niz njegovih radova o temi prirode humanosti te osnovnih karakteristika historijsko-društvenih tokova karakterističnih za naše vrijeme. I tu se Muminović dokumentira kao veoma obaviješten i analitičan, ali istovremeno i strastveno predan i zainteresiran filozofski radnik, čije djelovanje u našoj kulturi obećava veoma zanimljivu filozofsku ličnost.“³

¹ Rasim Muminović, *Filozofija Ernsta Blocha*, Beograd, IMRP, 1973, str. 166.

² Isto, str. 166.

³ Referat za izbor u redovnog profesora (potpisnici: prof. dr. A. Tanović, prof. dr. A. Šarčević i prof. dr. M. Filipović).

Rasim Muminović dalje profilira samosvojno filozofsko stanovište djelom koje mu pruža posebno mjesto u okviru jugoslavenske filozofske misli, u obimnoj knjizi „Ljudskost i povijesnost“ – marksističko zasnivanje filozofske antropologije (Sarajevo, Svjetlost, 1973). Knjiga otvara mogućnosti i granice filozofskog mišljenja, pitanje o jedinstvu povijesti i ljudskosti u samooblikovanju čovjeka, traga za smislom i svrhom filozofskog mišljenja, trajnom aktualnosti filozofske misli vezane za humanum.

Rukopis je nastao u Tübingenu od aprila 1971. do aprila 1972. godine, kada je Muminović boravio kao stipendista Humboldtove zadužbine iz Bonna, gdje se susretao bar jednom sedmično sa profesorom Ernstom Blochom. Ovo obimno djelo posvećeno je analizi poimanja čovjeka u zapadnoevropskoj filozofiji i kritici toga poimanja. U sklopu razmatranja cjeline svijeta Rasim Muminović otkriva „usputnost povijesno-humanističkog supstrata: kretanje kao način postojanja svijeta ima kružni tok.“

Prof. dr. Vladimir Premec o knjizi „Ljudskost i povijesnost“ piše: „Rasim Muminović je napisao djelo koje u našoj filozofskoj literaturi predstavlja izuzetak, po predmetu, po razumijevanju, po tumačenju i po načinu izricanja. Predmetu kojim se još nitko u Jugoslaviji nije bavio tako temeljito, tako opsežno, posvetio je cjelovito djelo. Razumijevajući filozofijsku disciplinu koja se bavi ČOVJEKOM, otvorenom mogućnošću da izrekne svoj stav o svemu onomu što sa čovjekom dolazi u odnos, Rasim Muminović filozofski misli i stvara, respektirajući povijesnu zbilju svijeta i našega društva, sa većom ili manjom kritičkom distancom, proučavajući poučava, kritički promišljajući odbacuje, premda ponekad isključiv, u biti brižan za ono što nam valja ostvariti na putu u istinski način ljudskog postojanja 'društvenog čovječanstva'. Tumačenjem i razlikovanjem pravednog od nepravednog, Rasim Muminović uzima sebi za pravo da kao mislilac bude savjest svoga vremena. Prelascima iz raspravljanja u okviru najstrože filozofske prakse u lirske asocijacije, metafore, usporedbe i slike, njegov tekst ima u sebi kvalitete profinjenog jezičkog izražavanja, što je u filozofiji svakako rijetkost.“⁴

⁴ Vladimir Premec, referat za izbor prof. dr. Rasima Muminovića u zvanje profesora emeritusa.

„Naime, savršenstvo kruga što se iskazuje u modusu bivstvovanja svih bića stoji u stanovitom protivurječju sa ljudskom egzistencijom u odnosu na njena oba plana. Ono što za ostali svijet predstavlja savršenstvo, čovjeku pada kao prokletstvo – prokletstvo kruga. Zapravo, to da je čovjek iskočio iz kruga drugih bića, čini osnovu nastajanja njegove povijesnosti i ljudskosti. Zato će Muminović dokazivati da je 'taj drugi način' sama ljudska praksa, da je čovjek 'biće prakse' koje stvara povijest kao izraz svoje ljudskosti.“

„Filozofija i praksa“ predstavlja, s obzirom na tematiku, misaono-istraživačku izvedbu, jedan višestruko podsticajan, zanimljiv i naučno relevantan pokušaj izlaganja i tumačenja odnosa i prepletenosti filozofije i prakse.

Ustvari, problematizirajući gotovo nepregledno ili teško pregledljivo polje teorijsko-praktičnih pitanja, kako onih što su se pojavili u tradicionalnoj zapadnoevropskoj filozofiji tako i onih koja se na nov način postavljaju u filozofiji modernih vremena, Muminović polazi od izvorne produktivnosti i revolucionarnosti Marxovog i Blochovog filozofskog mišljenja, imajući u vidu i nova iskustva moderne i, naravno, domet novijih filozofsko-naučnih istraživanja.

„Jedva da je moguće – i potrebno – ukazati na sve bogatstvo problema i pitanja o kojima se iscrpno raspravlja u Muminovićevoj knjizi. Dovoljno je, međutim, reći da nijedno značajnije pitanje, koje se odnosi na marksističku filozofiju (ontologiju, antropologiju, spoznajnu teoriju i etiku), nije ostalo izvan domašaja ovog rada, koji je nošen nepatvorenim patosom revolucionarnog iskustva i mišljenja. Kada govori o protivurječnostima i dramatismu historije, društvenih konstelacija, o sustavu ideologija koje su društveno posredovane i uslovljene, o socijalno-ideološkim preprekama samog revolucioniranja postojećeg građanskog svijeta, onda Muminović, vjeran načelima Marxovog i Blochovog mišljenja, svagda je otvoren za sustav zbiljskih subjektivnih i objektivnih teškoća, ne zapada u filozofsku rezignaciju.“⁵

Filozofija kao univerzalno poimanje svijeta otjelotvoruje se u Muminovićevoj knjizi o poziciji intelektualca u društvu, o revoluciji i

⁵ M. Filipović, A. Tanović, A. Šarčević, referat za izbor u zvanje redovnog profesora na Filozofskom fakultetu u Sarajevu.

umjetnosti, filozofiji i revoluciji, pod naslovom „Ognjen Prica, svijest, život i partija“, publicirana je u izdanju „Školske knjige“ u Zagrebu 1982. godine. Ognjen Prica je rođen na Ilidži pokraj Sarajeva 27. novembra 1899. godine.

„Prica se rano suočio sa kontrastom društvenih razlika, raskoši i siromaštva, pa su njegov izrazit senzibilitet, jedna od osobina dobre majke, i naglašeno osjećanje društvenosti, izraženo u potrebi da pomaže drugima, učinili da se kao osnovac bori protiv neugodnosti siromaštva, dijeljenjem užine sa svojim gladnim drugovima. Svoje nacionalno osjećanje razvio je čitanjem narodnih pjesama o srpskim junacima, osobito onih o kosovskom boju i upoznavanjem sa idejama 'mladobosanaca' kao i drugim izvorima u koje ulaze i progoni Srba. Takve impresije o društvenom životu nisu odvele dječaka u nacionalističku zagriženost ili u vjersku mržnju, niti pak u apstraktne utopijske sanje. On je prevazilazeći nacionalne uskosti i konfesionalne isključivosti izrastao u razboritog promatrača i nepomirljivog revolucionara koji se svrstao u prve redove velike bitke za čovjeka. Započeo je studije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, a time i svoju revolucionarnu djelatnost i to u krugu nezadovoljnika tipa Đure Cvijića i Augusta Cesarca koji su agitirali na stvaranju jedinstvene jugoslavenske radničke partije.“⁶ Nastavlja studije u Beču i sluša predavanja na Filozofskom fakultetu, ali posjećuje i neka predavanja na Pravnom fakultetu, posebno predavanja Karla Grünberga, velikog znalca političke ekonomije i historije socijalizma. U Beču kao član Kluba studenata marksista iz Jugoslavije isticao se sadržajnim i konstruktivnim diskusijama. Spontano se desilo prijateljstvo sa Mustafom Golubićem. Prica je nastupao oprezno i odgovorno u svemu što je poduzimao, iako je policija svaki njegov postupak i u svemu vidjela političko-propagandni akt. Prica je 1928. godine glavni urednik „Borbe“, radničko-seljačkih novina. Za svoj rad suđen je i progonjen iz Zagreba i Sarajeva, „ušao je u robijašku putanju sa razboritošću čovjeka koji zna da sve nikada ne gubi, da u gubljenju ima i dobijanja. Bilo mu je jasno da robijašnica indicira društvo klasne borbe, koja ima puno elemenata borbe na život i smrt. Poraz koji ga vodi na robiju postaje manji ako se ima na umu da pripada klasi kojoj pripada budućnost historije. U tom kontekstu to i nije poraz, već samo trenutni

⁶ Rasim Muminović, *Ognjen Prica*, Zagreb, Školska knjiga, 1982, str. 78–79.

neuspjeh koji nakon sedam godina robijanja prerasta u pobjedu i ulazi u krug pobjeda snaga kojima pripada budućnost.⁷

Prica je pokrenuo i dvomjesečnik „Znanost i život“ 1937. godine i najveći broj svojih članaka i ogleda iz filozofije i kulture publicira u tom časopisu. Živio je toliko skromno, zapravo oskudno, iako je radio neprestano i to na najvišim poslovima politike i nauke uglavnom besplatno. „Pricino pokoljenje postiglo je jedan od epohalnih ciljeva stvaranjem slobodnog socijalističkog društva, u kome se saznaje da optuživani nisu bili u zabludi, ali ni posve u pravu.“⁸

„Likom revolucionara i mislioca Ognjena Price osvjetljeno je vrijeme u kojem je živio, prostor i zemlje kojima je svim srcem pripadao, u njima djelovao u ime ideje istinskog humanizma za 'malog, obespravljenog' čovjeka. Ako se čovjekovo rođenje oglašava i pretežno razvija u porodici, njegov povijesni akme postiže se u etnosu, podložnom ekološkom, sociološkom i drugim uticajima. Tako etnos postaje stjecište generacijskih osjećanja i ubjeđenja, mjesto afirmacije stvarnih i potencijalnih kvaliteta generacija, osa oko koje se vrte životi ličnosti formiranih i formirajućih u zoni nacionalnog duha, osjećanja i svijesti.“⁹

Ethos i ljudsko bivstvovanje je centralna tema istoimenog filozofskog djela, publiciranog prvi put kod IP „Veselin Masleša“ u Sarajevu 1989. godine, i drugo izdanje na Filozofskom fakultetu u Tuzli 1977. godine. Knjiga ukazuje na humanistički karakter etičkih kategorija, interpretira moralne vrijednosti: pravdu, istinu, dostojanstvo, dobro, i drugo, ali i konsekvence, posljedice odsustva etičkih vrijednosti.

„Osobenost ove knjige je što na jedinstven način, do sada nezabilježen u našoj filozofiji, ukazuje na historijske i humanističke pretpostavke moralnog djelovanja i moralne svijesti, na humanistički karakter etičkih kategorija, i na sve nepovoljne i poražavajuće konsekvence i posljedice koje se proizvode u uslovima odsustva etičkih vrijednosti i etičkih ideala. U tom smislu Muminović veoma jasno i argumentovano konfrontira današnja društva u kojima iščezavaju moralne vrijednosti i moralni kriteriji sa svim nastojanjima koja su se javljala u

⁷ Isto, str. 94.

⁸ Isto, str. 180.

⁹ Isto, str. 30.

istoriji čovječanstva oko uspostavljanja ljudske zajednice upravo na bazi moralnih vrijednosti: pravde, istine, dostojanstva, dobročinstva i altruizma poštenja i iskrenosti. Sve te kategorije su puke apstrakcije u današnjem svijetu, pa je zato opterećen alternativama opstanka i kataklizme. Možemo reći da nema nijedne značajnije moralne karakteristike čovjeka i etičke kategorije, a da nije našla mjesto i svoju razradu u ovoj knjizi. Zato se i usuđujem konstatovati da se ovdje radi o polaganju temelja za jedan potpuni etičko-filozofski sistem. Ne u smislu ambicije da se oblikuje jedan sistem etičkog mišljenja, ili sistem filozofije u kome bi na jedan doktrinarni način bila objašnjena svaka etička kategorija, djelo iz koga bi se moglo naučiti što je moralno, a što nije... Upozorenje na zamjenu očitih zabluda sa pravim istinama su utoliko dragocjenija što pokazuju da sve što se dogodilo u ljudskoj istoriji (koja je uglavnom istorija ropstva i podjarmljivanja, uništavanja i onemogućavanja onog najljudskijeg i najprogresivnijeg) nije bilo nužno: sve se to dakle nije moralo dogoditi. Ova studija upozorava na ljudske mogućnosti koje mogu obrnuti nepovoljnu i lošu situaciju u ljudsku i podnošljivu. Te mogućnosti, naravno, treba otkriti i razvijati, same od sebe se neće pojaviti. U tome i jeste snaga i moć teorije i filozofije: ona može proniknuti u te skrivene mogućnosti čovjeka i svijeta koje će ostati skrivene i konačno iščeznuti ako ih teorijski ne rasvijetlimo i filozofski ne pojмимо. To rasvijetljavanje i poimanje je ustvari njihovo buđenje i oživljavanje, a time i iniciranje životnog procesa koji ruši i ukida etabliranje forme društva i njegove strukture. To je ustvari buđenje slobode i ljudskog glasa. To je oglašavanje vijesti o nedostižnim mogućnostima čovjeka i njegovoj moći da nadvlada sve slijepe sile u koje upada nezavisno od svoje volje, a koje često i sam proizvodi i uvećava. Muminovićeva knjiga upravo pronosi tu vijest i veoma iscrpno pokazuje sve oblike koje ta vijest dobija u evropskoj filozofskoj i društvenoj teoriji. U tom pogledu ona je doista nenadmašna u našoj literaturi. Stoga nakon čitanja ove knjige sasvim postaje jasno da je za život svakog pojedinca odlučna činjenica život i postojanje drugog, te da borba za autentičnu zajednicu jeste istovremeno i borba za mogućnosti svakog pojedinca. Marxova deviza o slobodi zajednice kao uslovu slobode svih dobija svoju aktualizaciju naročito u savremenim uslovima kada pucaju unutarnje veze i spone koje osiguravaju zajedničko obitavanje na pretpostavci tolerancije drugog i drugačijeg. Ukazujući na savremene uslove krize ethosa i krize humanuma, ova knjiga tako upečatljivo i svestrano prenosi vijest o toj krizi i vijest o ljudskoj nadi kao prostoru povrh i iznad svake krize, prostoru u koji se može smjestiti ljudska pretenzija o potrebi etabliranja

autentične zajednice ljudi i naći mogućnosti za realizaciju te pretenzije. Na kraju može se mirne duše reći da pojava ove knjige služi na čast filozofiji, a naročito sredini u kojoj se pojavljuje, jer je jedinstvena i po motivima i po rezultatima.“¹⁰

U oktobru 1991. godine prof. dr. Rasim Muminović odazvao se pozivu Blochova instituta u Ludwigshafenu da kao član te institucije ima čast uručiti Blochovu nagradu za filozofiju njenu dobitniku za tu godinu, ali Rasimu je naređeno da izađe iz voza na jugoslavensko-mađarskoj granici sa obrazloženjem da mu kao pripadniku vojske nije dozvoljeno da napusti zemlju. Umjesto uvažavanja, postupalo se sa njim kao da je kriminalac. Dugo je čekao na prevozno sredstvo za povratak kući. Nije se mogao oteti sumnji da nebo i stvarnost socijalističke Jugoslavije zasjenjuju nove ideologije koje nagovještavaju sukobe i rat, kojima se Muminović suprotstavlja angažiranim promišljanjem ideologije, mitologije, manifestacijama uma, destruktivnosti i genocidnosti, stvorivši niz djela koja će kasnije objediniti pod naslovom „Filozofija ideologije“, čiji prvi tom (580 stranica) nosi podnaslov „Ideologija i trezvena zbilja“, drugi (471 stranica) „Panorama destruktivnih ideologija 20. stoljeća“, treći tom „Izazovi novog milenija“ (457 stranica).

„Fascinantan je Muminovićev kritički tok svijesti, jer nijednu ideologiju ne ostavlja bez prikazanih užasnih posljedica na ljudsku povijesnu zbilju, označenu neljudskošću. Svjestan destruktivnih i konstruktivnih društvenih fenomena koji proizlaze iz svijeta ideologijskih kompleksa, a povijest čovječanstva je bez njih nepoznata, duboko sučeljen sa defektnom sviješću svake isključivosti, Muminović je iz povijesnog horizonta izdvojio slijedeće analizi podvrgnute sadržaje čiji predznaci, po njegovom mišljenju, bivaju dekadentnost, reakcionarnost, nazadnost, konzervativnost, sve do posebnih gradacija na načelima općeg, posebnog, pojedinačnog, pri čemu svi užasi počinju 'svođenjem parcijalnosti na totalitet', a završavaju dubokim otuđenjima od ljudskog u različitim oblicima mržnji bližnjega i šovinstičkoga stava prema drugom narodu, do potiranja i uništenja čitavih naroda u holokaustu i pogromu ljudskog roda, najčešće i gotovo uvijek u ime pojedinca i njegovog vlasništva. Pri tom i ono što se smatra ideologijskom revolucijom, na historijskom planu trajno je izloženo slučajnim prolaznim vrijednosnim predznacima, biva kritikom rasudne moći označeno sudbom koju je

¹⁰ Vojin Simeunović, *Recenzija*. Publicirana u „Oslobođenju“ 30. decembra 1989.

Muminović prepoznao u ovom uzroku: 'Osnovica ideologije i religije je u nemoći uma da to prihvati'.¹¹

Povodom izdanja „Ideologije i trezvene zbilje“ prof. dr. Halim Mulaibrahimović ističe da dr. Rasim Muminović „suptilnom i sveobuhvatnom, ali i komprehenzivnom historijsko-filozofskom logističkom analizom traga za korijenima pervertirane svijesti, prati njenu genezu kroz historijske mijene. Inače, mislim da ova knjiga-studija svojim publikovanjem popunjava veoma izraženu prazninu u našoj literaturi i političko-filozofskoj publicistici, koja čini most između historijske faktografije, filozofijskog i političkog umnog diskursa i antropološke sinteze bitnih problema ideologije kao pervertirane svijesti i njenih fatalnih posljedica po jedan u osnovi dobroćudan i dobronamjeran narod.“¹²

Komplet ovog trotomnog izdanja publicirao je „El-kalem“. Urednik Mustafa Prljača i glavni urednik Selim Jarkoč su prepoznali važnost sadržaja za opću upućenost čitatelja.

„Posmatrano sa aspekta suvremene disciplinarnosti duha spis se ne može svrstati ni u jednu od oblasti duha bez ostatka, jer nema samo znanstveno-historijski, politički, pedagoški, antropološki ili bilo koji još specifičan karakter, već sve njih i još mnogo drugih. To je filozofija jednog fenomena, fenomena destruktivnih ideologija 20. stoljeća. Njega zanima ideologija i praksa u historijsko-antropološkom smislu kao ono što se snagom svog postojanja doima kao činjenica ontologije biti čovjeka. Pitajući se o njenoj biti autor propituje ontologiju čovjeka i historije. Pitanje destruktivnosti je ontologijsko-antropološko pitanje. 20. stoljeće je vrijeme i prostor susreta dva antipoda: u njemu su se dogodila dva svjetska rata, kakve ne poznaje svjetska historija, ali i prvo čovjekovo dospijeće na Mjesec. Ratovi su temeljito uzdrmali postojeće političke sisteme, 'posijali skepsu u temelje humanizma i nevjericu u znanstveni optimizam'. Analizirajući i ocjenjujući sve značajnije evropske novovjekovne i savremene teorije ljudske prirode među kojima posebno Heideggera, Sartrea, Marleau Pontiga, Marxa, Nietzschea, Shopenhauera, Hegela, Baadera, Kierkegaarda, Bergsona, Klagesa, Webera, Sombarta, Kriecka, Rosenberga, Gobinea, Diltheya, Spenglera, Chamberlaine i

¹¹Vladimir Premec, *Recenzija*.

¹²H. Mulaibrahimović, *Recenzija*.

drugih, prof. dr. Rasim Muminović daje jednu veoma uspješnu i stručno utemeljenu panoramu savremene antropološke misli, ali i znatno više od toga“,¹³ ističe filozof i recenzent prof. dr. Enver Halilović.

Knjiga „Uvod u filozofiju“ (antropološko otrežnjavanje); Sarajevo Publishing, „Logos“, 1998. godine; jednostavno rečeno, predstavlja filozofski dragulj koji reflektira na produktivan i ravnopravan dijalog sa najprominentnijim orijentacijama i predstavnicima suvremene evropske filozofije. Osa te slike svijeta je čovjek oko kojeg se rotira svijet, a njegova posebna moć je intelekt koji spoznaje pojave i vodi praksu u kojoj se naslućuju svrshodnost svijeta i smislenost ljudskog bivstvovanja. Rad u formi praxisa afirmira ili negira slutnje intelekta, a kao revolucionarna djelatnost kulminira u ostvarivanju ljudskih svrha u svijetu. Uvod završava poglavljem „Filozofija i revolucija“, koje sugerira otvorenost za promjene koje čovjek unosi u svijet svojim ljudskim ostvarivanjem povijesti. Knjiga je izvor nadahnuća i za pjesnika, slikara, povjesničara.

Zavičajnost je nezaobilazna tema, naslov i izazov jednog od prvih radova prof. dr. Rasima Muminovića i monografija „Hadži Murad i Sandžak“ predstavlja osebujno filozofsko-povijesno i umjetničko djelo i traganje u savršenstvu kruga. „Mišljenja sam da su ovo najljepše stranice i najtačnije konstatacije geografskog opisa Sandžaka sa brojnim podacima. Ujedno ovo je preplitanje najsuptilnijeg naučnog i književnog kazivanja i filozofskog osmišljavanja“,¹⁴ ističe prof. dr. Enes Pelidija, recenzent.

„Djelo Murad-ef. Šećeragića prezentira kao čovjeka akcije, dostojanstva i tolerancije, graditelja bratstva i jedinstva, neimara mnogih uspješno realiziranih akcija, predanog vjernika i humanističkog revolucionara, misionara administrativnog ustrojstva IVZ, zagovornika svjetovnog i vjerskog obrazovanja, jednog od utemeljitelja publicističke djelatnosti kod Bošnjaka iza rata koji prati zbivanja vjerskog života u nas. Malo je ljudi koji su znali i htjeli praviti prijateljstva i suradnje među narodima onako kako je to činio Šećeragić koji je nesebično učestvovao u stvaranju osnova za sreću budućih pokoljenja. Njegovo veliko prijateljstvo sa Sretenom Vukosavljevićem ('koordinirali su aktivnosti na

¹³ E. Halilović, *Recenzija*.

¹⁴ S. Arnautović, *Recenzija*.

svim nivoima sreza: snabdijevanje vojske hranom, odjećom i obučom, formiranje radnih brigada za obavljanje raznih poslova'), osvjedočenost sa stradanjima u Sandžaku, boravak u Bariju, sa ahmedijom na glavi u raznim susretima sa Josipom Brozom Titom, boravci u Kuršumliji, Nišu, Tetovu, Velesu, Štipu, Novom Pazaru, Skoplju, Dubrovniku, Albaniji, Egiptu, Saudijskoj Arabiji, Turskoj, imenovanje za naibu-reisa dolaskom u Sarajevo, vođenje aktivnosti na skidanju zara i feredže, potvrda su autoriteta koji je imao na prostorima gdje je djelovao. Šećeragićev povratak u rodno Prijepolje i trud kojeg pokazuje u spašavanju mladića da ne idu na front u Prvom svjetskom ratu potvrđuje neobičnu dugu stazu borbe za bolji status muslimanskog stanovništva.“

Nakon trotomne „Filozofije ideologije“, publicirana je knjiga „Filozofija i kritika društva“ 2009. godine, koja, prema mišljenju recenzenta prof. dr. Samira Arnautovića, „predstavlja slojevit i višeznačan sadržaj, u kojem se na najkompetentniji istraživački i misaono utemeljen način, interpretira društvena zbilja kraja stoljeća. Primjerice, on želi akcentirati značaj humanističkog obrazovanja i upozoriti na opasnosti koje su realne ukoliko se odustane od njegovih principa. Muminović jasno vidi da se ovakve opasnosti posebno odnose na 'male narode', koji bez humanističkog razumijevanja svijeta zasigurno gube identitet, i na koncu konca, dolaze pred iskušenja i u situacije koje dovode u pitanje i njihovu egzistenciju. Zabrinutost je pratila i publiciranje Muminovićevih rukopisa, i uvijek je neko pokušavao da pomogne u pronalaženju izdavača. Tako je pored Mustafe Prljače, Mehmeda Dedića, Samira Arnautovića, Envera Halilovića i Muhamed Mrahorović tragao i našao mogućnost za štampanje obimnog rukopisa 'Filozofija i društvena događanja', u izdanju 'Dobre knjige' 2010. godine. Muminović ističe da je knjiga nastala s namjerom da baci svjetlo na društvena zbivanja s obzirom da njihov ljudski i neljudski karakter, na ono po čemu se čovjek uzdiže nad ostalim bićima univerzuma, ali i na ono po čemu pada ispod razine ljudskog dostojanstva.“¹⁵

Pored spomenutih djela, niza publiciranih radova i knjiga, filozofskih eseja, književnih kritika, tragom Muminovićeva filozofskog hoda ostale su ispisane sveske neredigiranih sentenci.

¹⁵ Rasim Muminović, *Filozofija i društvena događanja*.

Sve ovo potvrđuje prof. dr. Rasima Muminovića kao neumornog mislioca filozofije humanosti, intelektualca i eruditu kome je rad i pisanje na neki način najveće priznanje.

Na mezarju boraca-šehida Bitke na Žuči, u Buča Potoku, gdje je plemenita majka Hajruša sahranjena u oktobru 1992, spušten je i tabut njenog sina prvjenca, Rasima Muminovića. Tiha luka za duše dva velikana.

ISTINA O GENOCIDU¹

THE TRUTH ABOUT GENOCIDE²

Sažetak

*Tekst je osvrt na knjigu Smaila Čekića **Genocid i istina o genocidu u Bosni i Hercegovini** (Sarajevo, Univerzitet u Sarajevu i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2012).*

Summary

*This text is a review of a book by Smail Čekić under the title: “**The Genocide and Truth about Genocide in Bosnia and Herzegovina**, University of Sarajevo and the Institute for Researching the Crimes against Humanity and International Law, Sarajevo, 2012.*

Simon Wiesenthal, poznati lovac na naciste koji je čitav život posvetio dokumentiranju genocida i zadovoljavanju pravde žrtvama, dao je uvjerljiv razlog Royu Gutmanu da 1993. godine napiše svoju čuvenu knjigu o genocidu u Bosni i Hercegovini pod naslovom *Svjedok genocida*. „Svima nama je potreban alibi kako bismo mogli reći da nismo šutjeli, da smo izvještavali ljude, da smo učinili sve kako bi javnost doznala o tome.“ Slično Wiesenthalu, i profesor Smail Čekić, kao autoritativan naučni istraživač te kao osnivač i direktor Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, već više od 20 godina predano, savjesno i sa jedinstvenom energijom proučava, istražuje

¹ Tekst je prikaz knjige Smaila Čekića, **Genocid i istina o genocidu u Bosni i Hercegovini**, Sarajevo, Univerzitet u Sarajevu i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2012

² Text is a review of a book **The Genocide and Truth about Genocide in Bosnia and Herzegovina**, by Smail Čekić, Sarajevo, University of Sarajevo and the Institute for Researching the Crimes against Humanity and International Law, 2012

i dokumentira genocid počinjen u Bosni i Hercegovini 1992–1995. godine.

Rezultat tih istraživanja je i najnovija knjiga profesora Čekića *Genocid i istina genocida u Bosni i Hercegovini*. Autor se u ovom naučnom djelu, kako sam kaže u „Uvodnim napomenama“, ne bavi definicijama pojmova zločina genocida, zločina protiv čovječnosti, ratnih zločina, zločina protiv mira (agresija), niti drugim pitanjima međunarodnog krivičnog i humanitarnog prava, ali ni pitanjima historije holokausta i genocida, čime se obično bave djela udžbeničke prirode, o čemu je i dr. Čekić već ranije publicirao veći broj radova.

Da podsjetimo na osnovno – Međunarodna konvencija o genocidu zabranjuje ubijanje ili nanošenje zla pripadnicima nacionalne, etničke, rasne ili vjerske grupe s namjerom da je se potpuno ili djelimično uništi, ili nametanje mjera koje bi onemogućile reprodukciju grupe. „Mnogo je oblika genocida. Ne morate sve da poubijate da biste izvršili genocid. Ovdje je sigurno riječ o genocidu“, rekao je Simon Wiesenthal Royu Gutmanu, autoru knjige *Svjedok genocida*, svoju ocjenu o genocidu u Bosni i Hercegovini.

Profesor Čekić potcrtava da su u ovom njegovom naučnom djelu iznesena naučna saznanja do kojih se došlo pretežno empirijskim istraživanjem genocida u Republici Bosni i Hercegovini, a posebno o sigurnoj zoni Ujedinjenih nacija Srebrenice, jula 1995.; da ta saznanja sadrže bitne odrednice naučnog saznanja te da je to naučno saznanje u osnovi naučne istine o genocidu, dakle da je riječ, imajući u vidu strukturu i sadržaj djela, o naučnoistraživačkoj studiji.

Osnovu bitnog sadržaja knjige u kojoj Čekić prezentira rezultate provedenih naučnih istraživanja jeste genocid i istina o genocidu u Republici Bosni i Hercegovini nad Bošnjacima, nacionalnoj, etničkoj i vjerskoj grupi kao takvoj.

U prvom djelu knjige autor prezentira ogromnu dokumentacionu građu na osnovu koje je proveo potrebna naučna istraživanja, proučavanja i analize, iz kojih jasno proizlazi da je znanstvenim metodama utvrđeno da je na području u sigurnoj zoni i oko sigurne zone Ujedinjenih nacija Srebrenice, u julu 1995. godine, nad Bošnjacima RBiH izvršen zločin genocida. Istu činjenicu su potvrdili i međunarodni i nacionalni sudovi.

Značajno u pogledu naučne vjerodostojnosti i moralnog kredibiliteta je to da je do identičnih rezultata došlo i istraživanje Vlade Republike Srpske odnosno Komisije za istraživanje događaja u Srebrenici i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995. godine.

Opredjeljujući se da u ovom naučnom djelu saopći naučnu istinu baziranu na rezultatima pretežno empirijskog naučnog istraživanja genocida u navedenom prostoru i vremenu, autor naglašava da je izvršeni genocid na tom prostoru ustvari eklatantan primjer izvršenog genocida u RBiH, čiji prostor je za razliku od desetina općina – od Prijedora, Nevesinja i Foče, preko Višegrada, Brčkog i Bratunca, do Zvornika i Bijeljine – gdje je također izvršen zločin genocida, označen i imenovan teritorijom Ujedinjenih nacija, što je dodatno stvorilo obavezu njegove zaštite, a posebno odbranu teritorije i zaštitu civilnog stanovništva na toj teritoriji. Taj izvršeni genocid nad Bošnjacima RBiH ustvari je nešto što je učinjeno na prostoru 14 općina istočne Bosne. Autor navodi da rezultati provedenih naučnih istraživanja i istraživanja koja su u toku potvrđuju da je zločin genocida nad Bošnjacima u RBiH na kraju dvadesetog stoljeća izvršen u svim okupiranim i gradovima u opsadi.

Polazeći od naučnih i drugih saznanja, utemeljenih na relevantnim naučno-teorijskim izvorima i bitnim rezultatima empirijskih naučnih istraživanja, autor već u „Uvodnim napomenama“ precizira da mnoštvo validnih izvora različite provenijencije nedvosmisleno potvrđuju da je

- a) na Republiku Bosnu i Hercegovinu izvršena klasična oružana agresija, odnosno zločin protiv mira i sigurnosti, i
- b) da je na okupiranim teritorijima međunarodno priznate RBiH izvršen nad Bošnjacima najveći zločin, zločin genocida.

Naučne činjenice proizašle iz rezultata dosadašnjih naučnih istraživanja potvrđuju naučnu istinu kroz niz bitnih odredbi koje autor detaljno i precizno u velikom nizu od tridesetak tačaka elaborira, među kojima su i slijedeće:

1. da su agresija na RBiH i genocid nad Bošnjacima bili *isplanirani* (intelektualno, ideološki, politički, vojno, ekonomski, medijski, obavještajno, psihološki itd.) sa jasno postavljenim *ciljem*, *naređeni* sa nadležnih političkih i vojnih mjesta i *izvršeni* planski, sistematski i organizovano;
2. da je oružana agresija, osvajački rat protiv Bosne i Hercegovine, bila sastavni dio Miloševićeve i Tuđmanove

- državne politike, u čije ime je najveći dio BiH okupiran, a Bošnjaci ubijani, protjerivani i odvođeni u koncentracione logore samo zbog njihove *nacionalne, etničke i vjerske* pripadnosti i osvajanja njihovog životnog prostora;
3. da je genocid nad Bošnjacima, u skladu sa velikosrpskom ideologijom, politikom i praksom, vršen u kontinuitetu do kraja 1995. Namjera da se Bošnjaci istrijebe postojala je od početka. Imajući u vidu toleriranje njihovih postupaka od UN-a, vodećih država Zapada i tzv. međunarodne zajednice, izvršioци genocida su smatrali da će *via facti* doći do legalizacije genocida kao političke prakse;
 4. da je u sistematskom i planiranom genocidu u sigurnoj zoni i oko sigurne zone UN Srebrenice, jula 1995, učestvovalo, prema rezultatima istraživanja Vlade Republike Srpske, preko 25.000 ljudi;
 5. da je u toj srebreničkoj „operaciji ubijanja“, prema tačno utvrđenom obrascu, u četiri dana likvidirano preko 8.000 Bošnjaka zbog njihove nacionalne, etničke i vjerske pripadnosti i što su živjeli na teritoriji koju je, u skladu sa velikosrpskim projektom, srpski agresor planirao osvojiti i pripojiti Srbiji itd.

Autor skreće pažnju posebno na to da su agresija na RBiH i genocid nad Bošnjacima prouzrokovali mnogobrojne i složene posljedice sa dugoročnim trajanjem, što će bitno utjecati na politički, društveni, ekonomski, socijalni, kulturni i demografski razboj BiH. Među tim posljedicama je i činjenica da je Dejtonski sporazum legalizirao rezultate ideologije, politike i prakse genocidnog karaktera onih koji su i izvršili agresiju i genocid, što trajno dovodi u pitanje stabilnost BiH, njezin političko-pravni i državni kontinuitet, suverenitet i nezavisnost te mogućnosti održanja, razvoja i unapređenja kvaliteta zajedničkog života, a time i univerzalne ljudske vrijednosti, slobode i prava, civilizacijske i kulturne tekovine.

U centralnom poglavlju knjige pod naslovom „Istina o genocidu“ profesor Čekić na oko 450 stranica teksta iznosi enciklopedijski volumen pouzdanih podataka i informacija, činjenica, dokumenata, svjedočanstava, navoda, dokaza i analiza kojima je oblikovao potresnu antičku sliku naučne istine o zločinu genocida nad Bošnjacima u RBiH na kraju dvadesetog stoljeća, posebno u dolinama rijeka Drine, Neretve, Save,

Une, Lašve, te u Bosanskoj Posavini, a naročito o genocidu u sigurnoj zoni i oko sigurne zone UN Srebrenice, jula 1995. Učinio je to kroz osam podnaslova koji čine jedinstvenu cjelinu prezentacije, analize i zaključaka.

Sagledavajući genezu pitanja Podrinja u velikosrpskoj ideologiji, politici i praksi, autor ističe da je Podrinje u cjelini, sa svojih 14 općina i apsolutnom većinom bošnjačkog stanovništva, područje od ogromne strateške važnosti za velikosrpski projekat od početka devetnaestog stoljeća, posebno od tridesetih godina i Berlinskog kongresa 1878, a kao predmet aspiracija naročito naznačeno u Garašaninovoj koncepciji „Načertanija“ da „Srbija ne sme ostati mala“ i da se mora „rasprostraniti“. Za vrijeme aneksione krize u BiH, 1908. godine, Jovan Cvijić je razradio koncept teritorijalnog proširenje Srbije, tako što je za saglasnost Srbije da Austro-Ugarska monarhija anektira BiH predložio da se Srbiji ustupi Podrinje, odnosno koridor duž njene istočne granice dužine oko 50 kilometara, sa dvanaest srezova i površinom 10 hiljada kvadratnih kilometara, završivši s konstatacijom da se „srpski problem mora riješiti silom“.

U skladu sa u međuvremenu razrađenim velikodržavnim projektom od „Načertanije“, Srpskog kulturnog kluba, „Homogene Srbije“, nedovršene njihove provedbe i I i II svjetskog rata, a saglasno novim smjernicama političke i intelektualne elite državnog rukovodstva Savezne republike Jugoslavije, posebno Miloševića i Čosića, Skupština srpskog naroda u BiH na 16. zasjedanju u Banjoj Luci 12. maja 1992. godine, na prijedlog Radovana Karadžića, donijela je „Odluku o strateškim ciljevima srpskog naroda u BiH“ u šest tačaka:

- „1. Državno razgraničenje od druge dvije nacionalne zajednice.
2. Koridor između Semberije i Krajine.
3. Uspostavljanje koridora u dolini rijeke Drine, odnosno eliminisanje Drine kao granice između srpskih država.
4. Uspostavljanje granica na rekama Uni i Neretvi.
5. Podela Grada Sarajeva na srpski i muslimanski i uspostavljanje na svakom od delova efektivne državne vlasti.
6. Izlazak Republike Srpske na more.“ („Službeni glasnik RS“, 26. 11. 1993. godine)

Shodno ovim strateškim ciljevima, od aprila 1992. do kraja 1995. preduzeto je više masovnih i brutalnih ofanziva na područje Podrinja i

zbog nametnutog embarga na oružje legalnoj vladi RBiH da se brani, te nereagovanja i pogrešnih odluka međunarodne zajednice, agresor je zauzeo Podrinje izvršivši genocid i druge oblike zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava nad Bošnjacima RBiH.

U gotovo dvodecenijskom iscrpljujućem dokumentiranju svih okolnosti, događaja, procesa, uloga glavnih stranih, agresorskih i aktera odbrane, profesor Čekić je uspio na osnovu vjerodostojnih izvora, dokumenata (i onih Haškog suda), aktera i svjedoka da kompletira ogromnu građu činjenica i dokaza pomoću kojih je mogao naučno rekonstruirati ošamućujuću sliku o istini o genocidu koji je počinjen u Srebrenici i području Podrinja, minuciozno prateći sve faze ove kataklizme; od opsade i koncentracionih logorskih uslova života u Srebrenici, preko prevara sa statusom Srebrenice kao zaštićene zone (sa licemjernim glumcima tih epizoda: Morionom, Galiem, Akašijem, Žanvijeom i Karemansom) neupotrebom zračnih napada, preko okupacije Srebrenice, zločina u Potočarima i zarobljavanja, zatvaranja i neljudskih masovnih likvidacija preko osam hiljada civila, do opisa prikrivanja zločina genocida i prikrivanja dokaza o genocidu.

Utvrđeno je da je za genocid posebno važno stvaranje ideologije koja služi kao vodič i kao opravdanje, jer, kako je to sociolog Leo Kuper u svojoj studiji o političkoj primjeni genocida u dvadesetom vijeku utvrdio, „kada djeluju kolektivno oni (izvršioци genocida) u najmanju ruku trebaju ideologiju koja će legitimirati njihovo ponašanje jer bez toga oni bi sebe vidjeli onakvima kakvi zaista i jesu – običnim lopovima i ubicama.“ Memorandum SANU (a njegov glavni inspirator, kreator i politički pokrovitelj je Dobrica Ćosić) jasno je proklamirao da raniji projekti za „Veliku Srbiju“ ostaju na snazi, čime je definirao taj politički program nacionalno legitimnim. U Memorandumu SANU je navedeno da je rješenje nacionalnog pitanja srpskog naroda bilo spriječeno od komunista krajem Drugog svjetskog rata, a da srpski narod nije dobio svoju vlastitu državu kao ostali narodi, te da je jedino rješenje za istinsko postojanje i razvitak Srba „teritorijalno ujedinjenje srpskog naroda“, što se postiže ujedinjenjem svih Srba u jedinstvenu srpsku nacionalnu državu, odnosno „uspostavljanje punog nacionalnog integriteta srpskog naroda, bez obzira koju republiku ili oblast nastanjuje, je njegovo historijsko i demokratsko pravo.“

Ključna komponenta memorandumskog nacionalizma je bilo beskompromisno neprijateljstvo prema muslimansko/bošnjačkom narodu, koji je zbog svoje veličine i lokacije naseljenosti bio nezaobilazan pri donošenju odluke da li će ili ne Bosna i Hercegovina postati dio velike Srbije. Znatno prije stvarnog raspada Jugoslavije utjecajne ličnosti, znatan dio intelektualne elite u Srbiji, mediji i tzv. orijentalisti oblikovali su stereotipne slike o muslimanima kao tuđincima, inferiornim osobama i prijeljnom svemu onome što Srbi smatraju dragocjenim. Ovakvo, kako Margaret Thatcher navodi, velikosrpsko rasističko stajalište sažeto je u riječima nekadašnje miljenice Zapada, a danas osuđenice zbog ratnih zločina, Biljane Plavšić, kojima opisuje Bošnjake kao „genetski poremećaj na tijelu Srbije“ (*Times*, 12. 01. 2001). Također, propagandna kampanja protiv islamskog fundamentalizma, kako tada tako i danas, kada god za to ima potrebe obezbjeđuje pogodnu osnovu srpskoj političkoj eliti na kojoj ona stvara sliku ugroženosti i formira emotivnu simbologiju, obje u funkciji sredstva za mobilizaciju i ubjeđivanje domaće i međunarodne javnosti u ispravnost srpske politike.

Kredibilni autori, kao što su Darko Hudelist, Vidoslav Stevanović, Dragoljub Todorović, Miodrag Petrović, Olivera Milosavljević i drugi, u najnovijim istraživanjima su dokumentovali da je Dobrica Ćosić od 1968. godine – kroz svoju literaturu, a poslije kroz Memorandum SANU 1986, „Ustavni projekat“ 1998, njegovo pisanje programa Raškovićeve Srpske demokratske stranke, te lično dovođenje Radovana Karadžića na čelo SDS-a i stalno mentorstvo nad njegovom politikom zločina sve do 1995. kroz vršenje funkcije predsjednika krnje Jugoslavije 1992–1993. i na druge načine – bio glavni kreator redefinisano srpskog velikodržavnog projekta, genocidnog za sve nersbe u Jugoslaviji, a onda je nakon svega pokušao da izbriše svoje kompromitantne tragove u strahu da ne bude priveden u hašku sudnicu. Rezultat toga je i Ćosićev spis „Bosanski rat“ kao sredstvo retuširanja istine o agresiji i genocidu u BiH, što profesor Čekić analizira i pobija u drugom dijelu svoje knjige.

Međutim, ne može se zaobići također činjenica koju je snažno argumentirao Norman Cigar da je Milošević bio taj koji je ne samo naširoko uveo nacionaliste u maticu političkih zbivanja već je također obezbijedio mašineriju u formi političke organizacije, medija i finansijskih sredstava, kao i vojnu silu koja je početna osjećanja transformirala u konkretan državni program. A zastrašujuća sinhronizacija propagande učinila je da za gotovo sve segmente srpskog

društva nasilje postane prihvatljivo i prirodno sredstvo u političkim odnosima, a posebno u postizanju ciljeva velikodržavnog nacionalnog projekta.

Naime, kao i u slučaju svih dosadašnjih zločina genocida, uključujući i holokaust, da se kao pandan pojmu istine suprotstavlja pojam negiranja, isto se, napominje dr. Čekić, desilo i kad je riječ o genocidu u RBiH. Jedan od tipičnih predstavnika srpske nacionalističke ideologije, politike i prakse, Dobrica Ćosić, dokazano glavni kreator projekta i prakse koji su sve to proizveli, svojim djelom „Bosanski rat“ negira počinjeni genocid u RBiH, što je navelo profesora Čekića da to djelo podvrgne detaljnoj analizi i kritičkom proučavanju, sa svim manipulacijama, neistinama, falsifikatima i podmetanjima sadržanim u tom spisu, što čini drugi dio Čekićeve naučne studije sa naslovom „Negiranje genocida“.

Autentični dokumenti srpskih vojnih i policijskih snaga o planiranju, pripremanju, organizovanju i izvršenju zločina genocida, kao i dio istraživanja Komisije Vlade Republike Srpske za istraživanje događaja u Srebrenici i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995, čine treći dio knjige pod naslovom „Prilozi“.

Sadržajno-logičnu sintezu o bitnim segmentima predmeta istraživanja profesor Čekić je prezentirao u „Zaključnim razmatranjima“ knjige, što je pregnantno izraženo u formi bitnih stavova o predmetu istraživanja do kojih je došao provjerom hipoteza u projektu svog naučnog istraživanja.

Imajući u vidu da je čuvena britanska državica Margaret Thatcher napisala (Statecraft, 260) da je velikosrpsko stajalište o Bošnjacima pozadina genocida u Bosni i da „svako ko želi vidjeti dokaze za tu tvrdnju, neka samo prouči duboku i potresnu knjigu profesora Normana Cigara 'Genocid u Bosni'“, kvalifikujući Cigara (zajedno sa Noelom Malcolmom) kao „neprocjenjivi izvor informacija za vrijeme krize u Bosni“ i neospornim autoritetom za ova pitanja, komparirajući mogli bismo reći, imajući u vidu pred sobom Čekićeve knjige „Genocid i istina o genocidu u BiH“, da je riječ o kapitalnom naučnom istraživanju genocida u međunarodnim razmjerima i da ona, kao i Čekićev ukupni opus djela o genocidu, predstavljaju sam vrh naučnog istraživanja o istini genocida, posebno u BiH, u najširim internacionalnim relacijama, jer

prema opsegu tretiranja, dubini zahvatanja problema genocida, akribiji u prikupljanju podataka i dokaza, iscrpnosti prezentacije cjelokupne građe, preciznosti analize, svestranosti naučne provjere te konciznosti naučnog zaključivanja i impresivnosti sinteze proizlazi da naučni rezultati profesora Smaila Čekića znatno nadmašuju najbolje istraživače fenomena i prakse genocida svjetski referentnih autora, kao što je akademik Vladimir Dedijer i niz drugih.

O IDENTITETU I SUVERENITETU BOSNE¹
ON BOSNIAN IDENTITY AND SOVEREIGNTY²

Sažetak

*Tekst je prikaz knjige Omera Ibrahimagića **Bosanski identitet i suverenitet** (Sarajevo, Univerzitet u Sarajevu i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2012).*

Summary

The text is a review of the book "Bosnian Identity and Sovereignty" by Omer Ibrahimagić, University of Sarajevo and Institute for Research of Crimes Against Humanity and International Law, Sarajevo, 2012.

Ideje ni najvećim teoretičarima ne dolaze niotkuda, do čitanjem, studioznim izučavanjem i analizom prikupljenih činjenica, a u cilju odgovora na određeni *društveni realitet*. U tom kontekstu zagrebački kolega Tihomir Cipek pominje Lockeja, koji je tek čitajući o užasima Tridesetogodišnjeg rata razvio tezu o tome da religija treba da bude stvar pojedinca. Iako nije popularno naše savremenike porediti sa takvim, gotovo mitskim, figurama iz istorije nauke, ipak ću motiv koji je Lockeja naveo da skrene tok filozofije uporediti sa motivom koji je doveo do nastanka knjige koja je predmet ovog prikaza. Omer Ibrahimagić, koji je 1992. godine bio gotovo na zalasku svoje duge i uspješne akademske karijere u oblastima društveno-politički sistem i teorija države i prava, tek je potaknut agresijom na BiH i tragedijom koja je zadesila njene narode počeo da izučava istoriju Bosne i njen državno-pravni razvoj kako bi sebi i drugima dao odgovore za raspad SFRJ i agresiju na Bosnu i

¹ Tekst je prikaz knjige Omera Ibrahimagića, **Bosanski identitet i suverenitet**, Sarajevo, Univerzitet u Sarajevu i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2012

² Text is a review of a book **Bosnian Identity and Sovereignty** by Omer Ibrahimagić, Sarajevo, University of Sarajevo and Institute for Research of Crimes Against Humanity and International Law, 2012

Hercegovinu. O bosanskoj historiji, prema vlastitom priznanju, nije znao dovoljno jer ta materija nije bila dovoljno zastupljena u naučnoj produkciji niti obrazovnim programima bivše države. U srpskoj i hrvatskoj historiji, koja je u nas bila dominantna, sve u vezi s Bosnom i historijom njenog autohtonog naroda bivalo je ciljano problematizirano i relativizirano kao tobožnji „neriješen historiografski problem”.

Kao i neke ranije Ibrahimagićeve knjige, „Bosanski identitet i suverenitet” je zbirka tekstova nastalih raznim povodima, s različitim ambicijama i vrlo često sa pragmatičnim namjenama, ali uvijek s etičkim i političkim kredom autora, a to je „osviještena, rigorozna i konzistentna *etika odgovornosti* za Bosnu i njen narod”.³ Ova knjiga izlazi u vrijeme kada se glasnije no ikada i sa različitih nivoa – političkih, populističkih i naučnih – osporavaju bosanski identitet i suverenitet. Bosnu žele predstaviti kao historijsku slučajnost koja je nastala u Dejtonu, kao nešto od juče, a njene građane kao oduvijek polarizovane narode koji su pripadali i pripadaju negdje drugo, nekim maticama izvan bosanske. Teze o Bosni kao zemlji koja postoji samo radi Dejtona i na način zapisan u Dejtonu, kao o vještačkoj zemlji bez budućnosti, ili teze da ne postoji jedan, državotvorni narod u BiH, bile su i ostale *maliciozni historijski falsifikat*. Dokazuje nam to argumentovano, uvjerljivo i nepobitno Ibrahimagić u svojim radovima, a u ovoj najnovijoj knjizi čini to možda i najdublje i sveobuhvatno.

Kao što otkriva i etimologija naslova, knjiga je pisana s namjerom da nam ponudi odgovor na dva pitanja. Prvo je pitanje o bosanskom *identitetu*: ko je Bosna i ko su njeni građani? Drugo je o bosanskom *suverenitetu*: zašto Bosna ima neosporivo i za budućnost zajamčeno historijsko pravo na svoju opstojnost i nezavisnost?

Da bi odgovorio na dva postavljena pitanja, autor je knjigu koncipirao iz dva dijela. U prvom, *Prolegomeni*, u integralnom obliku ili skraćeni do najrelevantnijih dijelova su izloženi historijski dokumenti, ustavi, pisma, crkveni spisi, sporazumi, uredbe, deklaracije, proglašaji, kao i izvodi iz tekstova historičara, poput Pašića, Šunjića, Lovrenovića, Aličića, Begića i autorovih. Ono što je zajedničko ovim historijskim dokumentima je da snagom činjenica svjedoče o viševjekovnom

³ Esad Zgodić, *Bosanski rukopisi Omera Ibrahimagića*, Sarajevo, Promocult, 2005, str. 17.

državnopravnom kontinuitetu i identitetu Bosne. U nastavku ćemo parafrazirati nekoliko važnijih teza, uz naznaku o stranicama na kojima su iste elaborirane u knjizi.

Ne počinje sve sa Slavenima. Preci autohtonog i državotvornog naroda su ovdje živjeli i prije nego je u pisanoj istoriji pomenuta zemlja Bosna (str. 28–32); ime *Bosna* nije slavenskog porijekla. Brojni su istoričari podržavali tezu da su imena *Bosna* i *Bošnjaci* nastala od imena tračkog plemena Basanisa, ali se u 20. vijeku teza da Bošnjaci nisu isključivo Slaveni počinje napuštati jer nije odgovarala srbizaciji i kroatizaciji. Teza je odbačena kao nenaučna bez da je ijedan naučni rad napisan koji ju opovrgava (str. 33); Bošnjaci nisu nastali kao nacija dolaskom Osmanlija, oni baštine tradiciju srednjovjekovne Bosne (str. 40–54); od najranijih dana pa sve do kraja 19. vijeka u Bosni živi jedan narod s više vjera i koristi se samo jedan termin za stanovnike Bosne, o čemu svjedoče dokumenti počev od osmanlijskog deftera (popisa stanovništva) iz 1468–1469. Četiri stotine godina poslije, u „Načertaniju“ Ilije Grašanina, nalazimo zapanjujuću podudarnost sa pomenutim osmanlijskim popisom. Garašanin navodi da u Bosni žive Bošnjaci različitih konfesija. Dakle, ne pominje Srbe i Hrvate u Bosni, nego samo Bošnjake pravoslavne, katolike i „muhamedance“⁴ (str. 54–67). U Proglasu AVNOJ-a od 27. novembra 1942. godine Bosanci i Hercegovci „bez obzira na vjeru i stranku“ (Ibrahimagić skreće pažnju da se ne pominju posebni „narodi“ u Bosni) su bili prepoznati kao politički narod BiH. Međutim, tendenciozno i pod uticajem nacionalističkih struja u KPJ, učinjena je greška u sadržaju Rezolucije Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a od 25/26. novembra 1943. godine te se BiH ne definiše više, kao u pomenutom Proglasu AVNOJ-a, kao „politička jedinica Bosanaca i Hercegovaca“, već se navodi da je ona „i srpska i hrvatska i muslimanska“ (str. 100–106).

Navedene i druge činjenice sadržane u Prolegomeni govore u prilog osnovnoj autorovoj tezi da je Bosna nacionalna država Bosanaca, odnosno da postoji istorijski autohton, politički suveren narod Bosne, sačinjen od muslimana, pravoslavaca i katolika koji su

⁴ Podatak koji nije stigao da bude uvršten u knjigu sadržan je u „Letopisu“ Matice srpske, br. 1, 1825. Naime, u opisu slavenskih naroda ovaj časopis navodi da između Save, Drine, Vrbasa, Dalmacije i Huma žive Bošnjaci koji „ispovijedaju ili islam, ili su katolici ili pravoslavci“.

„bili u datom historijskom vremenu i Bošnjani i Bošnjaci, a danas su Bosanci, politički suverena građanska, a ne plemenska nacija Bosne, od kojih je u međuvremenu moderna politička historija napravila tri etničke zajednice, od katolika – Hrvate, od pravoslavnih – Srbe i od muslimana – Bošnjake.” (str. 747)

Bosanski identitet i suverenitet, utemeljen u historijskim dokumentima koji se protežu na 200 strana Prolegomene bio je 1992. godine, agresijom na BiH, doveden u pitanje i osuđen na nestanak. Tada se događa ono što je dovelo da imamo i drugi dio ove knjige. Na osnovu studioznog izučavanja opsežne građe o bosanskoj historiji, s jedne strane, i primjenom analitičke pronicljivosti vrsnog ustavnog pravnika i politologa, s druge, Ibrahimagić, u najboljem duhu djelatnog intelektualca, već u ljeto 1992. godine počinje da objavljuje ali i da šalje i nudi tekstove najrelevantnijim političkim i vjerskim akterima tog teškog vremena. Najvažniji od tih eseja nastalih u proteklih 20 godina objavljeni su, klasifikovani po godini objavljivanja, na 600 stranica drugog dijela knjige. U njima su analizirana pitanja identiteta, suvereniteta i perspektiva društveno-političkog razvoja u svjetlu događaja relevantnih za sudbinu naše zemlje, kao što su mirovni pregovori, donošenje ustavâ ili politički izazovi u provedbi istih.

Počev od prvog priloga, komparativnog pravno-politološkog eseja „Bosna je unikum Evrope“ upućenog avgusta 1992. godine predsjedniku Izetbegoviću pred Londonsku konferenciju, u kojem se skreće pažnja da bi podjela Bosne prema nacionalnom principu bila anahronizam i rješenje neprimjereno savremenoj Evropi, Ibrahimagićeve analize nije bio uskraćen niti jedan definirajući moment turbulentne bosanske političke historije od 1992. godine do danas. Ibrahimagić obrađuje pitanja zaštićenih zona (str. 304. i 665), mirovnih pregovora (str. 229, 251, 285. itd.), ustavne supremacije države nad entitetima (str. 373), lokalne samouprave (str. 390), domaćih političara nedoraslih historijskom trenutku (str. 735) i druge. Ali jedan prilog zaslužuje da ga ovdje posebno apostrofiramo, a riječ je o pismu Izetbegoviću i reisu Ceriću upućenom u najtežim danima za BiH, jula 1993. godine, kada su se u bošnjačkom korpusu mogle čuti dileme da li tapiju na državu zamijeniti sa tri etničke republike i provizorijem BiH, odnosno *da li sačuvati narod ili državu?* Ibrahimagić je tada istakao da je riječ o lažnoj dilemi, jer

„da bi opstali kao politički narod, Bošnjaci trebaju zajedno još čvršće i povezanije da se udruže sa onim bosanskim Srbima i

bosanskim Hrvatima kojima je BiH takođe jedina domovina i da u prvi plan stave odbranu države od pokušaja Srbije i Hrvatske da je unište. Narod bez svoje države nema nikakve ne samo političke već ni egzistencijalne budućnosti (...). Bez države Bošnjaci bi u doglednoj budućnosti nestali kao narod (...). Zato, ne zaboravimo, ako sačuvamo državu sačuvaćemo i narod, ako izgubimo državu, izgubićemo i narod.” (str. 224).

Među inovacijskim dometima ove knjige istaknimo Ibrahimagićevo problematiziranje unutrašnjeg ustroja BiH, pri čemu autor još avgusta 1993. u izlaganju na zasjedanju Skupštine Republike BiH upozorava:

„U dosadašnjim razgovorima naša delegacija nije imala svoj razrađen koncept federativnog ustavnog ustrojstva, mada smo imali stručnjake koji su to mogli napraviti, nego je čekala šta će joj drugi predložiti (...). Zbog toga je brzo i podlegla pritisku da se država etnički podijeli (...). Istina, očuvan je međunarodnopravni subjektivitet Bosne i Hercegovine, ali po cijenu etničkih republika (...). Kada govorimo da želimo sačuvati jedinstvenu Bosnu i Hercegovinu, nikada nismo mislili na unitarno uređenu državu, normalno je da se ona podijeli ili na regije ili na republike, to je stvar konvencije, normalno je da se vlast decentralizuje, ali smo pod jedinstvenom mislili upravo to da se Bosna i Hercegovina ne smije dijeliti po etničkom kriteriju, jer bi to bilo tuđe njenom duhovnom i političkom biću i da je takva podjela najopasnija prijetnja opstanku države i naroda. Etnička podjela je nemoguća ako nećemo pristati na etničko čišćenje.“ (str. 234)

Podsjetimo, ovo je napisano dvije godine prije Dejtona i zorno ilustruje drugu temeljnu autorovu tezu, a to je da istorijski legitiman, ispravan i održiv koncept unutrašnjeg uređenja BiH, treba biti zasnovan na istorijskom, geografskom i ekonomskom, a nikako na principu etničke podjele zemlje.

Uprkos tome što su prilozi u knjizi raznoliki – od onih koje je stvarnost, zbog dnevno-političkih interesa i svakodnevnih kratkovidnih partikularizama učinila da se čine gotovo utopističkim (npr. kada autor zagovara „veliku bh. koaliciju“, str. 360, 408. i 676), do analitičkih i pravno-teorijskih (analiza paralelnog funkcionisanja HZ Herceg-Bosne,

str. 496. i 608, ili pledoaje za ustavne promjene, str. 675) – ti nas priloži bez izuzetka podsjećaju na to koliko dugo traju rasprave i svjesnost o potrebi reforme i koliko dugo ti napori doživljavaju poraz. Tako otkrivamo da je još 1996. Ibrahimagić upozoravao da će „entitetsko predstavljanje“ biti stalna prijetnja opstanku drugih nacionalnosti na teritoriji „drugog“ entiteta, odnosno još 1998. je javno upozoravao na izbor Doma naroda Parlamentarne skupštine BiH i Predsjedništva koji je suprotan univerzalnim ljudskim pravima te je nužno pristupiti amandmanima, posebno amandmanima na članove IV i V Ustava BiH.

Ibrahimagić demonstrira praktičnost i izvodljivost rješenja koja predlaže. Naprimjer, autor ističe da postoje načini na koje je i bez promjene ustava i uz nekoliko izmjena izbornog zakona moguće unaprijediti izbornu demokratiju i politički proces u BiH (str. 682–683. i str. 715). Prvo što bi trebalo učiniti je promijeniti način registrovanja stranaka koje žele na nivou BiH učestvovati u vlasti, tako što bi se registrovale ne na sudu nego pri Ministarstvu pravde BiH, kao i propisati da predstavnici iz entiteta u Predstavničkom domu moraju biti proporcionalno zastupljeni po popisu iz 1991! Pored toga, potrebno je propisati obavezu političkih stranaka da izborne liste prezentuju sa proporcionalnom nacionalnom strukturom kandidata koja odgovara nacionalnoj strukturi stanovništva iz 1991. Stranke koje to ne budu mogle, bile bi prinuđene da ulaze u (predizborne) koalicije (a ne da stvaraju nedemokratska postizborna *partnerstva!*); političari ne bi mislili samo na *svoj* narod i birači ne bi birali samo *svoj* narod, nego bi se izjašnjavali polazeći od ponuđenog političkog programa dvaju ili više koalicija. Dobili bismo sasvim drugačiji sastav Parlamenta, mnogo prohodniji i funkcionalniji nego što je danas. *Transetničko koaliranje* na bazi programa doprinijelo bi zrelosti političkog života u BiH umjesto permanentnog, a pred izbore naročito izraženog, *produbljivanja* etničkih podijeljenosti.

Realist i teoretičar velikog iskustva, Ibrahimagić je svjestan da su izmjene izbornog zakona u Parlamentu politički iznimno teške i neizvjesne dokle god postoji zloupotreba „entitetskog glasanja“ koje predstavlja sljedeću značajnu pravnu protivrječnost Ustava Bosne i Hercegovine, tačnije njegove provedbe, koju Ibrahimagić analizira. On primjećuje da entitetsko glasanje jeste ustavna kategorija, ali da se ono od 2000, kada je Ustavni sud BiH donio odluku o konstitutivnosti sva tri naroda u oba entiteta, primjenjuje neustavno. U Predstavničkom domu,

koji je, u pravilu, dom *građana*, entitetsko glasanje je doprinijelo da Srbi i Bošnjaci (jer samo oni, etnički gledano, mogu imati 2/3 većinu izabranih iz entiteta) *etnički* glasaju i omogućilo zloupotrebu doma građana koji je postao *dom entiteta*. Zbog toga Hrvati traže za sebe „svoj“ entitet u kome će oni biti „većinski“ narod, što, dakako, nije rješenje jer već postoji zaštita vitalnog interesa u Domu naroda. Država Bosna i Hercegovina je „talac“ *entiteta*, a bh. politički je građanin „talac“ *entiteta*. Oba doma Parlamenta BiH su postala domovi entiteta – zbog načina sastavljanja Doma naroda, kao i zbog odredbe o *entitetskoj* većini u Predstavničkom domu koja se, zapravo, s obzirom da u entitetima imamo etničku čistoću, pretvara u *etničku* većinu za dva naroda – Srbe i Bošnjake. Ova teza je virtuožno pravno analizirana u kratkom ali briljantnom novijem Ibrahimagićevom radu „Entitetsko glasanje“ (str. 708).

Ova knjiga nije samo o prošlosti, ona je i o sadašnjosti i, najvažnije, ona je o budućnosti. Taj aspekt je, pored ostalog, sadržan i u toploj posveti koju autor upućuje, kako kaže, „unuku Admiru i njegovoj generaciji Bosanaca“. Dakle, kako i u naslovu i naučnoj razradi tako i u intimnoj posveti autor trasira put *bosanstva*, svjestan da u Bosni žive i živjeće etnički bosanski Srbi, etnički bosanski Hrvati i etnički Bošnjaci, ali da smo svi mi Bosanci, građani Bosne, i da promovisanje i očuvanje etničkih kultura ne smije da znači negaciju politike kulture građanina BiH, koja je zajednička. Da upravo u tom smjeru treba da ide dalji razvoj ustavnog i društveno-političkog sistema BiH, autor je duboko uvjeren, a to je u ranijim djelima i posebno u knjizi „Bosanski identitet i suverenitet“ argumentovano dokazao. Otuda Asim Mujkić, jedan od recenzenata ovog djela, primjećuje da u srži Ibrahimagićevog promišljanja ustavno-pravnog razvoja Bosne leži njegovo najdublje uvjerenje da su najviši standardi demokratije i demokratske institucije krajnja linija odbrane kako Bosne tako i bošnjačkog naroda. Duboko smo uvjereni da su, upravo zbog te utemeljenosti u demokratskim i ljudskim vrednotama, Ibrahimagićeve koncepti i rješenja održivi i nepobitni i da će – ukoliko se možemo u Bosni složiti da je smjer našeg društvenog razvoja u pravcu demokratskih vrijednosti civilizovanog i razvijenog svijeta – njihovo vrijeme sigurno doći.

SVJEDOČENJE IZNUTRA¹
TESTIMONY OF AN INSIDER²

Sažetak

*Tekst je prikaz knjige **Hiljadu i druga noć: balkanski ambasador na Istoku** Zlatka Dizdarevića (Sarajevo, Rabic, 2012).*

Summary

*This text is a review of a book **Thousand and Two Nights: a Balkanic Ambassador in the East**, by Zlatko Dizdarević, Rabic, Sarajevo 2012.*

Knjiga Zlatka Dizdarevića *Hiljadu i druga noć: balkanski ambasador na Istoku* (Sarajevo, Rabic, 2012) spoj je niza priča sa Bliskog istoka bilježenih u kolumnama riječkog *Novog lista* između 2008. i 2012. godine, točnije za vrijeme dok je Zlatko Dizdarević bio ambasador Bosne i Hercegovine u Jordanu, Siriji, Iraku i Libanu. Knjigu sačinjavaju 92 priče, Predgovor glavnog urednika *Novog lista* Branka Mijića, Uvodno slovo autora, Pogovor Tomislava Jakića, savjetnika za vanjsku politiku bivšeg predsjednika Republike Hrvatske, i Bilješka o piscu.

Među stanovnicima Bliskog istoka, piše Zlatko Dizdarević, danas je više temeljnih razlika nego među raznim drugim zajednicama što naseljavaju u svijetu jedan prostor, fizički, povijesni i duhovni. Duga je priča o tome ko su sve ljudi koji žive na potezu od stare Mezopotamije, preko Bagdada, Damaska, Jeruzalema, do Kaira i dalje Makareša. Kada su došli tamo gdje su došli, koje su ih imperije i u kakvim povijesnim okolnostima dovodile i „rasipale“ unaokolo, koje su gene sa sobom

¹ Tekst je prikaz knjige knjige Zlatka Dizdarevića *Hiljadu i druga noć: balkanski ambasador na Istoku* (Sarajevo, Rabic, 2012)

² Text is a review of a book *Thousand and Two Nights: a Balkanic Ambassador in the East*, by Zlatko Dizdarević, Rabic, Sarajevo 2012

donijeli i kojim jezicima govore, kakve religijske korijene vuku i koliko su puta prihvatili i napuštali ovu ili onu vjeru? Ko je tu na koga utjecao, dijelio i spajao? Jezik im se i danas zove isto – arapski, a na raznim krajevima Istoka se bezmalo na ulici ne razumiju.

Priče ispisane u razdoblju između 2008. i 2012. godine mogu se čitati kronološkim redom, a mogu i prema bitnim obilježjima. Važno je navesti da se najbolja štiva za istinsko razumijevanje Bliskog istoka sada traže u knjigama novinara poput Roberta Fiska, Jonathana Randala, Thomasa Friedmana i mnogih drugih nekada sjajnih dopisnika iz Bejruta, Kaira, Jeruzalema. Sa naših prostora, između ostalih, tu su knjiga o arapskom svijetu „Nemoguće“ Mirka Aksentijevića i „dinosaur“ među novinarima Miše Milenkovića „Arapci između juče i sutra“, jedna od njegovih osam ili devet knjiga o ovim prostorima. Zbog ogromnog neznanja onih koji vjeruju da znaju sve o Arabiji i zbog toga što novinarstvo današnjih generacija zapravo ne poznaje ništa drugo do tužnih ogoljenih fakata izvan svakog konteksta, bez objašnjenja, stava, priče i povijesti, pravi je imetak čitati i razumijevati priče Zlatka Dizdarevića. U ovoj knjizi nema onoga čega u našim današnjicama ima u izobilju: stereotipa, lakoće pojednostavljivanja i brutalnog uproštavanja i banaliziranja, potpunog odsustva interesa za drugog mimo grabežljive ideje o zaradi, projiciranja cijelog svijeta kroz sitne lokalne percepcije. Neka temeljna životna učenja kažu: bolje gram iskustva nego tovar teorija! U punom smislu ove pouke viđenje autora je dojmljivo. Zbog boljeg uvida u bit piščevog kazivanja izdvojiti ću određene pojmove prema kojim se, između ostalog, *Hiljadu i druga noć* može čitati.

Knjiga je priča o zaboravljenom smislu ljudskosti i izmicanju čovjeka na rub pustinje da bi shvatio na što smo to tamo u konačnici, nakon svih povijesnih pobjeda, reducirani; što nam je mjera stvari i ko nam je mjera vrijednosti. Tek sa strane čovjek u potpunosti spozna do koje smo mjere u povijesno munjevitom roku uspjeli da svi skupa kao društvo, realnost i mentalitet prebacimo sa kolosijeka sa kojeg smo decenijama promatrali cijeli svijet, učili o njemu, uvažavali ga koliko i on nas, na kolosijek potpuno jednosmjernan, ignorantski, samodovoljan, bezmalo bez potrebe za ikakvom alternativom i obrazovanjem, proglašavajući to politikom. Obrazovanje je spoznaja o raznim i različitim mogućnostima i realnostima pa konačno i interesi, grupni i pojedinačni, znače držanje otvorenih vrata i prozora, a ne barikadiranje u jednoj sobici blizu podruma, sa osmatračnicom u jednom pravcu. Svijet na ovim

istočnim, za nas najčešće „nedovoljno emancipiranim prostorima“ (blago kazano) planetu prihvata i sa desna i sa lijeva, i odozdo i odozgo, i sa mora i sa kopna, iz podzemlja i nadzemlja. Hvala dolaru, ali u drugi džep stavi i euro i rublju i pesos i funtu. Ne piju prečesto vino, ali ga ima u prodavnicama. Istok im je svetinja, ali su bankovni računi u Londonu, po Sredozemlju i preko Atlantika. Ne vole Izraelce, ali će i njihovog doktora konzultirati kada im je dijete bolesno. Pripadnici su islama u velikoj većini, ali je ovo mjesto gdje je kršten Isus Krist na njihovoj mitskoj rijeci sveto mjesto, a nacionalni je interes čuvati ga i promovirati. Bliski istok, kaže Dizdarević, košmar je za vozače sa strane. Filozofija na drumu je „borba za opstanak“. Prednost ima ko je brži, onaj ko je za samo deset centimetara ispred drugog, svjetla su stvar onoga što vozi, ko vidi – vidi, šta se to tiče drugog. Ako lošije vidim, stalno vozim dugim svjetlima. Ispravnost vozila je lični problem. Semafori su ikebana, kružni tok je zakon i tu vlada pravilo brzine i uglavljanja. Niko nikog ne psuje, niko nije ljut na drugoga, to je usvojena realnost i o tome se ne razmišlja niti razgovara. Sve je igra, nadmudrivanje, veselje. Čini se da zato neprekidno trube do iznemoglosti, ne zbog nervoze. Osmijeh im je barometar života. Nervozna je potpuno iracionalna kategorija i nju poznaju samo oni koji sa nebom i zemljom nemaju nikakve veze. Ona pripada nekom sasvim drugom svijetu koji je za njih pomalo blesav. Knjiga je priča o nama, a ne o njima o kojima ne želimo da znamo ništa. Niko ne pita u prve tri rečenice koje si religije, nacije ili političke partije, čiji si i odakle si. Dobrota nije čudo, uljudnost nije rijetkost, a poštovanje nije plod administrativne prisile. Oni ne mrze i ne vole institucionalno, kolektivno i naučeno zbog sebe i vlastitih izmanipuliranosti. Oni pogotovo ne izjednačavaju boga sa ovozemaljskim samobogovima niti religiju sa strankama ili vladama. Na Bliskom istoku mudrost je čekati, gledati ispod oka i vagati ono što je na sonu, živo, opipljivo. Skepsa uz blagi osmijeh je način življenja. Knjiga je priča o ljudima koji vjeruju starom zapisu prema kojem je Božiji poslanik Muhammed nekad davno kazao jednom arabijskom prvaku iz plemena Havazin, kad ga je ovaj poslije bitke na Hunejnu pitao šta je vjera: vjera je razum. Knjiga je priča da o tome kako je „Hiljadu i jedna noć“ prispjela u Europu tokom 17. i 18. stoljeća. Francuskog putnika Jeana Antoina Gallanda (1646–1715) – u svojstvu sekretara francuskog ambasadora, koji je prve dvije sveske od 12 ukupno objavio 1704. nakon putovanja po Bliskom istoku – fascinirale su priče koje su se pričale na svakom koraku. Bio je to svijet, kako je kasnije pisao, koji je živio na krilima mašte, vjerovao u nemoguće, igrao se dodajući i oduzimajući tim pričama, koji nije poznao granice u

miješanju mitova sa Dalekog istoka i snova iz beskrajnih pustinja rođenih uz vatru, kraj karavana zaustavljenih da prenoće. Knjiga je priča o tome da su na prostorima Bliskog istoka nada i otkrivanje zaboravljenog optimizma beskrajno značajni. Ljudi ovdje manje vjeruju vlastitim očima, a više snovima u boji. Knjiga je priča o Orijentu, prostoru duše, a ne pragme.

Knjiga je priča Jordancima, beskrajno ponosnom narodu. Strancu se ponekad čini da je taj ponos osnovni gard u ovoj zemlji. Ponos je mjera svega. Kada im nešto baš dobro ide, ti se ljudi kreću lebdeći iznad zemlje, uz pogon blaženih osmijeha i pluća punih do pucanja. Kada im ne ide ili kada nešto rade krivo, nemojte im to nipošto kazati. Tada je sasvim izvjesna ljutnja do optužbi za urotu protiv njih kao takvih, generalno. Ovaj je mentalitet plod apsolutne čistote i jednostavnosti beduinskog života čijim se korijenima Jordanci još uvijek napajaju. Knjiga je i priča o ovdašnjim „majstorima“ i adaptaciji stana, o libeli koja zorno pokazuje grešku, spomena radi radili su odoka. Knjiga je priča o Hašemitskoj Kraljevini Jordanu, parlamentarnoj i ustavnoj monarhiji, zemlji bez „opipljivih“ prirodnih blaga. Preživljavanje, pleme, čast, kategorije su koje su određivale, a često u presudnoj mjeri i danas određuju društvenu i političku realnost. Novi vladari Jordana, bivši kralj i njegov sin, sadašnji kralj Abdullah II, shvatili su da blago ovdje mogu biti prvenstveno ljudi i njihovo ubrzano pretrčavanje u novi svijet, obrazovanjem i po cijenu preskakanja „evolucije“ pa i uz bolno napuštanje konzervativne tradicije. Prirodni otpor tom projektu bili su i dugo će još biti vijekovima uspostavljena i zakovana mjerila vrijednosti tesana pod beduinskim šatorima starosjedilaca. Uvođenje u takvu povijesnu realnost obaveznog obrazovanja, komunikacijskih tehnologija, interneta u škole, otvaranje ogromne priče o ljudskim pravima, posebno pravima žena, djece i manjina, bavljenje nasiljem u porodici ili pravom žena na razvod, demistifikacija duge i krvave storijske o ubojstvima „iz časti“, direktno je guranje ruku u vatru prastarih društvenih mjerila. Mudrost vladanja ovdje zato je kako na dramatičan način brzo i hrabro otvoriti sve te procese, a ne poniziti tradiciju i čast neba i pustinje. Tu smo, na mjestu sa kojeg se i storijska o „lijepoj i šarmantnoj Kraljici“ iz svijeta glamura seli na sasvim drugi teren. Sav taj sjaj žene zapravo je u funkciji jedne velike i žilave, nerijetko opasne i mučne borbe za novi Jordan. Zemlju bog nije obdario u gotovom blagu, već čovjekom pustinje koji danas mora postati drugačiji ako hoće stvarati vrijednosti neophodne za izazove novog doba. To nije lako, a Rania, kraljica Jordana, prihvatila se baš tog posla. Knjiga je i

priča o djeci beduina koja su krenula masovno u škole i na univerzitete i danas su tamo većina. Knjiga je priča o atmosferi amanske radnjice „Motabat Shababa“, o sreći domaćina što mu u mjesecu ramazanu dolaze ljudi iz svih krajeva Jordana samo da kupe njihove džusove, sokove od sirovog voća raznih vrsta. Knjiga je priča o ramazanu, kako u Jordanu kažu, o dobro kasnim noćnim satima, cesti prepunoj automobila, ljudima koji sjede kraj puta, koji su prostrli razne ponjave i iznijeli košare sa hranom; dime se roštilji, djeca se igraju kao usred dana, muzika svira, veselje i radost u zraku. Knjiga je priča o „našim ljudima“ u Jordanu, o školovanoj generaciji koja je danas na ključnim mjestima u ovoj i susjednim zemljama koje su još uvijek „nesvrstane“. Samo smo se, izgleda, mi svrstali na onu stranu na kojoj se više ništa ne pamti, namjerno zaboravlja, na kojoj se odričemo onih kojih se niko normalan ne odriče – ljudi što vas nose u srcu uprkos svemu. Knjiga je priča o bivšim studentima iz Jugoslavije. O mladosti provedenoj „tamo“ govore sa ogromnom ljubavlju i najljepšim sjećanjima. Knjiga je priča o njihovom udruženju u Amanu u kojem je, kažu, bilo nekoliko hiljada ljudi. Društvo se raspalo, kako je Dizdareviću ispričao ovdašnji sjajni ljekar sa diplomom iz Zagreba, zato što su im žene – one što insistiraju na statusu i pravima spram sadašnjih/bivših domovina – „zabranile da se druže jer su žene onih drugih četnikuše-ustaškinje-balinkuše.“ Knjiga je priča o mladim i starim bogatunima, bahatim skorojevićima kojima je Aman isto što i za Europljane Ženeva. Knjiga je priča o usporedbi Sarajeva i Amana. U Sarajevu smo znali oduvijek: kada jedno jutro krajem ljeta vrh Trebevića osvane u magli, jesen je na pragu. U Amanu je slično, a drugačije. Kada ujutro osvježi, to je lijep znak. Oblaci i kiša ovdje su znaci najljepšeg mogućeg vremena. Knjiga je i priča o najsloženijem pitanju za ljude koji ovdje žive: odakle ste? Niko to ovdje ne želi da kaže otvoreno. Knjiga je priča o tajni o kojoj svi sve znaju. Upućeni vele da je Palestinaca u Jordanu oko 65%, i više nego dovoljno za nemir na svakoj strani. Knjiga je priča o alarmu za uzbunu koji su upalili članovi ekoloških udruga sa bliskoistočnih prostora okupljenih u „Prijateljima Zemlje s Bliskog istoka“ u Amanu. Zaključak njihove studije o budućnosti svete rijeke Jordan, na hebrejskom zvane Nehar Hayarden, a na arapskom Nahr Al-Urdun, dramatičan je: rijeke Jordan za iduće dvije godine više biti neće! Smrdljivi potok gori od otvorene i neuređene kanalizacije, sve je što je ostalo od slika iz dnevnčkih zapisa britanskog pomorskog oficira koji je tuda hodao 1847. godine: divne rijeke prepune slapova, brzaca, virova, kaskada. Vode iz Galilejskog jezera, rijeka Yarmuk sa sjevera te pritoke Hasbani iz Libanona i Baniyas iz Sirije, koje

se sreću ispod mitskog gorja Hermon, zajedno sa južnijom pritokom Dan, više praktički ne dopiru kroz Jordan do Mrtvog mora. Njih na razne načine posisaju stanovnici uzvodno, pretvarajući od onoga što je ostalo tek tužno sjećanje na mitsku biblijsku priču. Egzaktni podaci kažu da je sada već 98% vode „nestalo“ od izvora do ušća nekadašnje rijeke. Precizno je izračunato i da će Mrtvo more nestati najkasnije do 2050, ono naima isparava godišnje za jedan metar. Galilejsko jezero, mada u sjevernijem i hladnijem području, danas je pliće za četiri metra u odnosu na prije desetak godina. Knjiga je i priča o prastarom gradu Petri, gradu iščezlih Nabatejaca u crvenim brdima južnog Jordana. Knjiga je priča o vodovodu, o davnom vremenu kada su ukroćene bujice i voda se kontrolirano skupljala i koristila tokom godine, kako je to bilo potrebno stanovnicima nadomak pustinje. Knjiga je priča o amanskom trgovačkom lancu „Safeway“, u kome ima svega: samo maslina dvadesetak vrsta, tridesetak vrsta raznih orijentalnih mirodija u velikim otvorenim vrećama, boja, mirisa... Imaju i velike puzzle sa slikom Dubrovnika.

Knjiga je priča o Bejrutu i Damasku, dva sasvim različita svijeta, oba toliko bitna običnom čovjeku. Bejrut se i danas, kao što je to činio oduvijek, na božanstven način prkosno pa i pomalo bahato ruga historiji i sudbini, lažima i licemjerju, falsificiranim identitetima i klaustrofobiji svake vrste. U tom malom đavoljem gnijezdu sazdanom na mentalitetu koji se ruga slabićima bez identiteta, što je najzanimljivije, niko nikome ne smeta. U društvu za istim stolom šejtanski će ogovarati muškarce i dame u mini suknjama, koje kao da ne služe ničemu nego da pokažu da suknje nema, i djevojke pokrivenne kose, a sve zajedno sa nargilama u ustima. Njegov je problem jedino što nikako ne može da poveže nekoliko godina mira pa da ispred božanstvenih novih i starih obnovljenih građevina pomete, počisti i ofarba baš sve što bi trebalo i kako bi oni željeli. Njihova je sudbina što stalno svojim ukupnim slobodama kukuriču prije zore, a to ne valja. Bejrut zbog svega ovoga obožavaju ljudi strasti, rizika, kocke i ludosti. Damask je, na različitoj strani iste jabuke, čudo od gorde starosti, slatke arhaičnosti, nasmiješene mudrosti, specifične drčnosti i lukave šutnje. Sve to možete osjetiti hodajući kroz nestvarnu Umayyad džamiju, istinsko svjetsko čudo. Na temeljima Jupiterovog hrama tamo je sve kasnije nastalo. Armnski Templ Hadad, pa crkva, pa džamija. Sve uz dogovor i trgovinu, a ne na silu ili prevaru. Danas je jedna od najstarijih i najvažnijih džamija na svijetu. Pod njenim okriljem sahranjene su mošti svetog Jovana Krstitelja, kosti jednog od najvećih vladara i vojskovođa u historiji islama, Salaha al-Dina Jusufa ibn Ayyuba,

u svijetu poznatog kao Saladin, i grob Husseina, unuka Božijeg poslanika Muhammeda, prema predanju rodoslovnika šiizma. Knjiga je priča o usporedbi nas i njih. Bejrut neprekidno liže rane prkosno grabeći naprijed uvijek ljepši i još nestašniji, svoj. Vratio se na staze stare slave „Pariza sa Orijenta“. Mi na naše rane bez zastoja dosipamo so i biber, panično se plašeći da ne zacijele. Navodeći usporedbu Bejruta i Sarajeva, danas, poslije toliko godina, kaže Dizdarević, uz veliku tugu što je tako, u ovoj priči opet moram biti na strani Bejruta. Sarajevo je leglo na leđa, diglo dešperatno sve četiri u zrak i čeka iznova da bude silovano od šljama svake vrste. A za takvu sudbinu velika većina sada već rutinski glasa. U Damasku se u džamiji od svijeta ne može prići grobnicama kršćanina, muslimana sunita i muslimana šiita. Mi pitamo za religiju i naciju da bi se dijete upisalo u školu ili da bi se dobilo parče kruha u tzv. narodnoj kuhinji. Knjiga je i priča o ključaru vrata najstarijeg nikad umrlog urbanog središta na svijetu, arhitektu Amjad Alrezu. Slobodno prevedeno, njegova funkcija je prvi čovjek općine Stari Damask, jezgra mjesta koje se može naći direktno u neponovljivim pripovijedanjima Šeherezade iz „Hiljadu i jedne noći“. Sarajevski je student tamošnjeg, nekada glasovitog Arhitektonskog fakulteta dodatno još i sarajevski zet.

Knjiga je priča o Iraku, o „uklanjanju“ Sadama uz krvavo uklanjanje mnogih drugih Iračana, civila i vojnika. Rezultat? Rastureno je i ono nacije što je tamo bilo, buldožerima su prerovani ostaci Babilona da bi se napravile helikopterske baze, opljačkano je sve najvrednije iz mnogih muzeja grandioznih kultura i civilizacija između Tigrisa i Eufrata, isprovocirana međuvjerska histerija, uništena dugoročno svaka šansa za izgradnju liberalne politike sa suvremenim pogledom na svijet. A ko je pobijedio? Ogromni privatni biznis D. Cheneyja i D. Rumsfelda sa pajdašima, banke i korporacije vezane uz njih, vojna industrija i sve prateće industrije ratne logistike, ukratko „kapital“. Udarana pesnica tog kapitala, privatnog i međunarodnog, bila je politika.

Knjiga je priča o Siriji, o drevnoj mediteranskoj zemlji koja se nakon odlaska starog Assada počela otvarati i politički i ekonomski. Više je nego udvostručen broj inostranih banaka i kompanija, turisti su prije dvije-tri godine hrlili tamo u broju koji je rušio sve rekorde. Zemlja se počela prepoznavati kao nova destinacija velikih potencijala. Međureligijska tolerancija bila je zavidna u poređenju sa mnogima unaokolo. Uz sve to, imaju dovoljno hrane, vode i energije i za izvoz. Nemaju dugova. Odnosom prema komšiluku nisu bili destabilizirajući

faktor u regionu. G. W. Bush ih je, međutim, svrstao u „osovinu zla“, ali su zlo susjednom Iraku donijeli on i njegovi najbliži partneri, a ne Assad. Ko išta zna o povijesti ovih prostora mora se prisjetiti nekih činjenica što se i sada prepoznaju: Sirija je oduvijek bila predmet velikih, povijesnih apetita okolnih imperija. Danas su se ponovo zaigrale najmanje četiri: zapadna, koja bi opet da prekraja granice utjecaja na Mediteranu sjećajući se nostalgично vremena kolonijalizma; druga je Turska koja buja kroz uspomene na nekadašnju veličinu i slavu. Sjeverna Sirija, sa Alepom u srcu, nikada im nije bila strana u tim snovima, ni prežaljena. Treća je Perzija, imperija pretočena u Iran sa vladajućim šiitima koji nisu prestali sanjati izlazak na Mediteran, preko Iraka i Sirije. Irak su uzeli pod svoje i strpali u džep. Preko brda do mora ostala je samo Sirija. Konačno, četvrta sila koja je duboko umočila prste u sve ovo nastojeći da stvar riješi preko noći rušenjem Assada i njegovih alawita jeste carstvo zemalja Arabije i mnogih tamo do Zaljeva, na čelu sa Saudijskom Arabijom i novom američkom zvijezdom u uzletu na političkom nebu Istoka, preambicioznom Katarom. Sa posebnom strašću odatle se želi srušiti režim koji nije previše držao do svetih mjesta sunita. Evo prilike za „pravovjerne“ da ovu prazninu popune nedosljednijima, vehabijama i selefijama, a na granici Sirije zaustave vječno rivalske šiite. Knjiga je priča o farsu tzv. arapskog proljeća. Knjiga je priča o Egiptu i njegovoj armiji koja je kičma mnogih krupnih poslovnih marifetluka, a oficiri vlasnici kompanija i poslova silno razgranatih. Oružane snage Egipta, prema podacima dostupnim kroz javne izvore, predstavljaju supstancijalnu kičmu civilne ekonomije u ovoj zemlji. Sasvim zvanično, Ministarstvo vojne proizvodnje direktni je „vlasnik“ najmanje 14 moćnih kompanija za rane vrste „civilne“ proizvodnje i usluga, a svojim monopolima direktno i bespogovorno guše svaku djelatnost iz njihovog domena u civilnom sektoru. Eksperti koji se u svijetu bave egipatskom armijom tvrde da je danas najmanje jedna trećina „civilne“ ekonomije ove zemlje pod direktnom kontrolom armije ili kao institucije ili njenih pojedinaca kao privatnih poduzetnika. Na veb-stranici egipatskog nadležnog ministarstva navedena su imena desetina „kompanija za vojnu proizvodnju“. Neke od njih grade autoceste, dok druge proizvode kućne aparate, tenkove za gorivo i vodu, radijatore, klupe, prese, mikrovalne pećnice ili kompjutere. Tvornica za proizvodnju tenkova paralelno proizvodi i vatrogasna vozila. WikiLeaks je, uz ostalo o ovoj temi, objavio i telegram u kojem Margaret Scobey, ambasadorica SAD-a, u Kairu septembra 2008. godine piše Washingtonu kako je „egipatska vojska postala 'kvazikomercijalna' kompanija sama za sebe“. Knjiga je

priča o „faktoru šiita“, koji na Bliskom istoku još nije pokrenut i aktiviran u svom punom zamahu. Knjiga je i priča s proljeća 2011. godine o pojavi bezmalo neprimjetnih „selefista džihadista“, kako ih zovu u Jordanu. Ličili su na nestvarne likove iz filmova o mračnim vremenima. Bradati, čudno odjeveni, sa isukanim krivim sabljama, dugim noževima i čakijama, boli su i urlali unaokolo prizivajući svog „princa i sina“ Abu Musaba Al Zarfawija, po zlu čuvenog komandanta Al-Qaede, početkom minule decenije poznatog teroriste koji je u crno zavio mnoge u Iraku, Jordanu i unaokolo. Odrastao je u gradu Zarki, po kojoj je i dobio ime. Amerikanci su ga 2006. ubili u Iraku. Knjiga je priča o udicama koje selefije zabacuju dezorijentiranoj i agresivnoj mladoj populaciji u cijelom regionu. Beskrajno je zanimljivo ali i dosta cinično kako ovih dana najistaknutije selefije u Egiptu, što su omirisali slast budućeg učešća u vlasti, počinju da kukaju nad problemima koje im u pohodu na državni vrh donosi odsustvo političke infrastrukture i politikantskih lukavosti koje njihova „čista religija“ kao ne poznaje. Oni se već otvoreno jadaju novinarima što nemaju dovoljno financijskih sredstava i fondova u kampanji pa ih onda na terenu pretrčavaju i rivalska muslimanska braća i mnoge sekularne grupacije. Knjiga je priča o svetom gradu Jeruzalemu, u koji se više ne može ući mimo izraelskih vojnih punktova, njihovih žica i zidova, mimo ilegalnih doseljeničkih naselja sličnih kao jaje jajetu, što su poput zatvorenog prstena polegla okolo po brdima. Frustracija je ogromna na svakom koraku. Samo je osjećaj nemoći, obično pogrešno iskazivan, veći i prepoznatljiviji. Neki lokalni Palestinci, ako su uopće Palestinci, recimo, ne daju turistima da dođu na plato, koji je za Jevreje sveto Brdo Hrama, a za muslimane kupola na stijeni (Qubbat as-Sahra), ako ne prođu „ulični ispit“ iz kur'anskih molitvi pred njima kazanih. Stražari vjeruju da su takvom odlukom o uličnom propitivanju „pravovjernosti“ i odbijanjem miliona potencijalnih turista nekoga pobijedili. Glupost. Pobijedili su svi drugi čije su glasovite svetinje unaokolo dostupne ljudima što žele nešto da nauče, da shvate, da zapamte i pričaju. Jeruzalem, ovakav kakav je, okovan spolja, okupiran silom i frustracijom iznutra, teško da ikada više može biti predmetom dobrohotnih „pregovora“. Samo na 45 minuta vožnje odatle je Tel Aviv, potpuno drugačiji. Moderan, opušten, bjelosvjetski, sa mnogo stanovnika koji uz svoje muke i strahove razumijevaju i muku nepriznate Palestine. Knjiga je priča o spektakularnoj storiji o atentatu na lidera današnjeg Hamasa Khaleda Mishaala 25. 9. 1997. godine, kada su tadašnjeg šefa Hamasa u Jordanu napala dvojica agenata Mossada ispred vrata njegovog sjedišta. Jedan je uspio da mu ubrizga iza uha injekciju sa nervnim otrovom

levofentanylom, dajući se potom u bijeg. Agenti su uhvaćeni. Na pomolu je bio skandal: jordanski kralj Hussein, bijesan što mu agenti Mossada tako švrljaju po zemlji, nazvao premijera Izraela Netanyahua, zatim Billa Clintona, te se nakon niza pritisaka i popuštanja u Aman u krajnje neprijatnu misiju uputio lično šef Mossada Danny Yatom, sa ampulama protuotrova u tašni. Knjiga je i priča o Abu Qiru, selu tada poznatijem po restoranu uz more gdje su se rukama meraklijski, bez ikakva pribora, jeli veliki škampi iz bočate vode na ušću Nila u Mediteran, nego po strašnom porazu Napoleonove flote 1798. od britanskog admirala Nelsona. Knjiga je i priča o ratu i miru. O zgaženosti jedne ogromne civilizacije koja se nije zvala Sadam, o bagdaskim podijeljenostima na prvi, drugi i treći sigurnosni krug, podijeljenosti ograđenih betonskim zidovima do neba, a krugovi opet betonskim zidovima do neba, o dugotrajnoj, nikad završenoj bliskoistočnoj drami u kojoj su se smjenjivali akteri, rađala i umirala nada, podmetale krivice, manipuliralo (ne)pravdom, dokazivalo nedokazivo, o raznim protektoratima, okupacijama i kolonizacijama koje su ostavile duboke tragove u identitetima ljudi, o raji koja je u takvim okolnostima najčešće frustrirana, dezorijentirana i lak plijen za huškače svake vrste. O vremenu relativnog mira u kome je dvjema vladajućim imperijama – vladajućoj oligarhiji i vladajućoj religiji – cilj zajednički: održavati *status quo* i ne dozvoliti preispitivanje. U međuvremenu onima što bi mogli da se pokrenu i pobune treba oduzimati pamet i ne dati slobodu i obrazovanje. Doktrina je da generacije ne smiju naučiti da misle, generacije moraju znati šta da misle. Knjiga je priča o pitanju „novog poretka za Bliski istok“ u kojem bezmalo jedina konstanta postaje – sila. Knjiga je i priča o „Rih asfaru, žutom vjetru“ i sada već pomalo mitskoj analizi arapsko-izraelske storije, vjetru koji će, prema arapskoj legendi, zafijukati iz pakla i zapaliti cijeli svijet ako mir ne pobijedi danas, onaj mir kojem je David Grossman posvetio život. Knjiga je priča o tzv. politici jer je davno izgubila jedan od svojih osnovnih atributa: političari ne služe interesima onih koji ih biraju, već raznoraznim vlasnicima „kapitala“. Knjiga je i priča o duhovnom siromaštvu koje je iznjedrilo nesnošljivi, a sve rašireniji stav: samo je „naše“ ispravno i svi prema tome treba da se ravnaju. Knjiga je i priča o šutnji koja nije slučajna, šutnja o nadi koja postoji među ljudima na obje strane i koja je ogromna i kontrolirana. Knjiga je i priča o svijetu nekada dobrobrano naviknutog na širinu, otvorenost, komunikaciju i kakvu-takvu toleranciju, postaje pleme čiji je projekat klaustrofobija, koje ne smije preko rijeke, koje se plaši druge obale i nepoznatog, svijet koji ruši mostove i ne želi da gradi autoceste. To je svijet koji se u samoći i izoliranosti osjeća

sigurnim. Novi samoetablirani vlasnici ljudskih duša danas se po sjedeljama kod tribalnih šefova sprdaju sa nekadašnjim državnim ciljevima koji su se zvali „1000 škola“ ili „1000 kilometara puteva“. Knjiga je i priča o dijaspori koju je apsolutno teško smještati u istu priču. Ima je svugdje, ali, što bi kazao Avdo Sidran, u najkraćoj i dirljivoj pjesmi ne zato što je svijet mali, već zato što je tragedija bivše domovine velika.

Knjigu *Hiljadu i druga noć: balkanski ambasador na Istoku* Zlatka Dizdarevića moguće je predstaviti na brojne načine, a svima njima zajednička osobina jeste jedinica mjere ljudskosti. Iskustvo i vlastito viđenje koje je Zlatko Dizdarević stekao na Bliskom istoku, a prenijeto nama kroz brojne priče, od mladanog ratnog reportera iz tada sretnog Sarajeva na početku osamdesetih, potom iz Sarajeva devedesetih o tome kako smo strasno rušili Bosnu poslije granata, kroz čitanje, prepoznavanje vlastitih misli koje se nisu uvijek slagale sa onim u knjigama i uspoređivanja po povratku. Kad je posljednjih pet godina ponovno uronio u Orijent, *mnogo novog kazalo se samo i tek tada je zapravo bio početak istraživanja vjerujući više sebi nego drugima, jer istorija se nigdje ne ponavlja kao na Bliskom istoku. Ne toliko zbog njih samih, koliko zbog vječito istih interesa drugih da to tamo uzmu sebi... A narod? Narod tamo misli srcem, vječno se nadajući nečim drugačijem...* Knjigu odlikuje jasan i privlačan stil pisanja. Ona zapravo obiluje akordima duhovitosti, šarma, životnosti, neumornosti, odmjerenosti, smjernosti, brižljivosti, plemenitosti, topline i čestitosti. Posebnost je teza – koju autor brani – propitivanje o nama i njima o kojima ne želimo ništa da znamo. Knjiga se preporučuje svima koje istinski zanima Bliski istok, od onih koji se bave naukom, diplomacijom, novinarstvom, do svih ostalih mudrih koji u svakoj mucu traže da vide zašto je to dobro. Jednostavnost života će bez sumnje potvrditi da je već sada Zlatko Dizdarević „dinosaur“ među novinarima i ljudina među diplomatama.

PITANJE SIGURNOSTI U BOSNI I HERCEGOVINI¹

THE ISSUE OF SECURITY IN BOSNIA AND HERZEGOVINA ²

Sažetak

*Tekst je prikaz knjige Selme Cikotića **Sigurnosne pretpostavke Bosne i Hercegovine** (VKBI, 2010).*

Summary

*This text is a review of the book by Selmo Cikotić under the title of **Safety Assumptions of Bosnia and Herzegovina**, VKBI, 2010.*

Knjiga pod naslovom „Sigurnosne pretpostavke Bosne i Hercegovine”, autora doc. dr. Selme Cikotića, predstavlja zaokruženu, cjelovitu studiju o glavnim pretpostavkama i organizaciji sigurnosnog sistema Bosne i Hercegovine. Knjiga je objavljena 2010. godine u izdanje VKBI i naišla je na dobar prijem u stručnoj javnosti.

Kako bi uspostavio valjane sigurnosne pretpostavke Bosne i Hercegovine u postdejtonskom dobu opstojnosti i funkcionisanja države Bosne i Hercegovine, autor doc. dr. Selmo Cikotić je izveo teorijsko istraživanje historijskog kontinuiteta državnosti Bosne i Hercegovine. Taj kontinuitet državnosti analiziran je u vremenu srednjovjekovne države Bosne. Potom je analiziran period od četiri stoljeća otomanske vladavine. Nakon Karlovačkog mira 1699. godine Bosna egzistira (tada je Bosna bila službeni naziv za današnji prostor BiH) kao zasebna teritorijalna i geografsko-upravna cjelina sa granicama koje će na Berlinskom kongresu 1878. postati međunarodno potvrđene.

¹ Tekst je prikaz knjige Selme Cikotića, *Sigurnosne pretpostavke Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, VKBI, 2010.

² Text is a review of a book *Safety Assumptions of Bosnia and Herzegovina*, by Selmo Cikotić VKBI, Sarajevo, 2010

U rješavanju istočnog pitanja, a to znači preuzimanje uprave nad zemljom koja je bila pod upravom Otomanskog carstva na Balkanu, najmoćnije sile u tadašnjoj Evropi, kroz odluke Berlinskog kongresa, odlučile su 1878. godine da upravu nad Bosnom i Hercegovinom dobije Austro-Ugarsko carstvo.

Četiri decenije uprave Austro-Ugarskog carstva nad Bosnom i Hercegovinom označice period i tuđinske vladavine, ali i evropeizacije bosanskohercegovačkog prostora. Uvedena je kapitalistička društvena proizvodnja i slobodno tržište. Izvedena je industrijalizacija i započeo njoj primjeren proces urbanizacije. U prvim godinama svoje vladavine Austro-Ugarska je izgradila 1000 km željezničkih pruga. Bosna i Hercegovina je tako povezana sa zemljama Zapada, prema Istoku i Jadranskom moru.

Formirana su prva veća preduzeća u oblasti prerade drveta, metalurgije, hemijske i prerađivačke industrije. Otvorene su građanske osnovne i srednje škole. Započela je izgradnja vodovodne i kanalizacione infrastrukture u gradovima.

Tokom Prvog svjetskog rata raspalo se Austro-Ugarsko carstvo. Bosna i Hercegovina ulazi u državu Srba, Hrvata i Slovenaca. Prema ustavu iz 1921. godine (Vidovdanski ustav), Bosna i Hercegovina zadržava svoju geografsku cjelovitost i unutrašnju tokom istorijskog razvoja oblikovanu regionalnu strukturu.

Međutim, od vremena Šestojanuarske diktature kralja Aleksandra iz 1929. godine Bosna i Hercegovina će biti izložena podjelama između srpske i hrvatske buržoazije, da bi sporazumom Cvetković-Maček iz 1939. godine ta podjela bila u potpunosti dovršena. Rat je spriječio da se ta podjela provede.

Drugi svjetski rat (1941–1945) postaje vrijeme sveopšte negacije Bosne i Hercegovine pod stegom fašističke okupacije i prisvajanja Bosne i Hercegovine u sastav Nezavisne države Hrvatske.

Snaga antifašističkog pokreta, koji će glavninu svojih oružanih partizanskih jedinica imati na prostoru Bosne i Hercegovine, dovešće do sveopšteg istorijskog preokreta. Antifašisti Bosne i Hercegovine će 1943. godine, na Prvom zajedanju ZAVNOBIH-a, donijeti istorijske odluke o

obnovi državnosti Bosne i Hercegovine. Tada su postavljeni temelji moderne državnosti BiH u XX stoljeću. Državnost je oblikovana voljom njenih građana i ravnopravnih naroda: bošnjačkog (tada muslimanskog), hrvatskog i srpskog zajedno sa pripadnicima jevrejskog i drugih naroda.

Kao slobodna i nedjeljiva politička zajednica njenih građana i ravnopravnih naroda, Bosna i Hercegovina će u statusu federalne državne cjeline (jedinice), ravnopravno sa Srbijom, Hrvatskom, Slovenijom, Crnom Gorom i Makedonijom, formirati Demokratsku federativnu Jugoslaviju u Jajcu na Drugom zasjedanju AVNOJ-a 1943. godine.

Od 1945. godine, kada je poražen Hitlerov fašizam, Bosna i Hercegovina se razvijala kao jedna od šest republika unutar Jugoslavenske socijalističke federacije.

Njen ekonomski, socijalni i kulturni razvoj od 1945. pa sve do 1991. godine, kada nastaje historijski proces disolucije SFRJ, imao je uzlaznu liniju. U 46 godina razvoja u miru, Bosna i Hercegovina je razvila svoju državnost do stupnja da je samostalno oblikovala svoj privredni i kulturni razvoj. Izgradila je velike privredne sisteme koji su uspješno poslovali na svjetskom tržištu. Bili su to privredni giganti: „Energoinvest“, „Šipad“, „Unis“, „Famos“, „Soda So“, RMK, „Unioninvest“, „Hidrogradnja“, „Incel“ i drugi.

Od četiri miliona stanovnika 80-ih godina prošlog vijeka, milion je bilo zaposleno. BiH je razvila četiri univerziteta i srednje škole u svih 106 opština. Tako razvijena samostalnost i državnost Bosne i Hercegovine dobila je svoju novu dimenziju u obliku proglašenja suverenog i nezavisnog razvoja države Bosne i Hercegovine 1992. godine. Ovaj istorijski čin je izveden voljom 64% građana na referendumu za suverenu državu Bosnu i Hercegovinu 29. februara i 1. marta 1992. godine.

Nakon što je uslijedilo međunarodno priznanje BiH, u aprilu 1992. uslijedio je rat sa svim odlikama agresije od tadašnje JNA, koja je već bila u rukama Miloševićevog režima. Četverogodišnja opsada grada Sarajeva je u potpunosti pripremljena od JNA.

Organizaciju otpora i odbrane istorijskog bića, integriteta i međunarodnopravnog subjektiviteta Bosne i Hercegovine vodilo je ratno Predsjedništvo BiH. Ono je bilo višetničko i višestranačko.

Kombinacijom otpora i odbrane sa pregovorima za postizanje mira kreirana su dva mirovna sporazuma: Vašingtonski 1994. i Dejtonski 1995. godine.

Iskustvo osnivanja i odbrambenih djelovanja Armije RBiH, analizirano u knjizi doc. dr. Selme Cikotića kao posebni dio, ima izuzetnu spoznajno-naučnu vrijednost za dalje proučavanje kako osnova tako i pretpostavki za uspostavu i razvoj sistema sigurnosti Bosne i Hercegovine u postdejtonskom dobu.

Zapravo, uvid u društveno-istorijski kontekst postojanja razvoja državnosti Bosne i Hercegovine omogućuje autoru da izvede dvije pretpostavke sigurnosti Bosne i Hercegovine u istoj ravni na početku XXI stoljeća. Ove dvije ravni pretpostavki javljaju se kao: a) unutrašnje i kao b) vanjske determinante sigurnosti Bosne i Hercegovine.

Među unutrašnjim pretpostavkama autor je identifikovao:

- rekonstrukciju međunacionalnih odnosa u BiH;
- reformu Ustava Bosne i Hercegovine;
- reformu i dogradnju sistema sigurnosti;
- povratak izbjeglica, ekonomski razvoj države i razvoj obrazovanja.

U vanjskim determinantama autor zagovara, kao ključno stajalište, ulazak Bosne i Hercegovine u evroatlantsku sigurnosnu strukturu. Tu su još u vanjskim determinantama i odnosi sa susjednim zemljama.

Budući da je mir i konstrukcija unutrašnjeg ustavno-političkog ustrojstva Bosne i Hercegovine posredovana uticajem i moću vodećih svjetskih sila u obliku Dejtonskog mirovnog sporazuma i da je uspostava i izgradnja mira u Bosni i Hercegovini u postdejtonskom vremenu omogućena angažovanjem mirovnih, vojnih (SFOR) i civilnih snaga međunarodne zajednice i Evropske unije, cijeli proces tranzicije sigurnosnog sistema Bosne i Hercegovine je internacionaliziran.

U takvom društveno-istorijskom kontekstu ulazak Bosne i Hercegovine (integracija) u evroatlantsku sigurnosnu strukturu javlja se u vidu postizanja članstva u NATO savezu. To članstvo javlja se kao

dovršetak internacionalizacije bosanskog pitanja u polju globalnog geopolitičkog okvira sigurnosti.

NATO savez je političko-vojna sjevernoatlantska organizacija koja zemljama članicama obezbjeđuje globalnu sigurnost. Zemljama koje su bile krizno i ratno žarište, kao što je bila Bosna i Hercegovina, vojne snage NATO saveza su osigurale implementaciju Dejtonskog sporazuma o miru. Tako je izgradnja mira i unutrašnje sigurnosti u Bosni i Hercegovini posredovana od NATO saveza od 1995. godine. Prema tome, NATO savez je prisutan u Bosni i Hercegovini sa idejom međunarodne zajednice da uspostavi mir u BiH. Najprije su izvedeni zračni udari na položaje Vojske Republike Srpske nakon genocida u Srebrenici 1995. godine. Potom je uslijedilo provođenje vojnog aspekta Dejtonskog mirovnog sporazuma.

Imajući u vidu istorijsku ulogu NATO saveza za uspostavu mira u Bosni i Hercegovini i perspektivu razvoja države Bosne i Hercegovine u miru, doc. dr. Selmo Cikotić u svojoj knjizi „Sigurnosne pretpostavke BiH” zagovara stajalište (str. 281) prema kome „ulazak BiH u NATO savez i u članstvo EU označava pozitivan trend veoma značajan za državu Bosnu i Hercegovinu kako za njen sistem sigurnosti tako i za rješavanje mnoštva drugih osjetljivih i otvorenih pitanja.” Jedno od tih pitanja je stabilnost mira za izvođenje reformi u procesu integracija u Evropsku uniju. Približavanje članstvu NATO saveza za Bosnu i Hercegovinu bi značilo novi interes za inostrana ulaganja i privredni razvoj.

Ekonomska stabilnost djeluje povratno na održavanje političke stabilnosti. Sa globalnom i unutrašnjom sigurnošću, koja se uspostavlja članstvom u NATO savezu, Bosna i Hercegovina može uspješno izvesti ekonomske i političke reforme, zapravo može stvoriti sigurnosni okvir za primjenu evropskih standarda u ekonomiji, politici i kulturi.

U takvom sigurnosnom okviru nastaju pretpostavke za izvođenje najsloženijih reformi, kakve su ustavne reforme u državi i entitetima Bosne i Hercegovine. Zato je ubrzanje prijema BiH u NATO savez strateško pitanje za politički razvoj BiH u budućnosti. Usljed toga se prijem BiH u NATO savez dinamički javlja kao prioritet, javlja se kao važan faktor ubrzanja integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju. Opšta građanska volja za članstvo Bosne i Hercegovine u Evropskoj uniji kreće se u procentu od 70% državljana BiH. Realno je pretpostaviti da je

interes građana za stabilan mir u Bosni i Hercegovini na istom ili većem nivou. Ako se izbjegne politička instrumentalizacija građana od elita koje bi uslovljavale sa novim zahtjevima, pristupanje Bosne i Hercegovine u članstvo NATO saveza bilo bi ubrzano.

Proces uključivanja BiH u NATO savez došao je do aktiviranja Akcionog plana za članstvo u NATO savezu. Tome je uslov uknjižba vojne kao državne imovine. U svojoj posjeti Bosni i Hercegovini 8. februara 2013. godine Anders von Rasmussen, generalni sekretar NATO saveza, nakon sastanka sa liderima vladajućih stranaka zaključuje: „Obaveza BiH je da riješi otvorena pitanja. Potvrdili smo naše opredjeljenje da se MAP aktivira čim se u potpunosti riješi pitanje vojne imovine” (intervju, „Dnevni avaz“, 8. 2. 2013). Važno je da se „nepokretna vojna imovina uknjiži na Bosnu i Hercegovinu. Ono što nije neophodno državi, pripada nižim nivoima vlasti. To bi omogućilo aktiviranje MAP-a.” Nadalje, Rasmussen naglašava: „Ovo je za bosanskohercegovačke političare istorijska prilika i istorijska odgovornost” (izvod iz izjave generalnog sekretara NATO saveza Andersa von Rasmussena, „Nezavisne novine“, 8. 2. 2013).

Knjiga doc. dr. Selme Cikotića je važan i inovativan naučni doprinos zasnivanju sistema sigurnosti Bosne i Hercegovine tokom integracije BiH u evroatlantske institucije. Knjiga će biti od koristi za studente i djelatnike u sigurnosnim institucijama u državi Bosni i Hercegovini.

UPUTE ZA AUTORE KOJI DOSTAVLJAJU SVOJE RADOVE ZA „PREGLED“

Pozivamo autore da dostavljaju svoje radove i priloge koji sadržajem odgovaraju osnovnim tematskim opredjeljenjima „Pregleda“.

U časopisu objavljujemo radove koji podliježu recenziji, ali i one koji ne podliježu tom postupku. Radovi se kategoriziraju u sljedeće osnovne kategorije:

- izvorni naučni članci;
- izlaganja sa naučnih i stručnih skupova;
- stručni članci;
- osvrti;
- prikazi;
- prilozi;
- prijevodi.

Objavljujemo:

- a) izvorne naučne članke koji sadrže do sada neobjavljene rezultate istraživanja koja korespondiraju sa osnovnom misijom časopisa;
- b) izlaganje sa naučnog i stručnog skupa, uz uvjet da prethodno nije objavljeno u zborniku radova skupa;
- c) stručne članke koji nude korisne prijedloge za određene struke i pri tome ne moraju obavezno sadržavati izvorna istraživanja autora;
- d) osvrte na zanimljive i korisne publikacije koje su u skladu sa osnovnom misijom časopisa;
- e) prikaze zanimljivih i za struku korisnih studija, zbornika i drugih stručnih publikacija;
- f) korisne priloge iz struke i za struku, a ne moraju predstavljati izvorna istraživanja;
- g) prijevode dosad neobjavljenih članaka koji odgovaraju osnovnoj misiji časopisa.

Da bi bili objavljeni u časopisu, radovi trebaju ispuniti sljedeće uvjete:

1. radovi trebaju biti u pisanoj formi (Times New Roman, font 12, prored single), poslani elektronskim putem ili na CD-u (koji se šalje poštom);

2. naslovi trebaju biti jasni i informativni;
3. tekstovi stručnih radova trebaju, u slučajevima kada elaboriraju pojedine segmente jednog problema, sadržavati koncizne podnaslove;
4. u lijevom gornjem uglu naslovne stranice rukopisa trebaju stajati ime i prezime autora, zvanje i naziv ustanove u kojoj radi;
5. u slučajevima kada se koriste kratice i simboli, uz rad moraju obavezno biti priložena objašnjenja;
6. **svaki rad treba biti lektorisan, u protivnom neće biti objavljen;**
7. **svaki rad treba sadržavati naslov paralelno na b/h/s i na engleskom jeziku, ispred teksta sažet prikaz autorske elaboracije teme, u trećem licu, ne više od 250 riječi na b/h/s i na engleskom jeziku (italic/kurziv), ključne riječi na b/h/s i na engleskom jeziku (italic/kurziv), te na kraju rada spisak korištene literature. Bez navedenih elemenata nijedan rad neće biti objavljen;**
8. obim rukopisa je ograničen, u pravilu, do jednog (1) autorskog tabaka/arka, odnosno šesnaest (16) kartica teksta;
9. u radovima će se poštovati jezik autora (bosanski, hrvatski ili srpski), kao i pismo teksta (latinica ili ćirilica).

Radove slati na:

Redakcija „Pregleda“, Univerzitet u Sarajevu, Obala Kulina bana 7/II,
71000 Sarajevo

n/r gđa Fuada Muslić, sekretar redakcije

tel: (033) 221-946, e-mail: izdavacka.djelatnost@unsa.ba

